

# Jernalderens landskap

En regionalarkeologisk studie av gravskikken i Hardanger

Anne Drageset

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)  
Universitetet i Bergen  
2024

UNIVERSITETET I BERGEN



# Jernalderens landskap

En regionalarkeologisk studie av gravskikken i  
Hardanger

Anne Drageset



Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)  
ved Universitetet i Bergen

Disputasdato: 14.06.2024



© Copyright Anne Drageset

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverkslovens bestemmelser.

År: 2024

Tittel: Jernalderens landskap

Navn: Anne Drageset

Trykk: Skipnes Kommunikasjon / Universitetet i Bergen

## FORORD

Gjennom årene som stipendiat har jeg blitt kjent med en rekke mennesker som har hjulpet meg på veien, og som fortjener en hjertefølt takk!

Min største takk går til min veileder Randi Barndon †, som tok initiativ til prosjektet og var dypt involvert i det frem til innlevering. Takk for at du tålmodig veiledet meg fra idéfasen til ferdig avhandling. Du lot meg arbeide selvstendig, men var alltid tilgjengelig da jeg trengte det. Ikke minst har din store entusiasme for arkeologisk teori vært til stor nytte og inspirasjon underveis. Takk, Randi.

Jeg har også vært svært heldig som har hatt Asbjørn Engevik ved Universitetsmuseet som biveileder. Din erfaring og kunnskap om jernaldersamfunnet er uvurderlig, og jeg er takknemlig for god assistanse da jeg ønsket tilgang til gjenstandsmagasinet. Tusen takk for alle verdifulle innspill og refleksjoner.

Jeg vil også rette en stor takk til Ingvild Øye og Irene Baug, som ga grundige kommentarer på hele utkastet da det var nesten ferdig. Jeg setter enorm pris på begge konstruktive tilbakemeldinger – og ikke minst all støtte.

Til min uoffisielle og ubetalte veileder, Jan Berge: takk for alle produktive samtaler omkring datering av gravfunnene, og ikke minst for at du stilte opp som frivillig arbeidskraft da jeg skulle utføre feltarbeid. Du er en særst og stridig feltassistent med egne hardnakkede meninger! Heldigvis er du også ekstremt dyktig, effektiv og sjarmerende.

Hjertelig takk til alle mine medstipendiater for et kjekt sosialt miljø: Dag Erik Færø Olsen, Kjetil Loftsgarden, Christina Videbech, Tina Jensen Granados, Joseph Ryder, Henriette Hop Wendelbo, Heidi Berg, Ole Fredrik Undhammer og Magnus Haaland. Takk også til alle i den faste staben på arkeologi. En særskilt takk til min gode venninne Turid Hillestad Nel, som også ble min kollega – og ifølge henne selv en knakende god «life coach».

Tidlig i prosjektet dannet Heidi, Kjetil, Randi og jeg vår egen temagruppe med fokus på jernalder. Gruppen fikk det velklingende navnet *AHKR* etter medlemmenes fornavn. Senere ble forskergruppen *Mennesket og Materialitet* opprettet ved instituttet, og overtok rollen til «*AHKR*». Jeg vil rette en stor takk til alle medlemmene i begge grupper for gode tankeutvekslinger, diskusjoner og tilbakemeldinger på tekst.

Denne artikkelbaserte avhandlingen har hatt god nytte av workshopen "Writing a Successful Article" som ble holdt i Roma i regi av forskerskolen *Dialogues with the Past - Nordic Graduate School in Archaeology*. Workshopen ga målrettet trening i å skrive artikler for internasjonale arkeologiske tidsskrifter. Jeg vil også anerkjenne de mange gode kommentarene jeg har mottatt fra anonyme fagfeller og redaktører etter hvert som artiklene ble sendt til publisering.

Feltarbeidet kunne ikke vært utført uten instituttets generøse reisestøtte. Jeg mottok også midler til en studiereise fra *Norsk Arkeologisk Selskap*.

Ikke minst vil jeg takke min familie – og Potefot, min beste terapeut.

Bergen, 1. mars 2024.

*Anne Drageset*

## ENGLISH ABSTRACT

The main purpose of this thesis is to increase understanding of the interaction between landscapes, people, and burial sites during the Iron Age (500 BC – AD 1050), with a focus on the landscape around the Hardangerfjord in present-day Vestland county, Norway. The geographical boundaries of the Hardanger region in this thesis are based on natural geography and historical landscape borders.

Prehistoric graves are complex structures characterized by significant variation. Numerous studies in Norway and Scandinavia have shown a multitude of regional variations in burial rituals during the Iron Age. Local customs, characteristic of specific vicinities, hamlets, or farms, were also evident within the regions. This study is grounded in theories of relational ontology, specifically symmetrical archaeology, and new materialism, which consider the landscape an active participant that both enables and restricts the construction of burial sites. The landscape itself motivates human action, rather than being a blank canvas where individuals project their own worldview. Burial mounds, cairns and flat graves had a significant impact on the landscape, transforming spaces into meaningful "places". The burial sites were shaped by their surroundings and, in return, shaped the places they became part of. Therefore, it is essential to consider graves in their local and regional context.

The thesis presents a comprehensive study on the funerary assemblage of approximately 1500 graves in Hardanger. My main research question of is: *What interactions occurred between the landscape in Hardanger and the regional Iron Age burial customs?* In this lies a basic idea that there were interactions, an idea that is founded on the thesis' theoretical approach.

The main research question generates several concise objectives. One of these is how the regional burial customs developed throughout the Iron Age. The question includes the physical traces of burial rituals in the form of external and internal grave markings, and includes the choice of the first grave sites in the landscape and development over time. The analysis of this has been done through an inductive systematization of

selected elements in the archaeological burial material. The review has shown that Hardanger was not a homogeneous region in the Iron Age, but in several places characterized by local practices. At detail level, we can conclude that each burial was historically conditioned, unique, and specific in its own way. There are nevertheless observable tendencies in time and space, which I review in detail.

Another objective I address in this thesis is how the location of graves in the landscape may reflect power and social structures during the Iron Age. This requires an overall view of the entire landscape context, which includes settlements, the use of the infield and outfield, movement and communication patterns, as well as the way the landscape can be used to control other people, property and resources. Local and regional geomorphology, water, vegetation, agricultural land, roads, resource areas, buildings and property conditions all enabled and limited the spatial distribution of Iron Age burials. The region's most dominant landscape feature, namely the Hardangerfjord, strongly influenced the settlement patterns. The fjord united Hardanger and laid the foundation for contact with the outside world via the coast and towards the Hardangervidda plateau in the east. Archaeological traces in Hardanger shows that the outfield was exploited from the Early Iron Age onwards. Game animals were accessible on the Hardangervidda plateau, and the mountain valleys below the plateau provided areas for grazing and fishing. The most important resource in the mountain valleys must nevertheless have been iron ore. Traces of iron production from several phases of the Iron Age have been recorded. Hardanger was a landscape characterized by traffic between east and west – and between settlements by the fjord and the mountain. Communication lines in the landscape were reinforced by constructing burial monuments along them. Large burial grounds are found at the intersection between routes towards Eastern Norway and the Hardangervidda plateau. There are also examples of the same phenomenon among isolated graves.

The Hereid cemetery in Eidfjord represents a significant case study in the thesis. About 400 graves make up the burial ground today. I was initially compelled to explore this

characteristic aspect of the Hardanger region and to understand Iron Age communities' motivation for disposing their dead on large communal burial grounds, versus the parallel praxis of constructing isolated burials on presumed farm infields. Previous finds from the Hereid burial ground have been few and sporadic. Many questions about this large collection of graves have remained unanswered due to a lack of data. A field survey at Hereid, with the aim of obtaining more data from the ground resulted in three new burial cairns from the Early Iron Age and a flat grave from the Viking Age. Combined with existing knowledge about Hereid, these have been included in an analysis of the burial ground. The new results have yielded further insight on Hereid's lifespan, morphological variety and intrasite chorology. Furthermore, I point out how the cairns on the burial grounds in Hardanger are not evenly distributed, but organized in grave groups, rows and clusters, and discuss possible motivations behind this.

Three articles form the core of the study. The articles represent different perspectives and levels of analysis which, in combination, shed light on the thesis' main research question.

#### **PUBLIKASJONSLISTE**

- Drageset, A. 2017. Diachronic Powerscapes: A Case Study from Odda, Norway, i *Forms of Dwelling. 20 Years of Taskscapes in Archaeology*, red, U. Rajala & P. Mills. Oxbow books, 171-189.
- Drageset, A. 2019. The Hereid cemetery: relational agency and topography within the Iron Age mortuary landscape of Hardanger, western Norway. *Journal of Historical Geography* 66, 81-92.
- Drageset, A. 2020. Gravspråk i et fjordlandskap – regional variasjon i jernalderens Hardanger. *Heimen* 1, 6-22.

## FIGURLISTE

Figur 1. Undersøkelsesområdet plassering i Norge. Illustrasjon: A. Drageset. ....	4
Figur 2. Undersøkelsesområdet. Illustrasjon: A. Drageset. ....	13
Figur 3. Flyfoto av nedre Eidfjord. Eidfjordvatnet sees fremst i bildet og Eidfjorden lengst borte. Hereid ligger til høyre på eidet. Foto: V. Skappel 1955. ....	15
Figur 4. Hagemark på Hereidsmoen. Her er de største gravrøysene lett synlige. Foto: A. Drageset 2015. ....	16
Figur 5. Lofthus, en moreneavsetning med flomskredmasser langs Sørfjorden, sett fra kanten av Hardangervidda. Underregion: Frukbygdene i indre Hardanger. Foto: A. Drageset 2015. ....	17
Figur 6. Til venstre: Ulike inndelinger av romertidens kronologi i Skandinavia og på kontinentet. Til høyre: Ulike inndelinger av folkevandringstidens kronologi i Skandinavia (Solberg 2003:72, 128). ....	45
Figur 7. Fordelingen mellom gravhauger og gravrøysere i jernalderens Hardanger. Illustrasjon: A. Drageset. ....	47
Figur 8. «Bårstesteinen» på Trå med utsyn over Granvinsvatnet. Foto: A. Drageset 2018. ....	50
Figur 9. «Hellig hvit stein» fra F82 Hauso. Lengde 49 cm. Foto: S. Skare © Universitetsmuseet i Bergen. ....	51
Figur 10. Kremasjon var dominerende likbehandling gjennom hele jernalderen (N=88). Illustrasjon: A. Drageset. ....	53
Figur 11. Tidsfordeling av steinkister med oppgitt lengdemål (N=110). Små kister til kremasjonsgraver, under én meter i lengde opphørte ved utgangen av eldre jernalder. Det samme gjelder overdimensjonerte hellekister på over tre meter, ment for inhumasjonsgraver. I yngre jernalder var hellekistene dimensjonert for én ubrent gravlegging. Illustrasjon: A. Drageset. ....	56
Figur 12 og 13. Glassperler fra F67 Hereid og kniv fra F65 Hereid. Foto: A. Drageset. ....	60
Figur 14. Gjenstander fra Hereidgravfeltet med museumsnummer. Foto og tekst: A. Drageset. ....	62

Figur 15. Undersøkellesområdet inndeling i landskapsregioner etter NIBIOs nasjonale referansesystem for landskap. Illustrasjon: A. Drageset. ....	63
Figur 16. Gravminner i landskapsregion <i>Indre bygder på Vestlandet</i> fordelt etter underregion. Illustrasjon: A. Drageset. ....	64
Figur 17. Lofthus/Opedal mellom fjorden og Hardangervidda. Foto: Tinderangel.no. ....	66
Figur 19. Fordelingen av gravminner fra eldre jernalder med eksisterende gravminner markert i grått. For tilveksten av graver fra bronsealder til tidlig yngre romertid, se artikkel III, figur 1. Illustrasjon: A. Drageset. ....	70
Figur 20. Funnsted for gravrøysen F40 Byrkjeland i Jondal, markert med rød ring. En kvinnegrav fra siste halvdel av 600-tallet lå på sørsiden av Byrkjelandsvatnet, 70 moh. Foto: A. Drageset 2015. ....	72
Figur 21. Fordelingen av gravminner fra merovingertid med eksisterende gravminner markert i grått. Illustrasjon: A. Drageset. ....	73
Figur 22. Fordelingen av gravminner fra yngre jernalder/vikingtid med eksisterende gravminner markert i grått. Illustrasjon: A. Drageset. ....	75
Figur 23. Utgraving av en av de fem gravhaugene på Garden i Sysendalen. Foto: E. Bakka 1954. © Universitetsmuseet i Bergen. ....	76
Figur 24. Markering av gravminner datert til 900-1000 e.Kr., samt middelalderens kirkesteder. Illustrasjon: A. Drageset. ....	79
Figur 25. Gravfeltet på Varberghaugen, tatt mot sørvest. Foto: E. Bakka 1953. © Universitetsmuseet i Bergen. ....	87
Figur 26. Ulvik med Tunheimterrassen avmerket. Foto: A. Drageset 2015. ....	89
Figur 27. Gravfeltet på Nes i Kvam. Foto: A. Drageset 2018. ....	90
Figur 28. Seimgravfeltet i Røldal. Illustrasjon: A. Drageset. ....	93



## INNHOLDSFORTEGNELSE

Forord .....	i
English abstract.....	iii
Publikasjonsliste .....	v
Figurliste .....	vi
1. Innledning .....	1
1.1 Problemstillinger.....	4
1.2 Avhandlingens oppbygging.....	6
2. Hardanger som region og forskningsområde.....	10
2.1 Hvor begynner og slutter Hardanger?.....	10
2.2 Hardangers natur- og kulturgeografi.....	13
2.3 Forskningshistorie: tidligere utgravinger og registreringer i Hardanger .....	18
3. Teoretiske tilnærminger og perspektiv .....	22
3.1 Tilnærminger til landskap .....	22
3.2 Tilnærminger til graver .....	29
3.3 Tilnærminger til graver i landskapet .....	33
3.4 Regionalitet i forhistorien.....	37
4. Metodisk fremgangsmåte .....	40
ARTIKKEL I	
ARTIKKEL II	
ARTIKKEL III	
5. Materialanalyse .....	46
5.1 Ytre gravmarkeringer.....	46
5.2 Indre gravmarkeringer.....	52
6. Utviklingen av Hardangers gravlandskap .....	62
6.1 Overgangen bronsealder-jernalder .....	64
6.2 Eldre jernalder .....	65
6.3 Yngre jernalder .....	70
6.4 Jernalderens utgang .....	76
7. Økonomisk, sosial og metaforisk landskapskontekst.....	80

7.1 Jernfremstilling ved kanten av Hardangervidda .....	80
7.2 Kommunikasjon og ferdselslinjer .....	83
8. Gravfelt, gravgrupper og enkeltliggende graver: Motivasjon bak romlig organisering .....	86
9. Forståelse av landskapet gjennom gravminner – samlende diskusjon og refleksjoner .....	95
10. Konklusjon .....	101
11. Litteratur .....	105

## VEDLEGG

1. TABELLER

2. KATALOG OVER ANALYSEMATERIALET

3. REGISTRERINGSRAPPORT /RESULTAT AV 14C-PRØVER



## 1. INNLEDNING

Det overordnede formålet med denne avhandlingen er å øke forståelsen av samspillet mellom landskap, mennesker og gravminner i jernalderen (500 f.Kr. – 1050 e.kr.), med utgangspunkt i landskapet rundt Hardangerfjorden i dagens Vestland fylkeskommune.

Forhistoriske graver er komplekse strukturer. Og de er komplekse strukturer preget av stor variasjon. En rekke studier fra Norge og det øvrige Skandinavia, har påvist et mylder av regional variasjon i jernalderens gravritualer (f.eks. Shetelig 1912a; Farbregd 1980; Næss 1996 [1968]; Svanberg 2003; Stylegar 2013). Også innad i regioner fantes det markante lokale skikker, karakteristisk for et område, en bygd eller gård. Uten å fremme en forenklet miljødeterminisme, er det et viktig premiss i den følgende undersøkelsen at ulike regioner, ulike landskap, ga ulik materiell praksis. Landskapet i seg selv var en aktør som både muliggjorde og hindret utformingen av gravminner. Utgangspunktet for dette arbeidet bygger på teorier omkring relasjonell ontologi, mer spesifikt symmetrisk arkeologi og nymaterialisme. Disse idéene har de siste årene dannet innfallsport for et stadig økende antall arkeologiske arbeidere, men når det kommer til landskapsanalyser er relasjonell ontologi lite utforsket.<sup>1</sup> I denne avhandlingen sees landskapet på som noe som i seg selv motiverer oss mennesker til handling, i motsetning til synspunkter der landskapet sees på som et blankt lerret hvor hver av oss tegner sitt eget verdensbilde. Handlingene har svært ofte sitt grunnlag i tidligere hendelser som har funnet sted i landskapet (Horn & Wollentz 2019:116). Gravrøyser og gravhaugers sterke visuelle natur ga dem en strukturereffekt på landskapet. Oppførelsen av en grav forvandlet et landskapsrom til et (meningsfylt) «sted» (Tuan 1977:163-166; Härke 2001:12). Jernalderens graver ble formet av sine omgivelser, og i retur formet de stedet de ble en del av. Vi bør dermed ikke betrakte gravene løsrevet fra sin lokale og regionale kontekst.

---

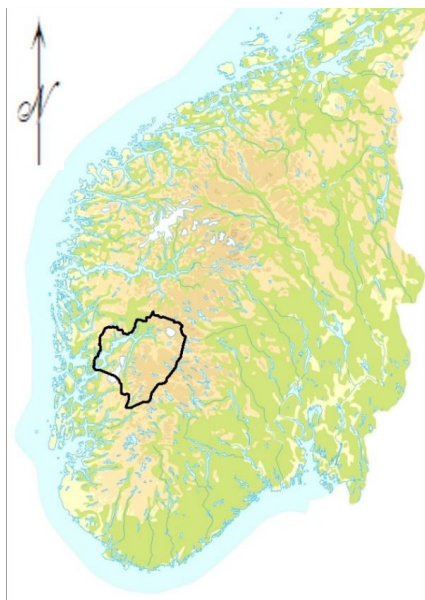
<sup>1</sup> Med visse interessante unntak, se Chadwick 2016a og 2016b.

Variasjonen i jernaldergravskikken viser seg både i tid og rom. Kremasjon og inhumasjon ble lenge praktisert side om side, men forskjellene strekker seg langt utover eventuell brent eller ubrent likbehandling. Brennte bein ble av og til samlet i beholdere, senere spredt utover bakken som brannflak. Ubrente kroppar ble i yngre jernalder plassert i kister og innimellom i båt. Noen graver var skjult under bakken, mens andre fikk haug eller røys, av og til med kantmarkeringer eller bautasteiner, av og til ikke. Variasjonen var stor og langt mer omfattende enn disse eksemplene illustrerer. Like fullt har ikke alle aspekter ved gravmonumentene vært like høyt verdsatt i forskningsammenheng (Gansum 2004). Graven i seg selv har ofte vært av interesse kun for sitt gravgods og rester av den avdødes kropp. Detaljer omkring oppbyggingen av gravminnet, eksempelvis selve haugen, eller indre gravmarkeringer som groper, steinheller og kjernerøyser, har sjelden vært tatt ordentlig i betraktning. Dette til tross for at disse elementene må ha spilt en integrert og viktig rolle i begravelsesritualet. Til sammen tegner alle disse elementene et sammensatt bilde av konstruksjon, bruk, ombygging og gjenbruk – det som faktisk utgjorde gravskikken (Last 2007:1-2). Denne forsømmelsen har direkte sammenheng med den dualistiske tankegangen mellom natur og kultur, som har preget tradisjonelle innfallsvinkler til materialitet. Nettopp derfor vil jeg i den følgende analysen av gravskikk inkludere denne type elementer som ofte har vært avskrevet som del av den «naturlige» ontologiske sfæren. Gjenstandsinventaret vil kun bli løftet frem hvor det er relevant for å forstå gravminnet som helhet.

Med mitt bidrag ønsker jeg også å betone tidsdimensjonen ved gravlandskapet. Sosialantropologen Tim Ingolds artikkel *The Temporality of the Landscape* (1993) ligger til grunn for denne tilnærmingen. Artikkelen har hatt enorm betydning for forståelsen av landskap og tid. Ingold anser fortidens aktiviteter og historier som en innebygd del av landskapet, fortsatt tilgjengelige for arkeologer i dag. For å nærme oss landskapets mening må vi starte med en anerkjennelse av dets temporalitet (Ingold 1993, 2000). Ingold avviser dikotomien mellom en ytre naturlig verden og en indre idéverden, og brukte i stedet konseptet *taskscape* for å vise at landskap er en evigvarende prosess,

sammenvevd med menneskene som bebodde det. Ingolds *The Temporality of the Landscape* (1993) forutså med dette overgangen fra epistemologisk til ontologisk fokus i arkeologisk forskning med nesten to tiår (Hicks 2016:11). Taskscape er et innsiktsfullt nøkkelbegrep som vil nyttes som tankeverktøy i mine tolkninger.

Studieområdet er Hardanger, som i dag er en del av Vestland fylkeskommune (fig. 1). Hardanger kan karakteriseres som en identitetsregion, med en felles identitet som er historisk forankret. Betydningen av regionsbegrepet vil behandles senere, men innledningsvis kan det nevnes at den geografiske avgrensingen har sitt utgangspunkt i naturgeografi og i historiske landskapsgrenser. Avhandlingen følger Hardanger i et langt tidsrom, fra førromersk jernalder, ca. 500 f.Kr. til slutten av vikingtid, ca. 1050 e.Kr. De første årene av jernalderen er det arkeologiske materialet i regionen sparsomt, og det er først omkring år 250 e.Kr. at landskapet for alvor begynner å fylles med gravminner. Omkring 1500 av menneskene som levde i Hardanger i jernalderen fikk gravminner som vi kjenner til i dag. Enkelte av disse har fått stå urørt, noen er gravd ut, mens andre igjen er blitt fjernet uten arkeologiske undersøkelser. Om lag 1000 av gravene er fortsatt synlige. Jernalderbosetningen langs Hardangerfjorden var uløselig knyttet til den tilgrensende Hardangervidda. Betydningen av Hardangervidda som ressursområde for beite, jakt og ikke minst jernvinne er nedfelt i det arkeologiske materialet. Jernvinneanlegg, slagghauger, tufter og kullgroper vitner om jernutvinning i stor skala i fjelldalene under Hardangervidda. Hardangervidda betød også at regionen Hardanger ble et knutepunkt for ferdsel østover, et annet moment som fikk innvirkning på plasseringen av gravminnene i landskapet. Det arkeologiske materialet fra Hardanger utgjør et godt grunnlag for å lage en syntese over det regionale gravlandskapets tidsdybde. Dermed kan vi unngå å måtte projisere resultater fra andre regioner og landskap med andre egenskaper. Hensikten med avhandlingen er dermed ikke å sammenlikne flere regioner, men å studere én region i et langtidsperspektiv.



Figur 1. Undersøkellesområdet plassering i Norge. Illustrasjon: A. Drageset.

### 1.1 Problemstillinger

Hovedproblemstillingen i denne avhandlingen kan formuleres slik: *Hvilke vekselvirkninger gjorde seg gjeldene mellom landskapet i Hardanger og den regionale jernaldergravskikken?* I kjernespørsmålet ligger det en grunntanke om at det finnes vekselvirkninger, en tanke som er tuftet på avhandlingens teoretiske utgangspunkt. Hovedproblemstillingen frembringer flere underproblemstillinger. En av disse er hvordan den regionale gravskikken utviklet seg gjennom jernalderen. Spørsmålet innbefatter de fysiske sporene begravelsesritualene har etterlatt seg i form av indre og ytre gravmarkeringer, og det innbefatter valg av de første gravstedene i landskapet og tilvekst over tid. En annen underproblemstilling er hvorvidt gravminners plassering i landskapet kan avspeile makt- og sosiale strukturer? Dette krever et overordnet blikk på hele landskapskonteksten hvor bosetning, inmark- og utmarksbruk, bevegelsesmønstre og kommunikasjon inngår, samt måten landskapet kan brukes til å kontrollere andre mennesker, eiendom og ressurser.

En viktig grunn til at Hardanger er valgt som studieområde er Vestlandets største gravfelt, Hereid, som ligger på en karakteristisk moreneterrasse i Eidfjord kommune. Om lag 400 graver utgjør gravfeltet i dag. Hereid har et langt tidsspenn og var i bruk fra jernalderens begynnelse til utgangen av vikingtid. Motivasjonen bak etableringen og den lange bruken av Hereid, og Hardangerregionens øvrige elleve gravfelt, er en annen viktig underproblemstilling. Gravfeltene var åsted for gjentatte gravlegginger, ofte over mange hundre år, mens andre steder i Hardanger ligger gravene for seg selv eller i små grupper. Også innad på gravfeltene ligger gravene fordelt i mindre grupper og klynger. Ingenting taler for at jernalderens graver ble vilkårlig plassert, så hvorfor arrangerte man gravene på denne måten? Gravfeltet på Hereid har et stort kunnskapspotensial, men med unntak av innmåling av gravene har det vært lite arkeologifaglig aktivitet på feltet de siste 40 årene. En feltundersøkelse foretatt i forbindelse med denne avhandlingen har derfor hatt som formål å skape en utvidet forståelse av gravfeltet som et betydningsfullt sted i jernalderen. Resultatene fra feltundersøkelsen inngår i tolkningene av Hereidgravfeltets brukstid, gravskikk og horisontalstratigrafi.

Jeg vil til en viss grad trekke frem enkeltgravfunn for å diskutere bestemte tema, men vekten ligger på hele regionens graver i et tids- og landskapsperspektiv. Enkeltlokalteter vil ikke kunne representere en hel region da ulikheter i status, forskjellige identiteter og kontekstspesifikke omstendigheter kan ha ført til ulikheter i gravskikken (Bradley 1995:vi). Innfallsvinkelen skiller seg fra tidligere forskning på Hardangers graver, som har omhandlet bosetningsutvikling, isolerte gravfunn eller spesifikt gravgods (f.eks. Bakka 1963; Sognnes 1971, 1973, 1977, 1978, 1982; Hatleskog 1986, 1997; Hanisch 2001; Myhre 2005; Fredriksen 2005, 2006; Kaland 2006). Jeg har hatt stor nytte av disse arbeidene, men de skiller seg fra min forskning ved at gravminnene tidligere har blitt skilt ut for å belyse bestemte spørsmål, og ikke analysert som en del av et helhetlig gravmiljø. Jeg vil i stedet forsøke å forstå omfanget av hele det regionale gravlandskapet og vurdere de enkelte gravenes posisjon i dette. Hardanger har altså vært gjenstand for lokalhistorisk interesse, men har ingen



tradisjon for landskapsarkeologi. Dette til tross for at regionen består av et mangesidig natur- og kulturlandskap med høyfjellsvidde, breer og fjorder, omkranset av bratte fjellsider og fossefall. Den dramatiske topografien bidrar til å gjøre Hardanger velegnet til en analyse av den dynamiske forbindelsen mellom graver og landskapskontekst.

## **1.2 Avhandlingens oppbygging**

Avhandlingen er artikkelbasert, og tre artikler utgjør kjernen i studien. Artiklene representerer ulike perspektiver og analysenivå som i kombinasjon belyser avhandlingens hovedproblemstilling (se tabell 1).

Kappen består av en innledende del før artiklene legges frem, og en avsluttende del etter artiklene. Den innledende delen er delt i tre hovedavsnitt. Det første hovedavsnittet omhandler Hardanger som region og forskningsområde. Her diskuteres Hardanger som region i forhistorisk og historisk tid. Videre følger en beskrivelse av de viktigste trekkene ved regionens natur- og kulturgeografi. Det redegjøres så for tidligere arkeologiske undersøkelser og forskning i Hardanger. Det andre hovedavsnittet utforsker tilnæringer til henholdsvis landskap, graver, graver i landskapet og regionalitet. Formålet er å tydeliggjøre teoretiske valg i artiklene. Først vil jeg redegjøre for relevansen av Ingolds landskapsforståelse og den ontologiske vendingen i arkeologien, som også inkluderer landskap. Landskapspsykologen Maarten Jacobs (2006) konsept *powerscape* innenfor *Comprehensive Theory of Landscape Experience* omtales for mulighetene det gir til å utforske landskapets sosiale virkelighet. Deretter drøftes synet på graver i arkeologisk forskningshistorie og posisjonerer avhandlingen i forskningsfeltet. Dernest diskuterer jeg verdien av tidligere teorier omkring det som er denne avhandlingens hovedtema, nemlig jernaldergravers plassering i landskapet. Refleksjoner omkring regionalitet avslutter gjennomgangen av teoretiske perspektiv. Det tredje hovedavsnittet i kappens innledende del tar for seg avhandlingens empiri, det arkeologiske gravmaterialet. I avsnittet avklarer jeg begreper, utvelgelseskriterier og analysemetodikk. Som helhet presenterer kappens første del bakgrunn for teoretiske og metodiske tilnæringer,

avgrensning av undersøkelsesområdet og utvelgelse av det arkeologiske materialet, som legger til rette for en bedre forståelse av de påfølgende tre artiklene.

Avhandlingens artikkel I, *Diachronic Powerscapes: A Case Study from Odda, Norway*, omhandler én gravhaug fra romertid i dagens Odda. Ved hjelp av Ingolds *taskscape*-begrep og Jacobs *Powerscape* setter artikkelen søkelys på gravminner som sosiale markører knyttet til ferdsel og en jordeiende elite. I artikkelen gjøres det også koblinger til bruk av landskapet i nyere tid, og hvordan landskap kan utnyttes i utøvelsen av sosiale maktforhold. En synsfeltanalyse foretatt ved hjelp av geografiske informasjonssystemer (GIS) er nyttet som metodeverktøy.

I Artikkel II, *The Hereid cemetery: relational agency and topography within the Iron Age mortuary landscape of Hardanger*, analyseres de store gravfeltene i Hardanger, og artikkelen representerer i den forstand et empirisk mellomnivå. De store gravfeltene står i kontrast til de enkeltliggende graver og mindre gravgrupper, og artikkelen tar for seg jernaldermenneskenes motiv for samling av døde på store felles gravfelt. I artikkel II diskuterer jeg også hvordan et av landets største gravfelt, Hereid i Eidfjord, inngår i en større lokal og regional sammenheng. Hereids topografi, landskapssetting, forskningshistorie, gjenstandsfunn og nyregistrerte graver i forbindelse med dette prosjektet, danner rammen for tolkningen av gravfeltet. I denne artikkelen benyttes Ingolds begrep *taskscape*, i kombinasjon med teorier om relasjonell ontologi, slik som nymaterialisme og symmetrisk arkeologi, for å forstå gravfeltenes plassering.

Avhandlingens artikkel III, *Gravspråk i et fjordlandskap – regional variasjon i jernalderens Hardanger*, har hele regionen som analyseenhet. I artikkelen drøfter jeg hvordan gravskikken i Hardanger utviklet seg gjennom jernalderen. Konklusjonene er basert på det samlede gravmaterialet. Resultatene blir satt i en større sammenheng ved å sammenlikne trekk ved gravskikken med Hardangers naboregioner Voss og Sunnhordland. Arkivsøk og databasespørringer er benyttet i analysen av alle

Hardangers gravminner. I denne artikkelen danner arkeologen Kristina Jennberts (1988, 2006) begrep *gravspråk* en teoretisk ramme for tolkningene.

<b>Formål</b>	Å få en dypere forståelse av samspillet mellom landskap, mennesker og gravminner i jernalderen.		
<b>Hovedproblemstilling</b>	Hvilke vekselvirkninger gjorde seg gjeldene mellom landskapet i Hardanger og den regionale jernaldergravskikken?		
	<b>Artikkel I</b>	<b>Artikkel II</b>	<b>Artikkel III</b>
<b>Tittel</b>	<i>Diachronic Powerscapes: A Case Study from Odda, Norway</i>	<i>The Hereid cemetery: relational agency and topography within the Iron Age mortuary landscape of Hardanger</i>	<i>Gravspråk i et fjordlandskap – regional variasjon i jernalderens Hardanger</i>
<b>Problemstilling</b>	Hvordan kan landskapskontekst uttrykke makt- og sosiale strukturer?	Hvorfor anla man gravfelt på bestemte steder og hva var motivasjonen bak utformingen av dem?	Hvordan utviklet den regionale gravskikken seg gjennom jernalderen?
<b>Metode</b>	Casestudie GIS-analyse Befaring	Casestudie Arkeologisk feltarbeid	Arkivøk Databasespøringer
<b>Teori</b>	Taskscape, Comprehensive Theory of Landscape Experience	Taskscape, relasjonell ontologi	Gravspråk
<b>Materialutvalg</b>	Én gravhaug	Gravfelt	Det samlede gravmaterialet

**Tabell 1.** Avhandlingens formål, hovedproblemstilling og tre forskningsartikler (tabell etter Røkenes 2016).

I kappens siste og avsluttende del blir resultatene fra artiklene satt inn i en bredere kontekst. Etter en materialanalyse, som utdyper resultatene i artikkel III, følger en kronologisk gjennomgang av gravlandskapet i Hardanger og hvordan det utviklet seg i tid og rom. Innholdet i artiklene blir i kappen supplert med en større del av det arkeologiske materialet fra Hardanger. I det påfølgende avsnittet diskuterer jeg hvordan utnyttelsen av de malmrike fjelldalene langs Hardangervidda førte til gravlegging i nye landskapsområder. Tilgjengelige utmarksressurser hadde stor innflytelse på menneskenes bevegelsesmønstre og deres ferdselslinjer og graver ser ut til å ha blitt vevd sammen i landskapet. Også denne sammenhengen blir belyst. Videre drøfter jeg motivet bak anleggelsen av henholdsvis gravfelt, mindre gravgrupper og enkeltliggende graver. Temaet har inngått i artiklene, men blir i kappen løftet videre i lys av fremsatte teorier, og med paralleller til andre funnsteder i Norge. I kappens påfølgende diskusjonsavsnitt vil jeg samle trådene fra de foregående avsnittene og de tre artiklene, og drøfte prosjektets resultater.

Til avhandlingen hører også tre vedlegg. Vedlegg 1 presenterer deler av resultatene fra materialanalysen i tabellform. Vedlegg 2 er en funnkatalog med totalt 130 gravfunn. Den omfatter stedfestede og daterte gravfunn som også inneholder opplysninger om enten indre gravmarkering, likbehandling og/eller inventar. Analysene i dette prosjektet er i stor grad basert på funnene som inngår i katalogen. Nummereringen av gravfunnene i katalogen benyttes som henvisninger underveis i kappen. Det vil også henvises til kart som inngår i katalogen. Vedlegg 3 er en feltrapport fra den arkeologiske undersøkelsen på Hereidgravfeltet. Rapporten redegjør for undersøkelsens metodevalg og funn. Den inneholder kart, bilder, plan- og profiltegninger, samt dateringsrapporter.<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> Under feltarbeidet fremkom det brente bein fra menneske. Disse er håndtert i tråd med Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger utgitt av Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger (Skjelettutvalget).

## 2. HARDANGER SOM REGION OG FORSKNINGSOMRÅDE

### 2.1 Hvor begynner og slutter Hardanger?

I dag er Hardanger en del av Vestland fylkeskommune og omfatter et areal på ca. 6300 km<sup>2</sup>. Frem til 2020 var regionen inndelt i de syv kommunene Kvam, Jondal, Granvin, Ulvik, Eidfjord, Ullensvang og Odda. Da ble Ullensvang, Jondal og Odda slått sammen til Ullensvang kommune, og Granvin ble innlemmet i Voss kommune. Grenseinndelingen før 2020 er den mest relevante, sett i en kulturhistorisk- og landskapssammenheng, og vil benyttes i denne avhandlingen. Innbyggerne deler imidlertid en identitetsfølelse utover kommunegrensene, knyttet opp til Hardanger som region.

Fra midten av 1800-tallet gjennomgikk Hardanger en forvandling til et kjerneområde for nasjonsbyggingen (Grove 2015:361). Landskapet med Hardangerfjorden og fjellene ble sett på som særnorsk og opphøyd til nasjonalt landskap. Hardanger ble et populært turistmål, folkedrakten ble nasjonaldrakt og lokale håndverksprodukter og mat ble fremhevet. Historieskriving understreket koplingen mellom Hardangers og nasjonens historie. Alt dette styrket den felles identiteten mellom de som bodde i regionen (Grove 2015:361).

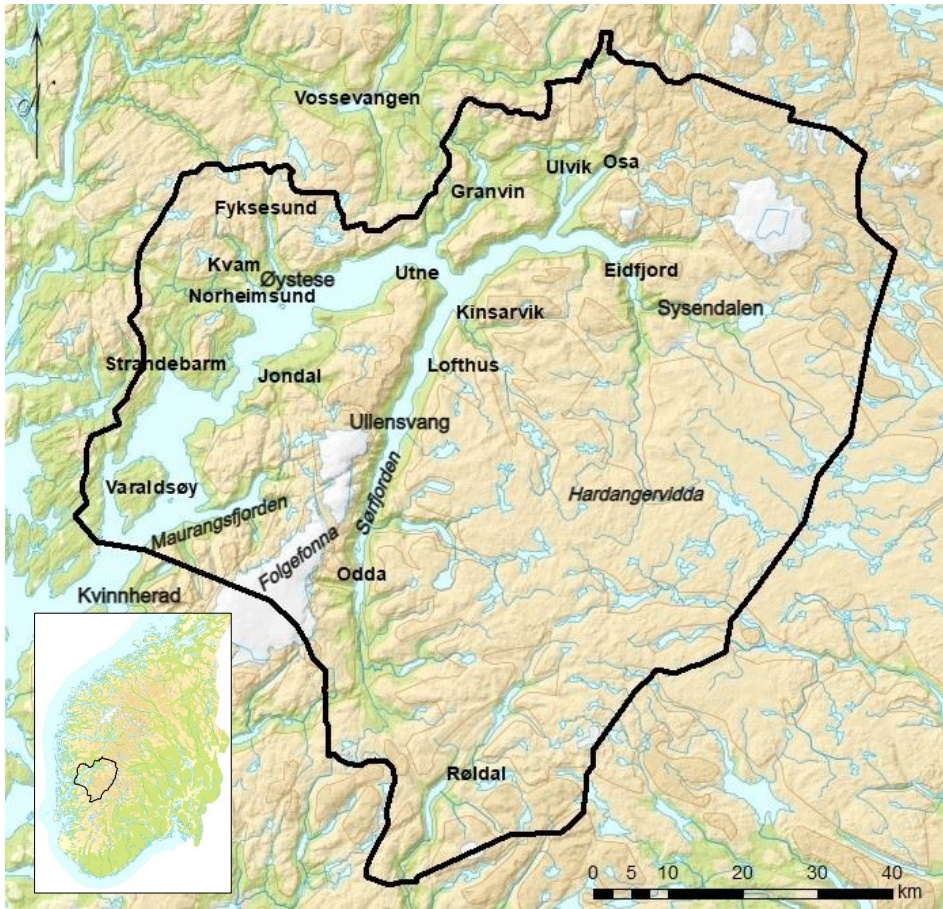
Regioner kan fungere som byggeklosser i formingen av en nasjonalstat (Ellingsen & Leknes 2008:2). I verket *Getica* fra omkring 500-tallet e.Kr. beretter den gotiske historikeren Jordanes om grener, egder, ryger og horder, folkegrupper som ga navn til fylker, som senere medvirket i rikssamlingen (Østigård 2009:23). Stedsnavnet Hardanger har vært forbundet med teorier om en germansk innvandring av folkegruppen *Harudene*, som også beskrives i *Getica*. Forstavelen *Hard* sies å komme fra *Harudene*, mens *angr* betyr fjord (Olsen 1912:23; Bøe 1930c, Hagen 1997:116). En mulig germansk innvandring fra kontinentet har ingen basis i det arkeologiske materialet og Johs. Bøe avviste denne teorien allerede i 1930 (Bøe 1930c). Like fullt viser stedsnavnet hvor sterkt bundet regionen tidlig var til et konkret landskapstrekk, nemlig Hardangerfjorden.

Naturgeografi og vilkårene som settes av landskapet har bidratt til å definere regionens utbredelse og Hardanger anses løst for å være områdene omkring Hardangerfjorden. Hardangervidda former en naturskapt grense i nord og øst. I vest er Voss adskilt fra Hardanger gjennom vide fjellparti, men er også forbundet gjennom dalpartier i Granvin. Hvor Hardanger begynner, og slutter er imidlertid mer uavklart i sør. Røldal skiller seg ut som en klassisk fjellbygd. Tidligere var Røldal en del av Suldal prestegjeld, men orienterte seg likevel mot Hardanger. Sambandet med Suldal var innskrenket av den 20 km lange Brattlandsdalen, med sine trange og bratte juv. Røldalsfjellet vanskeliggjorde også veien til Odda, men fjellet var likevel mer fremkommelig enn Brattlandsdalen (Dalen & Dalen 1960:12). Røldal ble i 1964 innlemmet i Odda kommune, og fikk med dette en enda tettere tilknytning til Hardangerregionen (Grove 2015:364, 369).

En måte å nærme seg spor etter regionale særpreg i forhistorien er å utgå i fra historisk kjente enheter (Helgesson 2008:49-50). Vi må likevel trå varsomt, for selv om historisk kjente enheter kan ha sitt utspring i forhistorien trenger ikke disse grensene overlappe. Mellom bygdene Belsnes i dagens Jondal og Vikingnes i Kvam er fjorden på sitt smaleste. Her gikk en gammel landskapsgrense, mellom Hardanger sysle og Hordaland sysle i Magnus Lagabøtes testamente fra 1277. Jondal, Øystese, Granvin, Ulvik, Eidfjord og Kinsarvik/Ullensvang var skipreider i Hardanger sysle (Brekke 2009:356-357; Ersland 2009b:432). Det har vært diskutert om skipreideinndelingen var så fasttømret på et så tidlig tidspunkt, men den eksisterte i hvert fall fortsatt i 1560-årene som administrativ enhet (Steinnes 1933:148; Ugulen 2015:178). Grensen ble opprettholdt som et skille mellom Hardanger og Sunnhordland futedøme i århundrene etter middelalderen. At grensen ble trukket rett over fjorden er fornuftstridig om man kommer kjørende, men logisk om man kommer sjøveien (Brekke 2008:172-173). Folk langs fjorden tok seg frem med båt til kirke og den administrative inndelingen av landskapet speiler dette (Grove 2015:360).

Identitetsmessig har Kvinnherad i nyere historisk tid ikke vært regnet til Hardanger, men til Sunnhordland. Varaldsøy, som tidligere var en del av Strandebarm og senere egen kommune, ble i 1965 innlemmet i Kvinnherad kommune (Grove 2015:367). I sin sammenlikning av yngre jernalder i Sunnhordland og Hardanger viser arkeolog Anne-Brit Hatleskog (1986:12) til kulturgeograf Aksel Sømmes henvisning til klimaskillet ved Varaldsøy som grense. Skillet sammenfaller med innløpet til den «egentlige» Hardangerfjorden (Sømme 1954:156). Også den anerkjente lokalhistorikeren og tradisjonssamleren fra Ullensvang, Halldor O. Opedal (1895-1986), som egnet store deler av sitt liv til å samle inn og utgi folkeminne fra Hardangerbygdene, regnet med hele det gamle Strandebarm, et såkalt «Stor-Hardanger» (Dyrvik 1998:113). At gamle administrative grenser og kulturgrenser ofte sammenfaller var noe også Ivar Aasen noterte på sin språkreise i 1844. Da han ankom Sunnhordland etter to måneder i Hardanger la han merke til endringer i klesdrakt, så vel som i språket (Solli 2008:406).

I denne avhandlingen er grensen for undersøkelsesområdet satt sør for Varaldsøy og inkluderer bygdene ved Maurangsfjorden, under vestsiden av Folgefonna, og tilsvarer det klimatiske skillet. Utover de klimatiske og geografiske forholdene, bygger avgrensingen på skipreideinndelingene etter skattematrikkelen i 1647, og omfatter hele Hardanger futedøme, så vel som Strandebarm skipreide (Ersland 2009a, 2009b). Undersøkelsesområdet inkluderer dermed Røldal, samt nordre del av Kvinnherad kommune (fig. 2).



Figur 2. Undersøkellesområdet. Illustrasjon: A. Drageset.

## 2.2 Hardangers natur- og kulturgeografi

Landskapsbeskrivelser til det nasjonale referansesystemet for landskap er utarbeidet av Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO). Gjennom å skille ut seks hovedkomponenter ved landskapet (landskapets hovedform, landskapets småformer, vann og vassdrag, vegetasjon, jordbruksmark og bebyggelse og tekniske anlegg), er Norge inndelt i 45 landskapsregioner. Referansesystemet bygger på landskapets kvaliteter og sammenfaller ikke med administrative grenser (Puschmann 2005). Fem landskapsregioner faller innenfor undersøkelsesområdet i denne avhandlingen: *Indre bygder på Vestlandet*, *Midtre bygder på Vestlandet*, *Lågfjellet i Sør-Norge*, *Høggjellet i*



*Sør-Norge* og *Breene* (Puschmann 2005). Hver landskapsregion er igjen inndelt i underregioner og 14 av disse inngår i undersøkelsesområdet. Beskrivelse av relevante landskapsregioner finnes i tabell 2. Kartdata med Norges landskapsregioner og underregioner er gjort tilgjengelig for nedlastning på NIBIOs nettsider.<sup>3</sup>

Hardanger er en region spent mellom fjord og høyfjell og omfattes av det geografen Tore Sund (1963:117) betegner som Vestlandets indre sone. Naturgeografisk kjennetegnes regionen særlig av Hardangerfjorden og dens sidearmer, der Sørfjorden er den lengste. Fjorden er gravd ut av en enorm isbreerosjon. Den er omgitt av bratte fjell og mange steder er kun elveøyre og terrasser i fjordbunnen egnet for bosetning, for eksempel i Eidfjord, Osa, Ulvik, Granvin, Kvanndal, Fykkesund, Øystese, Mundheim, Utne og Odda (Rye 1977; Hoel 2007:6).

Landskapsregion	Beskrivelse	Underregioner
<b>Indre bygder på Vestlandet</b>	Langsmale fjorder, omgitt av høyfjell, blankskurte og steile fjellsider, lite løsmasser annet enn morene i dalbunnene, store fossefall, Bretunger og brevann, kontinentalt klima, seterbruk.	Røldal/Suldalsvatnet, Oddadalen, Samlafjordbygdene, Fruktbygdene i indre Hardanger
<b>Midtre bygder på Vestlandet</b>	Fjordløp, blokkmark, endemorener, fossefall og stryk, skogspreget, har tyngden av vestlandsjordbruket, seterbruk.	Åkrafjorden, Bygdene i Kvinnherad og Strandebarm
<b>Lågfjellet i Sør-Norge</b>	Snau fjellsområder opp til 1500 moh, nakne terrengformer vest for Langfjella, store treløse vidder og heier, fjellskog, vann, elver og bekker, vassdrag, enkelte topper med høgfjellskarakter, enkelte smådaler under tregrensen, seterbruk, fjellbeite, jakt.	Vestvidda, Austvidda, Kvitngane/Gråsido, Vossaskavlen
<b>Høgfjellet i Sør-Norge</b>	Sammenhengende høyder over 1500 meter, krevende topper, nakne bergflater, goldt og karrig, små isbreer, brefargede vann,	Nupsfonn, Skarvefjell

<sup>3</sup> Kartdataene kan brukes fritt under Norsk lisens for offentlige data (NLOD) ver1.0.

	fjellbeite, høgfjellsdaler som hovedferdselsårer.
<b>Breene</b>	Store høydeforskjeller, stor spennvidde i naturtyper, kontraster, uvanlige mønstre og farger, isøde og vide utsyn, blåis mot lauvskog, bekker og fosser.

**Tabell 2. Beskrivelse av landskapsregionene som inngår i undersøkelsesområdet (etter Puschmann 2005).**

Hereid i Eidfjord, lokaliseringen for Vestlandets største jernaldergravfelt, utgjør den mest karakteristiske terrassen i regionen. Da isfronten under siste istid lå ved nedre ende av Eidfjordvatnet, ble store mengder løsmasser vasket ut av smeltevannsbreelver, og akkumulert i fjorden foran breens front (Rye 1970:246; Helle 2004:252). Avsetningen dannet på den måten et eid mellom fjorden og Eidfjordvatnet (fig. 3). Hele dalføret var opprinnelig en sammenhengende flate som demmet opp for Eidfjordvatnet, men etter hvert eroderte elven Eio vekk deler av landmassene på den vestre siden.



**Figur 3. Flyfoto av nedre Eidfjord. Eidfjordvatnet sees fremst i bildet og Eidfjorden lengst borte. Hereid ligger til høyre på eidet. Foto: V. Skappel 1955.**

Tilbake stod matrikkelgårdene Hereid og Lægreid, hvor Lægreid ligger sørvest i dalen på en rekke sekundært dannede, lavere terrassenivåer og skrenter (Rye 1970:246; Helle 2004:254). Den høye terrassen med Hereidgravfeltet har i dag flere gårder i drift. Nordre del av terrassen utgjør fulldyrkete jordbruksareal, mens det lenger sørøst er primært utmark og tett furuskog. Terrassens sørvestre del består av hagemark i form av bjørkehager hvor det har vært drevet beite (fig. 4). Hagemarken på Hereid anses for å være svært verdifullt av Miljødirektoratet (Miljødirektoratet).



**Figur 4. Hagemark på Hereidsmoen. Her er de største gravrøysene lett synlige. Foto: A. Drageset 2015.**

Landhevingen etter siste istid medførte utvasking av løsmasser, slik at det ble dannet elveøyrrer mellom terrassene og fjorden (Hoel 2007:6). Også langs Sørfjorden, har isbreen avsatt moreneflater som grunnlag for jordbruksbosetning (Sund 1963:128) (fig. 5). Enkelte store, vide jordbruksområder finnes også i Hardanger, for eksempel på

elveslettene i Samlafjordbygdene. Fyllittskifer i berggrunnen smuldrer lett opp og gir næringsrik jord (Hoel 2007:7). Særlig i Kvam, Ulvik og Granvin, har fyllitten skapt god jordbruksjord.



**Figur 5. Lofthus, en moreneavsetning med flomskredmasser langs Sør fjorden, sett fra kanten av Hardangervidda. Underregion: Fruktbygdene i indre Hardanger. Foto: A. Drageset 2015.**

Hardanger strekker seg mot høyfjellsområder i øst og nord. Folgefonna (1661 moh.) danner et karakteristisk trekk på Folgefonnhalvøya, og Hardangervidda kan nås fra de innerste delene av regionen. Gjentatte ras, skred og flom har gjort stor skade, og medførte at gårdene med tiden ble lagt i klynger unna de farlige partiene (Sund 1963:128). På den andre siden har skredjord, sammen med morenejord, bidratt til gode jordforhold for frukt dyrking, slik som i Ullensvang, med røtter tilbake til middelalderen (Olafsen 1900; Hoel 2007:8). Klimaet i Hardanger er tørt og preges av høye sommertemperaturer og harde vintre (Sund 1963:118). Fjorden virker som et varmemagasin som demper temperatursvingningene til fordel for frukttrærne i

dalsiden (Helland-Hansen 2004:496). De høye fjellveggene gir fra seg opplagret solvarme og gir samtidig ly for vinden (Helland-Hansen 2004:496). Det er gode forhold for husdyrhold og fjellbeite i Hardanger, men bratt og vanskelig tilgjengelig terreng gjør at mange steder er uegnet for større dyr enn sau og geit (Sund 1963:131). I jernalderen la dette føringer for befolkningens ferdsel og ressursbruk, men tilgjengelig utnyttet Hardangers innbyggere også de mulighetene landskapet ga. God tilgang på myrmalm og skog i fjelldalene gjorde at man kunne drive omfattende jernframstilling i flere faser av jernalderen (Johansen 1973; Bjørnstad 2003).

Hvordan har landskapet endret seg siden jernalderen? Spørsmålet er av betydning dersom vi skal bevege oss rundt i dagens landskap i et forsøk på å forstå plasseringen til jernalderens graver. Det er utarbeidet strandlinjekurver tilbake i tid for Hordaland (Lohne 2006, se også Hamborg 1983 og Romundset 2005). Fra 500 f.Kr. til 1000 e.Kr. stod havnivået mellom to og fem meter høyere enn i dag, avhengig av når i jernalderen og hvor i regionen man befinner seg. Landhevingen har vært større i indre fjordstrøk enn i ytre (Sund 1963:116; Holtedahl 1975). Gjengroing og endrede driftsformer har preget jordbrukslandskapet. Jordskiftet og modernisering av landbruket har ført til planering av åkre, flytting av grenser og steingjerder, samt borttrykking av en rekke gravminner. Før jordskiftet på Hereid var gårdsbebyggelsen samlet i et klyngetun (Austretunet), som fortsatt er delvis bevart (Lægreid & Lægreid 1992:428-429). Jordskiftekartet fra 1893-1896 viser hvordan enkelte steingjerder og veier ble fjernet og lagt om, mens andre forble intakte, og er i bruk den dag i dag. Vassdrag og fossefall dannet grunnlag for en omfattende kraftutbygging i Hardanger ved starten av 1900-tallet. Industrien satte sine tydelige spor i landskapet, mest merkbart i Odda og Tyssedal.

### **2.3 Forskningshistorie: tidligere utgravinger og registreringer i Hardanger**

I Universitetsmuseet i Bergens topografiske arkiv finnes en rekke opplysninger om arkeologiske befaringer og undersøkelser som har vært foretatt i Hardanger. De første observasjoner og nedtegnelser er fra antikvariske reiser gjort på 1800-tallet da

interessen for forhistoriske graver for alvor begynte å spire. Siden da har en rekke arkeologer viet sin tid og fagkunnskap til å registrere og utgrave enkelte av Hardangers gravminner. Det meste av kildematerialet til denne avhandlingen er fremkommet takket være denne innsatsen, og nedenfor vil noen tidligere arbeider utdypes nærmere.

Nicolay Nicolaysens reiser i Norge førte ham også til Hardanger. Hans observasjoner er oppført i *Reiseberetning, insendt til det akademiske Kollegium* (Nicolaysen 1860:11-12), samt i *Norske Fornlevninger* (NF:383-384). Nicolaysen besøkte blant annet gravfeltet på Hereid, og i 1860 kunne han observere 14 graver fordelt på Hereidterrassens bruk.

For Hardangers del især, bidro den kultur- og historieinteresserte skolestyrer Bendix E. Bendixen med verdifull datainnsamling på sine registreringsreiser. Han brukte mye tid i regionen mot slutten av 1800-tallet. Notatene fra disse reisene ble etter hvert trykket i årbøkene til *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*. Bendixen gravde ut en rekke graver i Hardanger.<sup>4</sup> Sommeren 1892 viet han til å undersøke gravfeltet på Varberg i Øvre Eidfjord<sup>5</sup> og sommeren etter gravde han ut gravfeltet på Seim i Røldal.<sup>6</sup>

Etter sin ansettelse ved Bergens Museum i 1902, undersøkte Haakon Shetelig en rekke gravminner i Hardanger.<sup>7</sup> Flere av resultatene ble publisert i hans verk om Vestlandets gravskikk fra 1912 og 1917. Også Eivind de Lange<sup>8</sup> og Olav Espevoll<sup>9</sup> ved Bergens Museum dro til Hardanger for å ettergrave graver som grunneiere hadde støtt på under jordarbeid. Arkeolog Johs. Bøe reiste til Hardanger i 1931. Han gravde ut en

---

<sup>4</sup> I 1883-1885: F11 Augastad, F12 Tørvik, F36 Prestegard og F39 Underhaugo (se katalog, vedlegg 2, for utfyllende opplysninger).

<sup>5</sup> F70 Varberg, F71 Varberg, F72 Varberg og F73 Varberg.

<sup>6</sup> F104 Seim, F105 Seim, F106 Seim, F107 Seim, F108 Seim, F111 Seim, F113 Seim, F114 Seim og F115 Seim.

<sup>7</sup> F17 Nordre Birkeland, F22 Norheim, F24 Valland, F28 Øystese, F47 Trå, F48 Nedre Seim, F49 Nedre Seim, F91 Opedal.

<sup>8</sup> de Lange undersøkte F6 Mundheim i 1914 og F34 Ålvik i 1916.

<sup>9</sup> Espevoll undersøkte F1 Li i 1928, F14 Fonnaland i 1919, F44 Nedstås i 1929 og F63 Hereid i 1926.

gravhaug i Ullensvang<sup>10</sup> og foretok en registrering av gravfeltet på Hereid. Registreringen munnet ut i en to siders innberetning (Bøe 1931b).

Per Fett er den som har gjort desidert mest for å registrere og systematisere fornminnene i Hardanger. Resultatene hans er samlet i seks registreringshefter med tittelen *Førhistoriske minne i Hardanger, 1954-1956*. Omtrent samtidig arbeidet også arkeolog Egil Bakka i Hardanger. Med kompass og metermål tok han helhjertet fatt på oppgaven med å kartlegge gravene på Hereid. Bakkas resultater er å finne på trykk i Fetts *Førhistoriske minne i Hardanger 4 - Ulvik prestegjeld* fra 1956. Han gravde også ut flere graver.<sup>11</sup> Bakkas magisteravhandling fra 1955 omhandlet bosetningene langs Hardangerfjorden i yngre steinalder og bronsealder. I bygdeboken *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid* fra 1963 ble disse, samt funn fra yngre perioder, grundig gjennomgått og tolket.

Neste kunnskapssteg ble tatt av Kalle Sognnes, som i sin magisteravhandling fra 1973, *Eidfjord i Hardanger: forsøk på analyse av førhistorisk bosetning*, baserte sin tolkning av Eidfjords bosetningshistorie på Michael Coe & Kent Flannerys (1964) økologiske systemteori. Han publiserte senere forskningen sin i en rekke utgivelser: *Hardanger - tidsskrift for Hardanger historielag* (1974), *Bygdebok for Granvin, Ulvik og Eidfjord* (1977), *Viking* (1978) og *Rapport, arkeologisk serie – Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab* (1982). Med Bakkas kart som støttepunkt gikk Sognnes inn for å trekke opp grensene til gravfeltet på Hereid. Unøyaktig innmålingsutstyr og forstyrrende vegetasjon satte imidlertid begrensninger for både Bakkas og Sognnes kartleggingsarbeid. Resultatene har kommet til stor nytte i ettertid, men mangler likevel mye fra å kunne kalles en fullstendig kartlegging av fornminnene på Hereidterrassen.

Per i dag er den mest pålitelige registreringen av Hereidgravfeltet fra 2000, gjennomført i regi av Hordaland fylkeskommune ved Atle Jenssen. Det året igangsatte

---

<sup>10</sup> F79 Lote.

<sup>11</sup> F15 Vikøy, F56 Håheim, F68 Hereid, F76 Garden, F77 Garden.

Hordaland fylkeskommune og Eidfjord kommune *Hereidprosjektet*, som var en del av et større EU-prosjekt ved navn «North Sea Viking Legacy». Hereidprosjektet hadde som formål å fremme kulturturisme ved å fremheve autentiske kulturminner fra vikingtid (Jenssen 2000a, 2000b). I tilknytning til prosjektet ble store deler av fornminnene på Hereid innmålt. I motsetning til tidligere kartleggingsforsøk, fjernet fylkeskommunen mye skog og undervegetasjon i forkant, noe som førte til flere nyregistreringer. Mens Sognnes hadde registrert 292 røyser eller hauger i området, ble det i løpet av sommeren og høsten 2000 målt inn 371 hauger eller røyser (samt to murer, en mulig tuft og en grop) på Hereid. Ikke alle av Sognnes registreringer ble gjenfunnet (Jenssen 2002:55), noe som innebærer at det endelige tallet på bevarte røyser og hauger må være høyere enn 371. Innmålingene ble foretatt med totalstasjon. Sjøhaug, området for feltundersøkelsen knyttet til denne avhandlingen, var ikke inkludert i Jenssens kartlegging (Jenssen 2002:2-4). Senere ble det gjort supplerende innmålinger, og innsamlede data ble bearbeidet og omgjort til shapefiler av fylkeskommunen. Det eksisterer likevel fortsatt mangler og unøyaktigheter i datamaterialet, og plasseringene må anses som omtrentlige. Min analyse av røysenes form, størrelse og plassering bygger på Jenssens innmålinger.

Grunnet manglende funn av gårdsanlegg har man lenge lokalisert jernalderens gårder på grunnlag av gravfunn og historiske gårdstun. Ved bruk av denne metoden fant Hatleskog (1986, 1997) en ekspansjon i gårdsbosetningen i Hardanger og Sunnhordland i vikingtid. Hun konkluderte imidlertid samtidig med at distribusjonen av gravfunn ikke er tilstrekkelig for å dra slutninger om bosetningsutvikling (Hatleskog 1987:166). De siste femten årene har imidlertid maskinell flateavdekking supplert det arkeologiske kildetilfanget i Hardanger. Gårdsbosetning i form av langhus, fossile dyrkingslag og kokegroper fra eldre jernalder er funnet på Vik i Jondal<sup>12</sup>, Seim i Granvin (Bruen Olsen 2007; Halvorsen 2007), Øvre Øystese i Kvam (Dahl 2011a; Linge 2013) og Lægreid i Eidfjord (Ulvik 2018). Rene kokegroppfelt er funnet i Øystese sentrum

---

<sup>12</sup> Askeladden ID 112449



(Diinhoff 2005:141), på Sandve i Norheimsund (Dahl 2011b) og Aga i Ullensvang (Berge 2008).

### 3. TEORETISKE TILNÆRMINGER OG PERSPEKTIV

#### 3.1 Tilnærminger til landskap

I artikkelen *The Temporality of the Landscape* utfordrer Ingold tradisjonelle perspektiver på landskap. Han søker å utvide vår forståelse av forholdet mellom mennesker og landskap med vekt på den tidsmessige dimensjonen. Han argumenterer for at landskapet ikke er statisk, men dynamisk og kontinuerlig.

For Ingold er ikke temporalitet det samme som kronologi eller historie. Temporalitet handler om varighet. Det er ikke en serie isolerte hendelser som følger etter hverandre i tid som perler på en snor, men en uavbrutt prosess (Ingold 1993:153). Denne tidsprosessen «størkner» i landskapet:

«Woven like a tapestry from the lives of its inhabitants, the land is not so much a stage for the enactment of history, or a surface on which it is inscribed, as history congealed» (Ingold 2000:150).

Ved å fremheve seks komponenter i det flamske landskapsmaleriet *Innhøstere* (1565) av Pieter Bruegel den eldre, anskueliggjør Ingold hvordan landskap er temporale: de omslutter tid og de omslutter livene til generasjoner av mennesker som har beveget seg rundt i dem og medvirket til hvordan landskap ble dannet. Et landskap vil aldri være «ferdig», men formes kontinuerlig gjennom aktiviteter og bevegelse etter hvert som tiden går. Menneskers liv utfolder seg gjennom aktiviteter og disse aktivitetene former også landskapet hvor menneskene lever. Ingold argumenterer uttrykkelig for at temporalitet er iboende i mønsteret av aktiviteter som har funnet sted i landskapet. Denne idéen sammenfattes i nøkkelbegrepet *taskscape*:

«It is to the entire ensemble of tasks, in their mutual interlocking, that I refer by the concept of taskscape. Just as the landscape is an array of related

features, so - by analogy - the taskscape is an array of related activities» (Ingold 1993:159).

Koplet til dette er idéen om *dwelling*, som Ingold utviklet blant annet fra Martin Heideggers (2006 [1954]) fenomenologi og hans oppfatning av *dwelling*, «væren-i-verden», det vil si en levd erfaring. Taskscape blir definert som «the pattern of dwelling activities» (Ingold 1993:153). Dette innebærer alt av arbeid, ferdsel og daglige oppgaver, kort sagt hele den aktive tilstedeværelsen i livet til mennesker, dyr, planter og gjenstander. Landskapet formes kontinuerlig kulturelt og økologisk gjennom disse uavbrutte aktivitetene.

Ingold har også poengtert hvordan den temporale forståelsen ligger tett opp til den opprinnelige betydningen av ordet landskap (Ingold 2017:23-24). Det etymologiske opphavet til suffikset «scape» kommer fra det gammelengelske *sceppan/skyppan* som betyr å forme eller utskjære (Olwig 2008:82). «Scape» stammer dermed ikke, som ofte antatt, fra det greske *skopein*, å se eller observere, som i større grad samsvarer med den moderne vestlige verdens distanserte og panoramiske blick på landskap. Ordet landskap har sine røtter i det førmoderne agrarsamfunnet hvor mennesker og dyr var en del av sine omgivelser på en direkte og uanstrengt måte (Ingold 2017:24). Man formet landskapet på nært hold gjennom daglige rutiner og et legemliggjort, aktivt engasjement med verden. Med dette skapte man dynamisk akkumulerte avtrykk – et taskscape.

Ingold utarbeidet disse idéene på starten av 1990-tallet, i en tid da tradisjonell landskapsarkeologi fikk skarp kritikk for kun å se på landskapet i lys av demografi, økologi og økonomisk ressursutnyttelse (f.eks. Fleming & Ralph 1982; Aston 1985). Tradisjonell landskapsarkeologi dro et forholdsviss skarpt skille mellom de naturlige og de sosiale aspektene ved landskap, selv om man også innenfor denne retningen kartla visuelle forbindelser mellom lokaliteter (f.eks. Renfrew 1979 og Fraser 1983), samt utforsket sansenes rolle i menneskeskapte omgivelser (f.eks. Sanders 1990; Brück 2005:64). Tradisjonell landskapsarkeologi var imidlertid forankret i kartesiansk filosofi

hvor positivisme og objektiv datainnsamling var av stor betydning. Det postprosessuelle motsvaret kom i form av et oppsving i oppmerksomheten rundt det menneskelige aktørperspektivet, og en søken etter landskapets symbolske mening. Landskapstrekk som fjell, elver og innsjøer ble i enkelte landskapsanalyser tolket som mytiske og hellige, som en del av religiøse kosmologier. Retningen viet også interesse for fenomenologisk filosofi, som vektlegger menneskets «væren-i-verden» i tolkningen av forhistorien (f.eks. Bender 1993; Bender mfl. 1997; Tilley 1994 og Thomas 1996). Mange landskapsarkeologer, blant annet fenomenologiens frontfigur, Christopher Tilley, søkte å gjenfinne det antatte forholdet mellom trekk i landskapet og spor etter forhistorien, for eksempel gravminner. Arkeolog Bjørnar Olsen (2010:27-28) har påpekt at til tross for et prisverdig forsøk på å skifte fokus fra sinn til kropp, samt den fenomenologiske grunnsetningen «to the things themselves», tok ikke Tilley et oppgjør med subjektivisme, antroposentrisme og det menneskelige aktørperspektiv. I stedet tilpasset han den arkeologiske fenomenologien til det postprosessuelle tenkesettet, hvor det humanistiske perspektivet står sentralt.

Landskapet i jernalderen ble ikke oppfattet slik det viser seg for oss gjennom plantegninger, distribusjonskart og flyfoto (Thomas 2001:171). Dette poenget var selve kjepphesten for tilhengerne av fenomenologien; man måtte ut i landskapet og erfare selv. Moderne teknologi som GIS ble sett på med skepsis, i og med at det gir et ovenfra og ned perspektiv, og dermed en risiko for at landskapet blir distansert og fremmedgjort. Egne feltreiser til Hardanger har for denne avhandlingens del vært helt avgjørende for å forstå landskapet godt nok til å analysere det. Ikke desto mindre er jeg enig i kritikken mot fenomenologiens forestilling om menneskekroppen som noe universelt som forbinder nåtid og fortid (Brück 2005:64; Fleming 2006). Jeg ser det også som kontraproduktivt å utelukkende konsentrere seg om de subjektive erfaringene til menneskene i forhistorien. GIS forbinder fenomenologiens erfaringsbaserte tilnæringsmåter med kvantifisering og databasert romlig modellering, og en av fordelene er at det blir mulig å behandle mange lokaliteter samtidig, og dermed eliminere mengden tilfeldige faktorer (Brück 2005:53, Hamilton

mfl. 2006, Jerpåsen 2009:135). Sannsynligheten for observerte sammenhenger kan dermed styrkes ved hjelp av GIS, da eventuelle mønstre ofte er basert på et stort datamateriale. GIS gjør det også enkelt å illustrere de sammenhengene man mener å kunne påvise, selv om det er viktig å huske at bare fordi vi kan observere et mønster betyr ikke det at dette var intensjonelt i forhistorien. Fenomenologisk innrettede forskere har rett i at menneskene i jernalderen ikke hadde oversikt over alle de komplekse aspektene ved verden de levde i, men nettopp ved hjelp av teknologiske verktøy som GIS har vi likevel muligheten til å tilegne oss kunnskap om noen av disse. For dette prosjektet vil bruken av GIS omfatte synsfeltundersøkelser, distribusjon av gravminner i ulik topografi og naturforhold, og som et illustrasjons- og presentasjonsverktøy.

Den ontologiske vending innen humaniora og samfunnsvitenskap omfatter en fundamental reorientering av relasjonene mellom menneskelige og ikke-menneskelige aktører. Ontologi omhandler væremåter, hva som eksisterer og hvordan man forholder seg til verden. Vendingen startet å gjøre seg gjeldene på starten av 2000-tallet. Den dekker flere retninger, som til dels overlapper, og det foreligger ingen enhetlig definisjon på disse (Gamble 2019 mfl.). Innen arkeologien er forgreiningen *symmetrisk arkeologi* best kjent (Olsen 2003, 2006, 2010, 2012; Shanks 2007; Webmoor 2007; Witmore 2007). Bruno Latours (1993) Aktør-Nettverk Teori (ANT) har hatt stor relevans for innholdet i det som kan omtales som den første bølgen av *symmetrisk arkeologi* (Crellin 2020:140). ANT forutsetter ingen ontologiske skiller mellom mennesker og ikke-mennesker, men ønsker å forklare hvordan alle er aktanter som inngår i forbindelser med hverandre i et nettverk. Aktantene har kraft til å påvirke dette nettverket av relasjoner, og kan til gjengjeld selv bli påvirket. *Symmetrisk arkeologi* gjør bruk av ANT og fremmer en mer likeverdig eller «symmetrisk» holdning til materiell kultur, planter, dyr og mennesker (Olsen 2010:9). Det finnes en vekselvirkning mellom hvordan mennesker påvirker og påvirkes av denne type materialitet. Den materielle sfære inkluderer også landskap, som i seg selv innehar iboende egenskaper som former oss mennesker. Med Olsens ord:

«Landscapes and things possess their own unique qualities and competences that they bring to our cohabitation with them» (Olsen 2010:10).

Dette står i kontrast til den poststrukturelle forestillingen om sosial konstruksjon. For eksempel ser den postprosessuelle landskapsarkeologen Barbara Bender (2006:303) landskap som en subjektiv forestilling, det vil si noe som alltid blir forstått gjennom menneskelig bevissthet. Hun fremholder at landskap er multivokale, åpne for tolkning og at det finnes nærmest uendelige måter å oppfatte dem på. Men ifølge dette synet blir landskapet i seg selv redusert til et tomrom uten betydning, kun gitt mening ved kulturell konstruksjon (Ingold 2000:54). For Ingold er ikke mening noe som lagvis dekker våre omgivelser, men noe som ligger innbakt i menneskers pragmatiske samspill med dem (Ingold 2000:154). Også Olsen kritiserer Benders søken etter en dypere, ofte symbolsk, mening, for å være løsrevet fra de hverdagslige aktivitetene som fant sted i landskapet: sauegjeting, skogrydding, vedhugging, husbygging og matlaging (Olsen 2010:31, 86, 88). I stedet vil han, og andre tilhengere av symmetrisk arkeologi, vektlegge landskapet i egenskap av seg selv og hvordan det var en behørig del av samfunnets struktur (Olsen 2010:31, 86, 88). Ingold forklarer landskapets tidsdybde slik:

«For both the archaeologist and the native dweller, the landscape tells - or rather is - a story. It enfolds the lives and times of predecessors who, over the generations, have moved around in it and played their part in its formation. To perceive the landscape is therefore to carry out an act of remembrance, and remembering is not so much a matter of calling up an internal image, stored in the mind, as of engaging perceptually with an environment that is itself pregnant with the past» (Ingold 1993:152-153).

Den beslektede merkelappen *nymaterialisme* betegner i mindre grad en interesse for forholdet mellom ting og mennesker, men for selve tingenes substans og egenskaper (Gamble 2019 mfl.). Dette rammeverket har mye til felles med den andre bølgen av symmetrisk arkeologi (Crellin 2020:152). Fellesnevneren er søkelyset på relasjonelle

aspekter i ønsket om å overvinne en dualistisk tankegang mellom natur og kultur, en betrakningsmåte som også har inspirert denne avhandlingen. Landskap er ikke faste, statiske enheter, men skiftende, levende og aktive.

Senere flyttet Ingold oppmerksomhet mot linjer (2007), som igjen ble videreutviklet til konseptet *meshwork* (2011). Et mylder av linjer og stier samles, spres, flettes i hverandre og danner et uavbrutt meshwork, en term han har hentet fra filosofen Henri Lefebvre (1991). Meshwork er relatert til det ANT omtaler som nettverk, men Ingold gir sistnevnte motstand for å være for statisk:

«Each such trail is but one strand in a tissue of trails that together comprise the texture of the lifeworld. This texture is what I mean when I speak of organisms being constituted within a relational field. It is a field not of interconnected points but of interwoven lines; not a network but a *meshwork*» (Ingold 2011: 69-70, kursiv i original).

Mennesker, gjenstander, dyr, planter og landskap er, etter Ingolds begrep, samlet i et relasjonelt meshwork. I sin teoretiske betraktning av linjer kobler han disse til to måter å bevege seg gjennom landskapet på. Vegfaring (*wayfaring*) er forbundet med Heideggers konsept om dwelling. Det er den mest grunnleggende måten vi mennesker forholder oss til verden på, til fots og langs med linjene i landskapet. I motsetning til *transport*, der den reisende blir ført over landskapet, på tvers, fra punkt til punkt til en forhåndsbestemt destinasjon, er man ved vegfaring i direkte kontakt med omgivelsene. Vegfaring behøver ikke ha et bestemt mål, men er en erfaringspraksis som kjennetegnes av deltakelse og engasjement. Vandringen er en livslang prosess der ferdigheter utvikles og kunnskap gror frem (Ingold 2007:75-81). Gjennom å bevege seg oppmerksomt langs stier åpenbarer det seg et taskscape (Ingold 2011:59).

Generelt sett dominerer fortsatt metoder forbundet med prosessuell og postprosessuell landskapsarkeologi, og de fleste av disse er velegnede til å gi oss kunnskap om forhistoriens landskap. Som i arkeologien for øvrig har ikke ett nytt paradigme fullstendig erstattet de foregående. Metoder med sitt utspring i

kulturhistorisk-, prosessuell- og postprosessuell arkeologi er fortsatt formålstjenlige, og i bruk (Harris & Cipolla 2017:15).

Selv om utviklingen av taskescape-begrepet regnes for å være et gjennombrudd innen landskapsarkeologi har det vært kritisert for å være fylt med romantiske overtoner (Gruppuso & Whitehouse 2020:591). Noen forskere (f.eks. Cloke & Jones 2001) har stilt seg spørrende til om Ingolds begrep tar høyde for at landskap kan være konfliktfylte og omstridte. Aktiviteter i landskapet foregår ikke alltid på en fredelig og harmonisk måte, for eksempel i industrilandskap, som kan være preget av sosiale og politiske spenninger (Gruppuso & Whitehouse 2020:591). En liknende type kritikk har også vært rettet mot den ontologiske vendingen, som har vært anklaget for sin manglende interesse for maktstrukturer, ulike identiteter og forskjeller mellom mennesker (Harris & Cipolla 2017:148). En hittil lav forskningsinteresse betyr imidlertid ikke at det er noe i veien for å benytte disse tilnærmingene i undersøkelsen av maktforhold i landskapet. Jacobs avhandling *The production of mindscapes* (2006) er et godt supplement hva angår landskapets sosiale virkelighet. Jacobs har utviklet en konseptuell tredeling for å forstå hvordan mennesker erfarer landskapet. *Matterscape* omhandler det fysiske, materielle landskapet, slik det består av stein, vann, trær osv, mens *mindscape* er menneskers indre vurdering av landskapet basert på personlig erfaringer og minner. *Powerscape* er Jacobs tredje kategori og omhandler normer og regler for bruk av landskapet. Disse kan være nedfelt i lovverk, men også eksistere som tradisjoner eller implisitte spilleregler. Powerscape er et kulturelt og sosialt fenomen. Tredelingen av landskap representerer, ifølge Jacobs, ikke bare forskjellige fenomener, men forskjellige ontologiske kategorier. På dette området opprettholder han dikotomien mellom en ytre naturlig verden og en indre idéverden, som Ingold streber etter å oppheve. For denne avhandlingens del ligger verdien av Jacobs arbeid først og fremst i konseptet powerscape, og mulighetene det gir til å utforske maktforhold i landskapet. Powerscape omhandler hvem som har tilgang til et landskap og hvordan det kan brukes. Med dette regulerer det også menneskers adferd, og er av verdi da

det kan koples til den ontologiske vendingens premiss om at landskap er med på å forme oss mennesker.

### **3.2 Tilnærminger til graver**

Forhistoriske graver har et høyt tolkningspotensial og blir benyttet til å besvare en lang rekke forskningsspørsmål. Som så treffende formulert av Frances Healy og Jan Harding (2007) er det tilnærmet *A thousand and one things to do with a round barrow*. For å tolke samspeilet mellom landskap og gravminner i jernalderen må vi først ta for oss konseptet grav. I selve termen *grav* ligger det en allerede en tolkning av hvordan enkelte nedgravinger eller samlinger med stein og jord skal forstås. Særlig samsvarer tilstedeværelsen av menneskebein med vår tids oppfatning av graver, selv i tilfeller hvor beinmengden bare utgjør en liten del av et helt menneske (Kaliff 2005). Men utover å være en deponering av en død menneskekropp, hvordan kan graver tolkes?

Ved starten av 1900-tallet var det særlig gravgods som kilde til kronologi, klassifisering og typologi, samt å skille ut ulike kulturgrupper, som opptok datidens arkeologer. Med henblikk på Hardanger og det vestnorske gravmaterialet er arkeolog Haakon Shetelig's verk *Vestlandske graver fra jernalderen* (1912) og *Nye Jernaldersfund paa Vestlandet* (1917) betegnende for denne innfallsvinkelen. Shetelig beskrev forskjeller i gravskikk detaljert og grundig, men med et klart fokus på jernalderens levende samfunn. Dødeaspektet ble imidlertid inkludert på et punkt, i tolkningen av gravgodset som nødvendige eiendeler den avdøde trengte på reisen til dødsriket eller i etterlivet (f.eks. Shetelig 1912a:103). Eksempelvis har båter, hester og rideutstyr vært sett som transportmidler til det hinsidige.

Variasjon i gravskikk har innenfor den prosessuelle forskningstradisjonen vært sett som et uttrykk for sosiale forhold i livet (f.eks. Binford 1971; Chapman & Randsborg 1981, Steuer 1987). Lewis Binford (1971) var fanebærer for at ulikheter i gravmaterialet speilet den avdødes sosioøkonomiske status. Dette gjaldt kvalitet og kvantitet på gravgodset, så vel som oppbygging og plassering av gravminnet. Kostbare gjenstander reflekterte rikdom, og jo mer forseggjort en grav var, jo større tids- og



energiforbruk var lagt ned i arbeidet. Graven måtte dermed ha tilhørt en velstående person eller familie. Tolkningene var i stor grad tuftet på etnografiske studier (f.eks. Binford 1971; Saxe 1970, 1971). Andre sosiale faktorer som kjønn og alder har også vært ansett for å være nedfelt i graven. I skandinavisk jernalderforskning har det lenge nærmest vært satt likhetstegn mellom våpen og menn, mens tekstilredskaper, nøkler og kombinasjon av smykketyper i graven indikerte at den døde var en kvinne. Videre har enkelte typer gravgods vært koblet til den avdødes profesjon i livet. For eksempel har gravfunn med verktøy for metallarbeid vært ansett for å være smedgraver (se Barndon & Olsen 2018 for diskusjon av dette). Innen den tyske tradisjonen har også et juridisk premiss preget tolkningen av gravgods. Dette er tanken om at gravgods var den dødes personlige eiendom. Det kunne ikke arves, og ble plassert i graven fordi det var uavhengelig (Härke 2014:45-46).

Selv om slike tolkninger fortsatt er utbredte er det ikke lengre omstridt å avvise direkte koblinger mellom graver, identitet og sosiale forhold. Opprinnelig fikk synet motbør hos angloamerikanske forskere innenfor den postprosessuelle retningen. Ian Hodder (1980) benyttet også etnografiske kilder, men fant på sin side at gravkontekster er kulturspesifikke og idealiserte. Arkeolog Michael Parker Pearson (1982) argumenterte videre for at gravritualet aktivt kunne manipuleres av de etterlatte for å maskere reelle sosiale forhold, særlig i tilfeller hvor dødsfallet medførte omrokking av maktforhold. Graver er dermed spor etter intensjonelle handlinger og ikke en objektiv fremstilling av virkeligheten. Sagt på en annen måte; graver er ikke et Pompeii hvor fortiden presenterer et frosset tidsbilde (Schiffer 1972; Tarlow & Stutz 2013:2).

Fortsatt er graver en viktig kildekategori til å forstå datidens samfunn. Likevel har forskere i økende grad hatt et ønske om å forstå graver som materielle fragment av det som faktisk førte til at de ble laget: dødsfall og begravelse. Et dødsfall forsterker emosjonell og rituell oppførsel (Williams 2003:90). Gravene slik vi finner dem i dag er med all sannsynlighet fysiske rester av overgangsritualer, *rites de passage* (jfr. van Gennep 1960), som utspant seg i jernalderen. Disse ble utført med en hensikt og har

formet en ramme rundt sorg og tap. Ved bortgang av en nær person markerer gravritualene oppløsningen av det emosjonelle forholdet til den avdøde, samtidig som de minner om ens egen dødelighet (Tarlow & Stutz 2013:6). Selve gravplassen kan være stedet hvor de etterlatte bearbeidet vonde følelser. Grunnet sin immaterielle karakter har følelser vært et tema man lenge har unngått i arkeologien, selv når det gjelder forskning på død og gravskikk (Hill 2013). Like fullt er det sannsynlig at emosjonelle og sensoriske aspekter ble spilt ut i gravritualet. Det er trolig at disse ga seg utslag i måten gravminnet ble oppbygget, i hvordan den avdøde ble behandlet og i hvilket gravgods som ble lagt ned. Ved å undersøke det strukturelle forholdet mellom disse kan vi nærme oss de etterlattes følelser omkring døden (Hill 2013:611).

Gjennom overgangsritualer kan religiøse oppfatninger, kosmologi og opprinnelsesmyter spilles ut, i en åpen og diskursiv form (Williams 2003:90). Interessen for gravens symbolspråk, hva den uttrykte omkring rådende verdensbilde, guds- og dødeoppfatning er et kjennemerke ved den postprosessuelle retningen hvor religionsarkeologi ble et etablert fagfelt (jfr. Kaliff 1992a, 1992b; Insoll 2004a, 2004b). Siv Kristoffersen og Terje Østigård (2006) argumenterer, i tråd med Parker Pearson, for at gravritualenes formål var å skape en ideell kosmologisk situasjon for den avdøde. Variasjon i gravskikk på samme gård eller i samme haug kan vanskelig skyldes forskjeller i religion eller etnisitet blant de avdøde, da de i flere tilfeller trolig tilhørte samme slekt. Det er heller ikke mulig å knytte spesifikke elementer ved gravminnet opp mot kjønn eller alder. En mer sannsynlig forklaring på variasjonen er ifølge Kristoffersen og Østigård (2006) dødsårsak. De gjenlevende kan ha utført ritualer for å avbøte konsekvensene rundt et uheldig dødsfall. I vikingtiden var det for eksempel forbundet med ære å falle på slagmarken i motsetning til å dø i sotteseng. Variasjonen i gravskikk kan dermed ha hatt sin bakgrunn i en enhetlig religiøs forståelse som skulle sikre den avdøde en gunstig tilværelse i det hinsidige (Kristoffersen & Østigård 2006:125).

I forlengelsen av Parker Pearsons argumenter om gravritualet som arena for manipulasjon, kan vi også anse jernalderens begravelser som kontekster hvor makt og identitet ble reforhandlet. Overgangsritualene vil ha vært rettet mot å omarbeide maktforhold og sosial status både hos den døde og blant de gjenlevende (Williams 2003:90; Fowler 2013a:514). Graven er da et resultat av en prosess hvor de gjenlevende omarbeidet minner og egen identitet, som et resultat av dødsfallet. I et lite samfunn kan usikkerhet i kjølvannet av et dødsfall ha resultert i at enkeltpersoner eller familier søkte å heve sin posisjon (Devlin 2007:42). Aktive minnestrategier kan dermed blitt utført i forbindelse med gravferden for å legitimere fremtidige etterfølgere. Slik kunne ritualene skape makt i form av eksempelvis omdisponering av eiendom, eller en endret lokal samfunnsstruktur. Det er naturlig å tenke seg at ritualene spilte på herkomst og familielinjer og inkludert oppvisninger av slektsforhold og genealogi (Härke 2001). På denne måten kan sosiale minner ha blitt rekonstituert med det formål å minske innflytelsen til eventuelle motstandere. Gravferden var derfor limet som bandt fortid, nåtid og fremtid (Williams 2003:90). Så selv om utformingen av en grav ikke er ensbetydende med posisjonen til den avdøde, slik man ser for seg fra et prosessuelt ståsted, kan vi anse gravritualer som en arena for reforhandling av makt og identitet (Fowler 2013a:514).

Til tross for stor variasjon i det vestnorske gravmaterialet, går enkelte mønstre og fellestrekk igjen. Antropologen Rosemary A. Joyce (2012) peker på at arkeologi bidrar til en innsikt i repetisjon av praksis over tid, og formidler i hvilken materiell form menneskelige handlinger ligger lagret. Repetisjon av gravskikk, for eksempel ensartet gravgods eller likheter i konstruksjon, vitner om handlinger av rituell og seremoniell karakter, mer enn en refleksjon av virkeligheten (Baker 2013:11). Slik repetisjon bør sees på som et resultat av kulturelle tradisjoner på lokalt eller regionalt nivå. I artikkel III er regional gravskikk temaet. Her er Jennberts begrep *gravspråk* et holdepunkt for analysen av det samlede gravmaterialet. Gravspråket er kommunikativt, og det innbefatter både sosiale og religiøse forestillinger som grunnlag for valg av gravskikk (Jennbert 1988, 2006). Vi må anta at gravritualene i jernalderens Skandinavia baserte

seg på felles normer og verdier. De var kulturelle uttrykk for menneskers holdning til død og begravelse. De arkeologiske sporene etter en grav kan sees på som et uttrykk for den mentaliteten som bandt menneskene sammen, og som dermed var avgjørende for et sosialt fellesskap (Jennbert 1988). Gravspråket hadde betydning for hvordan den døde ble behandlet, men var også en aktivator for minner og tradisjon (Jennbert 2006:136). Tradisjon innebærer at ting gjøres på en bestemt måte fordi de alltid har blitt gjort slik, tidligere praksis er det som rettferdiggjør handlingene (Rebay-Salisbury 2012:15). Språk fremføres oftest i dets standardform, men kan også påvises gjennom regionale islett, dvs. dialekter (Gammeltoft & Holck 2008). Når jernalderens gravskikk kjennetegnes av variasjon og endringer over tid, er det nye praksiser som forhandles frem, og dette kan gi stedegne utslag i gravspråket. Symmetrisk arkeologi utfordrer menneskets påvirkningskraft og fremhever betydningen av materialitet. I et slikt lys kan variasjon i gravspråket også sees på som et utslag av lokal og regional tilgjengelighet på byggemateriale. God tilgang på for eksempel røysstein, hellesteiner eller matjord vil ha ført til at disse ble foretrukne komponenter i konstruksjonen av et gravminne.

### **3.3 Tilnærminger til graver i landskapet**

Gården er sett på som den fremste strukturelle enheten i jernaldersamfunnet (Solberg 2003, Dommasnes mfl. 2016), selv om det har vært debattert hvorvidt analogier fra den historiske norske gården kan trekkes helt tilbake til eldre jernalder (Gjerpe 2017; Grønnesby 2019). Jordbruksbosetning med husdyrhold og dyrking av åkerjord, ofte kombinert med utmarksutnyttelse, utgjorde det fremste økonomiske grunnlaget. Gårdens organisering med inngjerding av hus, tun og åkrer, samt fegater til beitemark og utmark preget datidens landskapsbruk. Hardangers topografi har likevel ikke lagt til rette for jordbruk på samme måte som de store vide jordbruksarealene i Trøndelag og på Østlandet.

Det har etter alt å dømme vært nær forbindelse mellom jernaldergård og grav. Før flateavdekkingens inntog ble gravenes romlige fordeling benyttet som hovedkilde til

jernalderens gårdsutvikling. Dette ser vi for eksempel i Hatleskogs (1986, 1997) granskning av yngre jernalders bosetning i Sunnhordland og Hardanger. Gårdsforbindelsen skiller seg fra bronsealdergravenes beliggenhet langs ferdselsårer: på nes og knauser ved kyst og fjord, samt på høydedrag til lands (Østerdal 1999, Melheim 2006). På den måten har plasseringen av bronsealderens gravminner lenge vært tolket i lys av bevegelseslinjer i landskapet, mens jernalderens graver blir satt i sammenheng med en mer hjemlig sfære innenfor gårdssystemet. Bildet er imidlertid ikke så ensidig. Jernalderens gravminner har i flere norske studier også vært sett i relasjon til gamle veifar og ferdselslinjer (f.eks. Gansum 1995, Guttormsen 2002). Forbindelsene er klare både ved ferdsel langs vann og på land.

Arkeologen Eva Thäte (2009) har undersøkt valg av gravminners topografiske plassering for deler av Skandinavia i yngre jernalder.<sup>13</sup> Hun finner høytliggende steder i terrenget, nærhet til vann, veier og grenser for å være gjennomgående. Dette er topografiske kategorier som kan settes i sammenheng med liminale og overnaturlige aspekter og Thätes teori er at man valgte gravsteder som oppfylte så mange av kategoriene som mulig. Flere av disse kategoriene har sine paralleller i angelsaksiske studier som omhandler gravminners plassering (f.eks. Semple 2003, 2008; Brookes 2007). At angelsaksiske gravminner ble plassert på fremtredende steder i landskapet er en betraktning som ble gjort allerede i 1915 (Brown 1915:142-146). Markante landskapsplasseringer, særlig høyde, kan artikulere dominans og makt. Det har vært foreslått at gravhauger ble oppført på høytliggende plasser og nær ferdselsveier, kanskje langs hovedrutene mellom de angelsaksiske kongerikene. Gravhauger ved politiske eller militære sentre var visuelle maktsymboler. Samtidig kan de ha inngått i ritualer og ha gitt en form for overnaturlig vern mot ytre trusler (Semple 2003, 2008). Utsikten *fra* et gravminne kan ha vært like viktig som utsikten til det. Ikke minst vil plassering ha vært avgjørende med tanke på *hvem* som skulle gravlegges, samt

---

<sup>13</sup> Rogaland, Sør-Sverige og Danmark.

forholdet til eksisterende gravminner og forfedre på plassen (Needham & Stevenson 2021:486).

Graver er knyttet til minne og erindring, et aspekt som reflekteres i ordet gravminne. Ruvende hauger, røyser og bautasteiner på fremtredende steder i terrenget gjør at graver kan sees på som monumenter og minnesmerker for mennesker i forhistorien. Det er imidlertid viktig å presisere at disse betegnelsene ikke er synonyme med det kunsthistorikeren Alois Riegl (2006 [1903]) omtaler som *villedde minnesmerker*, nemlig noe som er bevisst oppført for å udødeliggjøre en person eller hendelse for ettertiden. Villedde minnesmerker har som formål å viske ut tiden som har passert mellom et konkret tidspunkt i forhistorien og nåtid. Tvert imot er en gravhaug ikke et ferdig byggverk eller en låst tidkapsel, men et sted i utvikling hvor minner blir videreført i aktivitetene omkring den (Ingold 2010:253). Minner kan nedfelles i tekst, bilder, sanger, myter, ritualer og ikke minst materiell kultur (Williams 2006:2, se også Wessman 2010). All minnepraksis bidrar til å forme gravhaugen og nettopp denne pågående prosessen gjør det vanskelig å utpeke konkrete minner. Å grave seg inn til kjernen av en gravhaug for å finne den skjulte, egentlige sannheten om hvem som reiste monumentet og hvorfor, gir derfor sjelden gevinst (Ingold 2010:257).

Forbindelsen mellom landskap, graver og minnefunksjon kan utdypes ved bruken av konseptet *kollektivt minne*. Sosiologen Maurice Halbwachs (1992 [1925]) utviklet termen ved å vise til hvordan felles minner kan deles av et samfunn eller gruppe. Minner fra fortiden, som strekker seg lengre tilbake enn individets levetid, er gjensidig avhengig av gruppen. Vesentlig for tolkningen av graver i landskapet er Halbwachs tanker om at minner ikke bare må være lokalisert i et sosialt rammeverk, men også romlig forankret (Horn mfl. 2020:1). Historiker Pierre Nora (1996) videreutviklet denne teorien med konseptet minnested, *lieux de memoire*. Han anså minner for å kunne ligge lagret i gjenstander, tekster, ritualer og spesielle steder eller hele landskap. Minner er selektive og handler like mye om å glemme som å huske (Williams 2006).

Kontroll over landskapet og minneproduksjon kan hatt store sosiale og politiske implikasjoner.

Gulatingloven, som dateres tilbake til vikingtid, omtaler arverett til jord etter odelsretten. Her presiseres viktigheten av slektskap og ætt. Ifølge odelsretten måtte jorden gå i arv i fem generasjoner før den kunne kalles odelsjord (Zachrisson 1994, 2017; Øye 2002:225). Odelsrettens forutsetning om slektstilhørighet gjør det sannsynlig at man har hatt behov for å demonstrere denne. Flere arkeologer har diskutert en forbindelse mellom gravhauger og en visuell oppvisning av arverett til jord (Ringstad 1991; Zachrisson 1994, 2017; Skre 1998; Iversen 1999; Härke 2001). Den døde arvinger kan ha reist synlige gravminner for å markere sitt slektskap til den døde og dermed knytte seg til jorden og gården. Selve graven kunne dermed legitimere odelsretten for kommende slekter (Skre 1998:199-206). Det er lite trolig at mennesker fra de lavere samfunnsjikt fikk oppført haug eller røys etter seg. Frode Iversen (1999, 2008) tar utgangspunkt i at graver i yngre jernalder markerte rettigheter til jord og at dette var forbeholdt frie eiendomsbesittere. Disse inkluderte konger og aristokrater, men i størst grad haulder, det vil si bønder som eide egen gård. Gravenes romlige plassering kan derfor benyttes som indikasjoner på eiendomsforhold. Iversen (1999, 2008) ser områder med mange gravminner fra yngre jernalder som et resultat av utstrakt selveie. Fordelingen sammenfaller med områdene som hadde mest bondeie på 1600-tallet. Motsatt ser Iversen fravær av gravminner i sentrale område som et tegn på store godsenheter som ikke tillot andre enn rike godseiere å markere seg i form av store graver.

I en retterbot fra 1314 blir vitner bedt om å gjøre rede for slektsforholdene tilbake til «haugs ok til heiðni», altså haug og hedendom (NGL III, 121). Magnus Lagabøtes landslov fra 1274 oppgir at en tredjedel av det som blir funnet i jorden skal gå til «haugodelsmannen», et begrep som trolig viser til personen som hadde en av sine forfedre i gårdens odelshaug (Robberstad 1967:497). Kildene fra middelalderen som omhandler eiendomsforhold styrker hypotesen om at odelsretten har et forhistorisk

oppHAV, i det minste tilbake til slutten av vikingtid. Det er imidlertid mindre sikkert om begrepet odel, i betydningen arverett til jord, kan trekkes helt tilbake til romertid eller folkevandringstid, slik Zachrisson (1994) og Skre (1998) mener (Gjerpe 2017:155-165). Runetegnet for odel oppsto i romertid, men det kan til å begynne med ha hatt et annet innhold. Opprinnelig ble odel brukt i betydningene «den beste jorden» og forfedrekult (Gjerpe 2017:155-165).

Store graver, sentralt plassert på gården, er ofte blitt sett på som haugbondens grav, altså hvilestedet til gårdens rudkall/rydningsmann. Forestillinger om at haugbonden bodde i graven og beskyttet de gjenlevende på gården har eksistert lenge i norsk folketro (Birkeli 1938:117). Dennes grav kan ha dannet utgangspunkt for plasseringen av fremtidige graver. Jernalderens graver fungerte slik som tredimensjonale fremvisninger av nedstamming, ætt og slektsforbindelser (Härke 2001:12). Likevel ble minnet over hvem som lå gravlagt forminsket for hver generasjon og ikke minst gjenstand for manipulasjon.

### **3.4 Regionalitet i forhistorien**

En region anses gjennomgående for å være en territoriell enhet med naturgitte eller menneskeskapte kjennetegn som gjør den ensartet og differensiert fra andre regioner (Ellingsen & Leknes 2008:2; Tomaney 2009; Grove 2015:357). Regionsbegrepet har vært benyttet til å forstå komplekse romlige forhold og spredning av skikker, hendelser og gjenstander, både i nåtid og fortid (Paasi 2010:15, 2022). Samfunnsgeograf Hans Kjetil Lysegård (2007:87) påpeker at en vanlig feiltagelse er å forsøke å definere regioner som absolutte eksistenser. I stedet for å spørre om et territorium med rette kan kalles en region bør spørsmålet heller være i hvilken forstand det kan kalles en region, dvs. hvilke formål og intensjoner som ligger til grunn for en regional inndeling. Inndelingen kan være *administrativ*, hvor regionen inngår i et styringssystem. Regionens funksjon er da en forvaltningsenhet, organisert ovenfra-og-ned, ofte fra statlig nivå. Det samme geografiske området kan inngå i flere administrative regioner samtidig (Linaa 2008:86). *Funksjonelle* regioner defineres ut fra økonomiske eller sosiale samarbeid



(Ellingsen & Leknes 2008:2). *Identitetsregioner*, også kalt kulturelle regioner, innbefatter opplevelsen av en felles identitet mellom menneskene innenfor et område. Identitetsregioner kjennetegnes av språklig og kulturell likhet, og har en felles historie som bidrar til følelsen av tilhørighet og samhold (Ellingsen & Leknes 2008:3; Grove mfl. 2016:10-11). Ulike former for regioner løper innimellom sammen, men regioner er dynamiske og kontinuerlig i endring. Identitetsregioner kan sammenfalle med administrative og funksjonelle regioner, men eksisterer ofte på tvers av disse. Regionsbegrepet har også ulikt innhold innenfor ulike fagområder, som arkeologi, historie, geografi, geologi osv. (Gansum 1999:15). Innenfor disse definerer man stadig nye regioner og grenser for å belyse ulike aspekter, og det er mest unntaksvis at disse sammenfaller (Helgesson 2008:49).

Forskning på regionalitet i forhistorien har til dels vært oppfattet som avleggs og forbundet med kulturhistorisk arkeologi (Cummings 2011:34). Det har også vært nedtonet etter 1905, til fordel for et nasjonalt kulturuttrykk (Stylegar 2013:405). *Kan regionalitet påvisas genom arkeologisk fyndmaterial?*, spør Bertil Helgesson i en artikkel fra 2008. En arkeologisk tilnærming til regionalitet vil oftest innebære en romlig avgrensning av materiell kultur (Engevik 2007; Gammeltoft & Sindbæk 2008). Likhet i det materielle uttrykket fra samme tidsperiode innenfor et geografisk ensartet område vil være med på å styrke idéen om en forhistorisk region (Hauken 2005:32). Spørsmålet er om man kan sette likhetstegn mellom et spredningskart og samfunnsstrukturer? Samfunnsstrukturer er ikke statiske over tid og lang tidsdybde er innimellom nødvendig for å illustrere visse sammenhenger (Helgesson 2008). I tillegg er det viktig å være oppmerksom på at en type arkeologisk kildemateriale kan definere en region, mens en annen kildekategori kan tegne et bilde med en helt annen romlig spredning. Et eksempel fra Hardanger i eldre jernalder er Asbjørn Engeviks (2007:170-171) arbeid på spannformete leirkar. Hans resultater viser tydelige regionale skiller i fordelingen av karenes magring. Både kleberstein og asbest ble benyttet, og de to magringsmaterialene ble sjeldent blandet. Kleberstein ble hovedsakelig benyttet i Sørvest-Norge, mens asbest dominerte fra Sogn og Fjordane og nordover. Grensen ser

ut til å ha gått ved Hardangerfjorden, hvor områdene nord for fjorden utgjorde en «asbestsone», og områdene sør for fjorden utgjorde en «klebersteinsone». Skillet kan ikke spores i oppbyggingen av gravminner eller i bosetningsmønsteret i denne perioden. Dette trenger likevel ikke være problematisk. Forskjeller er naturlige og reflekterer at samfunn og regioner ikke var homogene (Helgesson 2008:54-55). En rekke kulturuttrykk har eksistert innad i Hardanger. Leirkarenes magring kan for eksempel ha vært del av en spesiell håndverkstradisjon eller kontaktmønster mellom grupperinger på et spesielt samfunnsnivå (Helgesson 2008:55-56). Jo flere kildekategorier vi benytter, desto mer nyansert blir bildet. Samtidig blir det vanskeligere å tolke ettersom flere regionale mønstre vil krysse hverandre. Utgangspunktet for en regional studie bør derfor være en tydelig definisjon på hva som skal inngå og formålet med problemstillingene (Helgesson 2008).

Det er også viktig å presisere at vi ikke må havne i fallgraven med å likestille materiell kultur og etnisitet. Regionalitet er knyttet til identitet og tilhørighet, men representerer ikke en egen kultur. I stedet ser jeg spørsmålet om regionalitet i forhistorien som en anerkjennelse av at fortidens materielle praksis tilsynelatende var likartet observert på avstand, men heterogen på detaljnivå. Gravskikken var en del av en større helhet, men på lokalt og regionalt nivå omformet forhistoriens mennesker aspekter ved denne, og ga den sitt særegne preg. I et land med så variert topografi som Norge er det naturlig å se etter regionale forskjeller (Stylegar 2013). Regionene var ikke forseglede geografiske soner, men ofte avhengig av omfattende kontakt og forsyninger utenfra. Kommunikasjon og ferdsel er dermed et sentralt moment i oppkomsten og opprettholdelsen av lokale identiteter. Forskjeller i praksis, f.eks. gravskikk, berodde på hvordan idéene man ble introdusert for ble omformet lokalt (Bradley 2011). Forskjellene kan også bunne i kontekstuelle forhold som distinkte samfunnsgrupper eller sosiale nivå.

Vi bør utforske hvordan materiell praksis er knyttet til helheten uten å presse forskjeller inn i det store bildet. Da kan vi gjenkjenne eventuelle fellesnevner over

større områder, og samtidig variasjoner på tvers av regioner og tidsperioder. Det samme gjelder på nivået under, og forestillingen om en forenet region versus lokale skikker. Da snakker vi ikke om regional variasjon, men om variasjon innad i en region (Field 2011:16). Med eksempler fra yngre romertid-folkevandringstid i Sogn, Voss og Hardanger har Kristoffersen og Østigård (2006) vist hvordan variasjoner i gravritualet ble praktisert på samme gård, blant graver anlagt i samme haug<sup>14</sup>, og til og med der flere individer ble gravlagt i samme kiste. Et annet eksempel fra jernalderen i Norge er underregionale grupper i landskapet omkring Avaldsnes i Rogaland, basert på den romlige fordelingen av graver med spenner (Østmo 2020). Underregionene fremstår som åpne, hvor forskjeller og likheter varierer om hverandre, men hvor det fortsatt er mulig å identifisere kjerneområder preget av indre likheter og ytre kontraster (Østmo 2020:120). Underkommunisering av indre variasjon antyder statiske og uforanderlige regioner. For å få frem dynamikken i en region over tid, må identitetsuttrykk hele tiden vurderes i større og mindre skala.

#### 4. METODISK FREMGANGSMÅTE

Opplysninger om det arkeologiske materialet i studieområdet er innhentet fra følgende kilder:

- Tidligere registreringer
- Innberetninger fra profesjonelt utførte utgravinger av graver. Det meste foreligger i form av upubliserte feltrapporter, tilvekster, brev og magister/hovedfag/masteroppgaver.
- Innberetninger fra grunneiere og andre som har beskrevet gravanlegg.
- Resultater fra egen forskningsgraving.
- Observasjoner fra egne feltreiser i forbindelse med denne studien (i alt syv reiser).
- Riksantikvarens kulturminnedatabase, *Askeladden*.

---

<sup>14</sup> For eksempel F6 Mundheim.

- Utgravings- og registreringsrapporter som omhandler andre kulturminner fra jernalderen, bl.a. bosetningsspor og rester etter jernvinne.

Materialets karakter og tilstand gjør at jeg opererer med to datanivå:

(1) Graver som lar seg stedfeste og datere til jernalderen, samt har opplysninger om ytre og indre gravmarkering, likbehandling eller inventar. Disse gravene er samlet i en katalog (130 gravminner).

I tolv tilfeller rommer det ytre gravminnet mer enn én grav (to til fire). Det totale antall gravfunn i katalogen utgjør derfor 115 (vedlegg 2). Oppføringene i katalogen er gitt fortløpende nummerering (F1-F115) for å lette henvisningene i teksten.

(2) Alle registrerte graver i Hardanger (ca. 1580 gravminner)

Tallet er et anslag og det eksakte antall jernaldergraver fra regionen forblir ukjent da mange graver for lengst er gått tapt, og langt fra alle er arkeologisk undersøkt. Enkelte av de innkomne gjenstander til Universitetsmuseet i Bergen er kun angitt å stamme fra «haug» eller «røys», eller oppført som mulige gravfunn i de arkeologiske tilvektene. Til gjengjeld kan enkelte gravminner være godt dokumenterte, men uten daterbare gjenstander. Noen graver har plasseringer eller kjennetegn som også er forenelig med bronsealderens gravskikk, uten at dette kan bekreftes eller avkreftes slik de står nå.

«Definisjonskaos» er begrepet arkeolog Arnulf Østerdal (1999:27) bruker om gravminners ytre form og oppbyggingsmateriale innenfor gravforskningen. Det beskriver godt den inkonsekvente bruken av særlig begrepene «haug» og «røys» som er fremtredende i Askeladden, i Fetts registreringshefter (se f.eks. Fett 1976:16), og i faglitteratur for øvrig. Skillet mellom haug og røys er ofte dårlig definert og brukes om hverandre. I sin gjennomgang av jernalderens gravskikk på Voss ser arkeolog Jenny-Rita Næss så pessimistisk på skillet at hun velger å heller se bort fra det. Hun poengterer at skillet vanskeliggjøres ved at for eksempel erosjon og overdyrking kan

føre til at gravhauger bare har kjerneøysen tilbake, og at hauger kan være dekket av påkastet rydningsstein. På den andre siden kan intensjonelt oppbygde røyser være overgrodde og gi inntrykk av å være hauger (Næss 1996 [1968]:18). Selv om dette er riktig, er slike forhold ikke vanskelige å gjenkjenne. Hovedutfordringen ligger i at tidligere klassifiseringer ofte har vært vilkårlige, og vi finner for eksempel beskrivelser som «jordblandet røys» eller «røys med jordkappe».

I det følgende er definisjoner basert på arkeolog Klas-Göran Selinge (1969:21) benyttet:

Gravhaug: Gravminne som ytterst er helt eller hovedsakelig bygget opp av løse jordmasser, og som har en markert hvelving over markoverflaten. Overflaten er alltid dekket av torvkappe, men enkelte steiner kan stikke opp. Gravhaugen kan ha en indre kjerneøys.

Gravrøys: Gravminne som er helt bygget opp av steiner uten innblanding av løse jordmasser, og som har en markert hvelving over markoverflaten. Røysen har ikke torvkappe, men kan ha naturlig overflatevegetasjon som er vokst frem over tid.

Følgelig har jeg innimellom endret definisjonen av ytre gravmarkering som er benyttet i rapporter og annen dokumentasjon, dersom benevnelsen ikke samsvarer med beskrivelsen som er gitt i samme tekst. Selv om man ikke får plassert alle tendenser kronologisk, er fordelene med å systematisere ytre konstruksjon at man ikke er avhengig av at gravanlegget er åpnet eller utgravd for å skille ut variasjoner i rom, og å se gravminnets form og oppbygging i en landskapskontekst.

Undersøkellesmetoden i prosjektet er sammensatt. Utgangspunktet for tolkningene er en detaljert «nedenfra-og-opp» analyse av det arkeologiske gravmaterialet. Metoden er induktiv og utforskende. Målsettingen er å oppdage kvalitative mønstre og om det kan spores endringer i disse over tid. For å gjøre dette må det foretas abstraksjoner blant de materielle restene. Utfordringen er å motstå å helgardere seg ved å overdimensjonere antallet variabler (Jennbert 1991:114). Følgende fysiske elementer ved gravanlegget er valgt ut:

## Ytre gravmarkeringer

- Haug og røys
- Langhauger og langrøyser
- Flatmarksgraver
- Ytre attributter: kantmarkeringer, bautasteiner, hellige hvite steiner

## Indre gravmarkeringer

- Kjernerøys
- Kremasjonsgraver: små steinkister
- Kremasjonsgraver: beinbeholdere
- Kremasjonsgraver: brannflak og branngrop
- Løse steinheller
- Inhumasjonsgraver: avlange kister
- Plassering og orientering av indre gravmarkeringer
- Båtgraver
- Inventar/gravgoods

Alle identifiserbare elementer ved begravelsesritualet er systematisert og ført inn i databasen Microsoft Access. Delsett av data har vært filtrert i databasen for deretter å gjennomføre utvalgsspøringer. Samtlige aspekter ved gravleggingen er ikke kjent i hver enkelt kontekst, men sortering av de ulike elementene danner grunnlaget for tolkningene av gravskikken i tid og rom. Enkelte resultater er presentert i tabellform i vedlegg 1. Jeg har med dette valgt en konvensjonell komparativ tilnærming, utført på bakgrunn av opplysningene oppført i katalogen (vedlegg 2). Statistiske metoder kunne gitt komplementerende resultater, men i dette tilfellet utgjør 130 gravminner et nokså oversiktlig materiale for den metoden som er valgt.<sup>15</sup> Resultatene er tallfestet og benyttes i tolkningen av den regionale gravskikkens utvikling gjennom jernalderen.

---

<sup>15</sup> Multivariat statistikk er et eksempel på en metode som er velegnet til å granske data der flere variabler opptrer parallelt (Hammervold 2020). En teknikk som korrespondanseanalyse produserer grafiske resultat av

Avhandlingens mål om å forstå gravenes romlige plassering i landskapet, krever også kartfesting. Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden inneholder geografiske data om alle registrerte kulturminner. Disse har vært importert som shapefiler i ESRI's ArcGIS 10.2.2, og deretter filtrert for å skille ut gravminner. Filenes attributtliste er blitt oppdatert med tilgjengelige opplysninger omkring hvert gravminne, og har dannet grunnlaget for romlige spørringer omkring elementer ved den enkelte grav. Jeg har også produsert egne shapefiler. Bakgrunnskart er hentet fra Norge i bilder og Statens kartverk.

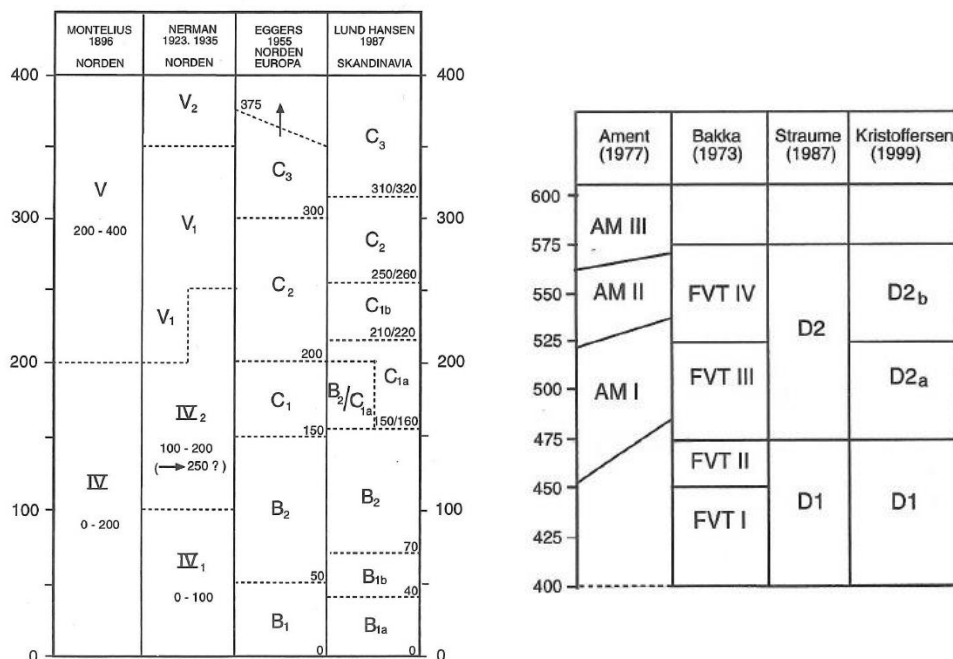
Bruken av GIS betyr ikke at jeg vil redusere gravminnene til abstrakte punkter på et distribusjonskart. En rekke feltreiser har vært nødvendige for å studere landskap og lokaliteter ved selvsyn. Denne tilnærmingen er erfaringsbasert og har hatt fotografier og feltnotater som fremste dokumentasjonsverktøy. Den viktigste feltreisen innbefattet en forskningsgraving på Hereidgravfeltet. Plassen Sjøhaug ble valgt grunnet sitt store potensiale for forhistoriske funn. Det er gjort flere løsfunn på plassen, samt at gamle innberetninger beskriver tapte gravminner som tidligere skal ha stått her. De utvalgte jordene på Sjøhaug gjorde det mulig å grave nær, men ikke innenfor, fredede kulturminnelokaliteter. Undersøkellesmetodikken er presentert i feltrapporten (vedlegg 3).

Jernalderen i Norge inndeles i eldre jernalder med underperiodene førromersk jernalder (500 f.Kr. – Kr.f.), romertid (Kr.f. – 400 e.Kr.), folkevandringstid (400 – 560/570 e.Kr.), og yngre jernalder med underperiodene merovingertid (560/570 – 800 e.kr.) og vikingtid (800 – 1050 e.kr.). I Hardanger viser bakgrunnen for denne inndelingen seg både i oppbyggingen av gravminnene og i gjenstandene som ble deponert. Datering av gjenstandsfunnene bygger på det eksisterende kronologiske

---

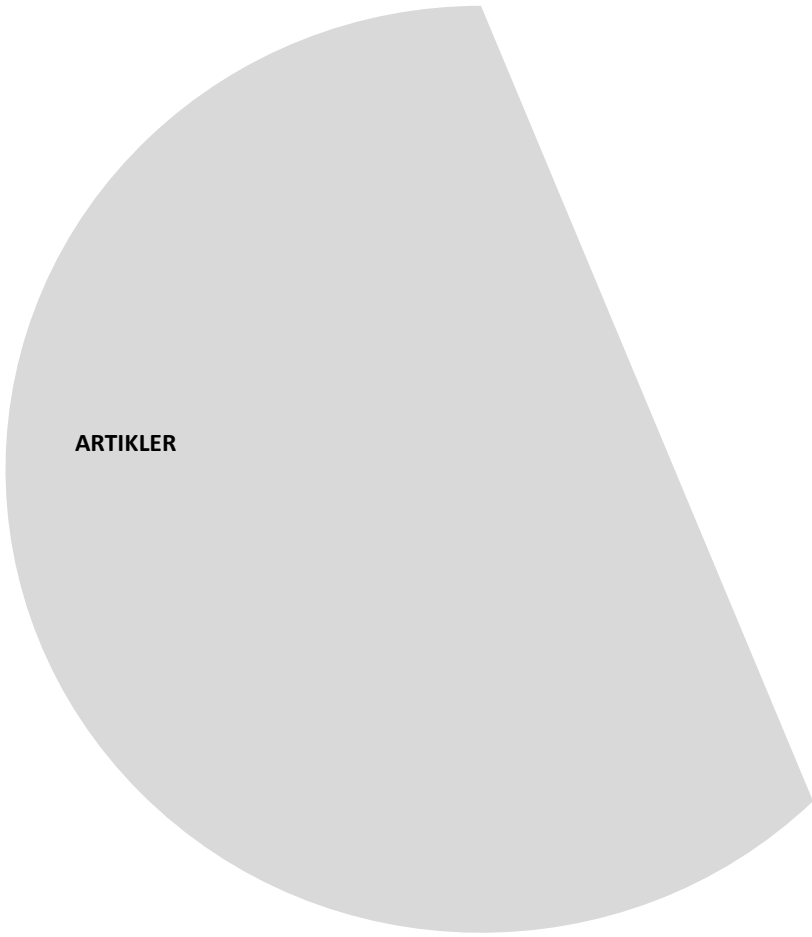
krystabeller. Bruken av multivariat statistikk forutsetter at variablene underbygger problemstillingen man søker svar på.

rammeverket for Skandinavia. For eldre jernalder er følgende gjenstandsgrupper benyttet: leirkar (Shetelig 1904; Bøe 1931a; Engevik 2007; Kristoffersen & Magnus 2010), våpen (Fett 1940; Ilkjær 1990; Bemmann & Hahne 1994; Berge 2006), smykker (Shetelig 1906, 1911a, 1912a, 1917; Nissen Meyer 1935a; Reichstein 1975; Hines 1993; Kristoffersen 2000), personlig utstyr (Rydh 1917; Fett 1937a, 1937b; Hoftun 1993; Drageset 2008) og bronsekjeler (Lund Hansen 1987; Hauken 2005[1984]). En figur av romertidens og folkevandringstidens underfaser er presentert nedenfor (fig. 6). Ulla Lund Hansens (1987) og Siv Kristoffersens (1999) periodebetegnelser blir benyttet i katalogen og i vedleggene. For yngre jernalder er følgende gjenstandsgrupper benyttet til datering: våpen (Petersen 1919; Grieg 1923; Gjessing 1934; Gudesen 1980; Helgen 1982; Solberg 1984; Braathen 1989), smykker (Petersen 1928; Gjessing 1934) og redskaper (Petersen 1951).



Figur 6. Til venstre: Ulike inndelinger av romertidens kronologi i Skandinavia og på kontinentet. Til høyre: Ulike inndelinger av folkevandringstidens kronologi i Skandinavia (Solberg 2003:72, 128).





**ARTIKLER**

# FORMS *of* DWELLING

20 YEARS OF TASKSCAPES IN ARCHAEOLOGY



*Edited by Ulla Rajala & Philip Mills*

AN OFFPRINT FROM

# Forms of Dwelling

20 Years of Taskscapes in Archaeology

Paperback Edition: ISBN 978-1-78570-377-5

Digital Edition: ISBN 978-1-78570-378-2 (epub)

*edited by*

Ulla Rajala and Philip Mills

 OXBOW | books

© Oxbow Books 2017

Oxford & Philadelphia

[www.oxbowbooks.com](http://www.oxbowbooks.com)

Published in the United Kingdom in 2017 by  
OXBOW BOOKS  
The Old Music Hall, 106–108 Cowley Road, Oxford OX4 1JE

and in the United States by  
OXBOW BOOKS  
1950 Lawrence Road, Havertown, PA 19083

© Oxbow Books and the individual contributors 2017

Paperback Edition: ISBN 978-1-78570-377-5  
Digital Edition: ISBN 978-1-78570-378-2 (epub)

A CIP record for this book is available from the British Library and the Library of Congress

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without permission from the publisher in writing.

Printed in the UK by Hobbs the Printers

For a complete list of Oxbow titles, please contact:

UNITED KINGDOM  
Oxbow Books  
Telephone (01865) 241249, Fax (01865) 794449  
Email: [oxbow@oxbowbooks.com](mailto:oxbow@oxbowbooks.com)  
[www.oxbowbooks.com](http://www.oxbowbooks.com)

UNITED STATES OF AMERICA  
Oxbow Books  
Telephone (800) 791-9354, Fax (610) 853-9146  
Email: [queries@casemateacademic.com](mailto:queries@casemateacademic.com)  
[www.casemateacademic.com/oxbow](http://www.casemateacademic.com/oxbow)

Oxbow Books is part of the Casemate Group

*Front cover: A postcard with a view of Odda and Sørfjorden from c. 1890–1900 (Library of Congress).*

*Back cover: From left: River Shannon (K. Driscoll); fishing cottage on the headland Keimiöniemi (T. Äikäs); part of the quarried diabase dyke at Stakalleneset (A. J. Nyland).*

# Contents

Contributors.....	v
1. Introduction: from taskscape to ceramiscene and beyond .....	1
<i>Ulla Rajala and Philip Mills</i>	
2. Taking taskscape to task.....	16
<i>Tim Ingold</i>	
3. Landscape archaeology and the re-humanisation project .....	28
<i>Andrew Fleming</i>	
4. Approaching the Mesolithic through taskscapes: a case study from western Ireland .....	41
<i>Killian Driscoll</i>	
5. Interpreting a ceramiscene: characterising Late Republican and Imperial landscapes .....	62
<i>Ulla Rajala and Philip Mills</i>	
6. The roofscapes of Petra: the use of ceramic roof tiles in a Nabataean-Roman urban context .....	85
<i>Pirjo Hamari</i>	
7. Taskscapes in a cityscape – the relocation of secular and religious activities in Late Antique Athens.....	114
<i>Arja Karivieri</i>	
8. Materialised taskscapes? Mesolithic lithic procurement in Southern Norway .....	125
<i>Astrid J. Nyland</i>	
9. Stone and social circles: taskscape and landscape survey at Yadlee Stone Circle .....	151
<i>Tom Gardner, Alexander Westra, Alexander Wood and Colton Vogelaar</i>	

10. Diachronic powerscapes: a case study from Odda, Norway ..... 171  
*Anne Drageset*

11. Temporality in a Maori landscape: the progression of inter-related activities over 400 years in the Hauraki Plain, New Zealand ..... 190  
*Caroline Phillips*

12. Sámi sacred places in ritual taskscapes..... 215  
*Tiina Äikäs*

13. The secret taskscape: implications for the study of Cold War activities..... 236  
*Bob Clarke*

14. Excavating a taskscape, flowscape and ceramiscene in the Black Country ..... 252  
*Matt Edgeworth*

15. Concluding remarks: landscape, taskscape, life ..... 268  
*Julian Thomas*

# Contributors

TIINA ÄIKÄS

Archaeology, Faculty of Humanities,  
University of Oulu, Finland

BOB CLARKE

Department of Archaeology, University of Exeter

ANNE DRAGESET

Department of Archaeology, History,  
Cultural Studies and Religion,  
University of Bergen, Norway

KILLIAN DRISCOLL

UCD School of Archaeology,  
University College Dublin, Ireland

MATT EDGEWORTH

Archaeology and Ancient History,  
University of Leicester

ANDREW FLEMING

Emeritus Professor of Archaeology  
University of Wales Trinity St David

TOM GARDNER

Department of Archaeology,  
School of History, Classics, and Archaeology,  
University of Edinburgh

PIRJO HAMARI

Archaeology, Department of Philosophy,  
History, Culture and Art Studies,  
University of Helsinki, Finland

TIM INGOLD

Department of Anthropology, School of Social  
Science, University of Aberdeen

ARJA KARIVIERI

Department of Archaeology and Classical Studies,  
Stockholm University, Sweden

PHILIP MILLS

Archaeology and Ancient History,  
University of Leicester

ASTRID J. NYLAND

Archaeological Museum,  
University of Stavanger, Norway

CAROLINE PHILLIPS

Anthropology, School of Social Sciences,  
University of Auckland, New Zealand

ULLA RAJALA

Department of Archaeology and Classical Studies,  
Stockholm University, Sweden

JULIAN THOMAS

Archaeology,  
School of Arts, Languages and Cultures,  
University of Manchester

COLTON VOGELAAR

Department of Anthropology,  
University of Victoria, Canada

ALEXANDER WESTRA

USTC Archaeometry Laboratory,  
University of Science and Technology of China,  
Hefei, Anhui Province, China

ALEXANDER WOOD

Independent Researcher and Field Archaeologist,  
Edinburgh, Scotland



# Chapter 10

## Diachronic powerscapes: a case study from Odda, Norway

*Anne Drageset*

### **Introduction**

The past's relationship to the landscape has unmistakably been involved with its power structures. Building on Michel Foucault's (1986, 252) notion that 'space is fundamental in any exercise of power', the present paper will explore variations in power structures and social relations in the landscape. The text shifts between two temporal and social contexts, namely the Early Iron Age and a 20th century industrial community. The questions motivating my research are: What significance did the landscape play when constructing an Early Iron Age barrow? Could some of the same features be said to have been exploited also in more recent times? I will focus my attention on one specific site named Eide, located in the town of Odda in the Hardanger region, western Norway (Fig. 10.1). This site offers a particularly well-suited case for illuminating these questions, which may in turn be transferred and explored in other landscapes.

Tim Ingold (1993) and his introduction of the *taskscape* perspective have made a profound theoretical contribution to archaeological landscape studies. His idea recognises the importance of the temporal aspect when interpreting landscapes. Further, meaning is gathered from the landscape through our own active engagement within it. With regard to people's perception of landscape, Maarten Jacobs's (2006, 191–241) *Comprehensive Theory of Landscape Experience* provides a framework for analysing the site. This theory integrates the applied theories of several separate approaches concerning the way people experience landscape. Jacobs contends that landscape experiences are produced by individual subjects, by mental concepts and emotional appraisal mechanisms, as well as stimuli from the physical surroundings. As a starting point for his comprehensive theory, Jacobs distinguishes three phenomena of landscape which are epistemologically different, referred to as the *tripartite landscape theory*. Each of the three phenomena denotes a separate category of reality: physical reality (matterscape), social reality (powerscape) and inner reality (mindscape). This



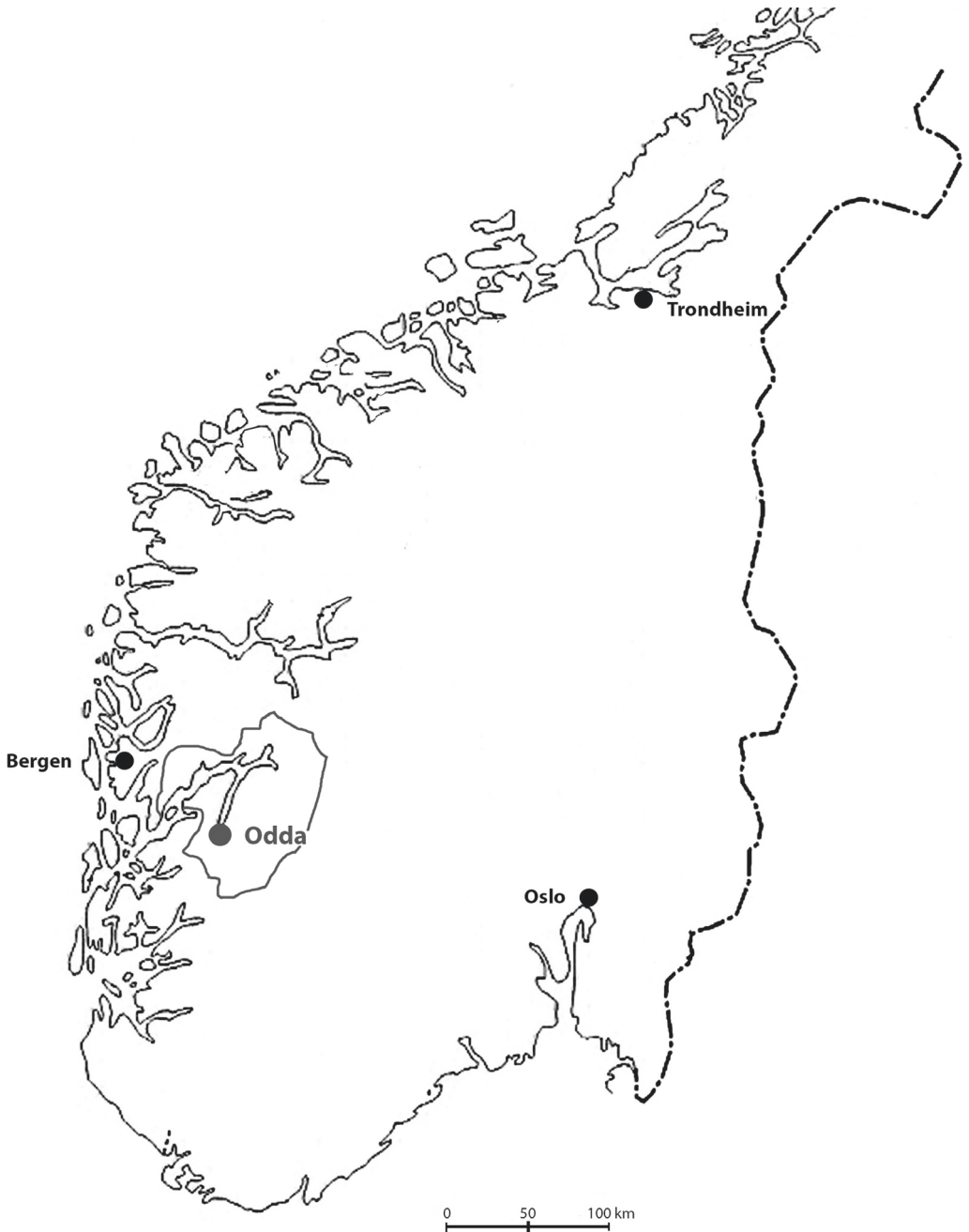


Fig. 10.1: The Hardanger region and Odda's location in Norway (illustration: Anne Drageset).

division has proven to be advantageous when discussing the possible link between the landscape and its influence on social groups.

### **Odda's local history – the backdrop**

Hardanger as a region comprises distinct topographical characteristics. It can be described as a classic fjord-landscape with steep mountains, valleys and waterfalls, all centred around and bound together by the Hardanger Fjord. The spectacular landscape has helped to turn Hardanger into what is seen as the very essence of the Norwegian National Romantic scenery. At the innermost part of one of the fjord's branches, *Sørfjorden*, the small town of Odda is found (Fig. 10.2). The natural conditions limit the possible settlement areas in Odda to the valley floor, and to a labour-intensive strip of arable land in the hillsides.

Since closing down in 2003, Odda has been in the midst of a heated dispute about whether to preserve its industrial ruins and acquire a place on UNESCO's world heritage list as a post-industrial site. Today, the debate has abated somewhat, but its development is still critically examined by the project *From Industrial Ruins to Cultural Heritage. New Heritageizations in the Hardanger Region, Norway*, carried out by the research group *Places – Regions – Identity* at the University of Bergen (see Barndon 2013 and Ågotnes *et al.* 2014).

In the late 19th century, however, Odda was still a rural farming community, with a prospering tourism industry due to its magnificent scenery. It was actually one of the most exotic and popular travel destinations in Europe around the time. People came to visit the adjacent glacier Folgefonna, and to view the mountains and majestic waterfalls (Barndon 2013; Selberg 2014, 83).

On the other hand, these waterfalls also provided an enormous potential for harnessing hydroelectric power. Hydropower formed the basis for industrial development and gave rise to a new era in Hardanger. The company that would later be established under the name *Odda Smelteverk A/S* (Odda Smelting Plant) started its preparations for manufacturing calcium carbide in 1906, and quickly turned Odda into a busy town based around this cornerstone company (Andersen and Haug 1989). Tourism ceased as the waterfalls were exploited for energy, and smoke from the furnace covered the village and fjord. Through an immense construction process, Odda was rapidly transformed. The industrial process claimed the best farmland, and along with it, an untold number of archaeological remains (Engevik 2011, 30). Efforts to provide dwellings for resident workers started almost immediately. The factory staff, both workers and officials, desperately needed a place to live.

In 1907, the task of building a residence for the director of the factory was in full swing. Eide in Odda was the chosen location for the large wooden dragon-style villa and complementary garden (Fig. 3). During the construction of the director's villa, later known as *Brucevillaen* (the Brucevilla), after director Frantz W. Bruce (Røyrane

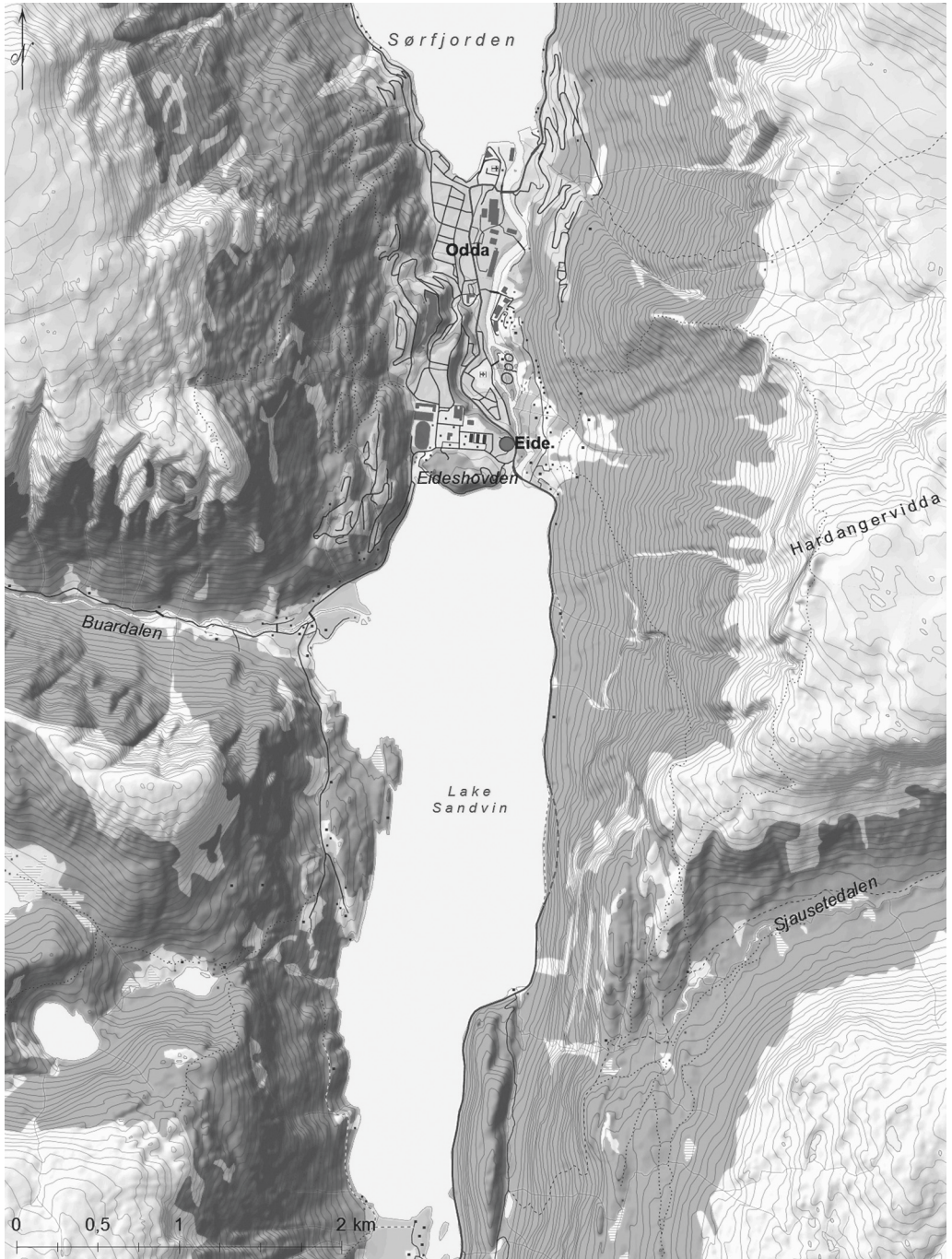


Fig. 10.2: Detailed map of the study area. Circle marks the site at Eide (illustration: Anne Drageset).





Fig. 10.3: Old postcard scene with *The Brucevilla* behind the River Opo (photo: Norsk Vasskraft- og industristadmuseum).

2011, 107), a barrow was swept away. In the course of this groundwork some artefacts from the Early Iron Age appeared.

### The weapon grave

The artefacts deriving from the barrow are made up of a severely corroded spear head, originally reported to be 75–80 cm long, and the tip of a barbed javelin (museum number B7675; Fig. 10.4). In 1925 the remnants of the discovery were offered to the museum in Bergen by a private individual. The same mound was later reported to have contained a sword and an axe as well (Bakka 1963, 116), though this cannot be verified.

The fragmentary state of the artefacts hampers typological dating, but the leaf-shaped spear head with a central spine, in combination with the javelin, nevertheless allows the find to be dated to the Roman Period, most probably sometime around AD 150–250 (cf. Ilkjær 1990, type 13). The javelin's function as the foremost missile weapon was to decimate the enemy at a distance, while the spear operated as the main close-combat weapon during the Early Iron Age in Norway. Axes form part of the weapon set mainly from the early 6th century AD, so whether the reports of the missing sword and axe are accurate or not, these are doubtfully part of the same burial.

Several hundred burial mounds and cairns are known from the Iron Age (500 BC–AD 1050) in the Hardanger region. Some are still present in their original location, others

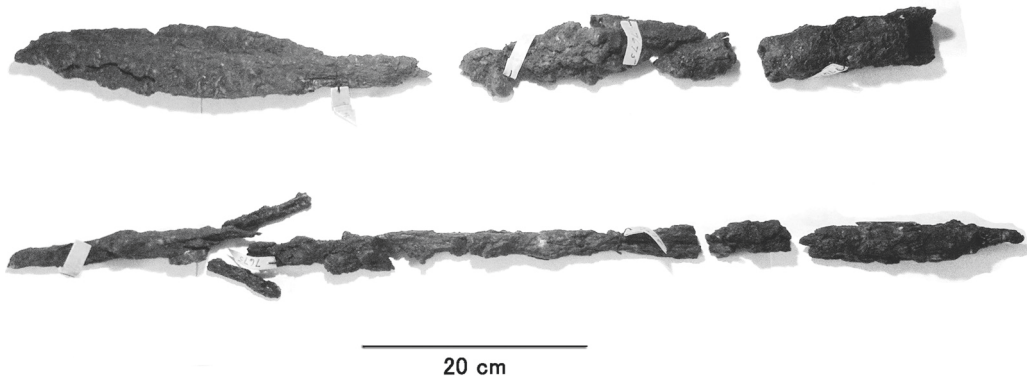


Fig. 10.4: Spear and javelin found at Eide. Reconstructed according to interpretation (photo: Anne Drageset).

excavated professionally or removed without any systematic investigation. Prehistoric graves in the region are primarily located in the lower-lying villages oriented towards the Hardanger Fjord. These are single burials that dot the landscape, but there are also large numbers of barrows and cairns that have been assembled in cemeteries. Currently, we know very few burials from the first 500 years of the Iron Age (500 BC–AD 1) in the region. This is unsurprising, as burials dating from the Pre-Roman Iron Age are rare in this part of Norway, perhaps due to the dominant mortuary custom at the time: cremations in poorly equipped flat graves without any visible marking. This makes the weapon grave at Eide one of the earliest known Iron-Age burials in Hardanger.

The private donor notes that the find was made about one metre below the ground. Beyond that, there are no further details on how the Eide barrow was constructed, or on the mortuary custom. The burial rites during the Roman Period were heterogeneous. There are several variances in external construction, internal features as well as treatment of the human body. Inhumations were (re)introduced and cremations and inhumations co-occur. Still, some patterns can be discerned when looking at *weapon burials* from the late Roman Period in western Norway. These are predominantly inhumations and poorly furnished except for the weapons (Stylegar 2011, 225). With regard to the iron weapons from the Eide mound, there is nothing to suggest that they were burned at the pyre (Bakka 1963, 116). Weapons in cremation graves are generally bent or otherwise ritually destroyed (Stylegar 2011, 220), and that does not appear to be the case here. Thus, by all accounts, the deceased at Eide was laid to rest at an unburned interment.

The topographical archive at the University Museum of Bergen provides information about another Roman Period barrow from the vicinity. A bucket-shaped pot and a pair of iron scissors were recovered. Unfortunately, insufficient evidence prevents us from ascertaining the location of the actual barrow. Yet a third barrow at Eide, recorded in the archive, is said to have included a sword, spear and axe. These artefacts are lost today, so are any details with reference to location.

### Eide – topography and toponymy

Eide (farm number 53) is located on the southern edge of Odda, approximately 90 m above sea level on a large sand terrace. Directly east of Eide we find the inlet mouth of the short River Opo which falls from Lake Sandvin down to Sør fjorden in the north. Eideshovden is an approximately 40-metre-high end moraine at the north end of Lake Sandvin which marks the boundary between the Eide terrace and the lake. Lake Sandvin itself is about 4.8 km long and has a surface area of 4.3 km<sup>2</sup>. It is surrounded by steep mountains on both sides, and the present national road 13 has been blasted out on the eastern side. To the west of the lake, it is possible to make the journey through Buardalen valley and finally reach the Buarbreen glacier. The *Hardangervidda* Plateau, with its vast open mountain areas at an average elevation of about 1100 m, is accessible through the valleys Sjausetedalen and Hildalsdalen in the east. From the southern tip of the lake, one can follow the narrow valley to Røldal (Fig. 10.5) on to eastern Norway.

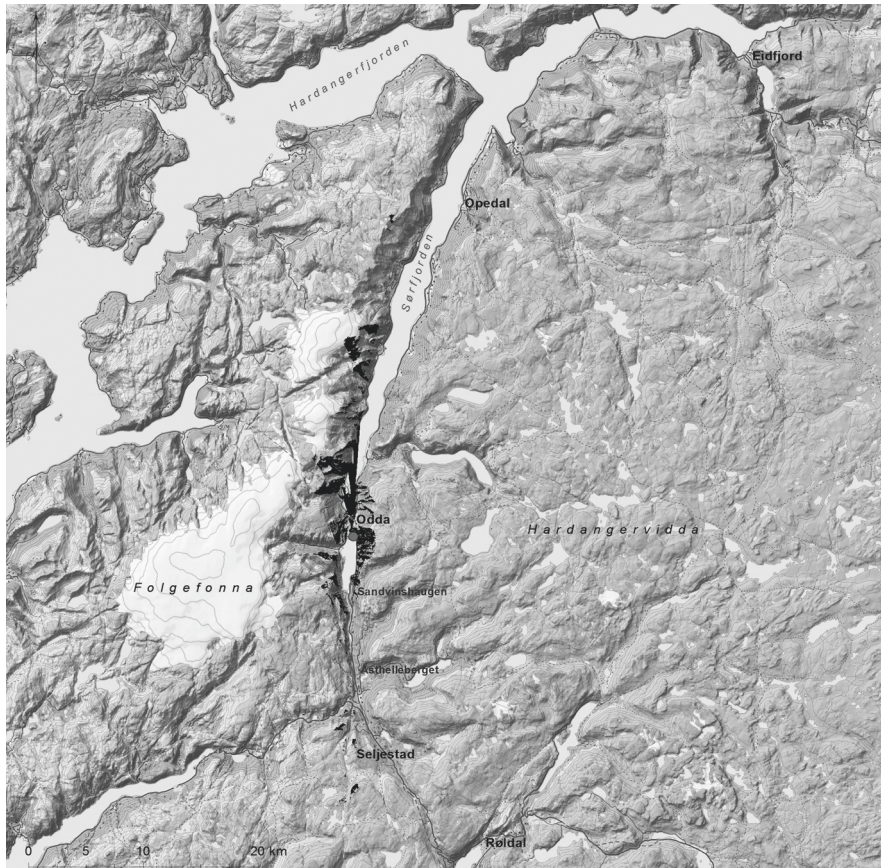


Fig. 10.5: Viewshed visualisation. Black fields are visible from the site (marked with circle) (illustration: Anne Drageset).



The name Eide is the singular dative of Eid, which can be translated to isthmus. The name is derived from the landform and refers to the strip of land separating Lake Sandvin from the fjord (Rygh 1897–1936). Eid is the origin of a variety of farm and place names in western Norway, where the natural conditions are similar. In many of these places, Eide is held to be the oldest name and the oldest farm unit (Sognnes 1977, 115).

### Visibility analysis

In the Hardanger region, barrows are usually found at locations where they are visible from, or have a view over, their surroundings. The Hardanger Fjord is a widely visually exposed feature. Modern buildings have completely changed the landscape at Eide, and it is impossible to determine by personal observation alone which areas would have been visible from the Early Iron Age barrow and The Brucevilla. For the purpose of visualising which areas can be seen from the site, a single viewshed analysis was carried out.

The analysis was performed in ESRI's ArcGIS 10.2.2, by employing a raster Digital Elevation Model map, provided by Kartverket (The Norwegian Mapping Authority). The height value of each cell with a resolution of 10 × 10 m was used to determine the visibility from a specific viewpoint. The height of observer was kept at the default 1 m, which resonates with the approximate height of barrows in the region. The result of the analysis illustrates which areas would be in and out of sight 360° from the site at Eide if buildings and vegetation were stripped away.

There is a variety of source-critical problems using viewshed as a methodological tool, such as the impact of vegetation on visibility and an overemphasis on the sense of sight. These issues, and more, have been addressed by archaeologists David Wheatley and Mark Gillings (2000). James Connolly and Mark Lake (2006, 228–33) have since distinguished between, and discussed, computational, experimental, substantive and theoretical issues in working with viewshed as an archaeological method. An important consideration to take into account is the fact that the visibility result is not necessarily reciprocal. Due to height differences, the areas that are visible from the barrow may not have visual access to the barrow in return. A potential concern raised by the current investigation is the uncertainty about where exactly on the property the barrow was located before it was removed.

Ten possible locations within a 90 m radius of the final viewpoint were analysed. Upon experimentation, it became evident that the results varied minimally between the various analyses. The final viewpoint was set at the spot where the Brucevilla later stood. All the analysis results revealed a clear uninterrupted view over the flat land that constitutes the town centre of modern Odda, and further out over the Hardanger Fjord (Figs 10.5 and 10.6). Eideshovden restricts visibility southwards, and Lake Sandvin is hidden from the site. Eastwards the view is dominated by the nearby, steep mountainside. In order to test the outcome, five viewsheds from the fjord were



Fig. 10.6: View of Odda and Sørffjorden from c. 1890–1900 (photo: Library of Congress).

generated. This reversed viewshed shows that from all the control observer points, the barrow falls within the field of view.

## Notions of the local Iron Age landscape

### *Farm settlement and outfield resources*

We have limited knowledge about the nexus between contemporary settlement and the barrow at Eide. The area was left relatively undisturbed until after World War II, but is fully developed today, so the chances of uncovering prehistoric settlements here are limited. It is however believed that Eide in Odda is the oldest farm on the western side of the River Opo (Kolltveit 1964, 94). The possibility that there was a farm settlement here as early as the Roman period is strengthened by the presence of the barrow. Burials were commonly placed near the old farmstead, and are seen as a sign that the farm was already settled at the time the deceased was put in the ground. However, Norwegian Early Iron Age burials are also found along thoroughfares on land and waterways.

People's life unfolded in an agricultural society, organised as individual farms or hamlets. In large parts of southern Scandinavia, the farm's main building was



constructed as a three-aisled longhouse. The house was divided into living space for the residents and a byre where livestock were kept during the winter. The main economic support was land cultivation and stockholding, where each farm produced according to its needs. Gradually, however, there was a growing desire to produce a surplus. Throughout the Early Iron Age, there was an increase in agricultural expansion, as well as extended use of the outfield.

There can be no doubt that the Hardangervidda Plateau has provided substantial resources for the inhabitants of the Hardanger region over a very long, and probably continuous, period. Settlements along the fjord cannot be seen in isolation from the activities that took place here. The distances are relatively short and the Hardangervidda represented an accessible resource for outfield exploitation. The first evidence of human settlements on this mountain plateau date back to the Mesolithic. Lost and recovered hunting arrows testify to wild reindeer-hunting in the area, as do the remains of Iron Age stone-built trapping pits and bow rests, which commonly occur over large parts of the Hardangervidda (Indrelid 2005, 162). From the Pre-Roman Iron Age onwards, countless traces of iron production have been found in the ecological border zones around the plateau (Indrelid 2005, 162; Johansen 1973), for instance in the mountain valleys near Seljestad, approximately 15 km south-east of Lake Sandvin. In these valleys, clusters of several charcoal pits, along with bloomeries and piles of slag, are still visible today. This also applies to numerous abandoned shielings in the mountain valleys Sjausetedalen and Hildalsdalen. The age of these is uncertain, and some may date back to prehistory.

### ***The growth of a new social structure***

In the course of the Roman period in Scandinavia, there is a tendency towards greater social inequality, seemingly as a result of contact with the Roman Empire (Lund Hansen 1987). Agricultural expansion and settlement organisation provide evidence of increasingly strong ownership of land and animals. Moreover, there is a professionalisation and a new structural hierarchy within the military organisation during the Roman Period. Social differences are most noticeable through changes in burial practices and especially in imported grave goods. These included prestigious bronze vessels, glass beakers, glass beads, coins and gold objects (Lund Hansen 1987; Myhre 2003, 69). Interpreted in the light of these changes, the Early Iron Age gradually saw the rise of a stratified society.

The emergence of this new social and political system increased in pace with surplus production and commodity exchange. Around this time, society was organised in chiefdoms, probably as small local political structures (Hedeager 1990). When contacts with the Roman Empire were established, these local leaders saw the chance to enhance their power and status. Early Iron Age agrarian society was self-sufficient and did not need a supply of vital goods (Thomsen *et al.* 1993, 96). The purpose of imported luxury items was to promote status and enable the elite to consolidate its position.

A trade network based on outfield resources was established during the Early Roman period (Solberg 2003, 111), demonstrated locally by a weapon grave from Opedal further north along Sør fjorden, where a Roman bronze cauldron was deposited as a grave urn. Control over iron and hunting products has been considered pivotal in generating economic profit and power. All goods sent out to the Roman Empire or southern Scandinavia had to be passed from inland regions and then along the coast (Solberg 2003, 108; cf. Slomann 1959, 43). Naturally, securing a base along the shipping lanes would have been of great interest.

In our region, the main travel route to the coast has been along the Hardanger Fjord. Utility goods in the form of iron, furs and skins, reindeer antlers along with other valuable goods, such as rock crystals (pure quartz) for jewellery making, obtained from the western part of the Hardangervidda Plateau and its border zones, had to be transported down through the valleys to reach the fjord. Eide was located along the thoroughfare from several parts of the surrounding mountains. Consequently, one would have travelled across Lake Sandvin, via Eide down to Sør fjorden. Topographically, the only imaginable route to and from the fjord is along the river valley. Rowing boats were the only likely form of transportation along Lake Sandvin in prehistoric times. The River Opo, on the other hand, is unsuitable for boat travel. It is rocky and shallow, so boats would have to be left behind at the lake. Here the terrain narrows the passageway down to less than 200 m wide, including the river.

It is unlikely that the local leaders based on Eide organised outfield exploitation and trading operations, from the mountains to the coast, alone without regional cooperation allies. Smaller political units may have been a part of a much more extensive contact network and alliance system in operation over larger geographic areas (Myhre 2002, 167). Goods that were requested in the provincial Roman areas must have been distributed through these overarching networks.

### ***Mobility lines and access***

Iron Age burials represent traces of how mortuary ideology and religious expressions in the past have led to physical changes in the landscape. However, large barrows have for a long time been regarded not only as a prehistoric trace of religious expression, but also as a display of wealth and power. Landscapes can be seen as features that exert subtle power over people, eliciting emotions and meanings that may be indeterminate (Mitchell 2002, vii). Landscapes linking the living with the dead may have had just as much to do with expressing identity, personal and political power as with belief systems and religious ideologies (Ashmore 2004, 264–5; Semple 2003). An isolated burial like the barrow at Eide, clearly visible, presumably served as a prominent marker of territory.

Today, the site is located along one of the main communication lines between western and eastern Norway. Travelling by car from Bergen to Oslo, one will pass just a few metres from the spot where the barrow once stood. Across the Hardangervidda there is a myriad of old trackways, some leading to points of interest in the

mountain, others to rural settlements in the lowland. The three main trackways (*Nordmannsslepene*) led from Eidfjord over to eastern Norway (Fønnebø 1988). Yet, in the winter snow, only the southern route via Røldal would be passable. This puts the barrow site at the hub of traffic and communication between western and eastern Norway in the Iron Age as well as today.

Eide can be topographically compared to another 'Eid' in the region: Hereid/Lægreid in Eidfjord (Fig. 10.5). Here another terrace, also located at the innermost part of a fjord branch, separates the fjord from a lake, similar in size to Lake Sandvin. On the Hereid-terrace, about 400 burial cairns are preserved, which makes this one of the largest Iron-Age cemeteries in Norway. The majority of the dated cairns originate from the Merovingian and Viking Period, but some cairns are from the Early Iron Age. Correspondingly to Eide, the Hereid burial site also has a favourable location with regard to the communication lines eastward, particularly in relation to *Nordmannsslepene*. In several of the valleys where the trackways descend in the east, there are Iron Age burials, materially demonstrating the importance of wayfaring and mobility.

### ***Territorial control***

The Eide barrow furnished with weapons demonstrates the strong military ideology which characterised Early Iron Age society. The possibility for acquiring wealth and territory motivated wars and attacks. Local leaders gained control over the settled areas, its resource management and production. In addition, organisation of the exchange of goods was another way of enrichment. Their position, however, was not left unrivalled. Political conditions in Scandinavia were almost certainly unstable with shifting alliances and struggles for power between the aristocratic families. Expansionary and conflicting groups probably fought violently for the opportunity to control people and resources in adjacent territories (Myhre 2003, 76–7).

At the opposite end of Lake Sandvin there is a hill fort tentatively dated to the Early Iron Age. It is situated on *Sandvinshaugen* (Fig. 10.7), a high and narrow ridge, and reaching it from the foot of the ridge requires a hike of about 20 minutes. It has precipices to the west, north and east. This makes the hill fort difficult to climb and thus easier to defend. At the ridge's narrowest spot there are remnants of a stone wall which may have served as the foundation for a wooden palisade (Bakka 1963, 155). People could take cover behind the palisade and at the same time be positioned higher than the attacking group. These contrasting positions gave the defence an advantage since their missile weapons would have a greater range and power than those of the attackers (Skre 2005, 71). A surface waterhole at this particular hill fort served as a freshwater source (Bakka 1963, 155). There is yet another hill fort, *Åsthelleberget*, located 6 km further south of Sandvinshaugen. Both are found along the old travel route.

The current examination has substantiated that visibility was a decisive factor when building the barrow at Eide. It is clear that the mound was directed at the fjord



Fig. 10.7: South-facing remnants of the c. 8 m long stone wall at Sandvinshaugen (photo: Jan Berge 2015).

and the flat lowland in front of it, instead of the nearby lake. Had the latter been advantageous, the mound would be placed on Eideshovden at a higher elevation. A viewshed analysis with this ridge as an observation point was conducted as well. It was found that practically the entire lake can be seen from here, while the fjord is hidden.

The barrow seems to have been erected by dominant locals who had established themselves where the traffic routes from eastern Norway and Hardangervidda join the head of Sør fjorden. This group would have controlled the area including Lake Sandvin, since the barrow was meant to be observed by people arriving from the fjord. The geographical location on the edge of the Eide terrace is monumental, and undeniably a strategic one. Through the ability to control an important spot along the transport and communication line, power was manifested in this landscape. Consequently, there is evidence that shows fierce contention over this area during the Early Iron Age. The hill fort, Sandvinshaugen, signal visibly that the area possessed assets worth protecting. Furthermore, the spear and javelin from Eide reveal that military force may have been necessary to do so.

## Settlement pattern during the industrial years

Unexpected actions in a place, for instance the establishment of a factory such as the Odda smelting plant, can lead to major consequences quite rapidly. As commented by Castells (2000), events like these can radically change the landscape of entire regions, as new infrastructure and housing develops and expands.

The critical need for housing was ever-present during the years that Odda's smelting plant was in operation. For years, virtually every corner in every house was packed with people, and up to 36 children could live in a conventional worker's house. Some had to resort to a life in crowded barracks (Røyrane 2011, 88). Social stratification played a constant role in the community. At the core of the tensions were the relations between the functionary and the factory worker. Job assignment and work attire reflected the class to which one belonged, and it became crucial to distance oneself from the opposite group. Today, elderly people from Odda can still point out invisible boundaries over which they would never step. People describe how they would rather make detours than find themselves in off-limits areas, which belonged to 'the others' (Skagen 1996, 58–9).

Living conditions between the white-collar functionaries and the industrial workers contrasted greatly. House and street name clearly stated people's socioeconomic status. The uneven settlement pattern revealed itself in the director's residence, and other official residences occupying the most desirable places in Odda. Although the outer shape of workers' and functionaries' homes sometimes resembled each other, the functionaries lived much more spaciously in well-equipped homes, and with appreciably better views (Røyrane 2011, 89). These houses were built high up on the ridges, while the simple workers' housing was found at the bottom of the plain, close to the factory (Jårvik 2008, 73). The Brucevilla's location proves to be the prime example of this (Fig. 10.8). The grand residence was visible from the valley floor where it towered over the factory and workers' housing. High up in the terrain, the villa provided space and peace, shielded from the factory smoke, the poverty and social problems that marked people's lives below. This disparity created a social gap between people, but also separated streets and local areas.

With time, however, The Brucevilla came to be perceived as old-fashioned. Although the villa was renovated by a later director of the smelting plant, the succeeding director refused to stay in the house. The board of the smelting plant decided to demolish The Brucevilla, and did so in 1963. The site was then reused for new employee-housing (Røyrane 2011, 107). The terraced houses which were subsequently constructed still stand at the site.

A strong working-class movement characterised the political climate in Odda for many years. The constant power struggle and increased focus on the needs of the industrial workers gradually shifted power to the public. The working class staked their claim, neutralising the bourgeoisie's control over the community. This transfer of power was reflected in the demolition of the director's villa, and immediate attention to the lack of housing for the employees.





Fig. 10.8: The Brucevilla in the centre of the photo overlooking workers' housing c. 1910–1912 (photo: Norsk Vasskraft- og industristadmuseum).

### Understanding the powerscape

In Jacobs' (2006) tripartite theory powerscape, *i.e.* the landscape in social reality, is connected to a system of explicit norms and objectives that regulate a group's behaviour. These rules are expressions of power in the landscape and can be manifested in laws and regulations, but also in customs and tradition. Often the social reality related to landscape has to do with spatial intervention. In Jacobs' (2006, 9) own words: 'Powerscape is a system of norms that regulate how members of a particular society are required to behave with respect to the landscape'.

The site at Eide expressed such a powerscape. The story about Eide in Odda is a story of how the landscape was used to mark territory, raise status and enhance power and prestige.

Jacobs' idea of landscape perception is not universal or based on innate preferences. This involves drawing conclusions about mindscape, the inner reality, the landscape as people subjectively experience it, from matterscape, the physical elements that we can see or quantify. Physical features alone do not determine the way people perceive landscape. Emotional components and mental concepts are also key factors that influence landscape experience, making it subjective and individual (Jacobs 2006, 230). Matterscape, powerscape and mindscape cannot be the same, as they are perceived to belong to different ontological categories (Jacobs 2006, 16, 234–5).

Archaeologist Paul S. C. Taçon (1999, 34, 36–7) refers to particular landscape features that evoke common feelings in humans irrespective of one's cultural background. Among these feelings are awe, power, majestic beauty, respect and enrichment. This phenomenon seems to be common in areas where ethnographic sources are available. Among the generic landscape features Taçon highlights are places with panoramic views or large vistas of interesting and varied landscape attributes. These are places that enhance people's ideas about the sacred.

This calls for an adjustment of Jacobs's theory. The idea that there are certain qualities inherent in the landscape itself that makes it meaningful to all people independent of space and time can be dismissed on the basis of Jacob's ideas. Still, there are commonalities to be found across cultures. The human pre-disposition to react emotionally to certain categories of matterscape, such as the features identified by Taçon, may be universal, but the way these innate pre-dispositions are expressed in landscape preferences is not common to all cultures and individuals (Jacobs 2006, 238). Jacobs (2006, 237–9) thereby advocates tearing down the paradigmatic divide between generic and contextual knowledge, as landscape experiences result from both innate and learned properties.

How then does this relate to the site at Eide? Although the flat-topped hill continues to be among the most popular housing areas in Odda (Røyrane 2011, 143), today's site cannot be seen as a powerscape in line with the two contexts discussed. There are changes in the physical landscape, as the area has been levelled out and several buildings are clustered at the site. Eide can be described as a typical residential area (Fig. 10.9). Thus, the site has changed, with respect to all three landscape phenomena: matterscape, powerscape and mindscape. At present, a different site in Odda exists as the subject of a powerscape dispute: the ground where the smelting plant was once in operation. Several interests are in conflict about how to utilise this space.

The system of norms and regulations that shape powerscape are not universal (Jacobs 2006, 10); nor can information about powerscape be deduced from matterscape. This means that even though there are similarities in how the matterscape, in the form of an elevated positioning with a wide-ranging prospect, was used as a source of power at different times in history, it does not automatically uncover knowledge about powerscape everlastingly since these are two separate phenomena.

Ingold (1993) emphasises the temporality of the taskscape in how human activities are sedimented. The accumulated imprints remain visible in the landscape long after the activities were conducted. Relatedly, it has later been claimed that when emplacing new social relations in a landscape, one can never escape the past and the grip it possesses over the present. Landscapes can be seen as having a certain *path dependence* to them, meaning that the formation of new spatial and social structures is not shaped on a clean geographical slate. Instead, the process is historically dependent where previously constructed elements, and the social relations which were bound to them, have the effect of 'ossifying in the landscape' (Herod 2011, 29, 36). However, the construction of the villa should not be seen as an expression of *longue durée*, or



Fig. 10.9: The area as it appears today (photo: Anne Drageset 2014).

as a case where past meaning was transferred onto the present. If anything, the swift removal of the barrow represents the opposite. The industrial community of Odda was future-oriented. Workers and investors were not concerned with the past, or seeking a national identity, but with looking ahead and out to the world at large. Visions of a good life lay in the future, in the progress that the industry represented (Ågotnes 2007, 81).

### Parallels in landscape utilisation

From the Iron Age to the industrial age – this case study has revealed striking parallels between these long-distant eras. The intentional expression of dominance and hierarchy found a way of utilising the same landscape features. A concurrence in the way the landscape was exploited at two points in time has thereby been demonstrated.

Burial mounds as funerary monuments reflect an aspect of religious practice. Still, it is evident that there was also a strategic element embedded in the way the mounds were distributed throughout the mortuary landscape. Monumental and strategic spots, such as the elevated plateau at Eide, seem to have been particularly attractive. With the construction of the Brucevilla at the beginning of the last century, it is clear that the visually protrusive landscape setting was equally attractive when a new power position needed to be marked. Suddenly, the prehistoric grave came to



limit development and evolution, and had to be erased to make room for the principal residence in a new industrial landscape. In doing so, a prehistoric power base was cleared away in order to provide space for a modern counterpart.

## Acknowledgements

I would like to thank Randi Barndon, at the University of Bergen, for drawing my attention to the find at Eide, and for providing very useful and constructive comments. I also wish to acknowledge Jan Berge for the encouragement given, and for remarks offered on an early draft. Finally, I would like to thank Asbjørn Engevik at the University Museum in Bergen for allowing me to examine the discussed artefacts.

## References

- Ågotnes, H.-J. 2007. Eit industrisamfunn ser tilbake. Monument og forteljing i industristadmuseet, *Tidsskrift for kulturforskning* 5 (4), 79–94.
- Ågotnes, H.-J., Barndon, R., Engevik, A. and Selberg, T. eds. 2014. *Når industrisamfunnet blir verdensarv*, Spartacus/Scandinavian Academic Press.
- Andersen, A. and Haug, I. 1989. *Smeltedigelen: – en industrisaga. Odda smelteverk gjennom 80 år*, Nord 4 bokforlag and Smelteverket.
- Ashmore, W. 2004. Social archaeologies of landscape, in *A Companion to Social Archaeology*, eds. L. Meskell and R. W. Preucel, Blackwell.
- Bakka, E. 1963. Forntida i Odda, Ullensvang og Kinsarvik, in *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og nyare tid: Bygdesoga I*, ed. O. Kolltveit, Odda, Ullensvang og Kinsarvik Bygdeboknemd, 47–205.
- Barndon, R. 2013. Kulturarvifisering – et tverrfaglig forskningsprosjekt om kulturarv i indre Hardanger, *Riss* 2, 24–36.
- Castells, M. 2000. *The Rise of the Network Society (Volume 1). The Information Age: Economy, society and culture*, Blackwell.
- Connolly, J. and Lake, M. 1996. *Geographical Information Systems in Archaeology*, Cambridge Manuals in Archaeology, Cambridge University Press.
- Engevik, A. 2011. Fra fjerne til verne, *Bergens Tidende*, April 5th, 30.
- Foucault, M. 1986. Space, knowledge and power, in *The Foucault Reader*, ed. P. Rabinow Penguin, 239–56.
- Fønnebø, R. 1988. *Langs Nordmannsslepene over Hardangervidda*, Universitetsforlaget.
- Herod, A. 2011. Social engineering through spatial engineering. Company towns and the geographical imagination, in *Company Towns in the Americas: Landscape, power, and working-class communities*, eds. O. J. Dinius and A. Vergara, University of Georgia Press.
- Ilkjær, J. 1990. *Illerup Ådal. Die Lanzen und Speere*, Jutland Archaeological Society Publications XXV: 1–2 (Textband and Tafelband), Aarhus University Press.
- Indrelid, S. 2005. Hardangervidda, in *Norsk arkeologisk leksikon*, eds. E. Østmo and L. Hedeager, Pax.
- Ingold, T. 1993. The temporality of the landscape, *World Archaeology* 25 (2), 152–74.
- Jacobs, M. H. 2006. *The Production of Mindscapes*, unpublished doctoral thesis, Wageningen University.
- Johansen, A. B. 1973. Iron production as a factor in the settlement history of the mountain valleys surrounding Hardangervidda, *Norwegian Archaeological Review* 6 (2), 84–101.
- Jårvik, K. 2008. Verdens kulturarv – en ‘kulturarv for alle?’, unpublished Master’s dissertation, University of Stavanger.

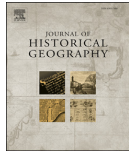
- Kolltveit, O. 1967. *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid III*. Bygdesoga 1913–63, Gards- og ættesoga, Odda, Odda, Ullensvang og Kinsarvik Bygdeboknemd.
- Lund Hansen, U. 1987. *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*, Nordiske fortidsminder Serie B 10, Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.
- Mitchell, W. J. T. 2002. Preface to the second edition of *Landscape and Power*, ed. W. J. T. Mitchell, University of Chicago Press.
- Myhre, B. 2002. Landbruk, landskap og samfunn 4000 f.Kr.–800 e.Kr., in *Norges landsbrukshistorie 1. 4000 f.Kr.–1350 e.Kr. Jorda blir levevei*, eds. B. Myhre and I. Øye, Samlaget.
- Myhre, B. 2003. The Iron Age, in *The Cambridge History of Scandinavia 1*, ed. K. Helle, Cambridge University Press, 60–93.
- Rygh, O. 1897–1936. *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision*.
- Røyrane, E. 2011. *Fabrikkbyane i Hardanger – Husa i industrilandskapet. Industrial Towns in Hardanger – Buildings in an Industrial Landscape. Fabrikstädte in Hardanger – Häuser in der Industrielandschaft*, Nord 4.
- Selberg, T. 2014. Fortellingen i kulturarvprosesser, in *Når industrisamfunnet blir verdensarv*, eds. Ågotnes, H.-J. et al., Spartacus/Scandinavian Academic Press, 75–93.
- Sample, S. J. 2003. Burials and political boundaries in the Avebury region, North Wiltshire, in *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 12*, 72–91.
- Skagen, F. 1996. *Odda: Før, under og etter industrialiseringa*, Vestnorsk Industristadmuseum.
- Skre, D. 2005. Bygdeborg, in *Norsk arkeologisk leksikon*, eds. E. Østmo and L. Hedeager, Pax.
- Slomann, W. 1959. Sætrangfunnet, in *Norske Oldfunn IX*, Universitetets Oldsaksamling.
- Sognnes, K. 1977. *Forntida i Eidfjord, Ulvik og Granvin*, Særtrykk av bygdebok for Granvin, Ulvik og Eidfjord.
- Solberg, B. 2003. *Jernalderen i Norge ca 500 f.Kr.–1030 e.Kr.*, Cappelen Akademisk Forlag.
- Stylegar, F. A. 2011. Weapon graves in Roman and Migration period Norway (AD 1–550), in *Inter Ambo Maria. Between Scandinavia and Crimea in the Roman period*, eds. I. N. Khrapunov and F.-A. Stylegar, Vest-Agder County Council, 'Dolya' Publishing House, 217–35.
- Taçon, P. S. C. 1999. Identifying ancient sacred landscapes in Australia. From physical to social, in *Archaeologies of Landscape. Contemporary Perspectives*, eds. W. Ashmore and B. Knapp, Blackwell, 33–57.
- Thomsen, P. O., Blæsild, B., Hardt, N. and Michaelsen, K. K. 1993. *Lundeborg – en handelsplads fra jernalderen*, Svendborg and Omegns Museum.
- Wheatley, D. W. and Gillings, M. 2000. Visual perception and GIS: developing enriched approaches to the study of archaeological visibility, in *Beyond the Map: Archaeology and spatial technologies*, ed. G. Lock, IOS Press, 1–27.





Contents lists available at ScienceDirect

## Journal of Historical Geography

journal homepage: [www.elsevier.com/locate/jhg](http://www.elsevier.com/locate/jhg)

# The Hereid cemetery: relational agency and topography within the Iron Age mortuary landscape of Hardanger, western Norway

Anne Drageset

Department of Archaeology, History, Cultural Studies and Religion, University of Bergen, Øysteinsgate 1-3 Postboks 7805, NO-5020 Bergen, Norway

## ARTICLE INFO

## Article history:

Received 8 April 2018

Received in revised form

30 July 2019

Accepted 1 September 2019

## Keywords:

Landscape

Mobility

Burials

Archaeology

## ABSTRACT

This paper emphasizes the landscape as a key factor in the long-term standing of one of Norway's largest prehistoric burial grounds: the Iron Age cemetery of Hereid, located in the village of Eidfjord in the Hardanger region. A recent field investigation generated important new data on the Hereid site, which has contributed to the high-resolution analysis of the cemetery presented here. The paper explores the wider 'meshwork' of people, animals, farm settlement, outfield resources and tracks within a new materialist perspective to argue that the Hardanger landscape served as a co-agent when constructing a regional mortuary order. Theories of relational agency are used to investigate whether Hereid's geography and topography can explain its scale and continuity. It is argued that Eidfjord constituted a focal point for wayfaring to and from the Hardangervidda mountain plateau, and the significance of the site is closely tied to its favourable location with regard to these communication routes and outfield resources. Beyond this case, the funerary settings in other large and medium sized cemeteries in Hardanger mirror Hereid remarkably. They all draw our attention to landscapes that facilitated movement and demonstrate the societal importance of burials and cemeteries in a long time perspective.

© 2019 Elsevier Ltd. All rights reserved.

Mortuary landscapes are material manifestations of human actions in past communities and a significant reflection of social order. The Hereid cemetery in the Hardanger region of western Norway is one of the country's largest prehistoric burial grounds (Figs. 1 and 2). Yet, despite its great size, and more than four hundred Iron Age graves, it remains poorly understood.<sup>1</sup> The number of graves on Hereid is far higher than is usually found on discrete farms elsewhere in the Hardanger region, and in western Norway overall. The extensive area is likely to have served as a joint burial ground for a hamlet or small village but, until lately, the archaeological record has neither been able to prove the existence of such a settlement, nor substantial information about the graves. As a result, the development of the cemetery has been obscure; its full lifespan, burial customs and intra-cemetery organization have remained unexplained, as have the reasons for the community's long-term engagement with the site.

This article has two aims. The first is to use newly acquired data to examine the burial ground's lifespan, morphological variety and intra-site chorology. Next, the article will apply theories of relational agency to investigate whether Hereid's geographical position can explain its scale and continuity. Can the intention to establish a cemetery at Hereid be regarded as a response to the local landscape features and the capacities they possessed for Iron Age people? This inquiry forms part of a comprehensive study of landscape and Iron Age mortuary practices in the Hardanger region.<sup>2</sup>

Theories of relational agency can serve as a useful tool to understand the Hereid site because they can help explore the multiplicity of relations between landscapes and funerary assemblages. Such theories have radically affected material culture studies by embracing the complex relationships between humans and things. Inspired by Bruno Latour's Actor-Network Theory, both symmetrical and new materialist archaeologies highlight how agency may

E-mail address: [anne.drageset@uib.no](mailto:anne.drageset@uib.no).

<sup>1</sup> K. Sognnes, Gravfeltet på Hæreid i Eidfjord, *Hardanger* (1973) 269–280; A. Jenssen, Gravfeltet på Hereidsmoen. Hereid, gnr. 25, Eidfjord kommune. Band 1 – Tekst, tabellar og kart, unpublished report, no. 2, Hordaland County Council, avdeling for regional utvikling, Kulturseksjonen, Bergen, 2002.

<sup>2</sup> A. Drageset, Diachronic powerscapes: a case study from Odda, Norway, in: U. Rajala and P. Mills (Eds.), *Forms of Dwelling. 20 Years of Taskscapes in Archaeology*, Oxford and Philadelphia, 2017, 171–189; A. Drageset, Gravspråk i et fjordlandskap – regional variasjon i jernalderens Hardanger, in preparation.

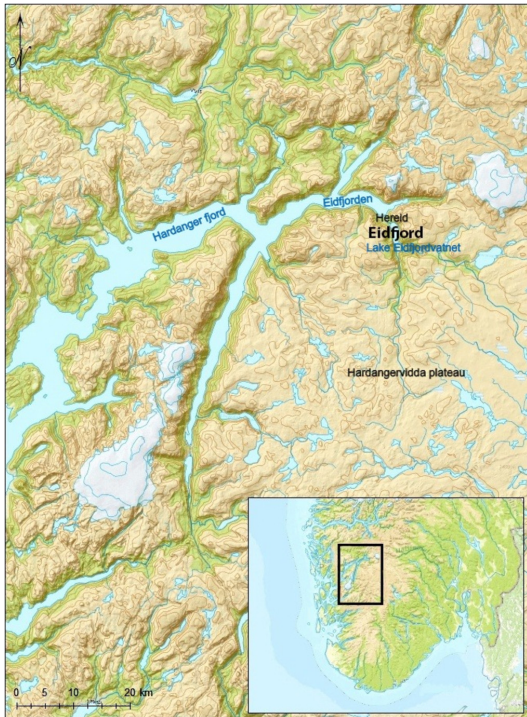


Fig. 1. Eidfjord's location within the Hardanger region, western Norway.

not involve people at all.<sup>3</sup> Agency also emerges from objects themselves, and actively influences people's interactions with them. All materials, humans, animals, plants and things act together within what have been termed networks, meshworks or assemblages.<sup>4</sup> This stands in contrast to the view that material culture only receives meaning through human construction. From relational theory, it follows that landscapes, as a non-human actor, possess capacities which bring forth a human response. Bjørnar Olsen stresses that landscapes' own unique qualities are brought into our cohabitation with them, inevitably affecting us. As he asks: 'Mountains and plains, rivers and lakes, forests and fields, oceans and fjords – what *difference* do they make to the way we live, think, and act?'<sup>5</sup>

How, then, can we approach places that persist in the landscape

over time? Tim Ingold's concept of 'taskscape' identifies patterns of past activities whose spatio-temporal organization has physically 'congealed' in the landscape.<sup>6</sup> Taskscapes are interrelated through labour, being constructed through continuous interactivity as people carry out their everyday and seasonal tasks. As a result, the taskscape is never completed, but is continuously being reproduced and transformed. Furthermore, as part of these taskscapes certain topographic features within a landscape may constitute nodes and restrict movement to a limited array of routes.<sup>7</sup> These movements, in the form of countless journeys made year after year, are then etched into the landscape as paths and trackways. Ingold distinguishes between two modalities of travel: transport and wayfaring. Transport is destination oriented, where the purpose is to move in a straight line from one point to another. Wayfaring, on the other hand, is experiential; it is a way of being. Wayfarers actively engage with the landscape that unfolds along the path. They are constantly alert, on the lookout for traces of animals and useful plants to collect.<sup>8</sup> Meshworks of paths and tracks are described by Ingold as 'the taskscape made visible'.<sup>9</sup> In turn, landscape features impose habitual patterns on movement and continuous wayfaring becomes embodied in people's muscular consciousness.<sup>10</sup> Along the path people encounter others and their lifelines are entwined. Human lives, Ingold argues, evolve not inside places, but around, to and from them, along paths.<sup>11</sup> This resonates with Adrian Chadwick's stress on the importance of prehistoric trackways and their role in constructing long-term social identity and memory. He dismisses the modern inclination to regard trackways and roads as static, neutral spaces between nodal points such as settlements. Instead, he argues that trackways were entangled meshworks where interactions between the agencies of people, animals, things and the landscape materialized and led to new practices and features.<sup>12</sup>

Taking these theoretical perspectives as a point of departure, I will first introduce the Hereid cemetery and its location within the Hardanger landscape. The characteristics of the site and its funerary assemblage will then be interpreted through a ground-up analysis of the prehistoric remains where the results from new archaeological investigations are juxtaposed with previously known findings. Following that, methods of landscape analysis based on relational theory are used to situate the cemetery within a broader topography in order to create a larger regional synthesis. This will involve discussing Hereid in light of local farms and habitation, the exploitation of outfield resources and movements in the landscape. Finally, the findings from Hereid will be compared with other funerary sites and assemblages in Hardanger and beyond.

### The archaeology of Hereid: background and new evidence

Hardanger is an inland region of western Norway of about 6300 square kilometres. Its landscape is characterised by steep mountains and patches of settled land, all unified by the Hardanger fjord.

<sup>3</sup> B. Latour, *We Have Never Been Modern*, Cambridge, MA, 1993; T. Ingold, Materials against materiality, *Archaeological Dialogues* 14 (2007) 1–16; T. Webmoor, What about 'one more turn after the social' in archaeological reasoning? Taking things seriously, *World Archaeology* 39 (2007) 563–578; C.L. Witmore, Symmetrical archaeology: excerpts of a manifesto, *World Archaeology* 39 (2007) 546–562; B. Olsen, *In Defense of Things: Archaeology and the Ontology of Objects*, Lanham, 2010; B. Olsen, Symmetrical archaeology, in: I. Hodder (Ed), *Archaeological Theory Today*, Cambridge, 2012, 208–228.

<sup>4</sup> H. Lefebvre, *The Production of Space*, Oxford, 1991; Latour, *We Have Never Been Modern*; G. Deleuze and F. Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, London, 2004; M. DeLanda, *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*, London, 2006; T. Ingold, *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*, London, 2011; O.J.T. Harris and C.N. Cipolla, *Archaeological Theory in the New Millennium: Introducing Current Perspectives*, London and New York, 2017.

<sup>5</sup> Olsen, *In Defense of Things*, 31, emphasis in original.

<sup>6</sup> T. Ingold, The temporality of the landscape, *World Archaeology* 25 (1993) 152–174; T. Ingold, Taking taskscape to task, in: Rajala and Mills (Eds), *Forms of Dwelling*, 16–27.

<sup>7</sup> F. Fahlander, Differences that matter: materialities, material culture and social practice, in: H. Glørstad and L. Hedeager (Eds), *Six Essays on the Materiality of Society and Culture*, Gothenburg, 2008, 127–154.

<sup>8</sup> T. Ingold, *Lines: A Brief History*, London, 2007.

<sup>9</sup> Ingold, The temporality of the landscape, 167.

<sup>10</sup> M. Jackson, *Paths Toward a Clearing: Radical Empiricism and Ethnographic Inquiry*, Bloomington, 1989; Ingold, The temporality of the landscape.

<sup>11</sup> Ingold, *Being Alive*.

<sup>12</sup> A. Chadwick, Foot-fall and hoof-hit: agencies, movements, materialities, and identities; and later prehistoric and Romano-British trackways, *Cambridge Archaeological Journal* 26 (2016) 93–120.





**Fig. 2.** Overview of a portion of the Hereid terrace, looking towards the southeast. The trench containing the Viking Age flat grave is in the foreground. Remains of the clustered farmyard are at the centre of the photograph. Also visible is the treeline of the Hereidsmoen where most of the preserved cairns are situated. Source: J. Berge.

The fjord has been the main communication lane between the hamlets along its length, and between the inland and the coast. The region's proximity to the vast Hardangervidda mountain plateau, the largest in Europe, has always had a significant influence on the communities of Hardanger.

Within this landscape, approximately a thousand prehistoric graves are still present in their original locations, the majority from the Iron Age. Across Hardanger, both single and multiple gravesites are found in association with Iron Age farms. Their arrangement represents a practical response to the hilly topographical surroundings, generally appearing on natural terraces and fields in the sloping terrain that descends towards the fjord. A more specific pattern emerges for the region's larger collections of burials. These are also positioned on terraces and flat fields, but they are almost exclusively concentrated inland, in the deepest valleys of the Hardanger fjord's tributaries.

In this way, the small village of Eidfjord is located in a scenic landscape at the head of Hardanger Fjord, just beneath the steep mountains leading to the Hardangervidda plateau. Eidfjord's location places it on an artery of communication between western and eastern Norway. On a vast terrace east of the village's centre lies the Hereid cemetery (Fig. 3). During the Iron Age (500 BC – AD 1050) (see Table 1), a large number of people were laid to rest here. As it stands today, the prehistoric burial ground is made up of approximately four hundred burial cairns. What remains of the cemetery is mostly concentrated in the southern woodland of the terrace, in an area locally known as Hereidsmoen. The northern part of the terrace, including the area called Sjøhaug, has been more intensively cultivated, but previous surveys have still identified forty-two mounds and cairns here.<sup>13</sup>

The fifty-seven hectare terrace, about a hundred metres above

sea level, is a distinctive landscape feature that stands out from its surroundings. Formed as a terminal moraine during the last glaciation – a process from which the name Hereid derives – it rises steeply from Eidfjorden, the Hardanger Fjord's easternmost tributary, and stretches about a kilometre southeast before descending to Lake Eidfjordvatnet. Mountains and sharp terrace edges give the burial ground its natural boundaries. Interpreted by Oluf Rygh in *Norske Gaardnavne* [Norwegian Farm Names] Hereid's etymology can be translated as 'the highest isthmus', while the neighbouring farm Læg Reid means 'the lowest-lying isthmus'. Rygh considers it likely that the two were originally one farm, under the name 'Eið' [Eid/Eide].<sup>14</sup>

A few cemeterial features on Hereid have been professionally excavated. In 1926, Olav Espevoll excavated a Viking Age structure, ostensibly funerary in nature.<sup>15</sup> Two cairns have been excavated: one Early Iron Age cairn dug by Egil Bakka in 1954, and a cairn which appeared to be empty, opened by Kalle Sognnes in 1972.<sup>16</sup> During a later survey, a test pit exposed a Roman Period cultural layer that contained two pottery sherds, fire-cracked stones and charcoal.<sup>17</sup> Finally, stray finds have emerged through the clearing away of prehistoric burials for land cultivation. The finds have primarily been made on the northern part of the terrace, and are mostly dated to the Late Iron Age.

The external grave markers on Hereid are almost exclusively limited to cairns constructed of local stones and dispersed in huge

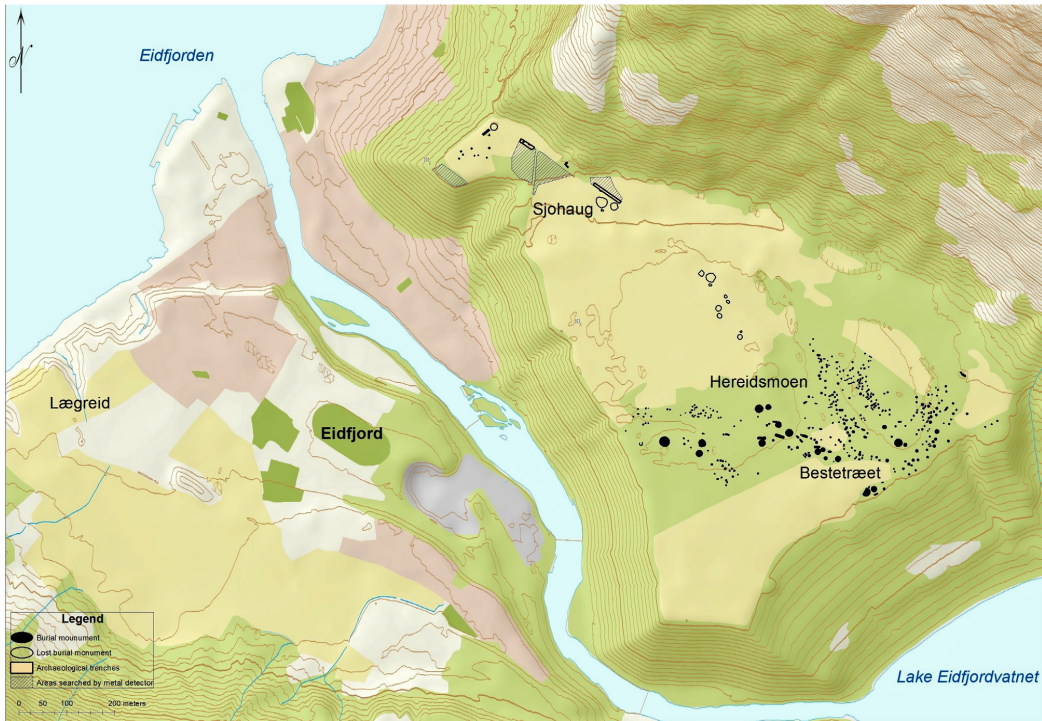
<sup>14</sup> O. Rygh, *Norske Gaardnavne: XI Søndre Bergenhus Amt*, Kristiania, 1910.

<sup>15</sup> O. Espevoll, Rapport fra utgraving på Hæreid, unpublished report, Bergens Museum, University of Bergen, 1926.

<sup>16</sup> E. Bakka, Utgraving av fk. nr. 6/95, unpublished report, Historisk Museum, University of Bergen, 1954; K. Sognnes, Utgraving av røys som viste seg å være rydningsrøys, unpublished report, Historisk Museum, University of Bergen, 1972.

<sup>17</sup> K. Sognnes, Undersøkingar på Hæreid i Eidfjord, Hordaland, Rapport, Arkeologisk serie 1982:8. Årshefte 1981, Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Museet, Trondheim, 1982.

<sup>13</sup> P. Fett, Ulvik Prestegjeld, *Førhistoriske minne i Hardanger 4*, Historisk Museum, University of Bergen, 1956.



**Fig. 3.** Hæreid in relation to the present-day village of Eidfjord. The investigated area is marked north on the terrace. Sources: survey at Sjøhaug: Kalle Sognnes 1971; survey at Hereidsmoen: Hordaland County Council.

**Table 1**  
Chronological framework.

Early Iron Age	Period	Dating
	Pre-Roman Iron Age	500 BC–AD
	Early Roman Period	AD–200
	Late Roman Period	AD 200–400
	Migration Period	AD 400–560/70
Late Iron Age	Merovingian Period	AD 560/70–800
	Viking Age	AD 800–1050

numbers across the terrace. Archaeologist Atle Jenssen has shown that of the 371 graves registered in 2000, round cairns are in the majority, while oval cairns constitute thirteen per cent, oblong cairns constitute nine per cent and quadrilateral cairns (two cairns) constitute 0.5%.<sup>18</sup> There is no overall dominant orientation among the oval and oblong cairns. East-west is slightly better represented than other orientations, but this does not appear to have been intentional. Orientation was probably contingent on topography and previously existing cairns. Mounds appear in only four instances.<sup>19</sup> However, it should also be noted that the classification of cairns and mounds is uncertain since some antiquarian survey reports used the terms interchangeably. On Hereidsmoen, most of the cairns are overgrown with moss and situated on the grass-covered

forest floor. These cairns have not been subject to noteworthy disturbance. The majority are small in size, approximately two to four metres in diameter, and barely rise above the ground. However, there are some remarkable exceptions. These are much larger monuments, primarily located centrally on the terrace. One of these larger cairns (fourteen metres in diameter) has prominent kerbstones surrounding its base (Fig. 4). Another large cairn with kerbstones, excavated by Bakka in 1954, measures seven metres in diameter and fifty-nine centimetres in height. It sits in the centre of a stone circle that is eighteen metres in diameter and the space in between is paved with pebbles. The cemetery's largest standing cairn has a diameter of twenty-one metres. Two of the cairns at Sjøhaug also have small standing stones of twenty centimetres and one metre respectively.<sup>20</sup> A third standing stone, measuring around two metres in length and approximately forty centimetres in width, has been removed from its original location.

Since there has been so little systematic archaeological work on Hæreid, and new interpretation of the site needed to be based on new fieldwork and excavation, Sjøhaug was selected as the area best suited for closer examination through mechanical top soil stripping.<sup>21</sup> The archaeological investigation revealed three cairns and a flat grave on the grass fields below Mount Hereidsberget. Two

<sup>20</sup> Sognnes, Gravfeltet på Hæreid i Eidfjord.

<sup>21</sup> A. Drageset, Hæreid 25/9 og 25/17 Eidfjord kommune. Arkeologisk registrering i samband med forskingsgraving v/Universitetet i Bergen, unpublished report, Hordaland County Council, Bergen, 2015.

<sup>18</sup> Jenssen, Gravfeltet på Hereidsmoen.

<sup>19</sup> Jenssen, Gravfeltet på Hereidsmoen.





Fig. 4. One of the largest preserved cairns on Hereidsmoen, surrounded by kerbstones. The cairn likely dates from the Early Iron Age.

of the cairns were radiocarbon dated to the Migration Period.<sup>22</sup> The first cairn covered a cremation layer consisting of charcoal and small pieces of cremated bone (Fig. 5). The second cairn contained only small amounts of charcoal, but a relatively large amount of cremated bone. None of the bone fragments were diagnostic, but a tiny bone piece displays a crafted rim and four broken 'teeth'. It is a distinct piece from a shattered comb. Also among the bones was a small utensil knife. Both artefact types occur frequently in both male and female burials, and served as common personal items throughout the Iron Age in Scandinavia. A charcoal sample from the third and final cairn gave a much earlier date than previously recognized graves, sometime between  $2270 \pm 30$  BP (395–210 BC).<sup>23</sup> This indicates that the Hereid terrace was already a place for burials during the Pre-Roman Iron Age. Moreover, this is the only recognized burial in the entire Hardanger region that can be dated to this time period.

The flat grave uncovered by the excavation dated from 780–990 AD, the Viking Age.<sup>24</sup> The outline of an inconspicuous pit at about thirty centimetres below ground level proved to be a cremation pyre. Five annular, monochrome glass beads were recovered from the pit.<sup>25</sup> These finds comprise two opaque white beads, two translucent turquoise beads and one translucent celadon green bead. A tiny piece of fabric was recovered inside one of the white beads. Analysis conducted by the conservation unit from the University Museum of Bergen concluded that the fabric

was burned. Thus, the beads were likely strung together and worn by the deceased as she or he was placed on the pyre. After the cremation, human remains, charcoal and objects attached to the body were collected and buried unsorted in the excavated pit. The simple and personal character of the Migration Period comb and knife suggest that these items were also attached to the deceased during the entire funerary process rather than being added at a later stage.

The Viking Age burial pit on Sjøhaug was not marked above ground by the means of a mound or cairn, and there were no traces of external markings below the top soil. Yet, knowing that this field did previously display burial monuments above ground, we cannot entirely dismiss the idea that the discovered cremation site represents the bottom of one of these monuments. Additionally, it is heavily suspected that more flat graves without external markings are hidden among the visible features on Hereid.

### Evolution of the Hereid cemetery

The northern part of the cemetery is currently the best-explored portion of Hereid. Combining the results from this study with earlier studies has expanded knowledge on the cemetery's lifespan. The radiocarbon results indicating that the Hereid terrace was in use as a funeral site as early as the Pre-Roman Iron Age push the initial founding of the site back by around five hundred years to 395–210 BC. The newly discovered cairn is of special value since its excavation may be able to provide additional information about this earlier period. A detailed investigation will be able to provide evidence of the cairn's external and internal construction, how the body was cremated, as well as potentially uncovering further artefacts. A thorough examination may also verify the initial dating. At the other end of the timescale, a shield boss constitutes the latest

<sup>22</sup> Laboratory number Beta-422966: A1 Hereid,  $1590 \pm 30$  BP (AD 400–545) and laboratory number Beta-424804: A2 Hereid,  $1540 \pm 30$  BP (AD 425–595).

<sup>23</sup> Laboratory number Beta-422965: A4 Hereid,  $2270 \pm 30$  BP (395–210 BC).

<sup>24</sup> Laboratory number Beta-422963: A5 Hereid,  $1120 \pm 30$  BP (AD 780–990).

<sup>25</sup> University Museum of Bergen, museum number B17473.





Fig. 5. Migration Period cairn with cremation layer at Sjøhaug. View towards northeast, scale twenty centimetres.

**Table 2**  
Burial customs in the archaeologically examined graves at Hereid.

ID	Excavator	External grave marking	Internal grave marking	Body treatment	Time period
A1	Drageset 2015	Cairn	Cremation layer	Cremation	Migration Period
A2	Drageset 2015	Cairn	Cairn stones on sand. Bone and artefact concentration	Cremation	Migration Period
A4	Drageset 2015	Cairn	Unidentified	Cremation	Pre-Roman Iron Age
A5	Drageset 2015	Flat grave	Cremation pit	Cremation	Viking Age
m3	Sognnes 1972	Cairn	Unidentified	Unidentified	Unidentified
6/95	Bakka 1954	Cairn	Cairn stones on sand	Cremation	Early Iron Age
B7794	Espevoll 1926	Paved stone circle Oblong mound/cairn	Two stone rows. Hearth	Unidentified	Viking Age

material trace of Iron Age activity.<sup>26</sup> It was excavated at Sjøhaug in 1926, and dates to the transition from the Viking Age to the Middle Ages, sometime after AD 1050.<sup>27</sup> The Hereid burial ground was by all accounts abandoned shortly after, as Christianity gained a foothold in the region. In short, Hereid was not only an extraordinarily large cemetery, but also a very long-lived one, with a potential lifespan of around 1300 years.

The available archaeological record also demonstrates that Hereid exhibits a long-standing and homogenous set of burial practices. There seems to be a great date range for the simple and fairly uniform graves which have been excavated (see Table 2). An investigation of the internal grave markings shows that the graves are devoid of any containers, such as cists or ceramic vessels, to hold the bodies of the dead. Cairn stones seem to be placed directly over a cremation layer or sand layer where bones and artefacts, if present, are either spread out or concentrated. No inhumations

have been discovered so far, signifying that cremation predominated at the burial ground. However, it is important to note that the number of excavated graves is still small compared to the site total.

Secondary burials – the reuse of existing burial structures – have not been encountered in any of the graves at Hereid. Likewise, none of the cairns are built on top of other cairns. It appears that existing burials were taken into consideration when constructing new graves, although these observed trends may change with further exploration.

Around sixty artefacts have been found at the cemetery. Nearly all of them are chance finds that emerged as a result of agricultural activities. None of the opened graves examined so far has been furnished with distinct prestigious or imported grave goods. The majority of artefacts found are made in Scandinavia, presumably locally. Many of these are prevalent objects in the archaeological record. In addition to the newly excavated knife and comb, artefacts from the Early Iron Age are mostly limited to small pottery sherds.<sup>28</sup> The Late Iron Age is more broadly represented, including examples of women's jewellery and soapstone vessels. Weaponry is common,

<sup>26</sup> The shield boss is of Rygh's type 563. Oluf Rygh's *Norske Oldsager* (1885) is a catalogue of and reference work on Norwegian antiquities.

<sup>27</sup> J. Petersen, *De Norske Vikingesverd. En Typologisk-Kronologisk Studie Over Vikingetidens Vaaben*, Videnskapselskabet Skrifte, II. Hist-filos. Klasse no 1, Kristiania, 1919.

<sup>28</sup> University Museum of Bergen, museum numbers B10907, B13353.

for example an axe, spear, shield boss and a pommel and guard belonging to a sword of Petersen's type H, a common sword type dated to approximately AD 800–950.<sup>29</sup>

The external visual aspects of these burial practices contrast with the way that these grave goods would have become invisible after the conclusion of the funeral ritual.<sup>30</sup> The arrangement of graves and the location of the cairns form durable expressions that played a part in shaping the identity of Iron Age inhabitants occupying what is now Eidfjord. There is reason to believe that the location of the first graves would have influenced subsequent landscape organization. Cairn arrangement should be understood as a result of existing social orders interacting with local topographical conditions. Furthermore, the graves at Sjøhaug and the larger collection of graves at Hereidsmoen should not be portrayed as two isolated burial grounds. They were united by burials that have since been lost (see Fig. 3). Findings from the Early Iron Age derive from the northern, mid and southern portions of Hereid. Artefacts from several phases of the Late Iron Age have been found in the northern and mid areas. Thus, there is no indication of a core area from which the cemetery successively expanded. Several parts of the terrace were in use simultaneously and very likely grew together into one great cemetery as more and more graves were added.

The principles of horizontal stratigraphy could provide insights into the sequence by which the cemetery was occupied.<sup>31</sup> However, horizontal stratigraphy requires almost a full site recovery and we still lack dating evidence for most of the Hereid cemetery. Nevertheless, landscape setting and site organization is still observable, and missing dating evidence does not prevent the recognition of several clusters or groups of graves. While Jenssen discerned thirty-two groups, he did so first and foremost in order to facilitate his survey, rather than as an attempt to understand how people in prehistory organized their cemetery.<sup>32</sup> The cemetery does, however, undoubtedly hold nucleated groups of graves separated by empty zones (Fig. 6). The largest round and oblong burials are centred on Hereidsmoen. Some of these display kerbstones, a feature exclusively associated with the Early Iron Age elsewhere in the region. The western part of Hereidsmoen holds at least three sizable grave groups. East of the central area, a high number of small cairns cluster close together. One set runs along the edge overlooking Lake Eidfjordvatnet. Moreover, two long 'rows' oriented towards the northeast are discernible. A twenty to fifty-five metre wide empty zone separates them. The flat topography does not produce the empty zones. Cairns that align within the larger grave groups are obviously spatially related and further complicate the picture. Additionally, some cairns are situated between two groups and create horizontal connections between them. This interpretation might be expanded on but, as of yet, any patterns can only be recognized spatially, not temporally.

The decision to use a collective burial ground is a sign of social cohesion among a community. This unified way of disposing of the dead can only have continued through a shared conception of

belonging together. Other studies have recognized the social aspect of cemetery organization and have been able to identify biological kinship among the dead.<sup>33</sup> Separate entities occupy separate areas within the Hereid cemetery. Family groups are a plausible explanation for some of the burial clusters on the terrace, although the spatial divisions might also reflect other social groups, such as farms, warrior bands, age or gender groups.

### Habitation, agriculture and outfield resource management

My emphasis so far has been on Hereid as a cemetery. However, in order to understand the site it is necessary to study systematically the relationship between the communities who buried their members there and the whole landscape of which it is a part. This involves examining how the Iron Age inhabitants organized and understood their surrounding landscape, from settlements and farmlands to the outfield and mountainous areas.

One possibility is that the burial ground began as a farm cemetery. However, neither the current nor previous archaeological investigations have revealed any convincing evidence of prehistoric farm settlement on the Hereid terrace. So, were there any farmhouses?

According to local tradition, the oldest settlement buildings stood on Hereidsmoen. Antiquarian Bendix E. Bendixen used this to support his claim that some of the stone clusters here are clearance cairns, collected to allow for ploughing, or building foundations.<sup>34</sup> However, it remains unclear exactly which part of Hereidsmoen Bendixen was referring to. Sognnes searched for the place Bendixen had interpreted as potential evidence of settlement, and observed stone rows that might be the remnants of a farm fence enclosing the infield. However, due to dense vegetation, he drew no definite conclusion.<sup>35</sup> Later, after having proven that the field known as Bestetræet yields much higher phosphate values compared to the rest of Hereidsmoen, Sognnes was convinced that this was the place where the oldest settlement was established. A test pit he dug contained a cultural layer with Late Roman Period pottery. While that is a sure sign of human activity at Bestetræet, it does not necessarily mean that it was a farm settlement, as Sognnes himself pointed out.<sup>36</sup> Since there were once graves spread across this field, it is not unlikely that Sognnes had simply encountered one of them.

Lack of access to fresh water has been cited as a possible explanation for why the Hereid terrace was poorly suited for settlement.<sup>37</sup> However, geological surveys conducted by ground penetrating radar have shown that the present-day groundwater table is only about two to four metres below ground level over most of the terrace, except near its edge. This is probably due to clay horizons near the surface but below the gravel layer. Several springs are discernible at the southern end of the terrace, where clay sediments are exposed.<sup>38</sup> Additionally, freshwater also flows down from Mount Hereidsberget in the southeast. Thus, there is little to suggest that access to water was a defining factor.

Owing to the paucity of the evidence, it cannot be determined whether prehistoric settlement or farming took place on Hereid.

<sup>29</sup> Petersen, *De Norske Vikingsverd*; shield boss: University Museum of Bergen, museum number B7794, pommel and guard: University Museum of Bergen, museum number B8349.

<sup>30</sup> B. Effros, *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of the Early Middle Ages*, Berkeley, 2003.

<sup>31</sup> M.P. Pearson, *The Archaeology of Death and Burial*, College Station, 2002.

<sup>32</sup> Jenssen, *Gravfeltet på Hereidsmoen*.

<sup>33</sup> L. Jørgensen, *Bækkegård og Glasergård: two cemeteries from the Late Iron Age on Bornholm*, *Arkæologiske studier, Volume III*, Copenhagen, 1990; L. Jørgensen, K.W. Alt and V. Vach, *Families at Kirchheim am Ries: analysis of Merovingian aristocratic and warrior families*, in: A. Nørgård Jørgensen and B. Clausen (Eds), *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective 1-1300 CE*, Copenhagen, 1997, 102–112.

<sup>34</sup> B.E. Bendixen, *Fornlevninger i Hardanger, Årbok for Foreningen til Norske Fornmindesmerkers Bevaring 1891*, Kristiania, 1892.

<sup>35</sup> K. Sognnes, *Eidfjord i Hardanger: Forsøk på analyse av forhistorisk bosetning*, unpublished hovedfag thesis, University of Bergen, 1973.

<sup>36</sup> Sognnes, *Undersøkingar på Hæreid i Eidfjord*.

<sup>37</sup> A. Jenssen, *Hæreid. Gravfelt frå jernalder*, Kulturhistorisk vegvisar, pamphlet edited by R. Skaar. Hordaland County Council, avdeling for regional utvikling, Kulturseksjonen, Bergen (main version), 2000; Jenssen, *Gravfeltet på Hereidsmoen*.

<sup>38</sup> S.K. Helle, *Sequence stratigraphy in a marine moraine at the head of Hardangerfjorden, western Norway: evidence for a high-frequency relative sea-level cycle*, *Sedimentary Geology* 164 (2004) 251–281.

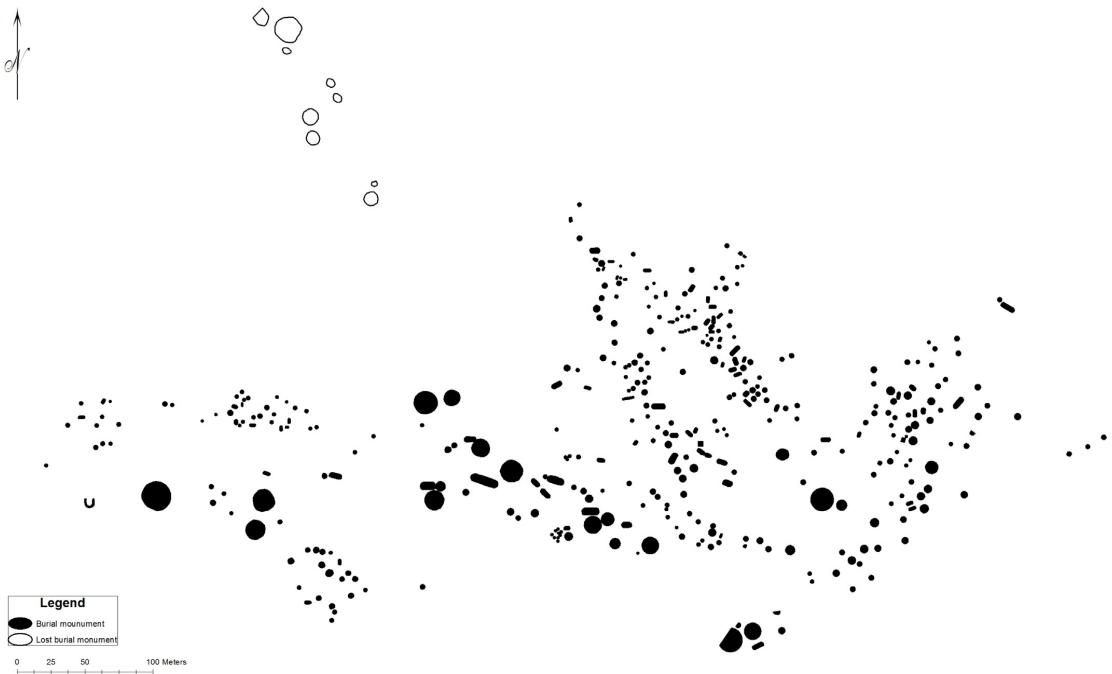


Fig. 6. The distribution of cairns at Hereidsmoen. Source: survey by Hordaland County Council.

The absence of settlement traces does not indicate that the terrace functioned exclusively as a cemetery. Indeed, that is improbable based on our knowledge of other terraces in western Norway which contain both burials and longhouses.<sup>39</sup> Instead, the missing settlement traces are most likely the result of a lack of systematic exploration by mechanical top soil stripping. Only a fraction of the terrace has been archaeologically explored and traces of Iron Age settlement are very likely to appear following a more thorough search.

Iron Age settlement is better evidenced on the neighbouring farm, Læg Reid. Here, on a flat area located twenty metres above fjord level (Fig. 3), an unspecified number of cairns could once be observed before they were flattened prior to 1891 and removed altogether during the 1970s, without any archaeological examination, although four cairns and a quadrilateral mound are still present on Læg Reid. Artefacts from the Late Iron Age have been found on the site.<sup>40</sup> Three more recent investigations (in 2009, 2010 and 2014) have recorded what appears to be a coherent area packed with prehistoric activity. Stone artefacts from the Early Neolithic were identified in one of the trenches, while the oldest <sup>14</sup>C-result stems from an Early Bronze Age cultivation horizon.<sup>41</sup> Elsewhere, layers exposing signs of early farming are dated to subsequent time

periods, stretching from the Pre-Roman Iron Age to the Merovingian Period. Overall, the radiocarbon dates suggest occupation phases ranging from the Early Bronze Age to the High Middle Ages with a significant emphasis on the Roman Period. Of the fourteen dated samples, nine are attributed to either the Early or Late Roman Period.<sup>42</sup> These initial surveys have been expanded on through an in-depth examination of the site. Five longhouses testifying to an agrarian settlement have been uncovered at the centre of the terrace. The two earliest houses date to the Neolithic and the Late Bronze Age/Pre-Roman Iron Age. Moreover, two of the other longhouses constituted a Roman Age farmstead, while a final three-aisled longhouse was inhabited during the transition to the Migration Period.<sup>43</sup> This house is a combined byre-dwelling where living quarters made up the northern half, while livestock occupied the southern end. Metalworking activities also appear to have taken place as furnaces and pieces of slag, burned clay and pottery sherds have been unearthed on the site. Around a hundred cooking pits were clustered near the longhouses.<sup>44</sup> This spatial pattern of farm buildings with adjacent cooking pits and graves is typical of the Early Iron Age, and recognized at several west Norwegian

<sup>39</sup> For instance, the Vie terrace in Førde and the Stødle-Sørheim terrace in Etne.

<sup>40</sup> Bendixen, Fornlevninger i Hardanger; A. Jenssen, Vik gnr. 4/110, Eidfjord kommune, Kulturminneregistreringar, Søknad om dispensasjon for brakkerigg, unpublished report, no 6, Hordaland County Council, Kultur-og idrettsavdelinga, Bergen, 2009.

<sup>41</sup> H. Årskog and A. Jenssen, Vik gnr. 4 mfl. Eidfjord kommune. Kulturhistoriske registreringar. Reguleringsplan for Menes – Vik. Gnr. 4 og gnr. 5, unpublished report, no 44, Hordaland County Council, Kultur-og idrettsavdelinga, Bergen, 2010.

<sup>42</sup> Jenssen, Vik gnr. 4/110; Årskog and Jenssen, Vik gnr. 4 m fl; M. Serafinska and A. Wahlborg, Læg Reid gnr. 4, bnr. 5 og 110, Eidfjord kommune, Kulturhistoriske registreringar, Reguleringsplan for Menes – Vik – Læg Reid, unpublished report, no 10, Hordaland County Council, Kultur-og idrettsavdelinga, Bergen, 2014.

<sup>43</sup> O.-A. Ulvik, Utgravingsprosjekt Menes-Vik-Læg Reid. Resultater fra Læg Reid, Norark, Norsk arkeologi. <http://www.norark.no/prosjekter/menes-vik-laegreid/resultater-fra-laegreid/> last accessed 29 July 2019.

<sup>44</sup> O.-A. Ulvik, Utgravingsprosjekt Menes-Vik-Læg Reid. Sesongslutt, Norark, Norsk arkeologi. <http://www.norark.no/prosjekter/menes-vik-laegreid/sesongslutt/> last accessed 29 July 2019.

settlement sites.<sup>45</sup>

Judging by the archaeological material uncovered thus far, Læg Reid was occupied – at least intermittently – from the Late Stone Age until historic times. It is therefore evident that while the cemetery at Hereid was in use, people were settled at Læg Reid. Longhouses were inhabited and the surrounding fields were cultivated.

Combined with a predominately agricultural economy, proximity to grassland for pasturage, hunting wild animals and the exploitation of outfield resources such as iron ore played an essential part in the organization of the local prehistoric communities. East of Eidfjord, the narrow Måbødalen valley rises to around 750 metres above sea level before the landscape opens up (Fig. 7). Remains of iron production have been found in numerous places along the valley, including on the Fet farm in Sysendalen, a mountain valley bordering the Hardangervidda plateau. House foundations and <sup>14</sup>C-datings from the bottom of a slag heap at Fet imply that the earliest production phase began during the final stages of the Pre-Roman Iron Age and continued until the end of the Migration Period.<sup>46</sup> Further traces of iron manufacturing such as bloomery furnaces for iron smelting, slag heaps and charcoal pits have also been found on several sites along the Hjølmødal mountain valley, to the south of Eidfjord. The majority of these date to the Early Iron Age, except for the charcoal pits, which belong to a later production phase.<sup>47</sup> Previously, no settlements or burials were dated to the Pre-Roman Iron Age in Eidfjord. This created a confusing time gap between the iron production site from the Pre-Roman Iron Age in the Sysendalen mountain valley and the earliest finds from the Migration Period by the fjord. According to previous assumptions, Eidfjord did not develop its focal position before the Late Iron Age.<sup>48</sup> However, this study has shown that Iron Age Eidfjord emerged as a long-lasting agrarian society supported by a substantial seasonal iron production industry from the Early Iron Age onwards. Large volumes of iron appear to have created a surplus for trade and exchange.<sup>49</sup> Moreover, the value of iron making is traceable in the grave material. Bits of slag are found in cremation graves from all the large cemeteries in Hardanger, including Hereid. Indeed, a piece of slag in one of the graves at the Iron Age cemetery of Vang in mid Norway sparked archaeologist Oddmund Farbrege's speculation that fire may have provided a symbolic and ritual connection between the cremation pyre and the furnace.<sup>50</sup> Both cremations and blacksmithing are transformational processes that may have been performed by the same ritual specialist, a supposed 'master of fire'.<sup>51</sup>

The places in this wider landscape are connected by trackways. Leading pack animals up and down the hillside tracks was the only way of effectively transporting goods between Eidfjord and the mountain areas. A Merovingian Period bridle found in one of the graves signifies the shared engagement between Eidfjord's Iron Age inhabitants, trackways and horses.<sup>52</sup> While people were reliant on

the horse as a steady pack and draft animal, Iron Age farmers and herders may have had alternative ways of thinking about both plants and animals. It seems fair to assume that animals were viewed with trust, reciprocity and interdependency as opposed to just calorific value.<sup>53</sup> For example, humans and animals both carried out their lives in pens and fields within the landscape, life-spaces that can be studied archaeologically.<sup>54</sup> Buried together with the bridle were hunting implements in the form of ten leaf-shaped arrowheads from the Merovingian Period.<sup>55</sup> These were presumably collected in a quiver before being deposited as funerary equipment. Broad-leaved arrowheads are well suited to bringing down prey quickly, and Eidfjord's location on the gateway to Hardangervidda makes it logical to see the arrowheads in relation to hunting reindeer and moose on the western side of the plateau.

Recently emerged archaeological evidence has contributed to a new and more thorough revision of the Hereid site. The distribution of prehistoric structures and artefacts has also been of great value in this analysis of the broader patterns of local, coeval land use. By exploring settlements, trackways, animal husbandry and iron extraction we begin to approach the significance of Hereid's strategic setting in the first millennium AD. Building on this evidence, what follows sets out to provide a broader landscape analysis of regional and supra-regional mortuary contexts. Further conclusions on landscape and movement are embedded in the discussion of Hereid in comparison to other funerary sites.

### Mountain – cemetery – fjord: landscapes and movement

A comparison of mortuary landscapes across Hardanger demonstrates that similar topographic conditions triggered similar outcomes. In Øvre Eidfjord (Upper Eidfjord), at the opposite end of Lake Eidfjordvatnet, approximately six kilometres south of Hereid, another much smaller terrace rises from the fields below. The site is called Varberghaugen and it once included between forty and fifty cairns (Fig. 7). The funerary setting here mirrors Hereid, and is practically a miniature version of the larger burial ground. The cairns at Varberghaugen were low and small, from two to five metres in diameter and constructed of relatively small stones, sometimes mixed with earth. They were arranged in groups and rows within an eighty metre wide belt extending from the terrace edge.<sup>56</sup> Antiquarians opened a total of twenty-four cairns during the late 1800s. Findings were limited to fire-cracked stones, charcoal, burnt bones and one pottery sherd.<sup>57</sup> The old trackway from the fjord leading to the Måbødalen valley, and on to the iron production sites in Sysendalen and the Hardangervidda plateau, crossed the burial ground at Varberghaugen.

The cemeteries in Eidfjord are also comparable to another substantial burial ground in the inner districts of Hardanger: Seim in Røldal. Seim consists of three distinct burial zones. Two are predominantly from the Early Iron Age while the third is from the Late Iron Age. Seim is the best explored burial site in the region. Originally, there were more than a hundred mounds on the flat fields in front of Lake Røldalsvatnet. Today, there are about thirty-five remaining. During the summer of 1893, Bendixen opened a

<sup>45</sup> Søren Diinhoff, personal communication.

<sup>46</sup> A.B. Johansen, Iron production as a factor in settlement history of the mountain valleys surrounding Hardangervidda, *Norwegian Archaeological Review* 6 (1973) 84–101.

<sup>47</sup> R. Bjørnstad, *Teknologi og samfunn: Jernvinna på Vestlandet i jernalder*, unpublished hovedfag dissertation, The University of Bergen, 2003.

<sup>48</sup> Sognnes, En fjordbygd i jernalderen; H. Sørheim, Sentralsted, tettsted, knutepunkt, by: Bosetningshierarkier og sentraldannelse på Vestlandet fra jernalder til middelalder, in: S. Diinhoff (Ed), *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Hovedfag/Master* 10, Bergen, 2018.

<sup>49</sup> B. Solberg, *Jernalderen i Norge: 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*, Oslo, 2003.

<sup>50</sup> O. Farbrege, *Kremasjon – gåtefull gravskikk: Elden, døden og metallet. Spor – Fortidsnytt fra Midt-Norge* 15 (1993) 8–11; Bjørnstad, *Teknologi og samfunn*.

<sup>51</sup> Østigård, *Transformatøren: Ildens Mester i Jernalderen*, Göteborg, 2007.

<sup>52</sup> University Museum of Bergen, museum number B6731.

<sup>53</sup> K. Armstrong Oma, Between trust and domination: social contracts between humans and animals, *World Archaeology* 42 (2010) 175–187.

<sup>54</sup> K. Armstrong Oma, Human-animal meeting points: use of space in the household arena in past societies, *Society and Animals* 21 (2013) 162–177.

<sup>55</sup> University Museum of Bergen, museum number B6731.

<sup>56</sup> Fett, *Førhistoriske minne i Hardanger* 4.

<sup>57</sup> N. Nicolaysen, *Norske Fornlevninger*, Kristiania, 1862–1866; B.E. Bendixen, *Undersøgelser og udgravninger i Eidfjord*, *Arbok for Foreningen til Norske Fortidsmindermerkers Bevaring* 1892, Kristiania, 1893; Fett, *Førhistoriske minne i Hardanger* 4.



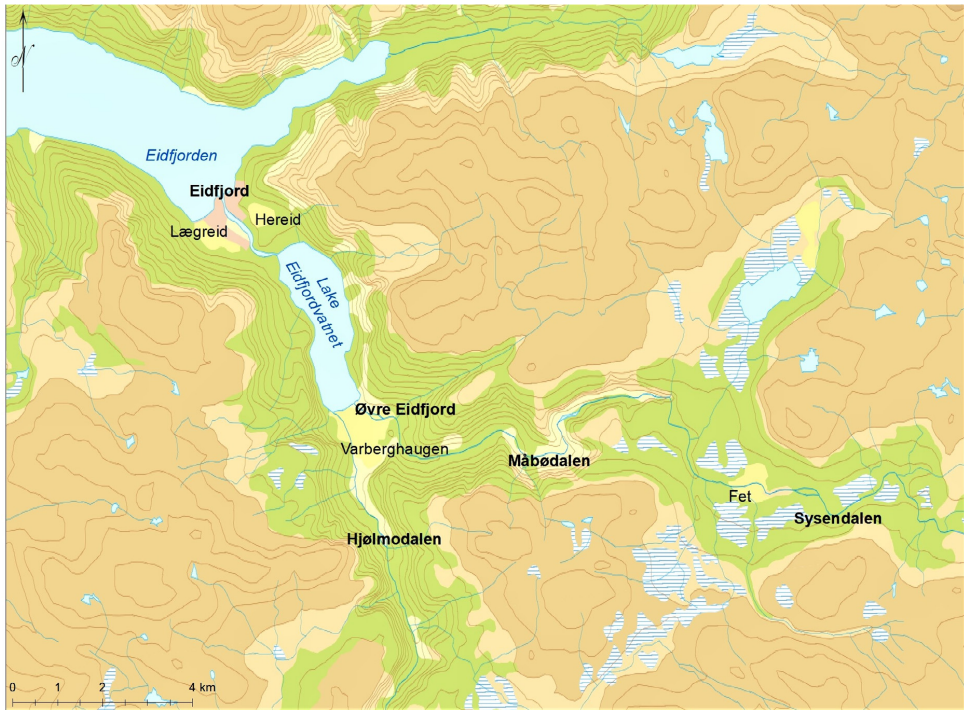


Fig. 7. Hereid in its regional context.

number of the graves.<sup>58</sup> Like the cairns at Hereid and Varberghaugen, these were constructed of piled stones, but with a turf cover. The burials at Seim are generally also greater in size. The real parallel to Hereid is the preferred practice of cremating the body and depositing the pyre. Topographically, Røldal differs from Eidfjord as a mountain village, not connected to the fjord. However, both villages formed the western gateways to the Hardangervidda plateau: Røldal in the south and Eidfjord in the north.<sup>59</sup>

All of these cemeteries draw our attention to landscapes that facilitated movement. The social significance of wayfaring is conveyed in all of them by the connection between trackways and burials. Traffic across the Hereid cemetery dates far back in time, testified to by an observable sunken lane within the burial ground. Burial clusters are also common where thoroughfares descend on the eastern side of the mountain plateau. Burial grounds with favourable locations in terms of key passageways and access to local resource areas also form a pattern elsewhere in Norway. The cemetery at Vang (in use from around AD 400–1000), in the mountain valley of Oppdal, is a good example. The site comprises

about 850 graves containing cremated remains and is surrounded by mountainous terrain with plentiful hunting opportunities.<sup>60</sup> Main roads running east-west and north-south meet here, and the old King's Road across Dovrefjell goes past Vang.<sup>61</sup>

The significance of location may be best illustrated by examining surrounding areas that do not demonstrate the same geographical patterns. The mid and outer areas of Hardanger also contain burial grounds, albeit with a significantly lower number of graves. At a neighbouring inland region, Voss, cemeteries comparable in size to Hardanger are absent. Iron Age graves at Voss are mainly solitary or occasionally found together in small groups (nine at the most).<sup>62</sup> Voss features wide and fertile inland valleys with several large lakes. Five trackways, all primarily land routes, lead to the area. However, despite having access to Hardangervidda in the north-west, this plateau does not seem to have been much used by those living at Voss, whose economy was mostly limited to agriculture and animal husbandry.<sup>63</sup> Unlike those from Hardanger, the routes to and from Voss were often not passable during winter and cumbersome to pass during summer.<sup>64</sup> It can be suggested that the contrasting landscapes of Voss and Hardanger produced a

<sup>58</sup> B.E. Bendixen, *Udgravninger og undersøgelser i Røldal, Årbok for Foreningen til Norske Fortidsminderbevaring* 1893, Kristiania, 1894.

<sup>59</sup> K. Sognnes, *En fjordbygd i jernalderen, Eidfjord i Hardanger, Viking – Tidsskrift for Norrøn Arkeologi* XLI (1978) 57–78.

<sup>60</sup> O. Farbrege, *Det 'uuttømmelige' gravfeltet på Vang i Oppdal*, *Nicolay* 1 (1967) 7–10; O. Farbrege, A.K. Hulthammer, A. Kirpitsjnikov and C. Bourke, *Vikingtidsfunn på Vang, Bøgda vår* (1993) 84–86; A.L. Fløttum, *Små graver – store spørsmål: ett gløtt inn i jernalderens gravskikk på Vang i Oppdal*, unpublished hovedfag dissertation, The University of Tromsø, 2004.

<sup>61</sup> K. Prestvoll, *Gravfeltet på Vang i Oppdal, Kongevegen over Dovrefjell* <https://www.kongevegenoverdovrefjell.no/aktuelt/2017/5/29/gravfeltet-p-vang-i-oppdal> last accessed 29 July 2019.

<sup>62</sup> J.-R. Næss, *Undersøkelser i Jernalderens Gravskikk på Voss*, Stavanger, 1996 (originally published in 1968).

<sup>63</sup> Næss, *Undersøkelser i Jernalderens Gravskikk på Voss*.

<sup>64</sup> Næss, *Undersøkelser i Jernalderens Gravskikk på Voss*.

difference in burial practices.

For at least 1300 years people were buried on the Hereid terrace. Generation after generation turned to this distinctive place to mourn their dead. How this may have come about concerns the ways in which paths linked different taskscapes.<sup>65</sup> These included farmsteads, fields, pastures, hunting and production sites, and, I would argue, cemeteries. The placing of a cemetery depends on a pragmatic decision to deposit corpses on a designated piece of land.<sup>66</sup> However, this is far from the only significance behind the location of prehistoric cemeteries. Burial sites were of great social importance to the Iron Age inhabitants. The death of a person left a void that concerned the entire community, as social relations had to be renegotiated and reconstituted.<sup>67</sup> This meant that cemeteries were encountered at times of stress and uncertainty about individuals' place in the world.<sup>68</sup> The changing role of the survivors may have been played out in the funerary ritual. Such rituals often include genealogical displays of descent and ancestral links. In addition, the strong visual aspect of burial monuments – with markers such as standing stones – comprise an element of remembrance and celebration of family origins.<sup>69</sup> As a result, cemeteries were symbolic places for the living, who used them systematically to display and negotiate power. Each community had its own way of interacting with the funerary landscape, and it was the scene where cultural values were reflected, transmitted and renewed.<sup>70</sup> Local power relations could thus be manifested in cemetery location and layout. Cemeteries reflect a certain vision of the world and, as focal points in the landscape, they can emphasize people's ties to their land, and therefore their claim to ownership.<sup>71</sup>

In order to find the meaning behind the location of prehistoric burial sites we must also take into account the surrounding landscape. This way we can isolate correlations between graves and natural or cultural elements in that landscape. Some cultural and topographical elements represent possibilities while others represent constraints.<sup>72</sup> Eidfjord constituted a node for wayfaring to and from Hardangervidda. It connected the available resources found in the mountains and those found by the coast.<sup>73</sup> Transport and wayfaring may operate side by side.<sup>74</sup> In order to benefit from the outfield resources that unfolded along the paths on Hardangervidda, the Iron Age traveller had to be alert, and the mode of travel experiential. Attention to the surrounding landscape shows that substantial cemeteries were connected to routes that were of great economic and social significance for the rural Iron Age communities. There is also a possibility that those routes were somehow incorporated into funeral processions.<sup>75</sup> The habitual response to the landscape's capacities seems, therefore, to have generated a

social behaviour where particular burial grounds were used repetitively, became established and expanded over time.

## Conclusions

The Hereid cemetery provides a case study of one of Norway's largest prehistoric burial grounds. It is located in the fjord landscape of Hardanger, western Norway. Over four hundred burial cairns were located here during the Iron Age. This article has considered the landscape context of this and other related burial sites. Some of these sites, like Hereid, are places that persisted over centuries. Simultaneously, other graves were scattered throughout the landscape as singular farm burials or as smaller groups connected to a farm. In all, the region holds about a thousand prehistoric graves. A review of these shows that the majority of people were buried in already established cemeteries, probably in accordance with group solidarity, ancestral ties and claim to land ownership by the ruling elite. Still, large collective burial grounds were in all probability also established close to farms rather than in remote unoccupied areas.

Initially, the insufficient existing data on the Hereid cemetery motivated further field investigation. Only three burial cairns containing cremations had previously been professionally excavated at the site. The subsequent field survey resulted in four previously unknown Iron Age burials on the northern edge of the Hereid terrace. This served as a starting point for a renewed analysis of the cemetery's lifespan, burial practices and the spatial organization of the burial cairns. This established that the site was likely in use from the Pre-Roman Iron Age until the Christian church introduced different burial customs around 1300 years later. The Hereid site therefore brings new insights into the social and spatial organization of Iron Age societies in a long-term perspective and has great potential to provide further understanding of this recurrent theme in Scandinavian archaeology.

In the analysis presented here, archaeological remains and landscape contexts have been combined to emphasize how geographic position is key to understanding the long-term standing of the Hereid cemetery. The location of burial grounds are a key part of their use and meaning, and the choice of location was not dependent on any single factor. Understanding landscape requires a contextual approach, and by exploring the interrelationships between cemeteries, singular burials, settlements, trackways and outfield locations we are able to draw a comprehensive picture of this ancient mortuary landscape. The article argues that the landscape served as a co-agent in the construction of a regional mortuary order. I have discussed how the cemetery's overall significance should be understood in light of Eidfjord's location as a point of access to Hardangervidda and what it provided in terms of mountain resources such as favourable grazing land, iron ore deposits and wood. I have elaborated on this using theories of relational agency combined with Ingold's concept of taskscapes as the pattern of everyday activities carried out in the past. The construction of burial cairns altered the landscape but, in line with ideas of relational agency, the landscape itself would also have influenced the Iron Age population's social behaviour. In the process, the Hereid cemetery became part of a wider meshwork of people, animals, farms, fields and tracks, which affected human practices for many centuries. This had long-term effects for the small-scale community who chose Hereid as their common burial ground.

## Acknowledgements

I would like to extend my special gratitude towards the landowners at Sjøhaug, Konrad and Anne Karin Hereid as well as Leif

<sup>65</sup> Chadwick, Foot-fall and hoof-hit.

<sup>66</sup> H. Härke, Cemeteries as places of power, in: M.D. Jong, F. Theuvs and C.V. Rhijn (Eds), *Topographies of Power in the Early Middle Ages* 6, Leiden, Boston and Köln, 2001, 9–30.

<sup>67</sup> T. Østgård, Lik og ulik: introduksjon til variasjon i gravskikk, in: T. Østgård (Ed), *Lik og ulik: Tilnæringer til Variasjon i Gravskikk, UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Nordisk 2*, Bergen, 2005, 9–44.

<sup>68</sup> H. Williams, Placing the dead: investigating the location of wealthy barrow burials in seventh-century England, in: M. Rundkvist (Ed), *Grave Matters: Eight Studies of First Millennium AD Burials in Crimea, England and Southern Scandinavia*, Oxford, 1999, 57–86.

<sup>69</sup> Härke, Cemeteries as places of power.

<sup>70</sup> J.H.F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk and M. Wijnen (Eds), *The Cultural Landscape Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 2010, 83–113.

<sup>71</sup> Härke, Cemeteries as places of power.

<sup>72</sup> A. Fridriksson, La place du mort: les tombes vikings dans le paysage culturel islandais, PhD dissertation, Université de la Sorbonne Paris IV, 2013, 75–79.

<sup>73</sup> Drageset, Diachronic powerscapes.

<sup>74</sup> Ingold, *Lines*.

<sup>75</sup> Williams, Placing the dead.

and Brita Hereid. My heartfelt thanks also goes to archaeologist Jan Berge, who lent his time, labour and expertise during the 2015 field investigation. Archaeologists at Hordaland County Council procured old registration reports and shapefiles, and later provided support and advice during the fieldwork process. Randi Barndon

and Asbjørn Engevik have my great appreciation for reading and commenting on this paper. Not least, I would like to acknowledge all the constructive suggestions made by my three anonymous reviewers and the *Journal of Historical Geography* editor Miles Ogborn.



# HEIMEN

---

Lokal og regional historie

1/2020





## **Heimen**

1–2020, årgang 57

[www.idunn.no/heimen](http://www.idunn.no/heimen)

*Heimen* er det sentrale vitenskaplege tidsskriftet for lokal og regional historie. Tidsskriftet har vore organ for Landslaget for lokalhistorie sidan skipinga i 1922.

*Heimen* har som mål å publisere studiar over lokale samfunn eller fenomen som kan kaste lys over større einingar eller spørsmål. Redaksjonen har som ambisjon å løfte fram nye tema som er i forskingsfronten innanfor feltet og legg vekt på det nyskapande både med omsyn til teoriar og metode. Gjennom artiklar, debattinnlegg og bokmeldingar avspeglar tidsskriftet heile landet, men redaksjonen held òg ope for relevante internasjonale bidrag. Lokal- og kulturhistorisk interesserte med ulik bakgrunn og frå ulike fag er velkomne som bidragsytarar.

### **Redaktørar**

Oddmund Løkensgard Hoel

Annette Langedal Holme

Yngve Nilsen

Mari Sofie Sandvik

Gunnar Yttri

### **Redaksjonssekretær**

Tina Veronica Bjørk

### **Redaksjonsråd**

Line Grønstad, Oslo

Hans Hosar, Oslo

Berit Eide Johnsen, Kristiansand

John Ragnar Myking, Bergen

Aud Mikkelsen Tretvik, Trondheim

Steinar Aas, Bodø

Sats: Tekstflyt AS

ISSN Online: 1894-3195

DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.1894-3195>

*Heimen* blir utgjeve av Landslaget for lokalhistorie i samarbeid med Universitetsforlaget. Tidsskriftet mottek støtte frå Nasjonalt tidsskriftkonsortium for humaniora og samfunnsvitenskap.

Framsidedeilete: Tre beinhalदारar frå eldre jernalder, funne i Hardanger, sjå artikkelen til Anne Drageset, s. 12.

Foto: Universitetsmuseet i Bergen, CC BY-NC-ND 3.0

© Universitetsforlaget 2020 / Scandinavian University Press

# Innhold

## Leder

- Frå redaksjonen** 5  
*Oddmund L. Hoel, Annette Langedal Holme, Yngve Nilsen, Mari Sofie Sandvik og Gunnar Yttri*

## Artikler

- Gravspråk i et fjordlandskap** 6  
Regional variasjon i jernalderens Hardanger  
*Anne Drageset*

- Befolkningsutvikling i masseutvandringens tid** 23  
Trøndelag 1866–1914  
*Kari Lindbekk og Tomasz Opach*

- «Nøisomheds Dyder»** 47  
Samfunnsånd og sosial kontroll i norske bygdesamfunn ca. 1800–1830  
*Björg Seland*

- Introduksjon til etterlate manus av Hans Try (1934–1990)** 64  
*Björg Seland*

- Det store bryllaupet på Reiersdal i 1820. Ein sosialhistorisk studie** 67  
*Hans Try*

## Bokmeldinger

- Gudný Hallgrimsdóttir: *A Tale of a Fool? A Microhistory of an 18<sup>th</sup>-Century Peasant Woman*** 79  
*Nils Olav Østrem*

- Harald Johannes Krøvel og Harald Endre Tafjord: *Soga om Sogn og Fjordane Bind 1. Folk i fjordrike. Før 1763*** 82  
*Knut Dørum*

- Hege Roll-Hansen: *Soga om Sogn og Fjordane. Bind 4. Kraft og motkrefter. Etter 1945*** 90  
*Steinar Aas*



# Gravspråk i et fjordlandskap

*Regional variasjon i jernalderens Hardanger*

## Burial language in a fjord landscape

*Regional variation in Iron Age Hardanger*

Anne Drageset

*Stipendiat, Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen*

[anne.drageset@uib.no](mailto:anne.drageset@uib.no)

### Sammendrag

Denne artikkelen presenterer en makroanalyse av ca. 1500 graver fra jernalderen (500 f.Kr.–1050 e.Kr.) i Hardanger. Hovedformålet er å undersøke om det er mulig å gjenkjenne et særegent regionalt gravspråk. En samlet vurdering viser at det var gjennomgående tre hovedskikker som ble praktisert i Hardangers jernaldersamfunn. Kremasjonsgraver i små steinkister og bruken av beinbeholdere er gamle gravleggingstradisjoner som vi i jernalderens Hardanger finner første gang i eldre romertid. Ved utgangen av eldre jernalder har imidlertid meningsgrunnlaget for denne gravskikken falt bort. Ved overgangen yngre romertid/folkevandringstid blir brannflak den foretrukne kremasjons-skikken, noe som vedvarer til slutten av jernalderen. Parallelt med at man brente døde på likbål gravla man også personer ubrente i avlange hellekister. Disse får innpass fra yngre romertid og brukes deretter helt til vikingtidens slutt. Artikkelen vektlegger også betydningen av regionens store gravfelt. Til sist blir observerte mønstre sammenlignet med tidligere forskning på Hardangers tilstøtende regioner.

Nøkkelord

Jernalder, gravskikk, død, Hardanger, landskap, regional variasjon

### Summary

This article presents a macro-scale interpretation of approximately 1500 graves from the Iron Age (500 BC – AD 1050) in the Hardanger region, western Norway. The main purpose is to investigate the possible existence of a distinctive regional burial language. An overall assessment shows that the Iron Age communities of Hardanger practiced three main burial traditions. Cremations in small stone cists and the use of bone containers are old funerary traditions in the region. During the Iron Age, these elements are first known from the Early Roman Period. However, by the end of the Early Iron Age, the ideological foundation for this burial custom changed. During the transition between the Late Roman Period and the Migration Period, cremation layers became preferred, a tradition which lasted until the end of the Viking Age. Inhumation graves in large stone cists co-occur from the Late Roman Period, throughout the Viking Age. The article also emphasizes the region's larger cemeteries. Finally, recognized patterns are compared to adjacent regions.

Keywords

Iron Age, burials, death, Hardanger, landscape, regional variation

## Innledning

Bortimot alle jordbruksbygdene langs Hardangerfjorden har gravminner fra jernalderen (500 f.Kr. – 1050 e.Kr.). I alt har Hardangerregionen ca. 1500 graver fra denne tidsperioden. Administrativt utgjør dagens Hardanger sørøstre del av Vestland fylkeskommune og er etter kommunesammenslåingen i 2020 inndelt i Kvam, Ulvik, Eidfjord, Ullensvang og deler av Voss (tidligere Granvin).

Gravplasser representerer det sterkeste konkrete uttrykket vi har om fortidens dødeforestillinger og kosmologi. Religiøse forestillinger var imidlertid ikke det eneste som satte sine avtrykk ved en gravlegging. Også sosialt tankegods ga utslag på måten de etterlatte håndterte et dødsfall. Graver kan med dette sees på som forhistoriens mentalitet nedfelt i det fysiske landskapet. Det var stort mangfold i hvordan den døde ble behandlet i jernalderen, og det er indikasjoner på at noen av variasjonene var regionalt betinget. Sammensetningen av gravenes fysiske oppbygging danner det som kan omtales som gravspråket. Ifølge denne tankegangen må varianter som avviker konsekvent fra standardformen anses som en egen dialekt.

Hensikten med denne artikkelen er å undersøke om det er mulig å gjenkjenne et særegent regionalt gravspråk for Hardanger. Selv om svingninger er vanlig i regioner over lengre tid, kan vi fra et arkeologisk ståsted ofte spore en viss langtidskontinuitet.<sup>1</sup> Ved å kategorisere gravminnene basert på gjentakende formelementer kan vi nærme oss en skikkelig forståelse av den regionale «semantikken». Gjennom å male med store penselstrøk, hvor det særegne ved den enkelte grav må vike for det store bildet, vil denne artikkelen få frem det mønsteret som kjennetegner jernalderens gravmiljø i Hardanger, samt etablere en kronologisk inndelt gravtypologi for regionen.

## Gravspråket

Kristina Jennbert fremhever at graver gir «inblickar i grundläggande förhållningssätt till livet».<sup>2</sup> Sitatet er en erkjennelse av at begravelser gjenspeiler selve mentaliteten i samfunnet. Mentalitet omfatter mer enn trossystemer, det er også kultur, vaner, norm- og tankesett.<sup>3</sup> Termen *gravspråk* viser til handlingsmønsteret og mentaliteten som kom til uttrykk ved anleggelse av gravminner. Gravspråk inkluderer dermed gravskikk, men er et overordnet prinsipp.<sup>4</sup> De etterlattes religiøse og sosiale forestillinger lå innbakt i handlingsmønsteret ved konstruksjonen av et gravanlegg, fra gravstedet ble valgt ut til siste stein var lagt ned. Valgene som ble tatt under gravritualet var kun noen få blant et hav av muligheter. Gravspråket uttrykte de menneskelige ideer, intensjoner, valg og strategier som en gang var sosialt betinget i forhistoriens samfunn.

Jernalderens gravspråk i Hardanger tilhørte den nordgermanske kulturkrets. Det hadde fellestrekk som ble artikulert gjennom likeartede svingninger over store deler av Skandinavia. Blant mange eksempler er bruken av haug og røys, gravgods med dyreornamentikk og introduksjonen av skips- og båtgraver i yngre jernalder. Dette var standardspråket. Det artikulerte en overgripende ideologi og en fellesgermansk sfære. Men i hvert lokalområde ble sammensetningen av elementer ved gravspråket formulert i særegne varianter, dvs. «dialekter» som kan spores i det arkeologiske materialet. Noen kombinasjoner er konstante, og noen elementer er mer betydningsfulle enn andre. Vi kan anta at elementer som hadde størst betydning for menneskenes livsanskuelse har vært mer konstante enn elementer som ikke var det.<sup>5</sup>

1. Barndon 2010, s. 206.

2. Jennbert 1988, s. 88.

3. Jennbert 1988, s. 88.

4. Jennbert 1988, s. 88; Andersson 2005, s. 18; Artelius & Lindqvist 2007, s.101.

5. Latour 1987, s. 205.

## Hardanger – fysiske, kulturelle og historiske kjennetegn

Naturgeografisk tilhører Hardanger Vestlandets indre sone.<sup>6</sup> Landskapet kjennetegnes av fjordarmer som bukter seg mellom stupbratte fjellsider, avbrutt av enkelte smale landstriper egnet for jordbruk. Innerst i fjordarmene, der de bratte fjellene viker litt til side, åpner landskapet for bosetning på øyrer i dalbunnen. De østlige fjordarmene stanser ved foten av Hardangervidda hvor landskapet stiger mot høyfjellet; stedvis ligger store hyller i dalsidene.

Selv om en region er en romlig enhet vil grensene som definerer den være svingende. Naturlige topografiske sperrer er det som i størst grad kan anses for å dele landskapet og avgrense en region, da disse legger føringer for bosetning. For Hardangers vedkommende danner Hardangervidda en naturskapt grense i nord og øst, det samme kan sies om fjellpartiet mot Voss i vest. Selv om fjellene avgrenser, har de ikke sperret regionen inne – eller verden ute. Mangfoldige sleper vitner om ferdsel over fjellpartiene. I sør er avgrensingen mer åpen. Skillet mellom Hardanger og Sunnhordland er for denne undersøkelsens del satt sør for Varaldsøy, og tilsvarende det som har blitt omtalt som et «Stor-Hardanger».<sup>7</sup>

Regional identitet skiller seg fra etnisk identitet ved at den er rettet mot topografi og det fysiske landskapet.<sup>8</sup> Det finnes i dag en enhetlig kulturhistorisk verdi og identitet i Hardanger.<sup>9</sup> Området fikk tilskrevet status som nasjonalt ikon under nasjonalromantikken, og denne identiteten ble tatt opp av innbyggerne. Hardangers ikoniske status spiller fortsatt en rolle i regionens identitetsforming.<sup>10</sup> I motsetning til administrative regioner fordrer en identitetsregion at menneskene i området har opplevd en form for fellesskap over tid.<sup>11</sup> Men i et langtidsperspektiv er region et utfordrende begrep da vi ikke kan gå ut fra at dagens regioner har eksistert gjennom tid og vært konstante gjennom historien.<sup>12</sup> Historisk har Hardanger som region røtter tilbake som eget sysle i Magnus Lagabøtes testamente fra 1277.<sup>13</sup> Men også lengre tilbake i tid, nedfelt i gravminnenes arkeologiske signatur, finnes det spor av regionalitet. Arkeologiske regioner legger naturlig nok vekt på de materielle aspektene innenfor et område. Likhetsstrekk i anleggs- og gjenstandstyper har vært sidestilt med kultur. Det kan imidlertid ikke settes likhetstegn mellom regional variasjon i gravskikk og egne kulturkompleks, på samme måte som forskjellige dialekter ikke kan anses for å være egne språk.

## Metode og empiri

Gravplasser har høyst sannsynlig vært åsted for sammensatte aktiviteter innenfor førkristen kult. Graven representerte ikke en avsluttet handling etter at den avdøde var plassert i den. Kultiske ritualer i form av offerblot og forfedredyrkelse kan ha utspilt seg på plassen over mange år. Det finnes med andre ord immaterielle aspekter ved gravskikk som ikke like enkelt lar seg etterspore arkeologisk. Derfor skylder vi å studere de sporene som er tilgjengelige for oss – og det er flerfoldige.

Perioden som behandles er jernalderen i Norge, 500 f.Kr. – 1050 e.Kr. Grovt inndeles den i eldre og yngre jernalder med et skille rundt 570 e.Kr. Disse er igjen inndelt i underperioder.

6. Sund 1963, s. 117.

7. Dyrvik 1998, s. 113.

8. Barndon 2010, s. 219.

9. Jfr. Lysgård 2007.

10. Angell 2015, s. 58 og 60.

11. Grove et al. 2016, s. 11.

12. Paasi 2010, s. 15.

13. Ermland 2009, s. 432.

**Tabell 1** Periodeoversikt

Jernalder	
Eldre jernalder	Yngre jernalder
Førromersk jernalder: 500 f.Kr.–Kristi f.	Merovingertid: 570–800 e.Kr.
Romertid: Kristi f.–400 e.Kr.	Vikingtid: 800–1050 e.Kr.
Folkevandringstid: 400–570 e.Kr.	

I motsetning til gravmaterialet i naboregionene Voss og Sunnhordland, som er grundig gjennomgått,<sup>14</sup> har en tilsvarende syntese manglet for Hardanger. Dette er til tross for at jernalderens gravmateriale fra Hardanger er svært godt egnet til å gi oss kunnskap om endringer i gravskikk over tid. Kvantifisering og systematisering av gravens fysiske elementer lar oss gjenkjenne kronologiske og geografiske mønstre i gravritualene. I denne undersøkelsen er følgende hovedelementer valgt ut: ytre gravmarkering, dvs. utvendig form, størrelse og konstruksjonsmateriale, indre gravmarkering, dvs. innvendig utforming av graven, og til sist likbehandling, dvs. om den avdødes kropp var brent eller gravlagt ubrent. Systematisering av elementene er gjennomført ved å opprette en Microsoft Access database over alle gravminnenes attributter. Spøringer i databasen har bidratt til å avdekke kombinasjonsmønstre i tid og rom. Det er elementkombinasjonene som til slutt utgjør gravskikken på en bestemt plass eller periode. Begravelsene er analysert i sine lokale miljø, og alle registrerte gravminner er inkludert, også de som er gått tapt eller aldri har vært åpnet. Undersøkte og daterte gravanlegg er likevel det viktigste kildegrunnlaget for denne analysen. Disse teller ca. 130. Derest kommer øvrige registrerte gravminner, både tapte og de som fortsatt er synlige. Sist, men ikke minst, utgjør landskapet i seg selv en viktig kildekategori. For å kartlegge romlige mønstre har jeg benyttet geografiske informasjonssystemer (ArcGIS). Kart med de viktigste resultatene er presentert i denne artikkelen.

En detaljanalyse av gravgodset, altså gjenstandene som den døde fikk med seg i graven, utgjør ikke en del av denne undersøkelsen. Gravgodset er imidlertid svært viktig for datering av det enkelte funn. Gravene er i utgangspunktet ikke datert på bakgrunn av typologiske elementer ved selve gravanlegget. Dette er ett av momentene analysen har hatt som formål å ta rede på. Det er dermed viktig å holde disse adskilt i starten for å unngå sirkelslutninger. Først til sist, etter at alle variabler er behandlet, kan de typologiske elementene brukes for å sannsynliggjøre datering av usikre gravanlegg.

Ved hjelp av denne fremgangsmåten kan vi nærme oss gravspråket på regionalt nivå. I det følgende vil jeg se nærmere på fremveksten av de tidligste jernaldergravene, ytre og indre gravmarkering og hvordan gravminnene ble organisert i landskapet. Sammenliknbare resultater blir diskutert i forhold til naboregionene.

## De eldste gravplassene

De eldste begravelsene i Hardanger fant sted lenge før jernalderen. På nes og knauser langs fjorden samsvarer omkring hundre røyser med det vi forbinder med bronsealdergravenes monumentale plasseringer i landskapet.<sup>15</sup> Kun to av dem kan dateres med sikkerhet.

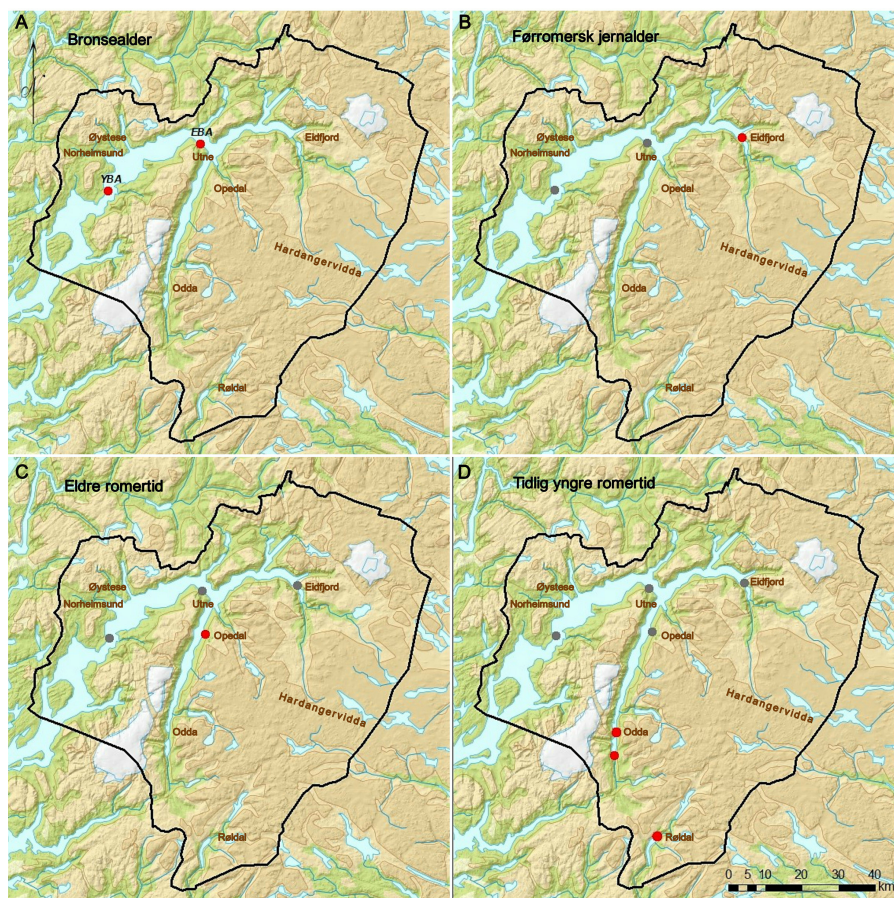
14. Næss 1996 [1968]; Krüger 1975; Hatleskog 1986; Fjelberg 2008.

15. Bakka 1955, s. 47.

Den ene er fra yngre bronsealder, nærmere bestemt 1100–700 f.Kr, og ble funnet i Kvam kommune. Graven var laget av en liten hellekiste<sup>16</sup> som rommet to leirkar fylt med den avdødes brente bein.<sup>17</sup>

Etter dette passerte mange hundre år før neste begravelse vi kjenner til, da anlagt innerst i Eidfjorden (fig. 1b). Trekkull fra toppen av en lav gravrøys på gravfeltet Hereid i Eidfjord kommune er nylig <sup>14</sup>C-datert til 395–210 f.Kr og førromersk jernalder,<sup>18</sup> den eneste med denne tidlige dateringen i Hardanger.<sup>19</sup>

Deretter fulgte nok et langt tidsspenn til neste dokumenterte gravminne. På østsiden av Sørfjorden ligger Opedal med store, åpne bakker som skråner lett ned mot fjorden. I eldre romertid, mellom 70–150 e.Kr. ble det her satt ned en liten kiste av kantsatte heller som



**Figur 1** Tilveksten av de tidligste gravene i Hardanger. Fra eldre (EBA) og yngre (YBA) bronsealder til tidlig yngre romertid. Nye graver som kom til over tid er markert i rødt. I starten av jernalderen var gravene lokalisert til indre fjordstrøk i Eidfjord, Opedal, Odde og Røldal.

Illustrasjon: A. Drageset.

16. Steinkiste laget av flate heller.

17. Shetelig 1905.

18. Laboratoriumsnummer Beta-422965: A4 Hereid, 2270±30 BP (395–210 f.Kr.).

19. Drageset 2015; 2019.



**Figur 2** Tre beinbeholdere fra eldre jernalder. Fra venstre: Hankekar fra Nedre Seim i Granvin, 11 cm høyt, vestlandskjel importert fra Romerriket fra Opedal i Ullensvang, 17,6 cm høyt, østlandskjel importert fra Romerriket fra Opedal i Ullensvang, 28 cm høyt.

Foto: Universitetsmuseet i Bergen, CC BY-NC-ND 3.0.

målte 50x75x50 cm (fig. 1c).<sup>20</sup> Kisten stod i kanten av en 2,5 meter høy røys, som var reist på et markant platå i terrenget. I form og størrelse er ikke kisten så ulik den lille bronsealderkisten fra Kvam. Som i yngre bronsealder rommet også kisten fra eldre romertid en beholder til den døde brente bein, i dette tilfellet en importert bronsekjele (fig. 2, til høyre). Opedal utgjør det første eksempelet på bruken av små steinkister i jernalderens Hardanger, selv om skikken åpenbart var i bruk i regionen allerede omkring 1000 år tidligere.

Ved starten av yngre romertid er gravfunnene fortsatt konsentrert til de indre fjordstrøk (fig. 1d). To av dem er fra Odda, og deler flere likhetstrekk. Begge gravene inneholdt et spyd og kastespyd. Våpnene fra Eide er datert til 150–260 e.Kr.,<sup>21</sup> mens den andre graven kan trekkes noe lenger opp i tid. Det er ikke kjent om de to avdøde fra Odda ble brent på likbål, slik de aller eldste gravfunnene viser. Det er noe tvilsomt ettersom Vestlandets våpengraver fra denne tiden gjennomgående er inhumasjonsgraver, det vil si ubrente jordfestegraver.<sup>22</sup> Inhumasjonsgravene i Hardanger blir senere sterkt knyttet til avlange hellekister hvor hele kroppen til den døde ble lagt ned.



**Figur 3** Gravfeltet på Seim til venstre i bildet, Røldalsvatnet i bakgrunnen.

Foto: A. Drageset 2015.

20. Fett 1937.

21. Drageset 2017.

22. Bakka 1963, s. 116; Stylegar 2011, s. 225.



De to våpenggravene fra Odda ble imidlertid anlagt i tiden like før denne kistetypen fikk ordentlig innpass, noe som forklarer hvorfor det ikke ble rapportert om hellekiste i disse. Tidlig i yngre romertid etableres også et gravfelt på Seim i Røldal (fig. 3). Den tidligste graven fra Seim inneholdt også et spyd og kastespyd på linje med de to gravene fra Odda.

Kunnskapen om Hardangers tidligste gravskikk er altså begrenset til noen få funn. Først omkring år 250 e.Kr. begynner kildetilfanget å tilta ordentlig.

## Ytre gravmarkering

Fra yngre romertid og frem til vikingtidens slutt anla Hardangerfolket de mange hundre gravene som best belyser regionens gravspråk.

Det synes klart at gravminnene langs Hardangerfjorden først og fremst var ment å være synlige over bakkenivå, etter alt å dømme som en visuell markør. Gravrøyser som bare var bygget av stein ble foretrukket fremfor hauger med jordkappe (fig. 4). Fjordlandskapet inneholder omkring 1020 røyser mot 400 hauger. Disse fordeler seg nokså jevnt i eldre og yngre jernalder. Derimot er det tydelige variasjoner i rom.

Overvekten av røyser skyldes det store antallet som er spredt på to store gravfelt i Eidfjord: Hereid og Varberghaugen. Disse røysene er hovedsakelig små i størrelse. Med visse unntak ligger de lavt over bakken med en diameter på 2–5 meter. Ellers i regionen er hauger og røyser med en diameter på 6–10 meter de vanligste. Antall graver synker i takt med økning i diameter og svært store og monumentale gravanlegg har ikke vært særlig vanlige i Hardanger, selv om vi kjenner 13 eksempler på såkalte «storhauger», dvs. gravminner med en diameter på over 20 meter.<sup>23</sup> Ikke alle som døde fikk markerte gravsteder. Flatmarksgraver utgjør omlag 8 % av de vel 1500 kjente gravfunnene i Hardanger.

Beslutningen om å bygge haug eller røys speiler ikke gravens indre oppbygging. Derimot kan kantmarkeringer, i form av steinbygd fotkjede eller nedgravd fotgrøft, gi oss hint om hva som skjuler seg inni gravanlegget. Så langt er kantmarkeringer i Hardanger kun observert omkring røyser og hauger som inneholder brannflak, dvs. rester fra likbålet. Alle er datert til eldre jernalder. Fotgrøften har vært sett på som et resultat av at massene rundt haugen ble tatt ut som byggemateriale og dermed etterlot en grøft rundt seg.<sup>24</sup> Men tolkninger som fremmer grensemetaforikk, der fotgrøften markerer et skille mellom gravanlegget og omgivelsene, er trolig mer i tråd med fotgrøftens egentlige formål.<sup>25</sup> Dette henger sammen med tanken om å avgrense den døde og hindre vedkommende i å trække over i de levendes sfære. Kantmarkeringer kan også ha vært ment for å få gravminnet til å fremstå tydeligere i landskapet.

Lokal topografi er blitt utnyttet i konstruksjonen av gravanlegg gjennom hele jernalderen. Terrenget dannet grunnlaget for konstruksjonen, og la føringer for gravanleggets endelige utforming. Graver anlagt i naturlige forhøyninger, høyder og på topper er vanligst. Naturlige forhøyninger har også dannet utgangspunkt for påbygging av gravhaugen, slik at det endelige resultat ble delvis naturlig og delvis menneskekonstruert. Bevisst bruk av landskapet ga enkelte gravhauger og -røyser et mer monumentalt preg. Ved å anlegge dem på skrånende flater, bergknauser og høye punkter i terrenget fremstod gravanleggene mer fremtredende. Naturdannelser ble utnyttet ved flatmarksgraver også. Et illustrerende eksempel er Nestås i Voss (tidligere Granvin) hvor et 1 x 0,8 meter stort søkk i fjellet var utnyttet som gravrom. Gjenstander fra 700-tallet lå rett på berg og var dekket av flate heller

23. Stenvik 2005, s. 136.

24. Gansum 2004:156; Stenvik 2005, s. 136.

25. Gansum 2004, s. 156.

i toppen.<sup>26</sup> En slik variasjon av gravritualet har neppe bare vært utført av praktiske hensyn. Førkristne forestillinger om at de døde hadde tilholdssted i fjellet finnes i skriftlige kilder, og vi kjenner flere arkeologiske eksempler på at menneskelevninger er plassert i fjell- og bergsprekker.<sup>27</sup>



**Figur 4** Øverst: Gravrøys på Hereidgravfeltet med utsyn over Eidfjorden, nederst: gravhaug ved Maurangsfjorden i Kvinnherad.

Foto: A. Drageset 2014.

26. Espevoll 1929.

27. Artelius 2010a, s. 104–105.

## Indre gravmarkering

Med unntak av den funnfattige førromerske jernalder, hvor branngravskikken trolig var enerådende, ble inhumasjon og kremasjon praktisert side om side gjennom hele jernalderen i Hardanger. Dette mønsteret er velkjent over større deler av Skandinavia.

Inhumasjonsgravene ble bygget i form av avlange hellekister. I eldre litteratur er det ikke uvanlig at en kiste omtales som «mannslang», uten flere opplysninger om mål. «Mannslang» er en noe gammeldags betegnelse, men er ikke desto mindre et begrep som enkelt viser til en rektangulær kiste med plass til et voksent individ, kontra de betraktelig mindre steinkistene forbeholdt kremasjonsgraver. I Hardanger er det registrert 60 «mannslange» hellekister (fig. 5). Funnene som har gitt datering viser at ubrente graver i hellekiste var i bruk i hele jernalderen, men hadde størst popularitet i eldre jernalder. En håndfull av hellekistene fra eldre jernalder var overdimensjonerte for én person. For eksempel inneholdt en stor gravhaug på Nedre Vik i Kvam en kiste på 4,25 meter.<sup>28</sup> Mot slutten av jernalderen er det imidlertid slutt på overdimensjonerte kister på over tre meter. I vikingtid tyder visse funn på at man gravla personer i kister av tre, så vel som av stein. Ubrente gjenstander fra en rik kvinnegrav på Trå i (tidligere Granvin) lå blant råtnet treverk og jernrust. Arkeolog Haakon Shetelig, som gravde ut gravhaugen, tolket dette som restene av en trekiste.<sup>29</sup>

De store kistene står i kontrast til en annen type steinkister av betraktelig mindre format. Disse er ofte kvadratiske og måler mellom 35–70 centimeter. Kistene er åpenbart for små til å oppbevare et helt menneske, og følgelig rommer alle kremasjonsbegravelser. Med



**Figur 5** To hellekister i en gravhaug på gården Li i Kvinnherad. Det ble funnet ubrente menneskebein i begge kistene, samt gjenstander som daterer begravelsene til folkevandringstid.

Foto: Olav Espevoll 1928. ©Universitetsmuseet i Bergen.

28. Bendixen 1889, s. 27–28.

29. Shetelig 1913, s. 44–47.

bare 21 kjente eksemplarer står små steinkister i et markant mindretall i forhold til de «mannslange». Det er den lille kistetyper som først ble brukt i bronsealderen og senere dukket opp i Opedal langs Sørfjorden. Kar er gjenstanden som fremfor alt kjennetegner inventaret i de små kistene. Karet rommet de kremerte beinlevningene til den avdøde. Leirkar var vanligst, men man benyttet også trespann og importerte bronsekjeler fra Romerriket (fig. 2). Det forekommer også at beinbeholdere står fritt, uten å være satt ned i en liten steinkiste.

Ved utgangen av eldre jernalder opphørte bruken av små steinkister. Regionen ble nå influert av en ny form for kremasjonspraksis fra Østlandet, kjent som brannflak.<sup>30</sup> Brannflak karakteriseres av at bålørjen, det vil si rester fra likbålet er spredt utover en overflate. Bålørjen består av brente bein, trekull og aske, samt eventuelle gjenstander som ble brent sammen med den avdøde. Gjenstandene bærer ofte tegn på å ha vært utsatt for stor varme fra likbålet. Leirkarskår har bidratt til å datere mange av brannflakene fra eldre jernalder. I yngre jernalder er det særlig jordbruks- og tekstilredskaper, samt våpen, som ligger blandet med trekull og brente bein. Grensen mellom de to kremasjonspraksisene har ikke vært kategorisk, og i starten kombinerte de etterlatte innimellom elementer fra begge. Shetelig betegnet dette som en hybrid gravskikk.<sup>31</sup> Skikken med å anlegge brannflak fortsatte ut jernalderen. Et velkjent trekk ved kremasjonsgraver i Skandinavia er at de på langt nær inneholder alle beinrester til den avdøde.<sup>32</sup> Resten av bålørjen må ha blitt fordelt andre steder, kanskje i andre graver. Det betyr at hvert kremasjonsfunn ikke nødvendigvis tilsvare en separat likbrenning.

I et av brannflakene på Varberg i Eidfjord lå det 35 klinknagler og 40 spiker.<sup>33</sup> Etter alt å dømme representerer disse restene av en brent båt.<sup>34</sup> Graven er en av fem båtgraver i Hardanger, som alle er fra yngre jernalder.

Sammenliknet med ytre gravmarkering er det gravenes indre markering som bærer størst preg av variasjon. En helhetsvurdering av gravmaterialet viser at det var gjennomgående tre hovedskikker som ble praktisert i Hardangers jernaldersamfunn:

1. Kremasjonsgraver i små steinkister – med eller uten beinbeholder
2. Brannflak
3. Inhumasjonsgraver i avlange hellekister.

Kremasjonsgraver i små steinkister og bruken av kar som beholdere for den døde brente bein er gamle gravleggingstradisjoner som vi i jernalderens Hardanger finner første gang i eldre romertid. Ved utgangen av eldre jernalder har imidlertid meningsgrunnlaget for denne gravskikken falt bort. Ved overgangen yngre romertid/folkevandringstid blir brannflak den foretrukne kremasjonsskikken, noe som vedvarer til slutten av jernalderen. Parallelt med at man brente den døde på likbål gravla man også personer ubrente i avlange hellekister. Disse får innpass fra yngre romertid og brukes deretter helt til vikingtidens slutt. Bruken av både store og små steinkister er særlig fremtredende i eldre jernalder (tabell 2).

30. Shetelig 1912.

31. Shetelig 1912, s. 85.

32. Holck 1986; Kaliff 1992:120–123; Artelius 2010b; McKinley 2013.

33. Museumsnummer B4924.

34. Bendixen 1893, s. 6.

**Tabell 2** Indre gravmarkering i Hardanger

Gravskikk	Antall		Eldre jernalder	Yngre jernalder
1. Inhumasjonsgraver i avlange hellekister	60		18	12
2. Kremasjonsgraver i små steinkister, med eller uten beinbeholder	Med 13	Uten 8	15	
Kombinasjon av 2 og 3	2		2	
3. Brannflak/brannrop	36		18	15

## Organisering av landskapet

Gravminnene er fordelt på tre nivåer i Hardangerlandskapet: (1). Gravfelt. (2). Mindre gravgrupper (2-5 stk.). (3). Enkeltliggende graver.

Landskapsarkeologi fremhever hvordan det ikke eksisterte «tomme» eller meningsløse rom mellom funnsteder fra forhistorien. Landskapet var heller ingen passiv mottaker av menneskets handlinger.<sup>35</sup> I stedet har landskap sine egne unike kvaliteter, og det fantes en vekselvirkning mellom måten forhistoriske samfunn påvirket og ble påvirket av landskap og materialitet.<sup>36</sup> Visse regionale forskjeller i gravspråket kan ha sitt utgangspunkt i ulike fysiske forhold, for eksempel muligheter og begrensninger som lå i tilgjengelige byggematerialer, nærhet til vann, fjellområder eller plasser med utsyn.<sup>37</sup>

Gravminnene i Hardanger synes å gruppere seg på to typer steder i landskapet. Noen er plassert på nes og landtunger langs fjorden. Forholdet til fjorden er kraftig og gravminnene utstråler en sterk stedsfølelse.

Det var imidlertid flere betydningslag med i spill – og andre graver finner vi tilbaketrukket fra fjorden. Disse ligger på terrasser og flate bakketopper ved elv eller ferskvann. Det er i det sistnevnte landskapet, på terrasser og flater med oversyn over Eidfjordvatnet og Røldalsvatnet, at man anla de største jernaldergravfeltene. De ble plassert innerst i regionen, i randsonene mot utmarksressursene på Hardangervidda, og mot ferdselsveiene østover.<sup>38</sup> Plasseringen bidro til å romliggjøre makt og uttrykke sosiale og religiøse forestillinger omkring territorium, eiendom og slektskap.<sup>39</sup>

Hardanger har tre store jernaldergravfelt. Hereid i Nedre Eidfjord er det største med over 400 gravrøyser fra førromersk jernalder til vikingtid. Ikke langt unna, i Øvre Eidfjord finner vi Varberghaugen, en terrasse hvor det opprinnelig fantes 40–50 små, og sparsommelig utstyrte røyser (fig. 6). På gravfeltet Seim i Røldal lå det omkring 100 graver fra jernalderen, de fleste fra eldre jernalder (fig. 3). Selv med sine lange tidsspenn er det de store gravfeltene som oppviser minst formvariasjon av regionens gravminner. Brannflakskikken har tydelig stått sterkt på de store gravfeltene. Det er også på Seimgravfeltet at denne praksisen dukker opp for første gang i regionen. I øvrige deler av regionen finner vi også mindre klynger av gravminner som må karakteriseres som gravfelt, dvs. mer enn fem graver anlagt i tilknytning til hverandre (fig. 7). I alt er det samlet graver av en slik karakter på tolv lokaliteter. De uttrykker det samme gravspråket som de tre store gravfeltene.

35. Benes og Zvelebil 1999, s. 75.

36. Brown 2001, 2003; Hicks 2005; Hodder 2012; Olsen 2003, 2004, 2006, 2010; Webmoore 2007; Witmore 2004.

37. Owoc 2007, s. 116.

38. Drageset 2017; 2019.

39. Drageset 2019, s. 91.





**Figur 6** Satellittbilde av Øvre og Nedre Eidfjord, hentet fra Google Earth. Bildet illustrerer de to elveøyrene med karakteristiske terrasser som begge rommer jernaldergravfelt.

Illustrasjon: A. Drageset.

Forseggjorte gravlegginger var forbeholdt kun et sjikt av befolkningen. Dette gjelder fremfor alt de rikt utstyrte gravene på gårdene langs fjorden, selv om de mer unnselige gravene på Hereid og Vårberghaugen heller ikke representerer befolkningen i sin helhet. Videre viser gravene som kan kjønnsbestemmes utfra gjenstandene en tydelig overvekt av mannsgreaver i både eldre og yngre jernalder.<sup>40</sup>

## Forbi regionsgrensene

Hardangers tilstøtende regioner – Voss i nord og Sunnhordland i sør – er også svært rike på forhistoriske gravminner. Gravskikken på Voss, en innlandsregion som Hardanger, er blitt grundig analysert av Jenny-Rita Næss og senere tatt opp av Kristin Fjelberg.<sup>41</sup> Begge hadde et særlig søkelys på eldre jernalder. Sunnhordland ligger lengre ut i fjorden enn Hardanger og består av fastlandskommunene Kvinnherad og Etne i øst, samt fire øykommuner som strekker seg mot kysten. Jernalderens gravskikk i Etne, en utpreget jordbruksbygd, ble i 1975 behandlet av Signe Hvoslef Krüger, og i 1986 drøftet Anne-Brith Hatleskog yngre jernalders bosetningsutvikling i Sunnhordland og Hardanger.<sup>42</sup> Blant flere arkeologiske kilder benyttet Hatleskog gravmaterialet. Takket være tidligere arbeider har vi fordelen av å kunne sammenlikne noen av resultatene fra denne undersøkelsen med det vi vet om Hardangers naboregioner.

Det er små forskjeller mellom Etne og Hardanger når det gjelder monumentale gravhauger. De fire største haugene i Etne måler 21–24 meter i diameter.<sup>43</sup> Voss på sin side peker seg ut ved noen svært store hauger med en omkrets på rundt 30, 50 og 60 meter mot slutten av

40. Hanisch 2001, s. 49–50; Økland 2015, s. 97.

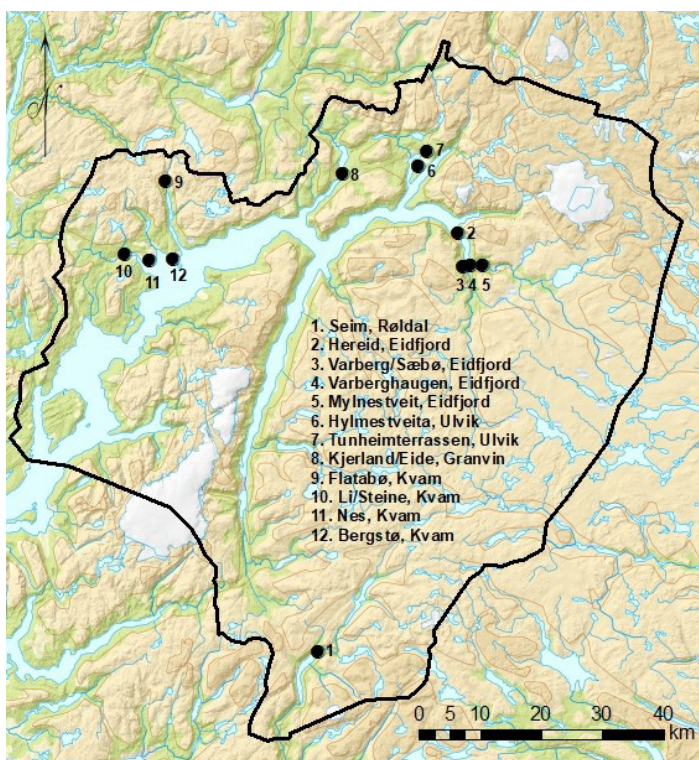
41. Næss 1996 [1968]; Fjelberg 2008.

42. Krüger 1975; Hatleskog 1986.

43. Krüger 1975, s. 45.

folkevandringstid.<sup>44</sup> Antall flatmarksgraver i yngre jernalder er beregnet til 14,1 % for Hardanger, og 30,2 % for Sunnhordland.<sup>45</sup> På Voss finnes det kun tre kjente graver uten synlig markering.<sup>46</sup> Gravlegging under flat mark ser dermed ut til å være en praksis som stod mye sterkere i ytre strøk enn i indre, hvor Hardanger utgjør et mellomstadium.

Sammenlikningen av gravminnenes indre markering viser at man allerede fra førromersk jernalder i Etne anla kremasjonsgraver i kiste og benyttet kar som beinbeholdere.<sup>47</sup> Å legge brente bein i kar har vært svært utbredt i Sunnhordland. I Etne alene er det rapportert om 36 beinbeholdere,<sup>48</sup> mens det i Kvinnherad er kjent ca. 25 eksempler.<sup>49</sup> Hardanger har til sammenlikning 22 eksempler på denne skikken. På Voss derimot finnes det bare fire antatte beinbeholdergraver. Alle er gått tapt, og en slik oppbevaring av bein har neppe vært vanlig her.<sup>50</sup> Langs ruten mot Voss via Granvin, er det kjent fem graver med beinbeholder satt ned i steinkister. Til tross for at denne ferdselsveien har vært i bruk over lang tid, er tradisjonen med bruk av beinbeholder praktisk talt ukjent på Voss.<sup>51</sup> Dette trekket ved kremasjonsgravene illustrerer at Hardangers gravspråk ikke kom svakere til uttrykk i grenseområdene.



**Figur 7** Gravfelt i Hardanger.

Illustrasjon: A. Drageset.

44. Næss 1996 [1968], s. 20-21; Fjelberg 2008, s. 34.

45. Hatleskog 1986, s. 75-76.

46. Næss 1996 [1968], s. 44-45; Fjelberg 2008, s. 34.

47. Krüger 1975.

48. Krüger 1975, s. 75.

49. Fett 1956, 1965.

50. Næss 1996 [1968], s. 43.

51. Næss 1996 [1968], s. 43.

Brannflak er en annen praksis som aldri fikk skikkelig innpass på Voss, verken i eldre eller yngre jernalder. I stedet var det vanligere å begrave de brente beina samlet og adskilt fra bålmørjen.<sup>52</sup> På Voss er det registrert tre båtgraver. Den eldste er datert så tidlig som folkvandringstid.<sup>53</sup> I Hardanger inneholdt fem graver båt, mens Sunnhordland som kystsonen har ni.<sup>54</sup> Antallet båtgraver er høyere – kanskje ikke så overraskende – nærmere kysten.

Det kanskje tydeligste dialektuttrykket i jernalderens Hardanger, er hvordan menneskene gravla flere hundretalls av sine døde på store kollektive gravplasser. Her brukte lokalbefolkningen landskapet for å forme en egenartet regional identitet. Gravfelt på linje med Hardangers størrelsesdimensjoner mangler på Voss og i Sunnhordland. Større konsentrasjoner av gravminner er særlig fraværende på Voss. Der kjenner vi bare ett eksempel på at flere enn fem graver er anlagt i tilknytning til hverandre.<sup>55</sup> Forskjellen viser seg også ved at brannflak, som var så rådende på de store gravfeltene, er ualminnelige på Voss. Klynger av gravminner som må karakteriseres som gravfelt er vanligere i Sunnhordland. I Etne spesielt, ligger gravhauger på terrassene Grindheim-Rygg og Støle-Sørheim.<sup>56</sup> I form av landskapsplussing og organisering finnes det likhetstrekk mellom gravfeltene i Etne og Hardanger. Den tydeligste forskjellen består i selve *antallet* graver. På terrassene i Etne ligger det 20–30 gravminner, men det kommer ikke i nærheten av proporsjonene vi ser i Hardanger.

## Et særegent regionalt gravspråk?

Et paradoks ved regionshistorie som sjanger er at man ofte fremhever regionens særdrag og indre homogenitet, samtidig som man leter etter variasjon og forskjeller innad i regionen.<sup>57</sup> Tanken om regional enhetlighet på den ene siden og lokale tradisjoner på den andre, er beskrivende også for denne undersøkelsen. Innad i Hardanger finnes atskillige lokale tradisjoner som lar seg avspeile i de enkelte bygder og grendelag. Dessuten var ingen av jernalderens graver helt identiske. Alle avdøde fikk på sin måte en unik begravelse, og hvert gravminne har sin biografi.

Fordelen ved å studere absolutt alt av tilgjengelig gravmateriale i en avgrenset region er at vi kan gjenkjenne underordnede typologiske elementer ved gravanleggene. Først etter en grundig undersøkelse av begravelsestradisjonen i hvert enkeltområde kan vi dra slutninger om forholdene over større områder. Dette er fordi sammenlikninger av gravskikk over store områder har en tendens til å rive gravene ut av sin sammenheng.<sup>58</sup> Med mindre vi baserer våre vurderinger på lokale forhold, risikerer vi å forenkle forhistorien og dens mennesker.<sup>59</sup>

Videre viser det arkeologiske materialet tydelig at man hadde utstrakte kontakter forbi regionsgrensene i jernalderen og mange trekk ved gravspråket var overregionale. Likevel kan ikke det vi har observert i Hardanger uten videre brukes til å skape generelle modeller for hele Vestlandet. Til tross for at Hardanger og tilstøtende regioner som Voss og Sunnhordland var vevd i hverandre gjennom mennesker, tro og materiell kultur, så hadde hver av områdene sin interne dynamikk, sine normer og tradisjoner man ønsket å leve etter. Ulike landskap, områders ulike muligheter, grenser og hindringer fremkalte ulik materiell respons – en særegen dialekt av gravspråket.

52. Næss 1996 [1968], s. 96–100.

53. Næss 1996 [1968], s. 84–85.

54. Hatleskog 1986, s. 82.

55. Næss 1996 [1968], s. 28.

56. Krüger 1975, s. 33–35.

57. Dyrvik 1998, s. 112.

58. Krüger 1975, s. 4 og 19.

59. Artelius 2000, s. 15.



## Litteratur

- Andersson, Gunnar 2005: *Gravspråk som religiøs strategi. Valsta og Valsta och Skälby i Attundaland under vikingatid och tidig medeltid*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 61. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Angell, Svein Ivar 2015: «Å bygga ein region som merkevare. Historiebruk i Hardanger». *Heimen 1*.
- Artelius, Tore 2000. *Bortglömda föreställningar. Begravningsritual och begravningsplats i halländsk yngre järnålder*, Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 36, GOTARC Series B. Stockholm: Gothenburg Archaeological Theses 15.
- Artelius, Tore 2010a: *Den gamla döden och den nya. Om vikingatidens förkristna begravningar, religiösa idéer och religionsskiftet*. Jönköping: Jönköpings läns museum.
- Artelius, Tore 2010b: «Människor är oftast döda», i *Utblickar från Munkedal. 10 000 år av bohusslänsk förhistoria*, Håkan Petersson & Christina Toreld (red.) Kulturhistoriska dokumentationer 27. Bohusläns museums förlag.
- Artelius, Tore & Mats Lindqvist 2007: *Döda minnen*, Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 70. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Bakka, Egil 1955: Den eldste jordbrukstida i bygdene ved Hardangerfjorden: kulturtilhøve og busetnad i yngre steinalder og bronsealder, upublisert magisteravhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Bakka, Egil 1963: «Forntida i Odda, Ullensvang og Kinsarvik», i O. Kolltveit (red.) *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og nyare tid, Bygdesoga I*. Odda: Odda, Ullensvang og Kinsarvik Bygdeboknemd.
- Barndon, Randi 2010: «Regional approaches to technology, clusters and local variation in a long term perspective: Sunnmøre in Western Norway», i Randi Barndon, Asbjørn Engevik og Ingvild Øye (red.) *The Archaeology of Regional Technologies: Case Studies from the Palaeolithic to the Age of Vikings*. New York: The Edwin Mellen Press.
- Benes, Jaromir & Marek Zvelebil 1999: «A historical interactive landscape in the heart of Europe: the case of Bohemia», i Peter J. Ucko og Robert Layton (red.) *The Archaeology and Anthropology of Landscape: Shaping your landscape*. London /New York: Routledge.
- Bendixen, Bendix Edvard 1893. «Undersøgelser og udgravninger i Eidfjord». Kristiania: særtrykk av *Årbok for Foreningen til norske Fortidsmindemerkens Bevaring 1892*.
- Bendixen, Bendix Edvard 1889: «Fornlevninger i Hardanger». Kristiania: Særtrykk av *Årbok for Foreningen til norske fortidsmindemerkens bevaring 1888*.
- Brown, Bill 2001: «Thing theory», *Critical Inquiry* 28.
- Brown, Bill 2003: *A Sense of Things: The object Matter of American Literature*. Chicago: University of Chicago Press.
- Drageset, Anne 2015: Hereid 25/9 og 25/17 Eidfjord kommune. Arkeologisk registrering i samband med forskingsgraving v/Universitetet i Bergen. Upublisert rapport. Bergen: Hordaland fylkeskommune.
- Drageset, Anne 2017: «Diachronic Powerscapes: A Case Study from Odda, Norway», i U. Rajala & P. Mills (red.) *Forms of Dwelling. 20 Years of Taskscapes in Archaeology*. Oxford & Philadelphia: Oxbow books.
- Drageset, Anne 2019: «The Hereid cemetery: relational agency and topography within the Iron Age mortuary landscape of Hardanger», western Norway, *Journal of Historical Geography* 66.
- Dyrvik, Ståle 1998: «Folketeljingane som inngang til ei distriktshistorie for Hardanger». *Hardanger, Hardanger historielag*.
- Ersland, Geir Atle 2009: «Skipsreideinndelinga etter Magnus Lagabøtes testament i 1277», i Brekke, Nils Georg (red.) *Kulturhistorisk vegbok: Hordaland*. Bergen: Nord 4.
- Espvoll, Olav 1929: «Faste og løse fornminner på Nedstås», upublisert rapport. Bergen: Bergens Museum.
- Fett, Per 1937: «Gravrøys på Opedal gnr. 74 bnr. 17 i Ullensvang s.», upublisert rapport. Bergen: Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, Per 1956: «Kvinnherad prestegjeld». *Førhistoriske minne i Sunnhordland 1*. Bergen: Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, Per 1965: «Fjelberg prestegjeld» *Førhistoriske minne i Sunnhordland 9*. Bergen: Historisk Museum, Universitetet i Bergen.

- Fjelberg, Kristin Agathe 2008: «Kremasjon og inhumasjon: ein komparativ analyse av gravskikk i Gloppen og på Voss i yngre romertid og folkevandringstid», upublisert masteroppgave. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Gansum, Terje. 2004: *Hauger som konstruksjoner. Arkeologiske forventninger gjennom 200 år*, GOTARC Series B. Gothenburg Archaeological Theses 33. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Grove, Knut, Gunnstein Akselberg & Randi Barndon 2016: «Perspektiv på region og regionalisering», i Gunnstein Akselberg, Randi Barndon & Knut Grove (red.) *Region og regionalisering – perspektiv og praksis*. Oslo: Novus forlag.
- Hanisch, Morten 2001: «Gravritualene – fortellinger om ære?: et nytt perspektiv på vestnorsk gravmateriale fra romertid og folkevandringstid», upublisert hovedfagsoppgave. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Hatleskog, Anne-Brith 1986: «Yngre jernalder i Sunnhordland og Hardanger. Busetnadsutvikling og samfunnsstruktur», upublisert hovedfagsoppgave. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Hicks, Dan 2005: «Places for Thinking' from Annapolis to Bristol: Situations and Symmetries in 'World Historical Archaeologies'», *World Archaeology* 37.
- Hodder, Ian 2012: *Entangled: An Archaeology of the Relationships Between Humans and Things*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Holck, Per 1986: *Cremated bones. A medical-anthropological study of an archaeological material on cremation burials*. Antropologiske skrifter, Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Jennbert, Kristina 1988: «Gravseder och kulturformer – i arkeologins gränsland», i Elisabeth Iregren, Kristina Jennbert, & Lars Larsson (red.) *Gravskick och gravdata*, Report Series 32. Lund: Department of Archaeology, Lund University.
- Kaliff, Anders 1992: *Brandgravskick och foreställningsvärld: en religionsarkeologisk diskussion*, Occasional papers in Archaeology 4, Uppsala universitet.
- Krüger, Signe Hvoslef 1975: «Trekk av jernalderens gravskikk i Etne. Forsøk på å skille ut lokale tradisjoner», upublisert magisteravhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Latour, Bruno 1987: *Science in action. How to follow scientists and engineers through society*. Milton Keynes: Open University Press.
- Lysgård, Hans Kjetil 2007: «Regioner som forestilte fellesskap – hvordan og hvorfor?». *Heimen* 2.
- McKinley, Jaqueline 2013: «Cremation», *The Oxford handbook of the archaeology of death and burial*. Oxford: Oxford University Press.
- Næss, Jenny-Rita 1996 [1968]: *Undersøkelser i jernalderens gravskikk på Voss*, AmS-rapport 7. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Olsen, Bjørnar 2003: «Material Culture after Text. Remembering Things», *Norwegian Archaeological Review* 36.
- Olsen Bjørnar 2004: «Momenter til et forsvar av tingene», *Nordisk museologi*.
- Olsen, Bjørnar. 2006: «Scenes from a troubled engagement: post-structuralism and material culture studies», i Christopher Tilley, Webb Keane, Susanne Kuechler, Michael Rowlands & Patricia Spyer (red.) *Handbook of Material Culture*, red. London: Sage Press.
- Olsen, Bjørnar 2010: *In defence of things: Archaeology and the Ontology of Objects*. Lanham: AltaMira Press.
- Paasi, Anssi 2010: «Re-visiting the region and regional identity. Theoretical reflections with empirical illustrations», i Randi Barndon, Asbjørn Engevik og Ingvild Øye (red.) *The Archaeology of Regional Technologies: Case Studies from the Palaeolithic to the Age of Vikings*. New York: The Edwin Mellen Press.
- Shetelig, Haakon 1905: «Munkerøyser på Eide gnr. 83 i Tørvikbygd i Kvam k.», Upublisert rapport. Bergen: Bergens Museum.
- Shetelig, Haakon 1912: *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergen: Grieg.
- Shetelig, Haakon 1913: «Portegnelse over de til Bergens Museum i 1912 indkomne saker ældre end reformationen», *BMÅ* 13. Bergen: Bergens Museum.
- Solberg, Bergljot 1984: «Norwegian spear-heads from the Merovingian and Viking periods», upublisert doktorgradsavhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.

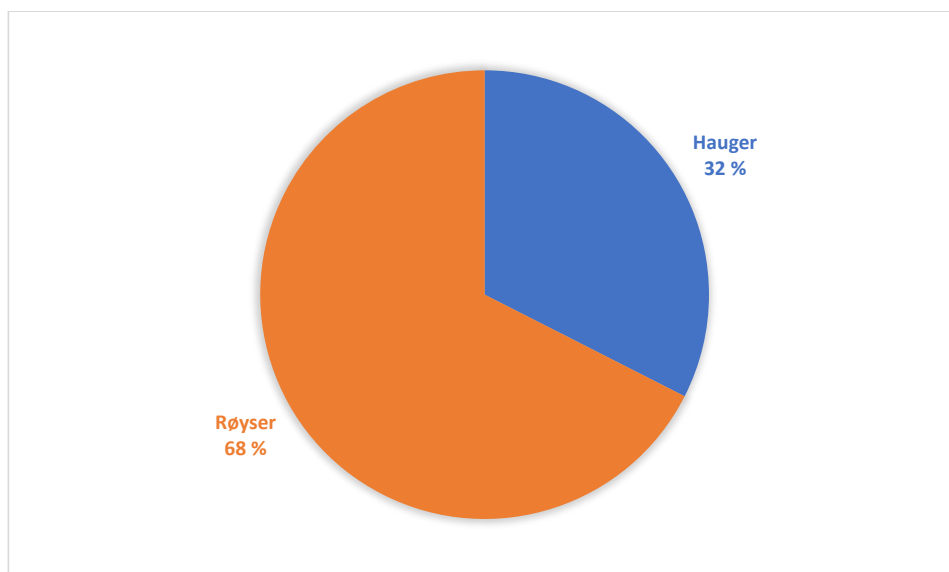
- Stenvik, Lars. 2005: «Gravhaug», i Einar Østmo & Lotte Hedeager (red.) *Norsk arkeologisk leksikon*. Oslo: Pax.
- Stylegar, Frans-Arne 2011: «Weapon graves in Roman and Migration period Norway (AD 1–550)», i Igor Khrapunov & Frans-Arne Stylegar (red.) *Inter Ambo Maria. Between Scandinavia and Crimea in the Roman period*. Kristiansand: Vest-Agder County Council, 'Dolya' Publishing House.
- Sund, Tore 1963: «Vestlandet», i Hallstein Myklebost & Sigmund Strømme (red.) *Norge. Land og folk 1*. Oslo: Cappelen.
- Webmoor, Timothy 2007: «What about 'one more turn after the social' in archaeological reasoning? Taking things seriously», *World archaeology* 39. <https://doi.org/10.1080/00438240701679619>
- Witmore, Christopher 2004: «On multiple fields: Between the material world and media: two cases from the Peloponnesus, Greece». *Archaeological Dialogues* 11. <https://doi.org/10.1017/s1380203805001479>
- Økland, Bård Gram 2015: «Frå istida til år 1000», i John Ragnar Myking, Jo Rune Ugulen & Bård Gram Økland (red.) *Hardanger: ei regionshistorie I*, Bergen: Fagbokforlaget.

## 5. MATERIALANALYSE

Tolkningene av hvordan den regionale gravskikken utviklet seg gjennom jernalderen er presentert i artikkel III. Ved å bryte opp og sammenlikne gravmaterialet fra Hardanger kan det identifiseres mønstre som belyser begravelsesritualenes kompleksitet og utvikling i regionen. Fire fysiske trekk ved gravenes ytre markering og ni fysiske trekk ved gravenes indre markering har vært gransket (se avsnitt 4). For å sikre etterprøvnbarhet er grunnlaget for konklusjonene utdypet i følgende avsnitt. Deler av resultatene er også presentert som tabeller i vedlegg 1.

### 5.1 Ytre gravmarkeringer

I Hardanger har både gravhauger og gravrøyser vært anlagt gjennom hele jernalderen. Blant de 115 gravminnene som inngår i katalogen er det fire ganger flere hauger enn røyser. Dette bunner trolig i at flere hauger enn røyser har gitt daterende gjenstander. Røyser er mer eksponert mot naturelementene. Vann og oksygen trekker lettere inn mellom steinene i en røys, mens haugen i større grad er forseglet av jord og torvkappe. Hvis man derimot regner med alle registrerte gravminner blir det klart at det er røysene som dominerer i Hardanger, med ca. 981 røyser mot 472 hauger (seks gravminner har ukjent ytre markering), (fig. 7). Det store antallet røyser er i hovedsak fra gravfeltene Hereid og Varberghaugen i Eidfjord. Dette mønsteret gjelder for hele jernalderen. Årsaken kan være god tilgang på lokal stein, samt at dyrkingsjord er en dyrbar ressurs, som måtte ofres ved å bruke den som bygningsmateriale i haug (Kristiansen 1986:153; Gansum 2002:254). Mindre enn fem prosent av gravminnene fra jernalderen på Vestlandet er såkalte storhauger med en diameter på mer enn 20 meter (Ringstad 1987; Iversen 1999:339-340). Storhauger har vært omtalt som «makt uttrykt i jord og sten» (Bratt 2008). I Hardanger kan 13 gravminner klassifiseres som storhauger, altså under én prosent. Disse er lokalisert i både ytre og indre del av regionen. Datagrunnlaget er for svakt til å si noe om tendenser i tid.



**Figur 7. Fordelingen mellom gravhauger og gravrøyser i jernalderens Hardanger. Illustrasjon: A. Drageset.**

Den strengeste og mest anvendte definisjonen av langhauger og langrøyser er gravmarkeringer over marknivå hvor gravens bredde er 50 prosent av lengden eller mindre (Gustafson 1906; Lillehammer 1985; Bergstøl 1995; Damlien 2002). I tråd med denne definisjonen som utgangspunkt finnes det 27 langhauger og 53 langrøyser i Hardanger. Så mange som 36 av de registrerte langrøysene er fra Hereidgravfeltet. I likhet med de andre røysene på gravfeltet, er disse små i størrelse (< 10 meter i lengde). Langhauger og -røyser blir ofte assosiert med kvinnegraver (Løken 1974; Høgestøl 1983; Farbregd 1988; Lillehammer 1985, 1988; Gustafson 1993; Tsigaridas 1996, Damlien 2002). Materialet fra Hardanger er for knapt til å dra slutninger omkring dette da bare to langhauger inneholder tilstrekkelig kvinneindikerende gravgods til å kunne tolkes som kvinnegraver. Den ene, F42 Nedre Folkedal<sup>16</sup>, er en kremasjonsgrav fra vikingtid hvor kvinnen var lagt i en båt. Langhaugene rommer også ubrente gravleggelse i hellekister (f.eks. F21 Sandve<sup>17</sup>) og brannflak (f.eks. F45 Selland<sup>18</sup>). Langhaugenes orientering i terrenget har vært avhengig av lokaltopografi. De følger

<sup>16</sup> Se kart 7 i katalog, vedlegg 2.

<sup>17</sup> Se kart 3 i katalog, vedlegg 2.

<sup>18</sup> Se kart 8 i katalog, vedlegg 2.

som regel fjorden og vanns lengderetning, eller ligger langsmed kanten av skråninger. Et liknende mønster gjenkjennes også i Etne (Krüger 1975:50).

I alt 121 gravminner i Hardanger er graver under flat mark uten bevart synlig markering på overflaten. Flatmarksgravene utgjør dermed om lag åtte prosent av alle kjente funn. Av disse inneholdt 22 funn daterende gjenstander (se tabell 3, vedlegg 1). Det er ikke utenkelig at flatmarksgravene opprinnelig har hatt markering på markoverflaten, selv om ingen slike er bevart frem til i dag. Et mulig unntak er F20 Nesthus<sup>19</sup> fra vikingtid. Her lå en 1,6 meter høy stein halvveis inne i, halvveis utenfor flatmarksgraven, og den kan være en veltet bautastein (Nesthus 1901).

Jordfaste steiner og eksisterende forhøyninger i terrenget ble innlemmet i en rekke av konstruksjonene,<sup>20</sup> og førte på et praktisk plan til at et monumentalt inntrykk kunne oppnås med mindre fysisk innsats. Slike små bergknauser ble en innarbeidet del av gravminnet, trolig tidlig i planleggingsfasen. Vi kan i ettertid se at steiner, knatter og bergframspring påvirket slik utformingen av gravminnet de ble en del av. Heller ikke markoverflaten hvor en flatmarksgrav ble lagt ned eller en gravrøys ført opp var et inaktivt jordstykke eller en nøytral plattform. Fra et nymaterielt ståsted var denne en absorberende overflate i konstant endring.

Fotkjeder og fotgrøfter er kantmarkeringer som avgrenser gravanleggets ytterkant mot det omkringliggende landskapet. Fotkjeden er konstruert av steiner, mens fotgrøften løper som en renne rundt anlegget. Den sunkne fotgrøften kan sees på som motstykket til den oppbygde fotkjeden (Næss 1996 [1968]:24-25). Ved visse anlegg i Hardanger omkranser kantmarkeringen bare deler av graven. I alt 36 gravminner har fotkjede av stein, mens 13 har fotgrøft. Av disse har fire gravhauger begge deler. Antakelig er det reelle antallet høyere i og med at ytre kantmarkering ofte ikke kommer til syne før etter avtorving. Totalt 16 daterte funn viser at fotkjede og fotgrøft er attributter som opptrer så å si utelukkende i eldre jernalder – og at disse gravene

---

<sup>19</sup> Se kart 3 i katalog, vedlegg 2.

<sup>20</sup> Eksempler på integrerte forhøyninger i terrenget kan spores i F1 Li, F14 Fonnaland, F22 Norheim, F42 Nedre Folkedal, F48 Nedre Seim, F56 Håheim, F60 Øvre Hakastad og F75 Åstestølen.

inneholder brannflak (se tabell 4, vedlegg 1).<sup>21</sup> Det å avgrense et gravminne med fotkjede eller fotgrøft har ikke vært avhengig av gravminnets størrelse og neppe heller av terrenget. Graver med denne typen kantmarkering er anlagt både på flate terrasser, i bakker og på bakketopper. I Hardanger inngår de nesten alltid i gravmiljø med andre gravminner uten kantmarkeringer. Fotgrøfter og fotkjeder kan ha vært en beregnet aktør i gravritualene, en aktiv del av minnestrategiene utspilt rundt gravmonumentet (Nowakowski 2007).

Systematiseringen av Hardangers gravminner med fotkjede eller fotgrøft har vist at alle, unntatt F102 Skarde<sup>22</sup>, inneholder brannflak fra eldre jernalder. Uåpnede gravminner med kantmarkering kan dermed gis en tentativ datering.

Komponenter plassert oppå gravene har bidratt til å gi disse et markant visuelt uttrykk. Dessverre har mange av disse markeringene forsvunnet over tid, enten de er flyttet på, overgrodd eller av forgjengelig organisk materiale. Vi kjenner 26 bautasteiner fra Hardanger fordelt på 18 lokaliteter (se tabell 5, vedlegg 1). Bare fire av dem er bevart *in situ* (fig. 8). Den fysiske forbindelsen til graver og gravfelt synes klar i og med at 19 av bautasteinene har vært direkte koblet til et gravanlegg. Det vanligste er én reist stein oppå haug eller røys, men én gravrøys, F84 Bu<sup>23</sup> i Ullensvang, datert til 900-975, skal ha hatt tre steiner i toppen. Bautasteiner finnes også på gravfeltene Hereid og Seim, samt mellom graver i mindre gravmiljø. Ved F14 Fonnaland<sup>24</sup> og F20 Nesthus inngikk steinene som en del av anlegget da de ble funnet, og kan være bautasteiner som har veltet i årenes løp. Det er utfordrende å tidfeste bautasteinene. Steiner som står på daterte gravminner kan bare aldersbestemmes *terminus post quem* (TPQ), ettersom bautasteinene må være oppført enten samtidig som gravminnet ble bygget,

---

<sup>21</sup> Her er F102 Skarde et unntak og inneholdt en eller flere ubrente begravelser fra vikingtid. Gjenstandene lå her i en 1,8 meter lang hellekiste (Fett 1954d:3). Hellekisten er en mulig sekundærgrav og F102 Skarde kan også ha inneholdt et brannflak av eldre dato.

<sup>22</sup> Se kart 21 i katalog, vedlegg 2.

<sup>23</sup> Se kart 15 i katalog, vedlegg 2.

<sup>24</sup> Se kart 4 i katalog, vedlegg 2.

eller senere. De fem steinene som kan gis TPQ-datering ble tidligst reist i yngre jernalder.



**Figur 8. «Bårstesteinen» på Trå med utsyn over Granvinsvatnet. Foto: A. Drageset 2018.**

Såkalt hellige hvite steiner er blitt sett som et parallellfenomen til bautasteiner, der begge er tolket som fallossymbol og forbundet med fruktbarhetskult (Skjelsvik 1953:121; Næss 1996 [1968]:27; Bakka 1963:146). To gravhauger, F3 Sunndal<sup>25</sup> og F82 Hauso<sup>26</sup> (fig. 9), rommet begge en hellig hvit stein med fallosform og halvkuleformet hode som utvider seg forbi skaftet. Eksemplaret fra F3 Sunndal er noe kortere og av enklere form enn steinen fra F82 Hauso. Steinen fra F82 Hauso er hogget i kleberstein, et noe sjeldent valg av råmateriale. Som regel er steinene av andre hvite bergarter, som hvit kvartsitt eller marmor (Bakka 1963:143-144; Solberg 1999:99). Begge

---

<sup>25</sup> Se kart 1 i katalog, vedlegg 2.

<sup>26</sup> Se kart 15 i katalog, vedlegg 2.



steinene nærmest trillet ut etter ureglementert graving i haugene. Det gjør at vi ikke kjenner til indre gravmarkering, eller eventuelle gjenstander som kan datere dem nærmere. Blant de hellige hvite steinene som er funnet i Norge regner arkeolog Bergljot Solberg (1999) ca. en tredel av dem for å være funnet oppå eller inni graver. I flere tilfeller hvor steinen har stått inne i en haug eller røys, har den også inneholdt hellekiste (Solberg 1999:99-100). Bjørn Myhre (2006) er skeptisk til den sterke koblingen til gravminner, og mener at hellige hvite steiner kan ha hørt til på førkristne helligsteder, som senere ble tidligkristne kirkesteder. Han mener også at dateringen fra eldre jernalder bør utvides til også å gjelde yngre jernalder. Han vurderer for øvrig gravminnekontekstene til F3 Sunndal og F82 Hauso som usikre ettersom de er tuftet på lokale finners forklaringer (Myhre 2006:242, 244).



**Figur 9.** «Hellig hvit stein» fra F82 Hauso. Lengde 49 cm. Foto: S. Skare © Universitetsmuseet i Bergen.

Det finnes en rekke eksempler på at man ofret slakt til gravhauger ved spesielle anledninger, som St. Hans eller når noen på gården døde (Shetelig 1911b). Etter tradisjonen bodde han som ryddet gården Lutro i «Stevarshaugen» (F87 Lutro<sup>27</sup>). Det

---

<sup>27</sup> Se kart 16 i katalog, vedlegg 2.

rapporteres om at man i nyere tid har ofret mat og drikke til denne haugen. Tilnavnet henspiller på at haugen var et samlingssted for musikk og stevleik. Ifølge Fett (1955b) kan slike tilnavn være gamle og mer utbredt enn det vi kjenner til i dag. Av gravminner med tilnavn som viser til gårdens rydningsmann finnes «Råkallehaugen» på F48 Nedre Seim<sup>28</sup> og «Rorskarlehaugen» på F84 Bu. Kombinasjonen av tekstilredskaper og personlig utstyr som ble hentet ut fra F84 Bu tyder riktignok på at denne vikingtidsgraven tilhørte en kvinne.

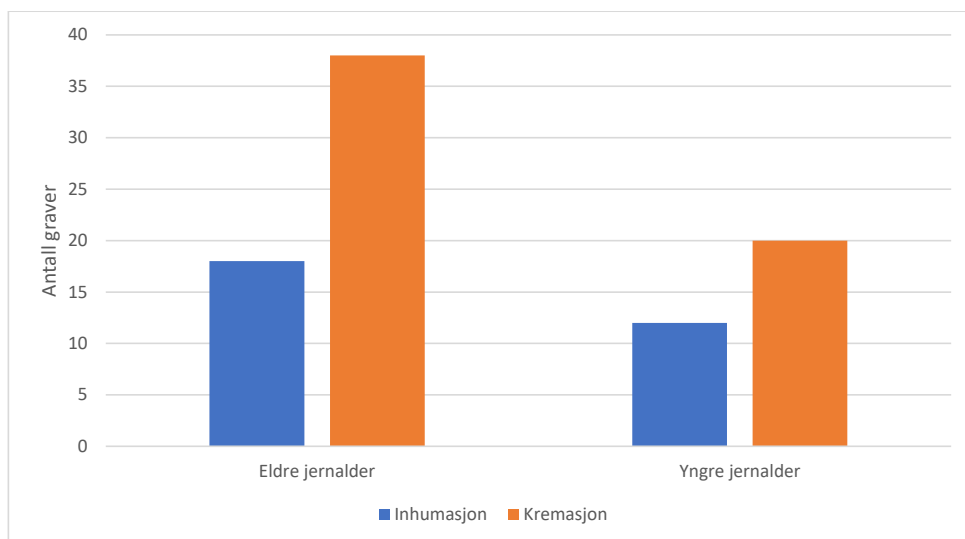
## 5.2 Indre gravmarkeringer

Kjernerøyser, dvs. komprimerte steinrøyser under jordkappen, er registrert i 28 gravhauger, og av disse dekker 25 av kjernerøysene en kremasjonsgrav. Kremasjon var den dominerende likbehandlingsformen i hele jernalderen (fig. 10). Små steinkister ble benyttet til de kremerte restene i eldre jernalder. De små steinkistene har en lengde mellom 35-70 cm<sup>29</sup> og flere av dem er kvadratiske (se tabell 6, vedlegg 1). Kistens bunn ble sjelden preparert, men unntaksvis er det lagt ned en bunnhelle eller never som bunndekke. Fra B2-D2 forekommer det også at beinlevningene til den avdøde er samlet i en beholder. Som oftest er beinbeholdere satt ned i små tilnærmet kvadratiske kister, men det forekommer også at de står fritt, uten konstruert ramme. Leirkar, trespann og importerte bronsekjeler ble benyttet til oppbevaring av brente bein (se tabell 7, vedlegg 1). Ved utgangen av D2 forsvant små kister som ramme for kremasjonsgravene (fig. 11).

---

<sup>28</sup> Se kart 8 i katalog, vedlegg 2.

<sup>29</sup> Med unntak av F48 Nedre Seim som er 1,4 meter.



**Figur 10. Kremasjon var dominerende likbehandling gjennom hele jernalderen (N=88). Illustrasjon: A. Drageset.**

En annen kremasjonsgravskikk, *brannflak*, ble praktisert parallelt, fra C3 og ut yngre jernalder. Brannflak erstattet små kister og beinbeholdere som den enerådende kremasjonsgravskikken i Hardanger frem til vikingtidens slutt. Fra Hardanger kjenner vi 42 brannflakgraver. Brannflak kjennetegnes av at bålmørje fra likbålet bestående av brente bein, trekull og gjenstander, er spredt utover bakken, som regel uten noen form for indre oppbygging. En mindre utbredt variant, *branngrøp*, opptrer når bålmørjen er nedgravd. Brannflakene ligger nesten alltid utelukkende spredt på haug- eller røysbunn. De finnes som oftest i midten, noe trukket inn fra haugkanten. Brannflakene kan også være adskilt i to eller flere konsentrasjoner, noe som kan bety flere separate gravlegginger i samme haug/røys. Røysstein er vanligvis lagt umiddelbart på brannflaket og utgjør dermed det ytre gravminnet. Skikken har stått særlig sterkt på gravfeltene i regionen, Hereid, Varberghaugen og Seim. Det er også på Seimgravfeltet at vi kjenner det første eksempelet på denne praksisen: I rundhaugen F106 Seim lå brannflaket fordelt på bunnen, noen steder i dype branngrøper (Bendixen 1894:24-25). På midten av haugbunnen lå skår av spannformete leirkar med dekor som dateres

til C3 (Bøe 1931a:166; Engevik 2007:40). Etter dette fortsatte man å anlegge brannflak på Seim gjennom hele eldre jernalder, trolig også i yngre jernalder (F111 Seim<sup>30</sup>).

Brannflak finnes også i kombinasjon med små hellekister. En slik kombinasjonsløsning ble avdekket i en røys fra F79 Lote I<sup>31</sup> i Ullensvang. Her stod en liten tørrmurt kiste med dekkheller og bunnhelle. Kisten var tom, men hvilte på et brannflak av trekull, brente bein og varmepåvirkede gjenstander (Bøe 1931c). Et fragment av en korsformet spenne daterer funnet til C3-D2a. Bakka (1963:134) mener funnet er eksempel på en brannflakgrav som har vært påvirket av den «gamle» skikken med bruk av kister og beholdere, av Shetelig (1912a:85) omtalt som en *hybrid gravskikk*. Bakka trekker paralleller til et beslektet funn fra B6081 Haus på Osterøy i Nordhordland. Vi trenger imidlertid ikke se lenger enn til et annet funn i Hardanger, til F6 Mundheim III<sup>32</sup> fra tidlig D1, for å finne et tilsvarende eksempel. Her lå brente bein og fragmenter av samme spillterning både i en liten kiste og i et brannflak på bunn (de Lange 1917).

Løse heller er benyttet som konstruksjonselement i noen av gravene. De er da plassert direkte på et brannflak eller på gravgods uten noen annen oppbygging. Noen av hellene kan ha vært en kollapset steinkiste, eller dekkheller til en råtnet trekiste. Shetelig (1912a:182) så F84 Bu som et eksempel på bruk av en liten hellekiste i vikingtid. Gravgodset lå mellom to steinheller, den øverste hellen var noe buet, slik at det ble dannet et mellomrom. Små hellekister var ikke vanlige i vikingtid. Det er derfor mer sannsynlig at kremasjonsgraven F84 Bu er et eksempel på bruk av løse steinheller, ikke en rammekonstruert kiste.

De første inhumasjonsgravene i Hardanger har vært våpengraver uten kiste. F99 Prestegård<sup>33</sup> og F100 Eide<sup>34</sup> (se artikkel I og III) er fra rundt år 200 e.Kr. Like etter dukker de såkalte «mannslange» hellekistene, opp i Hardanger. Sheteligs (1912a) teorier om at den nye gravskikken skyldes en germansk innvandring fra kontinentet

---

<sup>30</sup> Se kart 22 i katalog, vedlegg 2.

<sup>31</sup> Se kart 6 i katalog, vedlegg 2.

<sup>32</sup> Se kart 1 i katalog, vedlegg 2.

<sup>33</sup> Se kart 20 i katalog, vedlegg 2.

<sup>34</sup> Se kart 20 i katalog, vedlegg 2.

ble tidlig avkreftet av Bøe (1930c). Trolig er introduksjonen av ubrente graver et resultat av keltiske eller romersk-kristne impulser (Stjernquist 1955:65). Kistene er enten konstruert av kantstilte flate heller, oppmurt av rulle- eller kampestein, eller en kombinasjon av begge deler.<sup>35</sup> Kistene ser ut til å ha vært konsekvent dekket av en eller flere heller som innimellom strakk seg langt utover kistekantene. Hellekistene ble enten reist på opprinnelig markoverflate eller skåret ned i undergrunnen.<sup>36</sup> Et lite antall hellekister fra eldre jernalder er overdimensjonerte for én person.<sup>37</sup> I den andre enden av skalaen inneholder enkelte ubrente graver kister som er for korte til å romme et fullvoksnet menneske.<sup>38</sup> Disse kan tolkes som barnegraver (Gjessing 1927) eller ha vært beregnet på at den avdøde skulle legges i hockerstilling (Næss 1996 [1968]:40-41). Skikken med å plassere ubrente individ i hellekister er særlig fremtredende i eldre jernalder, men fortsatte ut hele jernalderen (se tabell 8, vedlegg 1).

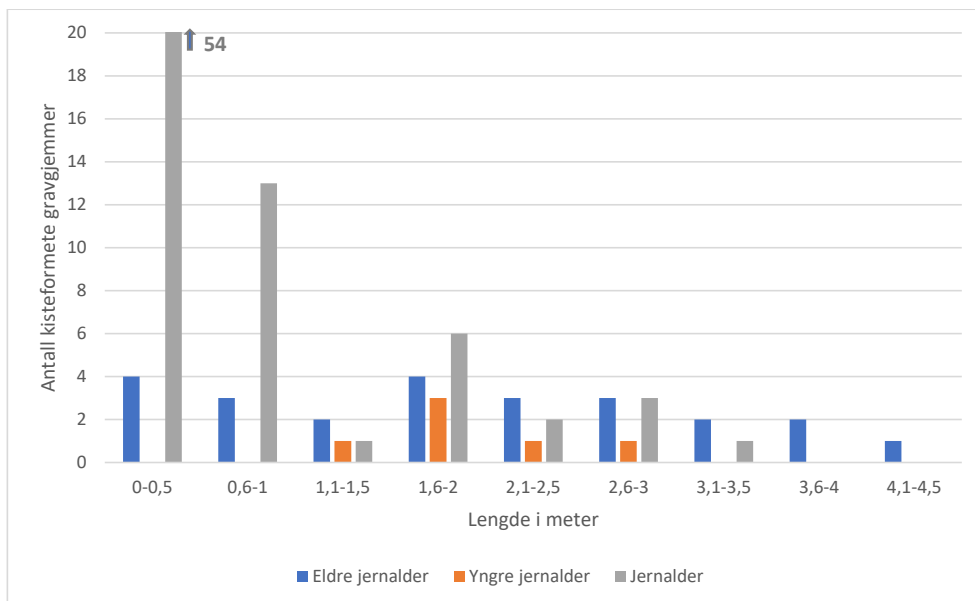
---

<sup>35</sup> Kistene er tørrmurte, med unntak av i F56 Håheim fra yngre jernalder som var oppmurt med leirklining.

<sup>36</sup> Eksempler på kister skåret ned i undergrunnen: F6 Mundheim I, F9 Røyrvik, F17 Nordre Birkeland, F28 Øystese, F47 Trå, F48 Nedre Seim og F69 Tveit.

<sup>37</sup> F4 Nerhus, F12 Tørvik, F27 Nedre Vik, F30 Soldal og F91 Opedal.

<sup>38</sup> F. eks. F41 Øvre Folkedal og F54 Skaftedal.



**Figur 11. Tidsfordeling av steinkister med oppgitt lengdemål (N=110). Små kister til kremasjonsgraver, under én meter i lengde opphørte ved utgangen av eldre jernalder. Det samme gjelder overdimensjonerte hellekister på over tre meter, ment for inhumasjonsgraver. I yngre jernalder var hellekistene dimensjonert for én ubrent gravlegging. Illustrasjon: A. Drageset.**

Trekister er forbundet med ubrente graver fra yngre jernalder, men materialet som kan belyse omfanget er spinkelt. En sekundærgrav ble på 900-tallet anlagt i en eksisterende gravhaug på F47 Trå<sup>39</sup>, hvor smykker, tekstilrester og husholdningsredskap tilhørende en kvinne lå blandet med råtnet treverk og jernrust. Shetelig (1913:44-47) anså kvinnen for å ha vært gravlagt i en trekiste på omkring tre meter. Også i flatmarksgraven F25 Valland<sup>40</sup> er 32 jernnagler tatt til inntekt for at graven opprinnelig inneholdt en trekiste (Ramstad mfl. 2016). Graven dateres til overgangen mellom merovingertid og vikingtid. Til tross for manglende nagler eller spiker viser Shetelig (1912a:203) til F35 Bakke<sup>41</sup>, en rundrøys fra 900-tallet, som eksempel på en ubrent grav fra vikingtid uten steinkiste, og holder det derfor som sannsynlig at den avdøde har ligget i en trekiste.

<sup>39</sup> Se kart 8 i katalog, vedlegg 2.

<sup>40</sup> Se kart 4 i katalog, vedlegg 2.

<sup>41</sup> Se kart 6 i katalog, vedlegg 2.

Det foreligger forholdsvis få innberetninger som angir kistens plassering i graven, bare om den ble funnet sentralt eller i kanten av gravminnet. I 16 tilfeller ligger da kisten i «kanten av haugen», mens fem funn nevner spesifikt plassering i midten. Bare unntaksvis er det nevnt om kisten stod på bunnen eller befant seg i haug- eller røysfyll. Tolv av gravene inneholder sekundærgraver og antyder at det ikke var uvanlig å gjenbruke gravmonumenter.<sup>42</sup> Alle sekundærgravene er funnet i haug, og er oftest satt inn i haugfyllet, mens primærgraven er skåret ned i undergrunnen. Sekundærgravene vitner om innvirkningen eldre gravminner har hatt på menneskene som bebodde plassen. Det kunne gå flere hundre år før haugen igjen ble tatt i bruk, som i F47 Trå, hvor innsettelsen av trekisten på 900-tallet delvis ødela en liten kvadratisk hellekiste fra eldre jernalder. Sekundærgraver som denne kan ha hatt som formål å hekte sin slekt til en allerede etablert manifestasjon i landskapet.

For i alt 29 avlange kister med inhumasjonsgraver foreligger det opplysninger om kistens orientering. De gir likevel et svakt grunnlag for å se et mønster. Det er likevel sikkert at én himmelretning ikke har vært foretrukket. Det er mer naturlig å tenke seg at kisten og den avdøde har vært lagt i samme retning som hellingen i terrenget. En nærmere gjennomgang av landskap og lengderetning til de 29 kontekstene viser derimot at dette ikke er tilfelle. Kistene er av og til anlagt slik at de følger hellingen i terrenget, men like ofte gjør de ikke det. Som ved orientering av selve kistene er det vanskelig å finne spor som bestemmer likets orientering, Det eneste som er sikkert er at man har fulgt lokaltopografien såpass at den avdøde aldri har ligget med hodet i terrengets skrånende retning, det vil si «opp ned». I syv inhumasjonsgraver har disposisjonen i kisten vært slik at utgraver har kunnet tolke hvordan den avdøde har vært orientert.<sup>43</sup> Det mest illustrerende eksempelet er F17 Nordre Birkeland<sup>44</sup> fra D2b. Ut fra gravgodset og dets plassering anså Shetelig (1912b) funnet som en dobbeltgrav. En 2,8 meter lang hellekiste var gravd ned øst-vest langs med en terrassekant. En

---

<sup>42</sup> F1 Li, F6 Mundheim, F12 Tørvik, F19 Midhus, F47 Trå, F61 Vambheim, F70 Varberg, F73 Varberg, F79 Lote, F80 Lote, F94 Sekse, F95 Hovland.

<sup>43</sup> F4 Nerhus, F6 Mundheim, F17 Nordre Birkeland, F28 Øystese, F42 Øvre Folkedal, F47 Trå og F91 Opedal.

<sup>44</sup> Se kart 3 i katalog, vedlegg 2.

kvinne har trolig ligget med hodet mot øst før en mann noe senere ble stedt til hvile med hodet mot vest (Shetelig 1912b).

Biologi og kultur er nært bundet sammen, og kultur former vår biologi (Tarlow & Stutz 2013:3). Skjelettresten i graven kan gi informasjon om den avdødes diett, sykdommer og visse typer fysisk arbeid (Baker 2013:11). Osteologiske spor som viser at personen har overlevd ulike skader eller sykdommer forteller oss også at samfunnet ivaretok sine sårede og syke (Tarlow & Stutz 2013:4). Naturvitenskapelige metoder, som isotopanalyser av bein kan også produsere kunnskap om en persons reisemønster i livet (Eriksson 2013), mens DNA-analyser har vært benyttet for å sannsynliggjøre slektskap mellom de gravlagte på gravfelt (Härke 1992; Bramanti 2013). For Hardangers del mangler denne typen analyser, først og fremst grunnet begrensede mengder beinmateriale, men delvis også grunnet fravær av forskning. Noe skjelettmateriale fra Hardanger er likevel blitt humanosteologisk undersøkt med hensikt å ta rede på den gravlagtes kjønn og alder. Per Holck (1983a, 1983b, 1983c, 1985, 1988a, 1988b) har analysert beinrester fra seks gravfunn i Hardanger, alle kremasjonsgraver.<sup>45</sup> Fire kvinner og fire menn i alderen 20-40 år er tentativt identifisert. I to tilfeller var det rester av flere individ i samme beinsamling. F4 Nerhus, en av de få inhumasjonsgravene hvor det var bevarte skjelettresten, er undersøkt av Anne Karin Hufthammer (1981). Det var ikke mulig å bestemme individets kjønn, men personen var mellom 30-50 da han eller hun døde.

Ut fra tradisjonell kjønnsbestemmelse av gravgods er de fleste gravlagte enkle å tolke som enten kvinne eller mann. Nøkler, tekstilredskaper og smykkekomposisjoner har vært regnet som en del av kvinnesfæren, mens våpen, beltesteiner og smidredskaper har vært ansett for å være mannsutstyr. Likevel er det etter hvert en rekke studier som viser at det ikke alltid er korrelasjon mellom gravgods og biologisk kjønn (f.eks. Lucy 1997, 1998; Rega 1997; Hedenstierna-Jonson mfl. 2017; Berg 2021:327-335). En kjønnsfordeling av gravgods anses for å gjenspeile sosial status og arbeidsfordeling i

---

<sup>45</sup> F6 Mundheim, F22 Norheim, F48 Nedre Seim, F79 Lote, F92 Opedal og F108 Seim.



forhistorien, men problemet er at det finnes variasjoner av sosialt kjønn. En begravelse har videre kombinert sorg og tap med forhandlinger omkring de etterlattes plass i en ny og ukjent situasjon. Formålet var mest sannsynlig å gjenopprette orden og likevekt, ikke å legge ned gjenstander som nøyaktig rekonstruerte den avdødes kjønnstilørighet.

En gravferd i jernalderens Skandinavia var neppe en enkeltstående hendelse, men en sekvens med mange trinn. Graven, slik vi finner den i dag, representerer trolig et av de siste trinnene (Artelius 1988:23). Gravskikken favnet dermed om mer enn det som lar seg påvise i dag. Gravgoods og eventuelle skjelettresten har ofte blitt viet nesten all oppmerksomhet på bekostning av graven som helhet (Gansum 2004). Det strukturelle skillet mellom natur og kultur plasserer «naturlige» elementer, som torv, stein, bergframspring ol. i en separat ontologisk sfære fra den menneskeskapte delen av gravminnet. Et slikt skille passiviserer egenskapene hos materielle komponenter som både tillot og motarbeidet utformingen av et gravminne. Skillet mellom naturlige og menneskeskapte elementer i gravanleggene var i virkeligheten utflytende. Geologisk materiale ble bearbeidet under gravritualet, og i likhet med gjenstandene, tillagt et meningsinnhold (Last 2007:4). For å forstå gravens kompleksitet må alle tilgjengelige bestanddeler innlemmes i tolkningen av den. Dette betyr ikke at vi bør nedtone betydningen av gjenstander i graven, men å behandle dem for det de er – en integrert del av gravminnet.

Alle kjente gjenstander knyttet til undersøkelsesmaterialet står listet under det enkelte gravfunn i katalogen (vedlegg 2). I eldre jernalder var kar den mest utbredte gjenstandskategorien i Hardanger. Leirkar, trespann eller importerte bronsekjeler finnes i 46 av 63 funn fram til utgangen av D2. Spannformete leirkar dominerer.<sup>46</sup> Karene opptrer ikke simpelthen som løvsøre, men jevnlig som en fysisk beholder for den avdødes levninger. Karene er således en dynamisk del av den indre

---

<sup>46</sup> I henhold til Johs. Bøe (1931:202) foregikk produksjonen av perle- og knottedekorerte spannformete leirkar (siste del av 500-tallet) i området Hardanger-Sogn.

gravmarkeringen. Tilsvarende fra yngre jernalder vitner mengder av klingsøm og spiker om at båter ble brukt som gravgjemme.<sup>47</sup> Båtene fulgte med resten av gravgodset, men hadde også i seg selv en virksom rolle som ramme for gravleggingen.

Det er et forholdsvis lite antall smykker og draktutstyr i gravmaterialet. Korsformete spenner (8 eksemplarer) er vanligst i eldre jernalder og ovalformete spenner (9 eksemplarer) er vanligst i yngre jernalder. I graver fra yngre jernalder er det også funnet til sammen 36 glassperler. I forbindelse med dette prosjektet ble det avdekket nye gjenstander på Hereidgravfeltet. I F67 Hereid<sup>48</sup>, en kremasjonsgrav fra vikingtid, ble det funnet fem glassperler, to hvite, en grønn og to turkise (fig. 12). De to hvite perlene har en misfarget overflate og kan opprinnelig har vært gule (jfr. Brugmann 2004:24). Perlene ble produsert ved at varmt glass ble snodd rundt en metallstang og deretter vendt rundt i en leirovn. Under kjøleprosessen trakk metallet seg sammen mer enn glasset og perlen løsnet (Guido 1978:7). Denne teknikken ser ut til å fullstendig dominere skandinavisk perleproduksjon fra yngre romertid og fremover (Callmer 2003:40). Fremgangsmåten er synlig på den ene turkise perlen som har en merkbart vertikal spleis der hvor det varme glasset har smeltet sammen.



**Figur 12 og 13. Glassperler fra F67 Hereid og kniv fra F65 Hereid. Foto: A. Drageset.**

Personlig utstyr i form av ildslagningsutstyr, bryner, sakser, kniver og kammer ble lagt ned i gravene fra periode D1-D2. Røys F65 Hereid ble avdekket under

<sup>47</sup> F19 Midhus, F42 Nedre Folkedal, F71 Varberg, F81 Utne, F85 Bråvoll.

<sup>48</sup> Se kart 11 i katalog, vedlegg 2.

forskningsgravningen på Hereidgravfeltet, og datert til D<sup>49</sup>. Graven inneholdt en kniv av jern, et kamfragment av bein og et ubestemmelig jernfragment. Kniven er liten i størrelse, 13,7 cm lang og har en jevn overgang mellom rygg og tange mens bladet bøyer seg noe mot odden (fig. 13). Den ble funnet i en beinkonsentrasjon hvor det på en av de små beinbitene (1x0,7 cm) kunne anes en profilert kant og fire brukne kamtenner. Flere av de innsamlede beinfragmentene kan ha tilhørt samme kam, men ingen av de øvrige beina viser tegn på modifisering. Derimot er det kjent fra andre funn på Vestlandet at kamfragmenter har ligget blant skjelettrestene fra likbålet. Faktisk er kammer fra eldre jernalder på denne kanten av landet nesten utelukkende funnet som fragmenter i kremasjonsbegravelser (Hoftun 1993:8). I kremasjonsgravene, ser nærmest alt av gravgods ut til å ha vært lagt på likbålet. Metallgjenstandene er iblant intensjonelt bøyd eller preget av glødeskall, mens andre gjenstander kan ha biter av trekull festet til seg.

Vevsverd, spinnehjul og teiner opptrer fra siste del av eldre jernalder, mens øvrige tekstilredskaper, samt snekkerverktøy, jordbruksredskaper og husgeråd var stort sett fraværende før 600-tallet. Våpenutstyret i eldre jernalder domineres av spyd (14 eksemplarer), med enkelte innslag av sverd, piler, skjold og øks. Fra yngre jernalder finnes det hele 96 pilspisser, 30 sverd, 21 spyd, 27 økser og 7 skjold fordelt i Hardangers graver. Vi kjenner i overkant av 60 enkeltgjenstander fra gravfeltet på Hereid (se tabell 9, vedlegg 1 og fig. 14). Det ser ikke ut til å være en forskjell i mengde, kvalitet eller verdi til gravgodset funnet på gravfelt versus enkeltliggende graver.

---

<sup>49</sup> Se kart 11 i katalog, vedlegg 2.

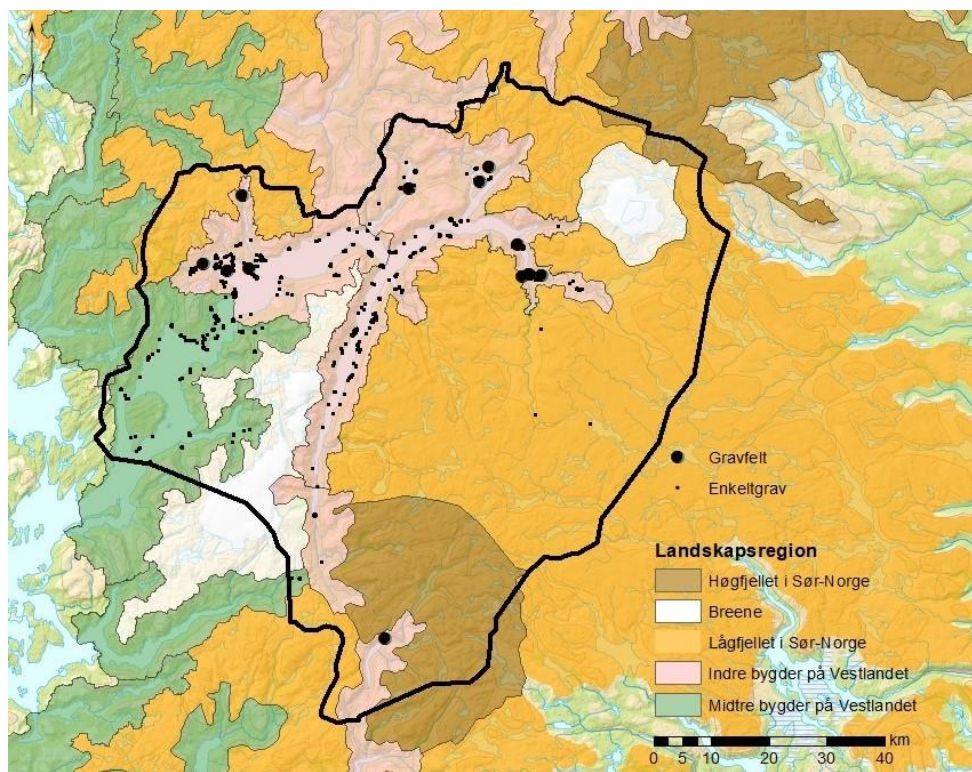


Figur 14. Gjenstander fra Hereidgravfeltet med museumsnummer. Foto og tekst: A. Drageset.

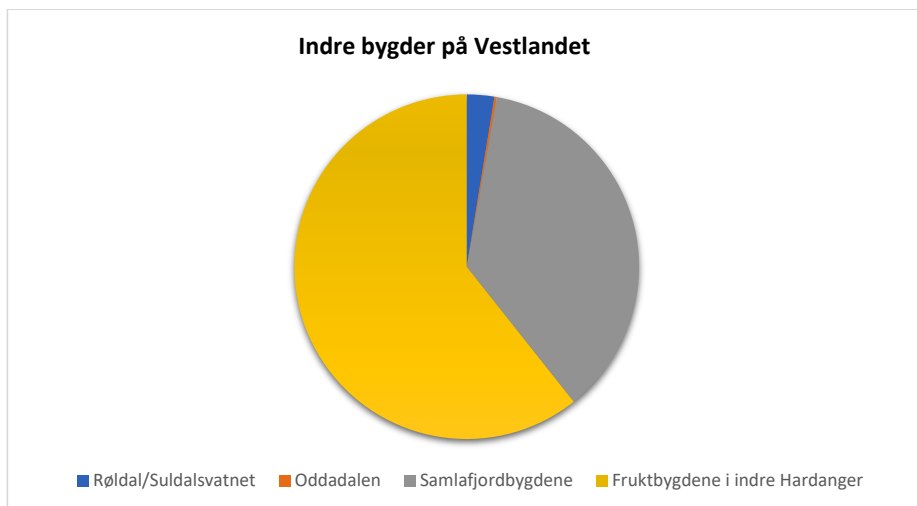
## 6. UTVIKLINGEN AV HARDANGERS GRAVLANDSKAP

Etter gjennomgangen av gravenes materielle oppbygging, vil det gjeldende avsnittet vektlegge romlig akkumulering. Majoriteten av Hardangers gravminner fordeler seg innenfor landskapsregion *Indre bygder på Vestlandet* i NIBIOs nasjonale referansesystem for landskap (fig. 15, jfr. tabell 2). Underregionene «Fruktbygdene i

indre Hardanger» (fig. 16) og «Samlafjordbygdene» (bygdene langs fjorden i Kvam og Jondal) rommer ca. 1300 av gravminnene i undersøkelsesområdet. Underregion «Røldal/Suldalsvatnet» er representert ved gravfeltet i Røldal. Landskapsregion *Midtre bygder på Vestlandet*, som i denne undersøkelsen inkluderer det sørlige Kvam og deler av Kvinnherad, er også forholdsvis rikt på gravminner. På *Lågfjellet i Sør-Norge* er det registrert tre graver, mens *Høgfjellet i Sør-Norge* og *Breene* inneholder ingen kjente gravminner.



Figur 15. Undersøkelsesområdets inndeling i landskapsregioner etter NIBIOs nasjonale referansesystem for landskap. Illustrasjon: A. Drageset.



**Figur 16. Gravminner i landskapsregion Indre bygger på Vestlandet fordelt etter underregion. Illustrasjon: A. Drageset.**

### 6.1 Overgangen bronsealder-jernalder

Bronsealderen la grunnlaget for det samfunnet som ble videreutviklet og omformet i jernalderen. At sekundærgraver fra jernalderen innimellom er satt inn i røyser fra bronsealderen er et kjent fenomen, og det ytre gravminnet kan dermed være eldre enn først antatt. Basert på røysernes oppbygging og beliggenhet på nes, knatter og knauser mente Bakka (1955:47) at en måtte regne med minst 100 gravrøyser fra bronsealder i Hardanger. Likevel er det bare registrert to sikre bronsealderrøyser.<sup>50</sup> I denne avhandlingen er det av betydning å vite hvilken gravmorfologi som var etablert i Hardanger før jernalderen for å forstå hvilke elementer som blir videreført og hvilke som gis opp. Slik kan vi gjenkjenne eventuelle sterke gravleggingstradisjoner i regionen. Elementer ved bronsealderens gravskikk er derfor inkludert i diskusjonen om kontinuitet i artikkel III.

Overgangen fra importert bronse til lokal jernproduksjon i førromersk jernalder bidro over tid til en markant utvikling av samfunnet. Introduksjonen av jern førte til at mer effektive våpen og redskaper kom i bruk. Bedre jordbruksredskaper førte til

<sup>50</sup> B8088 Utne, B5932 Kvam.

intensivering av jordbruket og ekspansjon i bosetning (Myhre 2002, 2003:61). Arne B. Johansen (1973) anså jordbruksbosetningen i førromersk jernalder til å være begrenset til tre eller fire gunstige områder ved kysten, og at jordbruket ikke spredte seg til mindre grøderike steder innover i fjordene før i romertid og folkevandringstid. Jernalderens begynnelse er preget av få arkeologiske funn, men det materialet som finnes viser like fullt at denne hypotesen ikke stemmer. Hardanger var befolket i førromersk jernalder. På Vik i Jondal, Seim i Granvin og Vik i Eidfjord er kokegroper og dyrkingsspor datert til perioden og et førromersk kleberkar er funnet på Kvåle i Jondal.<sup>51</sup> Helleristninger med skipsmotiv, blant annet fra Børve i Ullensvang, kan dateres til siste del av bronsealder eller førromersk jernalder (Wrigglesworth 2011). Videre har en <sup>14</sup>C-prøve datert en av røysene på Hereidgravfeltet til 395–210 f.Kr. Med hensyn til indre gravmarkering er det grunn til å anta at det var kontinuitet mellom bronsealder og førromersk jernalder. Deponering av kremerte beinrester i små steinkister kjennetegner yngre bronsealder. Lokalt kom denne skikken til syne i en bronsealderrøys i Kvam, datert til 1100-700 f.Kr. En liknende praksis sees igjen i F89 Opedal<sup>52</sup> fra B2. Det finnes derimot ingen undersøkte gravminner i Hardanger fra de 700 årene mellom disse to funnene. I Sunnhordland, er det imidlertid kjent tre kremasjonsgraver i små kister med datering til førromersk jernalder.<sup>53</sup> Det er derfor mulig å tenke seg at de etterlevende i Hardanger også praktiserte denne gravskikken i århundrene f.Kr.

## 6.2 Eldre jernalder

Konstruksjonen av de fem eldste jernaldergravene vi kjenner fra Hardanger er forklart og kartfestet i artikkel III. Et tankevekkende moment ved disse eldste gravene er at de alle ble bygget på steder som senere i jernalderen ble til lokale maktsentre og gravfelt. Disse var lokalisert til Hereid i Eidfjord, Eide i Odda, Seim i Røldal og Opedal langs Sørfjorden – med andre ord til de indre deler av Hardangerfjorden og dens fjordarmer,

---

<sup>51</sup> B13289

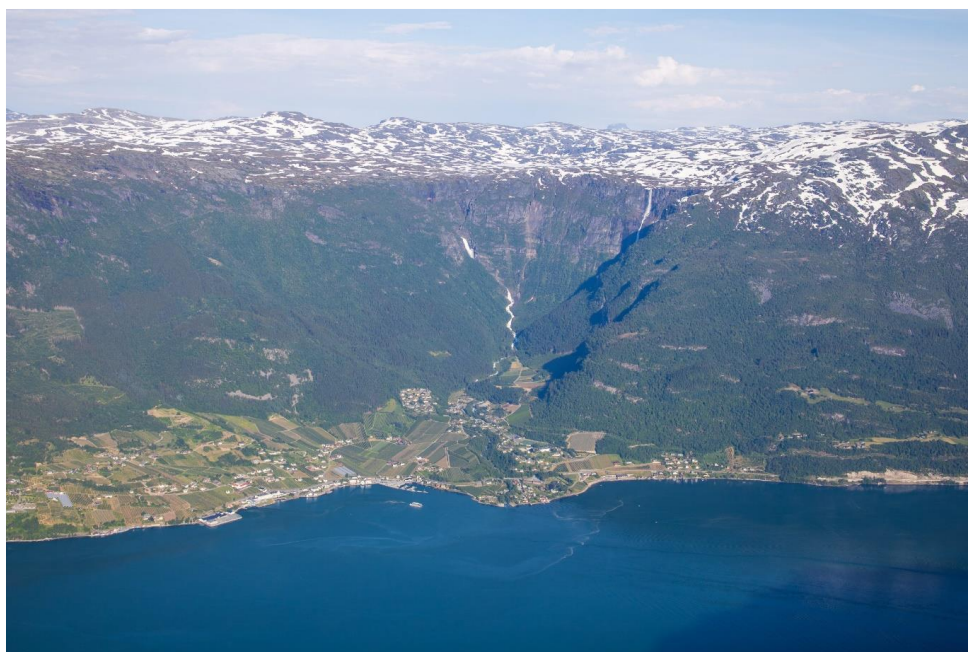
<sup>52</sup> Se kart 17 i katalog, vedlegg 2.

<sup>53</sup> B7765 og B7766 fra Øvstebø i Etne kommune og B6272 fra Holmedal, Kvinnherad kommune.



samt til fjellbygden Røldal. Etableringen av Hereidgravfeltet og gravfeltet på Seim i Røldal, er utredet i artikkel II. I artikkel I er gravhaugen på Eide i Odda diskutert i lys av hvordan landskap innvevdes i sosiale maktforhold. Det rike gravmiljøet på Opedal i Ullensvang kommune krever derimot en fyldigere redegjørelse.

Opedal er et område i bygden Lofthus og faller innunder landskapstypen *middels brede fjordløp* (Puschmann 2004:87-88). Området befinner seg i skjæringspunktet mellom et dramatisk fjordlandskap med bregrønn fjord og snaufjell på den ene siden, og en fruktbar jordbrukslend på den andre (Puschmann 2004:87-88) (fig. 17). Opedal ligger like nedenfor kanten av Hardangervidda, og består av vide jordbruksareal som skrånene ned mot Sørfjorden. Elven Opo renner fra Hardangervidda, gjennom Opedal, og ut i Sørfjorden.



**Figur 17. Lofthus/Opedal mellom fjorden og Hardangervidda. Foto: Tinderangel.no.**

På en av Opedals terrassekanter lå det fem gravrøyser på rekke. I en av røysene (F89 Opedal) ble det funnet en kremasjonsgrav i en liten kiste (fig. 18). Et bøyd enegget



kortsverd, skjoldbule, spydspiss og en kastespydspiss lå sammen med brente bein i en bronsekjele av typen østlandskjele. Gjenstandene er datert til B2. Bronsekjelen er én av to kjeler som er funnet på Opedal og vitner om kontakter mellom Hardanger og de provinsialromerske områdene. Bronsekjelene kan ha kommet til Opedal som et resultat av handel, gaveutveksling eller plyndring (Hauken 2005 [1984]:58-63), men det er også foreslått at høytstående krigere fra Norge som døde i kamp i områder hvor bronsekjelene var i produksjon, ble kremert på stedet, og beina fraktet hjem i en kjele (Oestigaard 1999). Graven fra F89 Opedal er fra et tidsrom hvor våpengraver var utbredte på Østlandet, men svært sjeldne på Vestlandet (Bakka 1963:114; Rygh 2007:13; Stylegar 2011). Både østlandskjelen og våpensettet vitner om kontakter med Østlandet. I løpet av romertid i Norge ble samfunnet gradvis mer lagdelt, basert på høvdingmakt og et krigeraristokrati. Makten ble forhandlet frem gjennom allianser og seier i krig (Odner 1973). I lys av dette kan graven fra F89 Opedal vitne om en økende militarisering av samfunnet, selv om det totalt finnes få graver med våpen i Hardanger.

Opedals rolle som et tidlig lokalt maktsenter støttes av en av de tidligste runesteinene vi kjenner i Skandinavia. De eldste runeinnskriftene på gjenstander, dukker først opp rundt år 200 e.Kr, sannsynligvis, sannsynligvis som et resultat av kontakt med Romerriket (Odenstedt 1990; Stoklund 1996). Omkring 20 meter nedenfor gravgruppen på terrassekanten på Opedal er det funnet en runestein. Den lå blant aske og kull og kan ha vært del av en grav. Filolog Ottar Grønvik (1996) har tolket steinenes innskrift til: *Begravelse. Boro, min kjære søster, skån meg.* Grønvik (1996) finner likhetstrekk mellom denne innskriften og runeformer fra våpenofferfunnet Illerup Ådal i Danmark. Han anser derfor steinen fra Opedal for å være fra 200 e.Kr. eller litt senere.

Opedal fortsatte å være et innholdsrikt gravmiljø og mulig kultsted utover i eldre jernalder. Fra folkevandringstid er det kjent to velutstyrte kvinnegraver på stedet (F91

Opedal<sup>54</sup> og F92 Opedal<sup>55</sup>) (fig. 18). Stedsnavnsforskeren Botolv Helleland (2002) ser videre en kopling mellom Opedals nabogård Ullensvang og en førkristen Ullinkult på stedet. Navnet har vært så innarbeidet og forankret til stedet at det ble videreført selv etter religionsskiftet. Frøyenes i samme bygd, og Hovland, ca. 10 km sør for Ullensvang, er andre mulige sakrale navn. Stedsnavnsforskningen har lenge vært avvist som kilde til kult, men i de senere år er den blitt videreutviklet og nyansert, og igjen ansett for å være en verdifull kildekategori. Stedsnavn kan sies å være det språklige bindeleddet mellom mennesket og stedene. Bruken av stedsnavn kan derfor gi grunnlag for et mer dynamisk bilde av forhistoriens religiøse landskap. Det er her verd å være oppmerksom på at stedsnavn peker tilbake på navngivingstidspunktet, og at det i prinsipp ikke kan tas som uttrykk for religionsutøvelse på andre tidspunkt enn da navnet ble til (Helleland 2002:81).

Topografisk er Opedal en inngangsportal mot Hardangervidda i øst. Ved tusen høydemeter over Opedal og Lofthus ligger kanten av Hardangervidda. Stien til fjells har vært en stabil ferdselsåre mellom Sørfjorden og høyfjellet. Trappetigen som i dag leder til Hardangervidda skal angivelig være bygget av Cisterciensermunker som holdt til på Opedal på 1300-tallet. Man kunne uten store problemer ta seg frem med kløvhest opp trappene (Fønnebø 1988:61-62). Adkomsten fra Opedal var viktig for ferdselsfolk som skulle ta seg over slepene mellom øst og vest. I tillegg har betydningen av ressurser fra høyfjellet, i form av vilt, fiske og beitemark for husdyr, gjort Opedal til et langvarig knutepunkt for ferdselstrafikken.

---

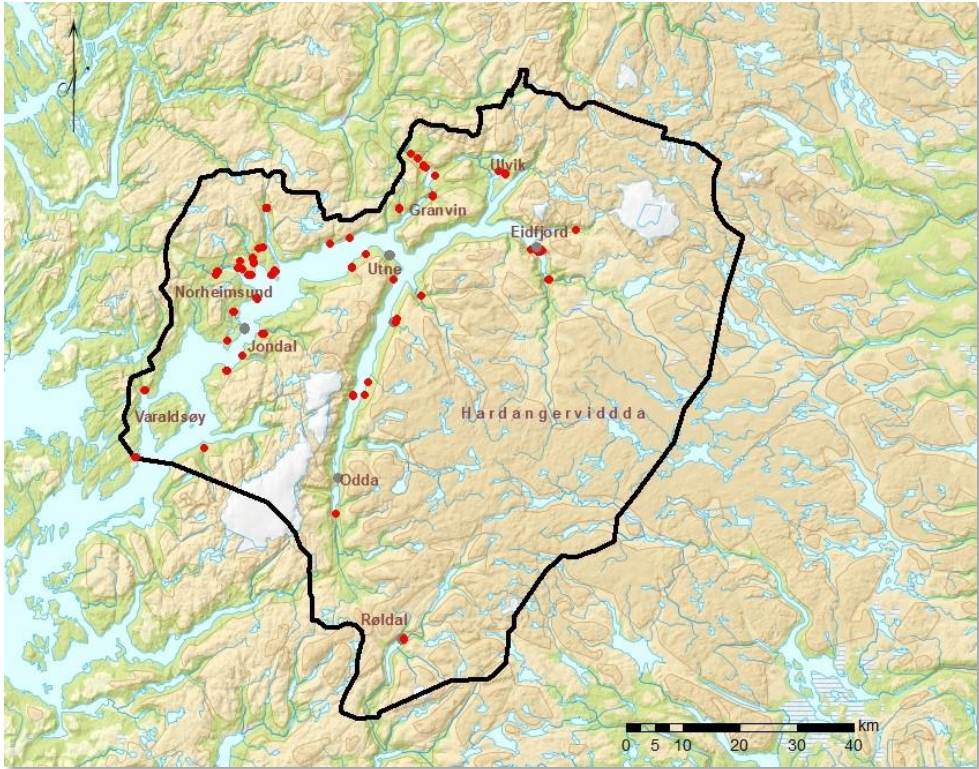
<sup>54</sup> Se kart 17 i katalog, vedlegg 2.

<sup>55</sup> Se kart 17 i katalog, vedlegg 2.



**Figur 18. Et vinterkledd Opedal. Sirkel til høyre: funnsted for F89 Opedal som inneholdt en liten kiste og østlandskjele fra B2. Sirkel til venstre: funnsted for F91 Opedal, en rikt utstyrt kvinnegrav fra D1. Sirkel i midten: omtrentlig plassering for nedlagt kirkested. Foto: A. Drageset 2014.**

Utover i yngre romertid og folkevandringstid vokste antallet graver i Hardanger (fig. 19). Disse ble ikke begrenset til gravfelt eller rike gravmiljø, men lå også spredt på nes og flate partier langs fjorden eller i høyden på terrasser i det skrånende terrenget ned mot fjorden. Gravene fra siste del av eldre jernalder ble anlagt på gårder i både indre og midtre fjordstrøk. De fleste av disse fikk etter hvert en eller flere andre graver oppført i tilknytning til det første gravminnet.



Figur 19. Fordelingen av gravminner fra eldre jernalder med eksisterende gravminner markert i grått. For tilveksten av graver fra bronsealder til tidlig yngre romertid, se artikkel III, figur 1. Illustrasjon: A. Drageset.

### 6.3 Yngre jernalder

Ved overgangen til yngre jernalder ser vi klare brudd i det arkeologiske materialet i Skandinavia, og starten på merovingertiden må ha vært en brytningstid også i Hardanger. Antallet graver synker markant. Over 50 sikre graver er tidfestet til yngre romertid/folkevandringstid. Til sammenlikning kan bare fjorten gravfunn i Hardanger dateres til merovingertid.<sup>56</sup>

<sup>56</sup> F4 Nerhus, F14 Fonnaland, F23 Tolo, F26 Kjosås, F40 Byrkjeland, F44 Nedstås, B6650 Torsnes, B6731 Hereid, F73 Varberg, C6400-04 Sæbø (Varberg), F88 Eidnes, F93 Rogdo, F95 Hovland og C3453 Berastøl.

Bjørn Myhre har gravd ut et av Norges mest kjente overgangsfunn mellom folkevandringstid og merovingertid, F4 Nerhus<sup>57</sup> i Kvinnherad. Hellekisten inneholdt full våpenutrustning, inkludert et mulig ringsverd. Da ringsverdene er tolket som et symbol på båndet mellom hirdmann og høvding (Steuer 1987) tenker Myhre (2005) seg at den gravlagte mannen fra Kvinnherad kan ha vært et hirdmedlem hos en høvding i Sunnhordland eller Avaldsnes i Rogaland. I Jan Bemmann og Güde Hahnes (1994) kronologiske inndeling av norske graver med våpenutrustning har F4 Nerhus gitt navn til Nerhusgruppen, funnhorizonten som karakteriserer utgangen av folkevandringstid. Bemmann og Hahne plasserer også F17 Nordre Birkeland, en annen ubrent hellekistegrav i sin Nerhusgruppe. I Kvam ble bruken av landskapet videreført i merovingertid, men som ellers i regionen oppstod et distinkt brudd i gravskikken. Gravene fra 600-700-tallet ble anlagt under flat mark med bein og gravgods skjult under horisontale heller. Kremasjon er fremherskende.

Gravfunn og løsfunn på gravfeltene Hereid og Varberg i Eidfjord viser at disse plassene forble uavbrutte gravmiljø fra eldre jernalder inn i merovingertid og vikingtid. I sin avhandling om merovingertidsfunn fra Hordaland og Sogn og Fjordane er det Geir Helgens (1982:60-61) inntrykk at merovingertidens graver er enkeltliggende, og i liten grad opptrer i tilknytning til eldre graver på gravfelt eller i gravgrupper. Helgen påpeker selv at inntrykket kan skyldes flatmarksgraver som har vært oversett, eller få systematiske undersøkelser av Vestlandets gravfelt. Seks av tretten merovingertidsgraver i Hardanger må sies å ligge fritt i landskapet (fig. 20), fire inngår i mindre gravgrupper. De tre siste er fra henholdsvis Hereidgravfeltet og gravfeltet Varberg/Sæbø i Eidfjord. Datagrunnlaget er for tynt til å avgjøre spørsmålet, men materialet peker ikke i retning av et tydelig brudd med eldre gravmiljø i merovingertid (fig. 21).

---

<sup>57</sup> Se kart 1 i katalog, vedlegg 2.





**Figur 20. Funnsted for gravrøyisen F40 Byrkjeland i Jondal, markert med rød ring. En kvinnegrav fra siste halvdel av 600-tallet lå på sørsiden av Byrkjelandsvatnet, 70 moh. Foto: A. Drageset 2015.**

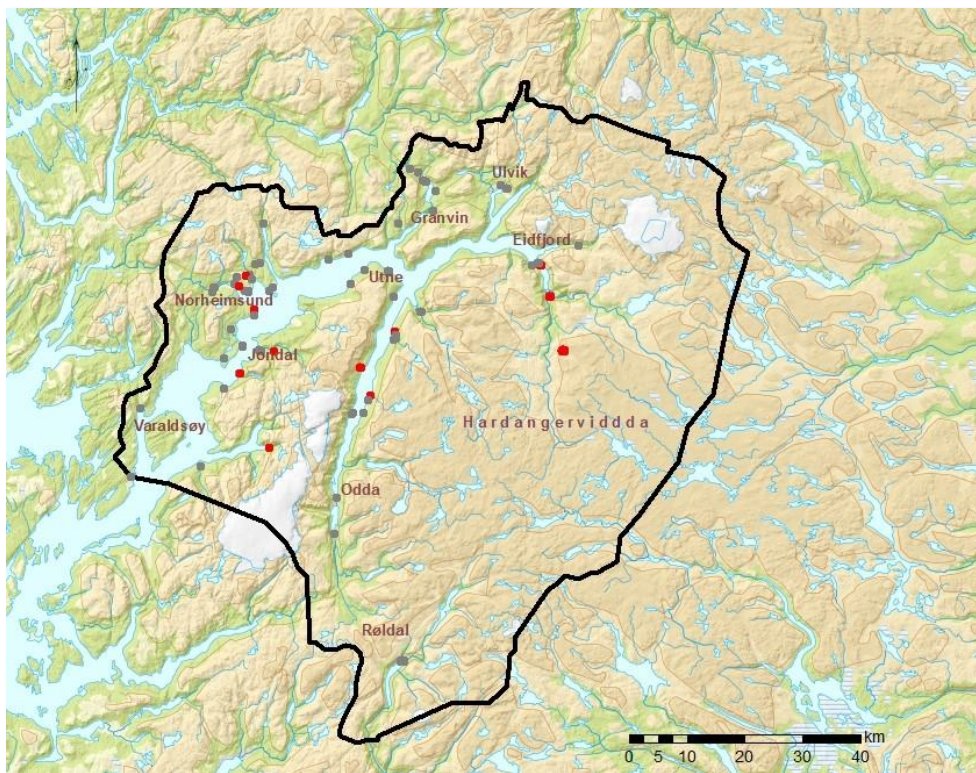
På Seimgravfeltet i Røldal oppstod det imidlertid et kontinuitetsbrudd ved utgangen av folkevandringstid. Seim har ingen graver fra merovingertid, noe som trolig skyldes avfolkning ettersom det heller ikke finnes graver fra perioden ellers i dalen. Mangelen på graver kan også komme av disse nå ble lagt under flat mark, men jeg anser dette for mindre sannsynlig ettersom gravskikken på gravfeltene fremstår særlig tradisjonsbundet (jfr. jSolberg 2003:78). Da Seim igjen ble bosatt i vikingtid ignorerte man de to eksisterende sonene med graver fra eldre jernalder, og anla i stedet nye graver nord på feltet. Opedal i Ullensvang ser ut til å ha beholdt sin status som lokalt maktsenter etter overgangen til merovingertid. Det er gjort gravfunn<sup>58</sup> og løsfunn<sup>59</sup> fra

---

<sup>58</sup> Museumsnummer B878-880 og C8726-8731.

<sup>59</sup> B8892, B8923, B10502, B6048 og B6362.

ynge jernalder i gårdskretsene rundt Opedal, blant annet i F88 Eidnes<sup>60</sup>, hvor det er funnet et enegget sverd fra merovingertid.



**Figur 21.** Fordelingen av gravminner fra merovingertid med eksisterende gravminner markert i grått. Illustrasjon: A. Drageset.

I vikingtid økte antall graver i Hardanger til samme omfang som i eldre jernalder. Nye deler av landskapet ble også tatt i bruk (fig. 22). Fra beskjedne spor i eldre jernalder, har eksempelvis mange av gårdene i Ulvik gravminner fra yngre jernalder/vikingtid. Til forskjell fra eldre jernalder fikk også enkelte mennesker sin grav i utmark. Mer eksakt finnes disse gravene i de malmrike fjelldalene i Eidfjord. Disse ble utnyttet til jernvinne allerede i starten av jernalderen, men det er først i yngre jernalder at bruken av disse landskapsområdene intensiveres (Sognnes 1978). Det tidligste eksempelet er en

<sup>60</sup> Se kart 17 i katalog, vedlegg 2

våpengrav fra 700-tallet funnet 1060 moh. på Berastøl i Veigdalen.<sup>61</sup> Graven lå på en frittliggende høyde (Fett 1956a:4). En annen rik våpengrav på F75 Åstestølen<sup>62</sup> lå vel 700 moh. på en liten øy som omkranses av elven Isdøla og en sidebekk. Her lå det to sverd, to spydspisser, to kniver, en øks og 23 pilspisser, et gravgods som vitner om en dobbeltgrav fra 900-tallet. Den største ansamlingen med graver i Eidfjords fjelldaler ligger på ca. 730 moh. i Sysendalen. Fjelldalene i Eidfjord utgjør et omfangsrikt taskescape der jernalderens aktiviteter er herdet i landskapet og kan gjenvinnes av arkeologer i dag. Jernproduksjonen var særlig intensiv omkring Fet og Garden i Sysendalen. Her ble det anlagt en gravgruppe på fem gravhauger på en grusflate parallelt med elven Bjoreio (fig. 23). Alle haugene er utgravd og to av dem har gitt gjenstandsfunn (F76 Garden<sup>63</sup> og F77 Garden<sup>64</sup>). Den ene graven, F77 Garden, kan dateres til vikingtid på bakgrunn av en pilspiss. Alle de fem gravhaugene er konstruert på samme måte, med et lag påført gråblå leirsand i bunn og torv, sand og stein i toppen (Bakka 1954b). Den ensartede og noe særegne gravskikken i denne gravgruppen gjør det naturlig å tenke at gravene er anlagt forholdsvis nærme i tid. På andre siden av Bjoreio ligger Fet. Her ligger ytterligere to gravgrupper med 500 meters mellomrom. Gravene er små i størrelse og med unntak av en haug hvor det før 1891 ble rapportert om spyd og piler, har de ikke gitt funn.

---

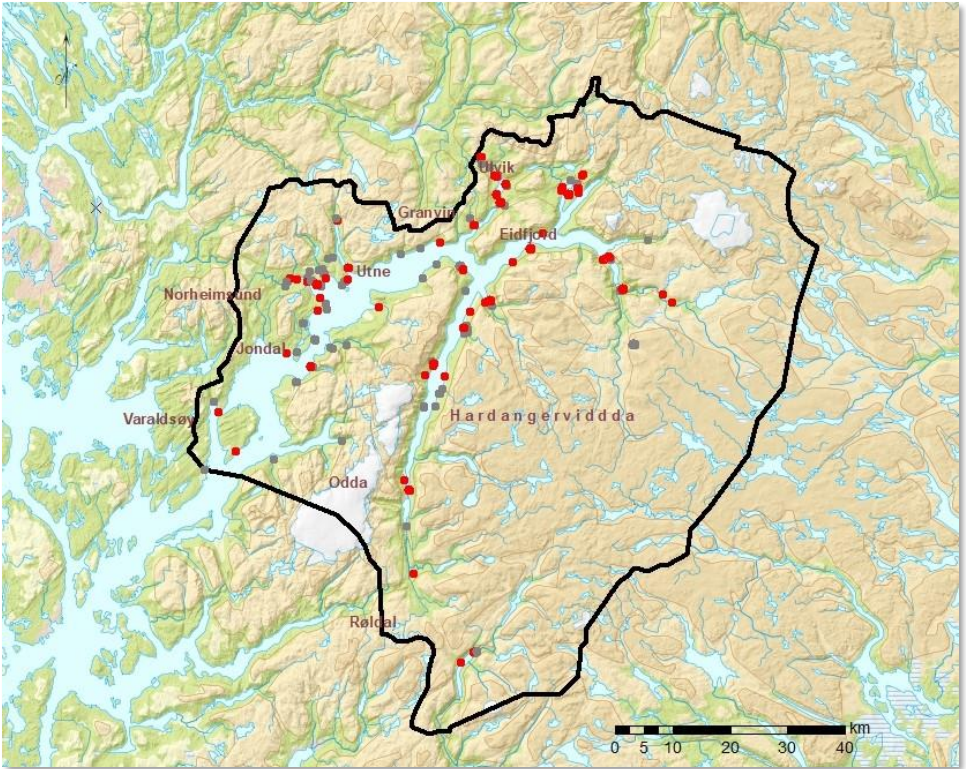
<sup>61</sup> Museumsnummer C3453.

<sup>62</sup> Se kart 14 i katalog, vedlegg 2.

<sup>63</sup> Se kart 14 i katalog, vedlegg 2.

<sup>64</sup> Se kart 14 i katalog, vedlegg 2.





Figur 22. Fordelingen av gravminner fra yngre jernalder/vikingtid med eksisterende gravminner markert i grått. Illustrasjon: A. Drageset.



Figur 23. En av de fem gravhaugene på Garden i Sysendalen under utgraving. Foto: E. Bakka 1954. © Universitetsmuseet i Bergen.

#### 6.4 Jernalderens utgang

I siste del av yngre jernalder førte innflytelse fra kristendommen etter hvert til at regionale forskjeller i gravskikken ble visket bort.

Hardangers gravmateriale har også vært benyttet for å si noe om kristningsprosessen omkring Hardangerfjordens hovedarm, i tidsrommet 800-1200 e.Kr. Med bakgrunn i plasseringen av førkristne graver og kirker/kirkesteder har Lars Øyvind Birkenes (2004) analysert hvorvidt man ved overgangen til kristendommen valgte å benytte eksisterende religiøse samlingspunkt, eller å etablere nye. Han fant at de første kirkestedene ble plassert i topografisk sentrale strøk og i tilknytning til gårdstun.

Ubrente flatmarksgraver orientert øst-vest, enkelt gravgods og kristne symboler i graven har vært tatt til inntekt for at den avdøde hadde fått en kristen begravelse (Gräslund 1987; Gellein 2007). Det finnes en lang rekke metodiske utfordringer når det gjelder å anvende disse kriteriene, men av større betydning i denne sammenheng er

at få av kriteriene gjør seg gjeldende i materialet fra Hardanger. Det som derimot er en sterk indikator på kristen innflytelse, er det markante bortfallet av såkalte hedenske graver ved tusenårsskiftet. Nedgangen i antall førkristne graver inntraff samtidig i Hardanger og kystregionen Sunnhordland, og tyder på at kristendommen vant innpass begge steder til samme tid (Hatleskog 1997:33). Mønsteret er likt i hele Hordaland (Gellein 2007).

Til sammen 14 graver i det analyserte gravmaterialet lar seg med sikkerhet datere til etter 900 e.Kr. (fig. 24). Blant disse er det to ubrente flatmarksgraver i hellekiste (F8 Røyrvik<sup>65</sup> og F9 Røyrvik<sup>66</sup>), samt tre ubrente graver funnet i røys eller haug som kan ha inneholdt en trekiste (F35 Bakke, F47 Trå og F112 Seim<sup>67</sup>). Den eventuelle trekisten er det eneste uvanlige innslaget. Det er imidlertid tvilsomt at disse representerer begravelser av kristen karakter, ettersom de ellers følger den samme gravleggingstradisjonen som hadde vært praktisert i regionen i mange hundre år. Gravene inneholdt fortsatt en mengde våpen, kar og redskaper, og de spesielle gjenstandene i haug F47 Trå i Granvin, har gjort at den avdøde kvinnen har vært tolket som en mulig hovgydje (Kaland 2006). Blant de yngste jernaldergravene i Hardanger finnes også fem kremasjonsgraver, to av dem brannflak (F45 Selland, F57 Torblå<sup>68</sup>, F75 Åstestølen, F84 Bu, F94 Øvre Sekse).

Det ble reist 14 middelalderkirker i Hardanger.<sup>69</sup> Kinsarvik kirke fikk kirkeskipet i stein oppført i andre halvdel av 1100-tallet, mens koret kom til i første halvdel av 1200-tallet. Utgravninger under kirkegulvet gjorde det klart at det fortsatt hadde stått en stolpekonstruert trekirke på plassen mens steinkirken ble konstruert (Christie 1963). Ved stolpehullene lå det to mynter preget under Harald Hardråde (1047-66) eller sønnene hans. Utgraver Håkon Christie anså derfor den tidlige trekirken for å være fra

---

<sup>65</sup> Se kart 2 i katalog, vedlegg 2.

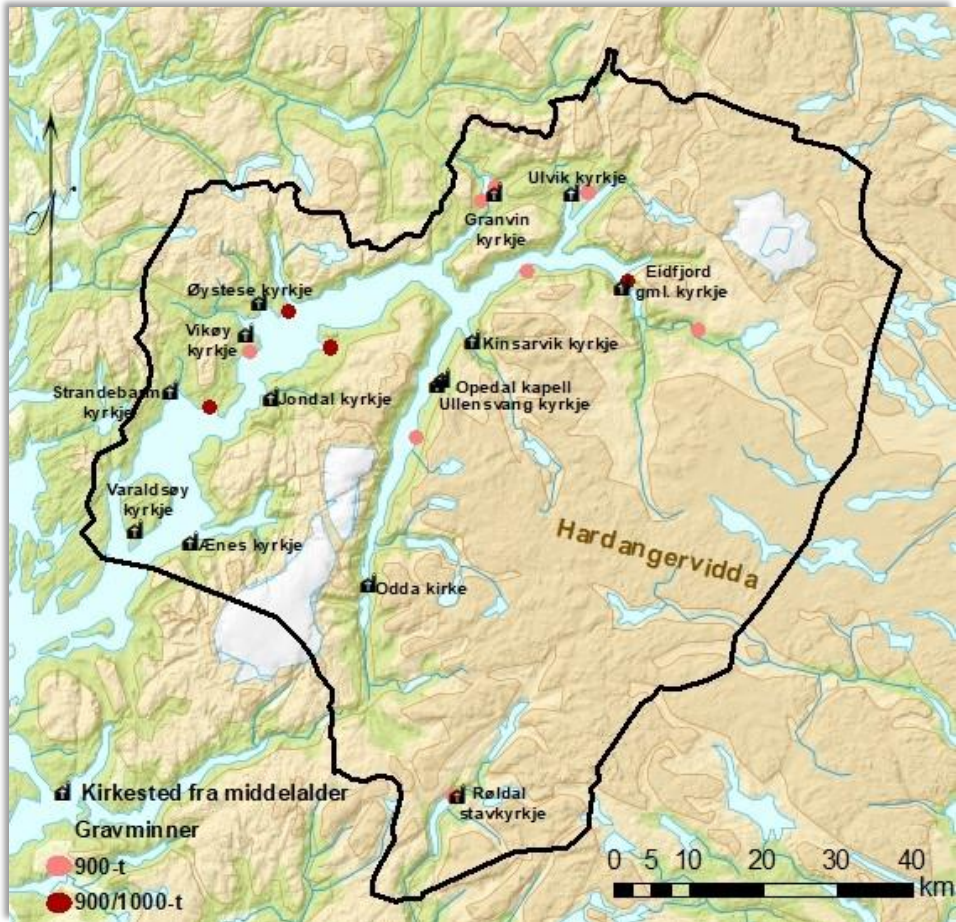
<sup>66</sup> Se kart 2 i katalog, vedlegg 2.

<sup>67</sup> Se kart 22 i katalog, vedlegg 2.

<sup>68</sup> Se kart 10 i katalog, vedlegg 2.

<sup>69</sup> Røldal stavkyrkje, Odda kirke, Ullensvang kyrkje, Opedal kapell, Kinsarvik kyrkje, Eidfjord gamle kyrkje, Ulvik kyrkje, Granvin kyrkje, Øystese kyrkje, Vikøy kyrkje, Jondal kyrkje, Strandebarm kyrkje, Varaldsøy kyrkje og Ænes kyrkje.

rundt andre halvdel av 1000-tallet (Christie 1963; Svarstad 1963). Omkring stolpekirken ble det funnet fire begravelser som grunnet sin plassering må tilhøre tiden før steinskipet ble oppført. Gravene hadde et kristent preg i form av neverkledder trekister med en øst-vest orientering, hvor den avdøde lå med hodet i vest. Personene hadde ikke fått med seg gravgods (Christie 1963:14). En av begravelsene på nordsiden var delvis dekket av skoningsstein som ser ut til å ha støttet en av trekirkens stolper. Kisten må derfor ha kommet til før trekirken ble revet. En annen liknende kiste like ved var trolig jevngammel med den første. To graver inn under steinkirkens vestmur, og er dermed av eldre dato enn steinskipet fra midten av 1100-tallet (Christie 1963:14). Et nedlagt kirkested på Opedal, Ullensvang (fig. 18), er første gang omtalt i 1310. Det sies at det lå en innmuret kirkegård omkring kapellet som stod her, og at man fant skjelettresten og gravsteiner da stykket ble skutt opp (Kolltveit 1963:256-257). Ullensvang kirke ble grunnlagt på midten av 1200-tallet, men som ved regionens andre middelalderkirker er sannsynligheten høy for å at det har vært eldre stolpegravde kirker under dagens stående kirke (Ekroll 2009:16, 37). Alt tyder på at man i løpet av overgangstiden rundt midten av 1000-tallet oppga jernalderens gravplasser til fordel for jordfestelse på de tidligkristne kirkegårdene.



Figur 24. Markering av gravminner datert til 900-1000 e.Kr., samt middelalderens kirkesteder. Illustrasjon: A. Drageset.

Med hensyn til det mye omdiskuterte kultstedskontinuitetsspørsmålet, er de eldste kirkene i Hardanger sjelden reist på gravfelt eller i umiddelbar tilknytting til synlige gravminner. Jondal kirke er et unntak (Birkenes 2004:73-75). Eidfjord gamle kyrkje fra rundt år 1300 står på Lægroid. Det er kjente gravminner på gården, men ingen ligger i nærheten av kirkestedet. Ifølge folkelige sagn lå imidlertid den første kirken i Eidfjord på Hereid, altså på den andre siden av elven (Kolltveit 1977:189). Løsfunn av tre klerikale gjenstander fra middelalder er også gjort på gravfeltet: et røkelseskar, et klebersteinshode og en tranlampe, men sagnkirker uten kildegrunnlag er vanlige, og

kan ikke tillegges for mye vekt. Likevel er det verdt å ha i bakhodet at arkeologiske utgravninger av og til har bekreftet spekulasjonene omkring et eldre kirkested. Et nærliggende eksempel er middelalderkirkegården som i 2004 ble avdekket 200 meter fra dagens Kvinnherad kirke (Valvik 2008:524-256).

## **7. ØKONOMISK, SOSIAL OG METAFORISK LANDSKAPSKONTEKST**

Betydningen av Hardangervidda for jernalderbebyggelsen langs fjorden har vært trukket frem i alle tre artiklene som utgjør kjernen i denne avhandlingen. Dette avsnittet vil utdype det arkeologiske grunnlaget for disse slutningene – og fremfor alt drøfte sammenhengen mellom Hardangervidda og gravfunnene fra jernalderen. Jeg vil også dra veksler på relevante paralleller fra andre funnsteder i Skandinavia.

### **7.1 Jernfremstilling ved kanten av Hardangervidda**

Tilgang på brensel og myrmalm var en forutsetning for den omfattende jernproduksjonen vi finner rester av i fjelldalene ved kanten av Hardangervidda. Fjelldalene ligger mellom 600 og 1000 moh. Fyllitt i berggrunnen inneholder svovelkis, som igjen ga opphav til de rike forekomstene av myrmalm (Aarseth 2004:520). I tillegg til berggrunn var også forhold som grunnvann, kjemiske prosesser og mikrobiologi avgjørende for avsettelsen av myrmalm. Brensel kunne tilvirkes fra bjørk eller furu som vokste i de tette skogene (Aarseth 2004:520). Enkelt forklart ble eldre jernalders blesterovner fylt med malm og ved. Etter brenning var slagget samlet i en grop under ovnen. Ovnen måtte deretter demonteres for å hente ut jernluppen, og mengder av størkneslagg akkumulertes raskt på jernfremstillingsplassen (Rundberget 2008:24-26). Fra 700-800-tallet tok man i bruk en ny jernvinneteknologi hvor det flytende slagget ble ført ut på bakken gjennom et tappehull i ovnen. Dermed kunne ovnen gjenbrukes. Den nye ovnstypen ble ikke fyrt med ved som i eldre jernalder, men med trekull fremstilt i kullgroper (Rundberget 2008:22).

Seljestad i Odda ligger rundt 600 moh. omgitt av Røldalsfjellene og med Hardangervidda i øst (jfr. artikkel I). En <sup>14</sup>C-datering av en ovnskonstruksjon på Seljestad har gitt resultatet 380-675 e.Kr. (Bjørnstad 2003:58). Her er det også

arkeologiske spor etter et stortilt jernvinneanlegg, nylig undersøkt av Universitetsmuseet i Bergen. Anlegget er datert til yngre jernalder utfra ovnstypologi, og har et estimert omfang på ca. 3000 kg jern (Tøssebro 2022). Også i Granvin, i stølsområdene vest for Granvinsfjorden har det vært drevet jernproduksjon. Her er det funnet en ovn med slagg-grop som vitner om eldre jernalders jernfremstillingsteknologi (Bjørnstad 2003:49). Det ligger også kullgroper i dette skogsterrenget.

Hardangers rikeste jernfremstillingslokalteter ligger imidlertid i Eidfjord, nærmere bestemt i Sysendalen, Hjølmodalen og Veigdalen. Her er det registrert over hundre lokaliteter knyttet til jernproduksjon. Ovnsgrøper, blestertufter, slagghauger og kullgroper er spor etter tidligere produksjon manifestert i landskapet. På det fremste produksjonsstedet på vestsiden av Hardangervidda, Fet i Sysendalen, undersøkte Johansen (1973) et stort jernvinneanlegg på slutten av 60-tallet. <sup>14</sup>C-dateringer av en diger slagghaug (40x30 meter) ga resultater fra førromersk jernalder til utgangen av folkevandringstid. Like ved slagghaugen lå det flere hustufter, som Johansen daterte til folkevandringstid. Det store slaggvolumet på plassen vitner om en overskuddsproduksjon som har forsynt store områder med jern i eldre jernalder (Solberg 2003:109). Slagghaugen på Fet vitner om den tidligste jernfremstillingsfasen (ca. 400 f.Kr. - 700 e.Kr.). I vikingtid og middelalder kan innlandet vise til en omfangsrik jernproduksjon, mens Vestlandet står så godt som uten jernfremstilling i perioden (Loftsgarden 2019). Unntaket er dalførene i Eidfjord og Røldal som hadde en ekspansiv jernindustri fra yngre jernalder. I Sysendalen er det registrert 65 kullfremstillingsplasser, mens det i nabodalene Hjølmodalen er kjent ytterligere 55 slike lokaliteter (Vettrhus 2021a). I 2021 undersøkte Universitetsmuseet i Bergen 11 kullgroplokaliteter på Fet med håp om mer informasjon omkring jernindustrien i Sysendalen (Vettrhus 2021a, 2021b). Seks av syv <sup>14</sup>C-prøver fra disse lokalitetene har tidligere blitt datert til middelalder (fra midten av 1000-tallet til ca. 1300), mens én kullgrop ga en datering til overgangen C3-D (Stormark 2015).



Den intensive jernproduksjonen krevde enorme mengder ved, noe som førte til avskoging av Sysendalen og endret landskapskarakteren (Brekke 2009:408).

Ut fra sine resultater luftet Johansen (1973) idéen om en kulturdualisme hvor områdets jernvinne ble drevet av fangstfolk med fast tilhold i fjellet. Denne tolkningen har møtt stor motbør (bl.a. Martens 1984:37; 1988; Narmo 1996). Utmarksnæringen virker i stedet å ha vært et bierverv tilpasset etter naturforholdene og gårdens syklus. De materielle restene gir inntrykk av et levdt taskescape, der menneskenes aktiviteter opererte i et kontinuerlig samspill med landskapet. En helhetlig landskapsanalyse, og vurdering av de arkeologiske funnene ved fjorden og i fjellet, forsterker inntrykket av at Eidfjords jernproduksjon i eldre jernalder var sesongbetont, drevet av fastboende gårdbrukere i lavlandet. I yngre jernalder ble bruken av fjellterrenget i Hardangerviddas randsoner utvidet ved at lokalbefolkningen markerte sin tilstedeværelse mer permanent. Denne slutningen er basert på merovingetidsgraven på Berastøl i Veigdalen, dobbeltgraven fra vikingtid F75 Åstestølen, gravgruppen med vikingtidsdatering på Garden (inkl. F76 Garden og F77 Garden) og gravgruppene på Fet.

Funn av slagge i enkelte av Hardangers graver kan gjenspeile det økonomiske overskuddet jern representerte for lokalsamfunnet, og kanskje den avdøde personlig. Vi kan heller ikke se bort fra en mulig symbolsk kobling mellom jernvinneteknologi og døderitualer. Med unntak av F8 Røyrvik, en inhumasjonsgrav fra 900/1000-tallet, er slaggefunn gjort i kremasjonsgraver datert til eldre jernalder, på henholdsvis F68 Hereid<sup>70</sup>, F70 Varberg, F106 Seim<sup>71</sup> og F110 Seim<sup>72</sup>. Slagge opptreer altså på gravfeltene langs ruten til de store jernfremstillingslokalitetene i Eidfjord og Røldal.

---

<sup>70</sup> Se kart 11 i katalog, vedlegg 2.

<sup>71</sup> Se kart 13 i katalog, vedlegg 2.

<sup>72</sup> Se kart 22 i katalog, vedlegg 2.



## 7.2 Kommunikasjon og ferdselslinjer

Like meningsfylt som det vi anser som sentrale steder i det forhistoriske landskapet, gravplasser, gårder, produksjonssteder ol., var det som befant seg *mellom* dem. Utallige vandringer mellom steder satte sine avtrykk i form av stier og veifar. Linjene som ble dannet i landskapet gjennom mange generasjoner påla også menneskene et vanemessig ferdselsmønster (Ingold 1993:167). Gjennom å ta seg frem langs kjente stier vevdes disse inn i menneskenes kropp og bevissthet. Føtter og hender lærte å bevege seg i utførelsen av hverdagslige aktiviteter: ved å karre seg opp en fjellside, åpne grunder, beite dyr, plukke medisinerter osv. (Chadwick 2016a:97, 111). Ferdsel fant ikke sted i et nøytralt rom mellom to interessepunkt, men som påpekt av Ingold (2011), i et *meshwork* hvor kropp og landskap ble viklet i hverandre mens man gikk (Lund 2012; Chadwick 2016a:96).

Hardangers topografi har gjort veibygging krevende helt frem til moderne tid og istedenfor å forsøke å overvinne naturlige hindringer, la man veien rundt dem. I innmark måtte man ta hensyn til åker og eng, og kanskje eiendomsforhold, mens man i utmark unngikk våtmarksområder, store steiner og bratte juv (Carlie 2001:79). Stier og veier var et resultat av utallige valg, improvisasjoner og et tilsvar til den naturlige topografien (Chadwick 2016a:105). Ferdselslinjer var dermed ikke bare statiske, menneskeskapte strukturer, men i besittelse av egne historier og sammenvevde forbindelser som uttrykte landskapets påvirkningskraft. Hardangers blankskurte fjellside, fosser og bretunger gjorde fjorden til den viktigste ferdselsåren i jernalderen. Mens vann i moderne tid utgjør et skille, bandt vann sammen områder i jernalderen (Ringtved 1999:57). Ingen gård i historisk tid har ligget lengre unna fjorden enn en dagsreise til fots eller til hest, heller ikke i Røldal (Gjerdåker 1993:84).

Ressursutnyttelsen av landskapet hadde stor innflytelse på jernaldermenneskenes bevegelsesmønstre. Sau måtte beites oppover åssidene og helt til fjells når forholdene var på sitt beste. Jernutvinningen i Eidfjords fjelldaler ble også drevet parallelt med småviltjakt og ørretfiske i elver og fjellvann (Sognnes 1978). Her finnes også slåttemark

og bærrområder. En rekke pilspisser i gravfunn, både i fjellet og ved fjorden, vitner om jakt med pil og bue. Det samme gjør de store fangstbuene på Hardangervidda (Sognnes 1978; Indrelid mfl. 2015). Hardanger hadde også en omfattende klebersteinindustri i jernalderen. I fjellsidene langs Sørfjorden finnes det mange forekomster av grytebrudd hvor produksjonen tiltok i vikingtid. Funn av enkelte klebersteinskar av en eldre type er et tegn på at bruddene var i bruk allerede i eldre jernalder, kanskje så tidlig som førromersk jernalder (Bakka 1963:108-113; Jansen 2004; Hansen mfl. 2017). Årvisse markeds plasser omkring Hardangervidda slik de er kjent fra tidlig nytid har sannsynligvis vært en videreføring av en eldre tradisjon som strekker seg tilbake til vikingtid og middelalder (Loftsgarden 2019). Pels, skinn og gevir av hjort, elg og reinsdyr, samt jern er blant varene som ble fraktet over fjellet til fots eller med hest (Loftsgarden 2019:19). Utover det økonomiske utbyttet har fremfor alt de sosiale aspektene ved interregionale kontakter vært av stor verdi (Carlie 2001:73). Kommunikasjonslinjer er sosialt og ideologisk viktige fordi de forbindes med ettertraktede råstoff, gjenstander og kunnskaper (Helms 1993:224; Rudebeck 2001:98). Gjennom sesongmessig ferdsel mellom fjord, fjell og vidde var folk i Hardanger engasjert i sine omgivelser. Ved å forflytte seg oppmerksomt ble stier, veifar og vannveier innlemmet i menneskenes bevegelser og bevissthet, samtidig som det ble vevd et sammenfiltret *meshwork* av linjer i landskapet (Ingold 2011:47).

Det er nært sammenfall mellom graver og ferdselspassasjer i Hardangerlandskapet. Som redegjort for i artikkel I og II gjelder dette særlig på kommunikasjonsmessige knutepunkt langs veien til Hardangervidda. At det finnes en forbindelse mellom ferdsel og forhistoriske graver er en gjentakende observasjon som er gjort, ikke bare ved en rekke av Nord-Europas gravfelt, men også i Romerriket, Øst-Europa og Sentral-Asia (for Sverige og Danmark se f.eks. Rudebeck & Ödman 2000; Rudebeck 2002; Lund 2009:231; Thäte 2009). Blant disse er Norges største gravfelt, Vang i Oppdal, Trøndelag, som var i bruk fra rundt år 400 til 1000 e.Kr. (Farbregd 1980:6, Fløttum 2004). Vanggravfeltets plassering ved den gamle hovedveien mellom Vest- og Østlandet er angitt i artikkel II. Tilsvarende på Gardberggravfeltet i Valdres, Innlandet,

ligger ca. 600 graver fra yngre romertid til starten av vikingtid langs Filefjellsveien (Slomann 1971:24). For Østlandets del inneholdt Gulligravfeltet i Vestfold 40-60 graver datert til vikingtid (Gjerpe 2005:16). En langsgående åpning mellom nordre og søndre del av gravfeltet er med all sannsynlighet en vei, av eldre dato enn gravfeltet. Dette betyr at veien ikke ble anlagt gjennom gravfeltet, men at gravene ble oppført langs en eksisterende ferdselsrute (Gjerpe 2005:17-18). Et liknende mønster er synlig på vikingtidsgravfeltet Kaupang, ca. 35 km lengre sør. Det opprinnelige antallet graver på Kaupang må ha vært over 200 (Skre 2007:375). En korridor som følger 3,5 meterskoten gjennom gravfeltet kan vanskelig tolkes som noe annet enn en vei. Veien ser ut til å ha vært det primære referansepunktet for utformingen av gravfeltet (Skre 2007:377-381). På andre siden av Oslofjorden finnes tre store jernaldergravfelt langs Ytre Raet: Hunn (Resi 1986), Store-Dal (Petersen 1916; Stylegar 2006) og Gunnarstorp (Wangen 2009). Gravfeltene er ikke samtidige, men overlapper hverandre til dels i tid. De tre gravfeltene ligger nærmest på rad og rekke langs Oldtidsveien, en gammel ferdselsåre i landskapet. Jenny-Rita Næss (1996 [1968]:28-29) har på sin side problematisert betydningen av dette. Gamle veiforbindelser snirkler seg tilsynelatende gjennom terrenget for å nå innom flest mulig gårder. Dette tyder på at veienes fremste formål var å fremme kommunikasjonen mellom gårdene i en bygd, ikke å passere raskest mulig gjennom den. Næss impliserer dermed at gravene lå nærme veier fordi gårdene var forbundet med vei. Det er min mening at dette ikke kan forklare de mange observerte sammenhengene mellom graver og store ferdselsårer. I tillegg er en rekke hulveier observert på gravfelt i Norge, også i Hardanger.

Det kan her være hensiktsmessig å skille mellom mindre lokale veier som førte til og fra gårder og beitemark, og større regionale veier (Rudebeck 2001:97). Hardangers gravfelt ble anlagt i skjæringspunktet for store ferdselsårer, men lokale stier kan ha inngått i oppvisninger av døde og sørgende under gravritualet (Rudebeck 2001:102). Med bakgrunn i at graver er oppfattet som farlige i mange kulturer, er det foreslått at de ble plassert langs veier som en form for regulering og kontroll av de som passerte

(Lund 2009:131). Dette er forbundet med en slekts ønske om å synliggjøre sin status og makt. Metaforiske tolkninger ser veier som liminale plasser som kobler verdslige og åndelige områder (Rudebeck 2002:191; Thäte 2009). Liknende forklaringer er gitt for graver som er plassert nærme vann ettersom vann kan ha symbolisert en overgang fra denne verden til de døde (Thäte 2009:141; Heide 2011; Brink 2013:41, 45). Av trolig større betydning er at hvert gravminne fremkalte en erkjennelse av hva de stod for, nemlig forhenværende generasjoner (Bourgeois 2013:190). Døden rammet inn stier og veifar. Ved å passere graver i utøvelsen av daglige eller sesongmessige gjøremål ble levende og eldre generasjoner vevd sammen. En hulvei har gått over Hereidgravfeltet og er fortsatt synlig på terrassens sørøstre del. Hulveien vil ha muliggjort eksponering av graver og dermed tjent som en arena for rituelle og sosiale sammenkomster (Rudebeck 2002:187). Stier og hulveier kan også ha inngått i prosesjoner fra gård eller bygd til gravfeltet.

## **8. GRAVFELT, GRAVGRUPPER OG ENKELTLIGGENDE GRAVER: MOTIVASJON BAK ROMLIG ORGANISERING**

Gjennomgangen av alle Hardangers gravminner har vist at flertallet av jernalderens befolkning ble gravlagt kollektivt, det vil si som del av et gravfelt eller en mindre gravgruppe. Enkeltliggende gravminner ligger også langs fjorden, men disse er i mindretall. Mulige forklaringer bak en slik organisering har vært berørt i artiklene, og vil her inngå i en helhetlig tolkning.

Gravfelt er her definert som flere enn fem graver samlet på en lokalitet (jfr. Sollund & Larsen 1995:17). Mellom to og fem graver anses som en mindre gravgruppe. Forsøk på å definere maksimal avstand mellom gravene, samt minimumsavstand mellom ulike gravfelt og gravgrupper finnes (f.eks. Selinge 1969:11; Resi 1986:7; Sollund 1996:47), men en slik statisk inndeling er ikke formålstjenlig i en analyse av gravenes fordeling i landskapet. Etter Ingolds (2007) begrep var ikke landskapet et nøytralt bakteppe for gravritualer, men del av et relasjonelt *meshwork* fylt med muligheter og

begrensninger for fremtidig bruk. Av større relevans enn innbyrdes avstand er derfor stedets topografi, karakter og sammenheng.

Fra et regionalarkeologisk ståsted er det som mer enn noe annet skiller Hardangers gravskikk fra naboregionene Sunnhordland og Voss, *antallet* gravfelt og *størrelsen* på dem. Som redegjort for i artikkel III er gravfelt så godt som fraværende på Voss, mens det i Sunnhordland finnes gravfelt i mindre størrelsesskala. I Hardanger finnes det tolv gravfelt (se kart i artikkel III).<sup>73</sup> De tre største, og best undersøkte, jernaldergravfeltene, *Hereid* i Nedre Eidfjord, *Varberghaugen* i Øvre Eidfjord (fig. 25) og *Seim* i Røldal, er behandlet i artikkel II.



**Figur 25. Gravfeltet på Varberghaugen, tatt mot sørvest. Foto: E. Bakka 1953. © Universitetsmuseet i Bergen.**

---

<sup>73</sup> Gårdene *Li og Steine* i Steinsdalen, Kvam, har historisk sett hørt sammen (Olafsen 1921:702). Herfra er det rapportert om at ca. 50 hellekister under en gang fantes under markoverflaten. Kistene sies å ha vært rundt 50 cm i størrelse og fylt med «aske» (Fett 1954b:7). Om rapportene stemmer vil Li/Steine ha utgjort et stort gravfelt, men det foreligger ikke flere opplysninger. Eksistensen av dette gravfeltet er derfor uviss.

Ytterligere to gravfelt er kjent i Øvre Eidfjord. På flaten nedenfor Varberghaugen ligger det et gravfelt, mellom gårdene *Varberg og Sæbø*. Feltet har bestått av minst 32 hauger og røyser anlagt i rekker (Bendixen 1892b:22-23). Bevarte gravminner fra de omkringliggende gårdene Myklatun og Røyso ha inngått i et større gravmiljø i Øvre Eidfjord (Sognnes 1978). Bendixen åpnet fire av rundhaugene på Varberg i 1892. Alle inneholdt brannflak, hvor trekull, brente bein og gjenstander, lå spredt. Den eldste gravhaugen, F70 Varberg, viste tegn til å inneholde to gravlegginger, henholdsvis fra C3-D og D2b. En annen grav, F73 Varberg<sup>74</sup>, inneholdt en ryggknappspenne fra merovingertid. I F71 Varberg<sup>75</sup>, fant Bendixen 35 klinknagler og 40 spiker, og antakelig restene av en brent båt fra 800-tallet (Bendixen 1893:6). Gravfeltet på Varberg ser dermed ut til å ha vært i bruk sammenhengende fra slutten av eldre jernalder til vikingtid. Videre innover Øvre Måbødalen i Eidfjord er det anlagt et lite gravfelt langs stien til fjells, med omkring elleve røyser på en hylle ved navn *Mylnestveit*.

Innerst i Hardangers øvrige fjordarmer, i Fykkesund, i Granvinsfjorden og i Ulvikafjorden gravla man også mennesker i fellesskap. Dette gjelder for et lite gravfelt i Ulvik, *Tunheimterrassen*, hvor det har stått minst 13 gravrøyser, med funn fra yngre jernalder (Fett 1956a:23-24; Sognnes 1974), (fig. 26). Halvannen kilometer fra bunnen av Fykkesund, i dalføret mot Voss, ligger et annet gravfelt bestående av rundt 22 gravrøyser samlet på utmarksområdet *Flatabø*. Ingen av røysene er utgravd, men grunnet plyndring er den indre utforming av graven i en røys eksponert. Det er en åpen hellekiste som er to meter lang og 0,6 meter bred. Dette er da antakelig en inhumasjonsgrav, og slik sett atypisk for branngravskikken som ellers dominerer på gravfeltene. Langs en annen rute til Voss, via Skjervedalen i Granvin, fantes det tidligere et gravfelt med 20 gravhauger mellom gårdene *Kjerland og Eide*. Gårdsnavnet Eide kommer av plasseringen på landstykket mellom Granvinsvannet og fjorden. Topografien tilsvarer eidene Hereid/Lægreid i Eidfjord og Eide i Odda. Alle disse tre

---

<sup>74</sup> Se kart 13 i katalog, vedlegg 2.

<sup>75</sup> Se kart 13 i katalog, vedlegg 2.

eidene har gravminner fra jernalderen (Sognnes 1978:65). Fellestrekket gir uttrykk for en kollektiv mentalitet omkring landskapsorganisering.



Figur 26. Ulvik med Tunheimterrassen avmerket. Foto: A. Drageset 2015.

Gravfeltene er altså anlagt tilbaketrukket fra fjordbunnen, ofte på eid, men det finnes unntak. *Hylmestveita* er en flate på en fremtredende landtunge i Ulvikafjorden hvor det finnes det en tett samling med 17 røyser. Også i Kvam finnes det to små gravfelt anlagt i åpent fjordlandskap. *Bergstø* og *Nes* (fig. 27) har henholdsvis åtte gravminner hver og ligger på spissen av hvert sitt nes med vidt utsyn mot Ytre Samlafjorden. Tre av gravminnene har fotkjede, en indikasjon på at de er fra eldre jernalder.





**Figur 27. Gravfeltet på Nes i Kvam. Foto: A. Drageset 2018.**

Det er naturlig å slutte at mennesker som ble gravlagt sammen også var forbundet i livet. Slektskap må sies å være blant de mest plausible forklaringene. Andre gravfeltsstudier har identifisert slektsgrupper, f.eks. på gravfeltene Bækkegård og Lousgård på Bornholm, Danmark. Grunnlaget for konklusjonene er detaljert jernalderkronologi og fordelingen av gravgods for henholdsvis barn, kvinner og menn (Jørgensen 1990). En mer antropologisk undersøkelse ble utført på merovingertidsgravfeltet Kirchheim am Ries i Tyskland. Her ble arvelige tannavvik funnet hos skjelettene i samme gravgruppe, noe som indikerer biologisk slektskap mellom de døde (Jørgensen mfl. 1997:102-112).

Med eksempler fra de totalundersøkte folkevandringstidsanleggene Sosteli i Agder og Modvo i Luster, Vestland, har Solberg (1995:24-25) regnet seg frem til at det ble reist om lag én grav per generasjon blant gårdens beboere. Dersom det er riktig at synlige



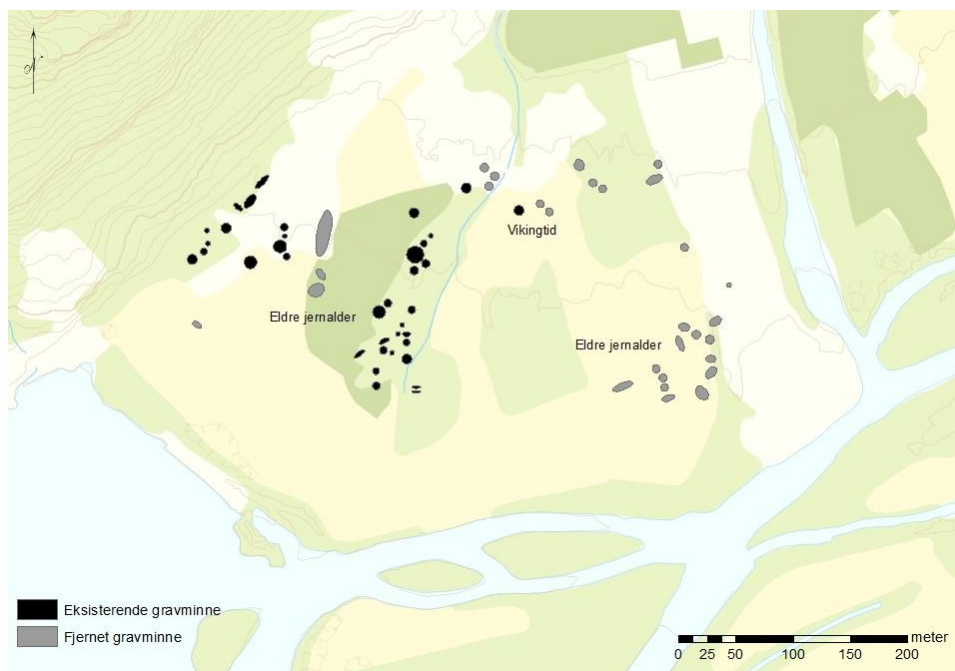
gravminner var arvingenes måte å markere sin arverett til gården, vil antall graver på et gravfelt tilsvare antall arveskifter i det tidsrommet gravfeltet var i bruk (Skre 1998:199). Det forklarer imidlertid ikke motivene bak separate gravgrupper/rekker/soner innad på et gravfelt, slik Hereid, Seim og Varberghaugen ble organisert. Én teori er at separate gravgrupper er resultat av at gården på et tidspunkt var delt i flere bruk, og at hvert bruk hadde hver sin gravgruppe (Skre 1998:206). Dermed vil det ikke kunne spores kronologiske skiller mellom gruppene, bortsett fra at noen graver vil være eldre på det ene feltet, da disse vil ha blitt anlagt før delingen av gården. Under sitt arbeid på Hereid identifiserte Jenssen (2002) 32 grupper i registreringsøyemed. Antallet 32 kan ikke sies å være presist, da gravenes romlige fordeling er kompleks, men det gir en god pekepinn på det store antallet gravgrupper som finnes på gravfeltet (se artikkel II). Det som derimot er mer tvilsomt er at alle gruppene på feltet representerer ett bruk på gården. Trolig har Hereid, Læg Reid og Vik opprinnelig vært én gård, som ble delt allerede i eldre jernalder (Sognnes 1978:65, jfr. Rygh 1910). Ved bosetningsekspanjonen i yngre jernalder ble flere opphavsgårder i landet delt. Bruksdeling var en dynamisk prosess som kan være vanskelig å anslå, men gjennomsnittlig bruksdeling per gård på denne tiden ligger mellom 1,2 og 2,5. Vestlandet ser ut til å ha hatt den høyeste bruksdelingskvotienten (Øye 2002:247-248). I 1520 ser Hereid ut til å ha hatt to bruk, Vestretunet og Austretunet (Læg Reid & Læg Reid 1992:430).

En annen mulighet fremsatt av arkeolog Dagfinn Skre (1998:199, 206), er at gravgruppene skyldes diskontinuitet i gårdens arverekkefølge. Dersom nye brukere fikk gården i sin besittelse, kan dette forklare tidsskiller mellom gravgruppene. Nye brukere vil ha overtatt gården om det ikke fantes arvinger eller om bonden måtte forlate gården, f.eks. grunnet en forbrytelse eller gjeld (Skre 1998:206). Det er da enkelt å se for seg at de nye brukerne benyttet samme gravfelt, men gravla sine døde et stykke unna de opprinnelige gravene. På Varberghaugen forhindrer manglende dateringer av et tilstrekkelig antall graver oss i å etterprøve denne hypotesen. På Hereidgravfeltet er det gjort gjenstandsfunn og <sup>14</sup>C-dateringer fra eldre jernalder på

hele flaten. Graver fra yngre jernalder finnes i nordre og midtre del. Med de dateringene som foreligger i dag er det følgelig ikke mulig å gi en finmasket tidsinndeling til noen av gruppene. Seimgravfeltet i Røldal er derimot bedre arkeologisk undersøkt (F103-F115<sup>76</sup>). Gravfeltet er inndelt i tre soner. I eldre jernalder konsentrerte man gravene vest og øst på feltet, mens gravene ble trukket mot nord i vikingtid (fig. 28). Merovingertid er ikke representert på feltet. Her er det altså et tydelig kronologisk skille i gravenes interne fordeling. Ved å bygge på Skres hypotese kan det tenkes at den vestre delen ble etablert først, nærmere bestemt tidlig i C1b (F103 Seim) og at den østre delen ble anlagt etter at gården ble delt senere i eldre jernalder. Plutselige bortfall av gravplasser som har vært i bruk i mange hundre år viser til strukturelle samfunnsendringer. Mangelen på graver fra merovingertid kan tyde på at Seim ble fraflyttet på slutten av folkevandringstid, enten som et resultat av maktkonsolidering (Näsman 1991; Myhre 2002:170-191) eller klimaforverring og en demografisk krise (Gräslund & Price 2012). Etter etablering av nye sosiale forhold eller nyridding i vikingtid kan Seim igjen ha blitt bosatt av en ny slekt. Denne har da rimeligvis ønsket å skille sin herkomst fra foregående familielinjer ved å gravlegge sine døde for seg selv i nord.

---

<sup>76</sup> Se kart 22 i katalog, vedlegg 2.



**Figur 28. Seimgravfeltet i Røldal. Illustrasjon: A. Drageset.**

Den fremste lokaliseringsfaktoren for et gravminne ser ut til å ha vært eksisterende graver, men praksisen med kollektiv gravlegging pågikk parallelt som man oppførte enkeltliggende graver. Skre (1998:208) anser tankegangen bak de enkeltliggende gravene for å være lik den for gravfelt og mindre gravgrupper. Alle gravfelt og gravgrupper bestod på et tidspunkt av kun én grav. Mulige årsaker til at de aldri fikk selskap av flere kan være at gården ble nedlagt, eller at gravminnet ble oppført så sent i vikingtid at neste generasjon ble gravlagt på kirkegården (Skre 1998:208). I motsetning til Skre anser Henrich Härke (2001:10) at det har vært en konseptuell forskjell mellom gravfelt og enkeltliggende graver i landskapet. Dette er etter min mening plausibelt fordi selv om hele gravlandskapet slik det fremstår i dag åpenbart ikke fulgte en overordnet plan fra starten av (jfr. Needham & Stevenson 2021:485), så ble plasseringen av hvert gravminne med all sannsynlighet nøye overveid, og et visst resonnement lå til grunn for beslutningen. Hvor den døde ble gravlagt har å gjøre med hvordan menneskene så seg selv i relasjon til andre. Det å gravlegge sine døde på et

felles gravfelt betød at sorg og begravelsesritualer ble en del av et offentlig skue. For hver nye gravferd på et gravfelt ble tilknytningen til et større fellesskap tydeliggjort i landskapet. Å oppføre enkeltliggende gravminner kan tyde på en privatisering av sorg og minne, hvor man avviser det større fellesskapet til fordel for nær slekt og stedegne landskapsrom (jfr. Hill 2013:611).

Enkelte gravfelt fra jernalderen er særpreget ved at de er omgitt av gårder uten egne graver og hele lokalbefolkningen har samlet seg om en felles gravplass. Denne organiseringen var særlig utpreget i Oppdal i Trøndelag, hvor det finnes tre fellesgravfelt. Vanggravfeltet består av ca. 850 graver. Gravgrupper innad på feltet kan tilsvare de mellom 20 og 40 gårdene som hørte til gravfeltet (Farbregd 1980:12). Gravfeltet Veien på Ringerike kan ha hatt en tilsvarende funksjon. I 1875 ble det registrert 151 gravhauger på Veien, de fleste har gitt datering til romertid-folkevandringstid, men det finnes også funn fra førromersk jernalder og yngre jernalder på feltet (Gustafson 2016:18, 21, 78). De omkringliggende gårdene mangler gravminner (Gustafson 2016:129). Fordelingen har også vært tolket dithen at de omkringliggende gårdene var drevet av ufrie, underlagt Veien (Skre 1998:249), selv om det er tvilsomt at en slik jordegodsstruktur gjorde seg gjeldene allerede i eldre romertid, da gravfeltet ble etablert (Gustafson 2016:131). I Hardanger er gravfeltene i Eidfjord og i midtre fjordstrøk alle omgitt av gårder med enkeltliggende graver og gravgrupper, mens i Røldal har gravene vært samlet på Seim.

Til tross for at det kan sees store variasjoner i gravritualene i Hardangerregionen som helhet er det liten variasjon på gravfeltene. Kremasjon, i form av brannflak, er fremherskende ved alle de undersøkte gravfeltene i Hardangerregionen. Dette har etter mitt syn sammenheng med at gravskikken på gravfelt ofte er mye sterkere tradisjonsbundet enn enkeltliggende graver (Solberg 2003:78). Fenomenet er kjent også fra andre gravfelt i Norge, hvor kremasjonsgravskikken er enerådende. Ut fra gjenstandstypologi er bruken av Vahaugen i Trøndelag datert til yngre romertid og folkevandringstid (Sjøbakk 2007). Alle de 211 undersøkte gravene på Vahaugen er små

oppbygde gravgjemmer som inneholdt brente bein, en gravskikk som peker bakover i tid (Petersen 1923). Også alle de utgravde gravene fra gravfeltet på Vang er kremasjonsgraver, i form av brannflak (Farbregd 1980:6, Fløttum 2004). Det har vært spekulert i om årsaken til den varige gravskikken på Vahaugen skyldes en grad av geografisk isolasjon, selv om deler av gravgodset taler mot dette (Petersen 1923:55). Den enhetlige gravskikken på Vanggravfeltet kom i alle fall ikke av mangel på impulser utenfra ettersom stedet i jernalderen var sentralt lokalisert i kjernen for ferdselsårene gjennom landet. Likhet i gravskikken vitner om samhold og jevnbyrdighet blant de gravlagte. Det har antakelig vært vanskelig å skille seg ut ved å bryte med den rådende tradisjonen. Som bemerket av arkeolog Oddmunn Farbregd mfl. (1993:78): «Gravfelt på egen gard kunne lettare uttrykke egne interne normer og skilnader.»

Små og lave røyser utgjør den største andelen graver på Hereid og Varberghaugen. Den enhetlige branngravskikken på begge felt har levnet få åpninger for eventuelle individuelle markeringer. Gravfeltene holdt på sin tradisjonelle gravskikk parallelt med at inhumasjonsgravskikken var i bruk andre steder i samme bygd. På Seim er også alle de undersøkte gravene fra eldre jernalder brannflak. Når bruken av gravfeltet ble gjenopptatt i vikingtid etter å ha ligget brakk i alle fall 200 år introduseres inhumasjonsskikken også her. Man var da ikke lenger underordnet den sterke tradisjonen som trolig var rådende under gravfeltets første bruksfase.

## **9. FORSTÅELSE AV LANDSKAPET GJENNOM GRAVMINNER – SAMLENDE DISKUSJON OG REFLEKSJONER**

Variasjonen i Skandinavias gravskikk gjennom jernalderen viser at det ikke har hersket et overordnet prinsipp for behandling av den døde over store områder. På regionalt og lokalt nivå kan det spores særegenheter. Med utgangspunkt i Jennberts begrep *gravspråk* anser jeg det større, interregionale gravspråket for å være fylt med symbolikk, konnotasjoner og assosiasjoner. Spekteret av variasjoner og fellestrekk i dette overordnede gravspråket ble så tolket og omgjort av lokalsamfunnet, som også

kunne legge til individuelle særtrekk. Med det fikk gravspråket i Hardanger sin regionale og lokale «dialekt».

Gjennom jernalderen ble Hardanger preget av flere og flere gravminner for de døde, Disse ble formet av – og formet – sine omgivelser, de tilførte mening og en tidsdimensjon til det bebodde landskapet. Ingolds analytiske perspektiv utgjør et heuristisk verktøy når vi ønsker å forstå landskapets forvandling over tid (Gruppuso & Whitehouse 2020:592). Ingold kobler sine idéer til en bredere interesse for landskap og fenomenologi innen sosialgeografi, antropologi og arkeologi. Han har ytret et konkret ønske om å komme forbi den polariserte debatten hvor landskapet ble sett på som et ytre bakteppe for menneskelig aktivitet på den ene siden, og som noe konstruert, multivokalt og symbolsk på den andre (Ingold 1993:152). Dermed avvises en frossen todeling av landskap som enten natur eller kultur. Landskapet er ikke en sosial konstruksjon der vi utfører bestemte handlinger, det påvirker våre daglige rutiner og vårt bevegelsesmønster. Jernalderens mennesker levde av og i Hardangerlandskapet. De formet sine omgivelser samtidig som landskapet utgjorde et aktivt element i utviklingen av samfunnet. Ved å arbeide jorden, beite dyr, trække opp stier, produsere jern, lage kleberkar, bygge hus og gravminner, satte innbyggerne i Hardanger sine avtrykk på det som omfattes av begrepet taskscape. Landskap kan dermed tolkes som en utløser for regional gravskikk.

Ingold fremmer en forestilling hvor landskapets rytmer og sykluser tilsynelatende harmonerer på en problemfri måte (Meulemans 2020:610). Dette har vært kritisert ettersom landskap kan også være fylt med konflikter, motsetninger og disharmoni. Enkelte mennesker og grupper har innimellom stor bevegelsesfrihet, mens andre kan nektes adgang på bakgrunn av sosial status, alder, kjønn, etnisitet, religion eller funksjonshemming (Chadwick 2016a:98; Meulemans 2020:610). Jeg har søkt å veie opp for dette misforholdet gjennom å vise hvordan landskapet også ble brukt til å uttrykke makt, territoriell kontroll og sosiale forhold. I artikkel I er Ingolds taskscape-begrep kombinert med teorier som omhandler landskapspersepsjon og

maktstrukturer. Odda startet en storstilt industrialisering basert på vannkraftutbygging i 1906 (Andersen & Haug 1989). En direktørbolig knyttet til kraftindustrien ble reist ved begynnelsen av forrige århundre til fordel for gravhaugen F100 Eide, som ble spadd vekk. Både graven og boligen var manifestasjoner av maktforhold og den sosiale virkeligheten som ble opprettholdt gjennom bruk av landskapet i Odda. Artikkelen trekker dermed paralleller mellom landskapsbruk i jernalderen og nyere industriell fortid. En mengde gravminner fra jernalderen har fulgt med inn i nyere tid, men som analysen fra Eide viser, kan gravminner ha blitt fjernet for å tillegge ny makt til landskapet. Artikkelen åpner også for en diskusjon omkring landskapspersepsjon i lys av universelle versus kulturspesifikke reaksjoner. En synsfeltanalyse i ArcGIS viser at F100 Eide henvendte seg mot Sørfjorden og de lavtliggende flatene i det som i dag er Odda sentrum, selv når man tar hensyn til senere landskapsendringer. Graven lå høyt, mellom Sørfjorden og ferdselsveien sørover til Røldal og Hardangervidda, og var først og fremst ment å skulle sees fra fjordbunnen. Koblingen mellom høyde og status viser påvirkningskraften til en aksentuert, synlig beliggenhet i befestelsen av landskapet. Ifølge den post-prosessuelle arkeologen Paul S. C. Taçon (1999), fremkaller slike steder ærefrykt hos alle mennesker. Ikke-menneskelige aktører, som landskapet, er del av den virkeligheten hvor ulikhet kan oppstå og fastholdes. Det er denne sosiale virkeligheten som innbefattes av Jacobs (2006) begrep *powerscape*. Ut ifra et gitt normsystem kan mennesker måtte forholde seg til landskapet på en bestemt måte. Gravhaugens romlige plassering kan dermed ha spilt en rolle i fasiliteringen av sosial kontroll. Graven var trolig en jordeiende elites uttrykk for herredømme over et bestemt område, i en tid der politisk makt ser ut til å ha vært personavhengig og stadig i forvandling.

Graver er relatert til tid og varighet. Menneskene i jernalderen var ikke bare omgitt av graver og materiell kultur fra sin egen tidsfase (Olivier 2001). En synsfeltundersøkelse i GIS kan bare gi et øyeblikksbilde og er dermed statistisk i sin natur. Landskap på den andre siden, er flytende og i stadig endring. I studiet av et helt gravlandskap er det derfor vanskelig å unngå en sammenblanding av det som er tidsmessig atskilt. I stedet

er vi begrenset til studier av gjentatte valg og distinkte aktivitetsfaser (Bourgeois 2013:114-115). En spydspiss fra F100 Eide antyder at den ble reist allerede i C1. Å gå i dybden på ett enkelt gravminne gjør det enklere å ivareta tidsdimensjonen, men vi unnslipper likevel ikke landskapets temporalitet. Verden består til enhver tid av multitemporale horisonter, der verken fortid eller nåtid utelukkende utgjøres av elementer fra samme tid. Jernalderens mennesker levde ikke i et rent «jernaldermiljø» løsrevet fra eldre tider (Olivier 2001). Den samlede mengden gravminner som vi ser i dag er resultatet av en kumulativ tilvekst i et landskap som endret seg generasjon for generasjon. Gravenes tidsdybde er derfor helt avgjørende i forsøket på å forstå jernalderens gravlandskap. Gravlandskapet var en kontinuerlig prosess som gjorde at man utover i jernalderen stadig forholdt seg til eldre graver. Gravminner brakte fortiden inn i nåtiden ved å være monumenter over avdøde personer med betydning for stedet de ble gravlagt.

Gravfeltet på Hereid, Eidfjord er casestudie i artikkel II. AMS-dateringer gjort i forbindelse med dette prosjektet angir Hereids brukstid fra førromersk jernalder til vikingtid, nærmere bestemt i ca. 1300 år. De om lag 400 gravrøysene på Hereid er ikke vært dekkende for alle menneskene som må ha hatt tilhold i Eidfjord over en så lang periode. Bruken av Hereid har heller ikke utelukket enkeltliggende graver ellers i Eidfjord i samme tidsrom som gravfeltet var i bruk. Brannflak, dekket med lokal stein, var den foretrukne gravskikken. Gravrøysene er forholdsvis sparsommelig utstyrt med kun noen få gjenstander. Gjennom å granske gravmaterialet opp mot bosetning, ferdselslinjer, jakt, beite og jernproduksjon, fremstår Eidfjord som et knutepunkt for aktiviteter som krevde samarbeid. Hereid, sammen med en rekke av regionens andre gravfelt: Seim, Varberghaugen, Varberg/Sæbø og Mynestveit, ligger ved oppstigningen til fjelldalene langs Hardangervidda og ferdselsveiene østover. Sammenhengen mellom store kremasjonsgravfelt og veistrekninger er, som vist, å finne flere steder i Skandinavia. Ferdselsveiene reflekterer vegfaring, erfaringsmessige og opplevelsrike bevegelser som i sin tur formet et taskescape. Parallelt med innføringen av ny jernvinneteknologi i yngre jernalder dukket det opp graver på de



fremste produksjonsstedene i fjelldalene. Gravminnene i utmark kan ha vært en del av en strategi for å vokte disse ressursområdene. Alle de funnførende fjellgravene inneholder jaktpilspisser, noe som klarlegger en annen ressurs som trolig økte ønsket om å markere seg i disse områdene. Koblingen mellom utmarksressurser og Hardangers store gravfelt blir videre understreket gjennom jaktpilspisser og fragmenter av slagg i gravene på Hereid, Varberg og Seim. Felles innsats omkring aktiviteter som ga et viktig økonomisk overskudd ga trolig motivasjon for å stadig gravlegge nye generasjoner på et felles gravfelt.

Som argumentert for i artikkel I indikerer gravhaugen F100 Eide at denne formen for landskapsorganisering begynte å gjøre seg gjeldene tidlig i jernalderen. I Sør-Norge var et byttenettverk basert på utmarksressurser i drift allerede tidlig i romertid (Solberg 2003:109-111). F89 Opedal, som inneholdt en østlandskjele fra B2, vitner om at Hardanger inngikk i et slikt nettverk på et tidlig tidspunkt. Opedal er lokalisert langs to ferdselssaker, langs Sørfjorden og mot høyfjellet. Etter samfunnsendringene ved overgangen til merovingertid virker Opedals status til å fortsette inn i yngre jernalder. Dette underbygges av det mulige kulnavnet navnet til nabogården Ullensvang og to kirkesteder fra tidlig kristen tid. Opedal var et av de tidlig etablerte gravmiljøene som vedvarte jernalderen igjennom.

I sin analyse av landskapet omkring det angelsaksiske Sutton Hoo gravfeltet i Sørøst-England bemerker Tom Williamsson (2008:26) at på samme måte som gravminnene hadde stor variasjon i indre og ytre oppbygging, fantes det heller neppe absolutte regler når det kom til plassering av gravminnene i landskapet. Det er viktig å ha i bakhodet at det gjennom jernalderen kunne gå generasjoner, kanskje mer enn hundre år, fra det første gravminnet var bygget til det neste ble anlagt på samme plassen (Needham & Stevenson 2021:485). Århundrer strekker seg forbi det genealogiske minnet og kunnskapen om hvem som var gravlagt hvor vil ha vært mangelfull jo lengre tid som passerte. Det er dermed tvilsomt at plasseringen av påfølgende graver var del av en overordnet plan fra starten av. Man har kanskje ikke engang hatt en oppfatning

om at en gravgruppe kom til å dannes på en plass før det tredje gravminnet ble oppført (Needham & Stevenson 2021:485-486). En gravplass ble kanskje først tatt i bruk på grunn av sin naturgeografi og deretter fordi eldre konstruksjoner var synlige på plassen. Eksisterende gravminner forsterket den naturlige topografien eller skapte en helt særegen topografi (Rudebeck & Ödman 2000:208). Landskapet var en integrert del virkeligheten menneskene befant seg i, og relasjonen mellom dem var i konstant bevegelse (Ingold 1993). Et landskap som allerede var fylt med graver, veier, jorder, gjerder og grøfter vil ha påvirket videre utforming av gravplassene. Den fenomenologiske landskapstilnærmingen og dets fokus på visuelle sammenhenger er blitt kritisert for å overse dette. Om plasseringen av gravmonumenter ble bestemt ut fra det visuelle inntrykket de i kombinasjon var ment å gi, forutsetter det at tilveksten av graver fulgte en opprinnelig intensjon. I dette ligger det en antakelse om at gravenes plassering var forhåndsplanlagt (Barrett & Ko 2009:283-284). Landskapets temporalitet blir her ikke tatt med i beregningen og gravskikken som var skiftende i mer enn tusen år blir komprimert og flatet ut. Landskapet blir så godt som «avhistorisert» (Garwood 2007:44). Gravfelt var imidlertid komplekse steder uten en fastsatt utforming. Hvert gravfelt er unikt og spesifikt for plassen de ligger på. Utformingen til hvert gravfelt forteller historien om et bestemt lokalsamfunn, men det har flere meningslag fordi det ble utformet av mange etterlatte over lang tid. Mange ulike hendelser og samfunnsforhold over generasjoner vil ha ført til at en rekke forskjellige mennesker tolket og omtolket plasseringen av gravene for å fremheve egne mål og sin egen virkelighetsforståelse (Sayer 2020:84-86).

Blant en lang rekke mulige motiv kan arverekkefølge eller orientering omkring en spesiell avdødd person medvirket til gravenes plassering. En annen naturlig faktor å vurdere ved et dødsfall er sorg. Å miste et medlem av familie og lokalsamfunn vil ofte ha fremkalt savn og fortvilelse blant de etterlatte. Mennesker tenker gjennom materiell kultur, og denne fungerer som et slags reservoar for opplevelser og minner. Gravhauger bevarer fortiden, men kan også ha vært et håndgripelig forsøk på å forsegle følelsen av sorg, tap og angst etter et dødsfall (Fowler 2013b:237). Erica Hill

(2013), som har arbeidet med følelser og relasjonell ontologi, fremholder at tanker og følelser var uadskillelige i forhistorien. En slik tilnærming til landskap, graver og aktørperspektiv unnviker kartesiansk dualisme og et moderne vestlig tankesett. Ut fra en relasjonell forståelse av materiell kultur, må det som tydelig er et uttrykk for tankevirksomhet – for eksempel romlig organisering av gravminner – også være et uttrykk for følelser (Hill 2013). Landskap former måten vi ser verden på, og det strukturerer minner. Tolkninger av graver som minnesteder og som materielle manifestasjoner av de etterlattes følelser er derfor tett knyttet sammen. Etter min mening bør gravfelt derfor ses som knutepunkt i landskapet hvor idéer om slektskap, arv, sosiale roller og eiendomsrett har vært sammenvevd med minner, sorg og tap.

## **10. KONKLUSJON**

I denne avhandlingen er fokuset flyttet fra det enkelte gravfunn og studier av gravgods til et regionalt perspektiv med landskapet som tolkningsramme. I løpet av jernalderens 1500 år var samfunnet i Hardanger stadig i endring, og gravlandskapet speiler dette forløpet. Som nevnt innledningsvis har hovedformålet vært å øke forståelsen av samspillet mellom landskap, mennesker og gravminner i jernalderen. Med utgangspunkt i teorier omkring relasjonell ontologi og den tidsmessige dimensjonen mellom mennesker og landskap, har det vært et premiss at det fantes vekselvirkninger mellom jernalderens landskap, mennesker og gravminner, og at det er mulig for oss å tyde noen av disse i dag. Studien har tatt for seg en region i et langtidsperspektiv, en tilnærming som har fått frem noe annet enn om jeg hadde tatt for meg en kortere tidshorisont.

En av underproblemstillingene i avhandlingen, og et viktig grunnlag for øvrige tolkninger, har vært den kronologiske utviklingen av gravskikken. Denne skjedde ikke i isolasjon, men responderte på endringer i samfunnsforhold. Analysen av denne er gjort gjennom en induktiv systematisering av utvalgte elementer i det arkeologiske gravmaterialet. Gjennomgangen har vist at Hardanger ikke var en homogen region i jernalderen, men flere steder preget av lokale praksiser. På detaljnivå kan vi

konkludere med at hver gravlegging var historisk betinget, på sitt vis unik og spesifikk. Gjennomgangen har likevel belyst tendenser i behandlingen av jernalderens avdøde. Materialet fra før 200 e.Kr. er sparsommelig. Gravminnenes ytre markering veksler mellom flatmarksgraver, hauger og røyser. Kantmarkeringer ser ut til å høre sammen med kremasjonsgraver fra slutten av eldre jernalder. På overordnet nivå er det tydelig at kremasjon var den dominerende likbehandlingen gjennom hele jernalderen. Den enerådende kremasjonsgravskikken i yngre bronsealder ble videreført inn i den eldste delen av jernalderen. Kremasjonsgraver i små steinkister, med eller uten beinbeholder, var i bruk fra førromersk jernalder til folkevandringstid. Rundt C3 ga man opp bruken av små kister og kar til oppbevaring av bein, til fordel for brannflak, en skikk som varte jernalderen ut. Fra C1b gravlegges enkelte individer også ubrent, oftest i lange hellekister. Etter et opphold, og nedgang i antall graver på 600-700-tallet, begynte man å benytte lange hellekister igjen i vikingtid. Noen graver inneholder et rikt gravgods, mens andre har ingen gjenstander. Gjenstandsinventaret i gravene gir verdifull kunnskap om jernaldersamfunnet, og jeg har innimellom løftet dette frem for å utdype tolkningene av gravenes kontekst.

En annen underproblemstilling har vært hvordan gravminners plassering i landskapet kan avspeile makt- og sosiale strukturer. Jeg ser en vekselvirkning mellom hvordan lokal og regional geomorfologi, vann, vegetasjon, jordbruksmark, veier, ressursområder, bebyggelse og eiendomsforhold, og den romlige utbredelsen av jernalderens gravminner. Topografien la føringer for bebyggelsen langs Hardangerfjorden, og jernalderens jordbruksbosetninger lå fordelt på steder hvor jorden var dyrkbar. Regionens mest dominerende landskapstrekk, nemlig Hardangerfjorden, hadde sterk påvirkningskraft på bosettingsmønsteret. Fjorden forente Hardanger og la grunnlag for kontakt med omverden via kysten og mot Hardangervidda i øst. Arkeologiske spor i Hardanger viser til utmarksutnyttelse fra eldre jernalder. På Hardangervidda fantes det dyr å jakte på, og i fjelldalene nedenfor fantes gode beiteområder og mulighet for ørretfiske. Den viktigste ressursen i fjellet må likevel ha vært myrjern. Spor etter jernframstilling fra flere faser av jernalderen

er registrert i randsonene mot Hardangervidda. Hardanger var et landskap som kjennetegnes av ferdsel mellom øst og vest – og mellom bygd og fjell. Kommunikasjonslinjer i landskapet ble forsterket ved å konstruere gravminner langs dem. Store gravfelt finnes innerst i regionen, i skjæringspunktet for ferdselsveiene østover og mot utmarksressursene langs Hardangervidda. Det finnes også eksempler på samme fenomen blant enkeltstående gravminner, belyst ved en analyse av en gravhaug fra tidlig romertid på Eide i Odda.

Flere av de første jernaldergravplassene utviklet seg til varige steder i Hardangerlandskapet. Menneskene vendte tilbake til disse over århundrer og gravfeltene representerer slike uavbrutte gravmiljø. Hereidgravfeltet i Eidfjord har vært særlig vektlagt i dette prosjektet. Tidligere funn fra gravfeltet har vært få og sporadiske. Mange spørsmål om denne store samlingen graver har vært stående ubesvarte grunnet mangel på kildemateriale. En feltundersøkelse med formål om å fremskaffe flere data fra bakken resulterte i tre nye gravrøysler fra eldre jernalder og en flatmarksgrav fra vikingtid. I kombinasjon med eksisterende kunnskap om Hereid har disse inngått i en analyse av gravfeltet. Denne har frembrakt ny kunnskap om når gravfeltet var i bruk, variasjoner i gravskikk og gravminnenes romlige fordeling innad på feltet. Til tross for mange endringer i samfunnet over tid, hold man på beslutningen om å benytte Hereid som gravplass. Jeg har diskutert hvordan landskapsdimensjonen var integrert i hvorfor valgte man akkurat her å gravlegge så mange døde på et felles gravfelt og ikke på den enkelte gård. Jeg har pekt på hvordan gravene innad på Hereidgravfeltet ikke er jevnt fordelt på flaten, men organisert i gravgrupper, rekker og klynger. Det høye antallet graver og gravgrupper på Hereid speiler neppe antall bruk på gården. Gravgruppene antyder i stedet at Hereid var et varig gravmiljø brukt av en større enhet. Med høy sannsynlighet var terrassen felles gravplass for lokalbefolkningen i Eidfjord i 40 generasjoner. Graver i samme gravgruppe har trolig vært en anerkjennelse av felles genealogi. Gravgruppene kan dermed markere gårder eller slekter fra et større område. Gravfeltene i Hardanger virker å ha vært mer underordnet eksisterende praksis enn enkeltliggende gravminner, men også på

gravfeltene ble utviklingen påvirket av endringer i samfunnsforhold over generasjoner, og ga en form for organisk vekst.

## 11. LITTERATUR

### Forkortelser:

Ab.: Årbok for Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring.

BMÅ: Årbok for Bergen Museum

NF: Nicolaysen, N. 1862-66. Norske Fornlevninger.

NGL: Norges Gamle Love indtil 1387, Vol. I-III. Red. R. Keyser & P. A. Munch. 1846-1849

UBÅ: Årbok for Universitetet i Bergen.

Aksdal, J. 2014. Funn av grav frå yngre jernalder: Valland, gnr 33 bnr 4, Kvam herad, Kulturhistorisk rapportering i samband med metalldetektorfunn. Upublisert rapport, Hordaland Fylkeskommune.

Andersen, A. & I. Haug, 1989. *Smeltingen: – en industrisaga. Odda smelteverk gjennom 80 år*. Nord 4.

Artelius, T. 1988. Gravar sedda från väster — aspekter på västsvenska gravar ur kunskaps- och kulturminnesvårdssynpunkt, i *Gravfältundersökningar och gravarkeologi*, red A. Lagerlöf. Riksantikvarieämbetet, 22-27.

Aston, M. 1985. *Interpreting the Landscape: landscape Archaeology in local studies*. Batsford.

Baker, J. L. 2013. *The Funeral Kit: Mortuary Practices in the Archaeological Record*. Taylor & Francis Group.

Bakka, E. 1951a. Faste og løse fornminner på Rondestveit. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Bakka, E. 1951b. Førhistoriske minne på Vambheim. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Bakka, E. 1953. Faste og løse fornminner på Åstestølen. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Bakka, E. 1954a. Utgraving av fk. nr. 6/95. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Bakka, E. 1954b. Utgraving av gravhauger på Mjusena. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Bakka, E. 1955. Den eldste jordbrukstida i bygdene ved Hardangerfjorden: kulturtilhøve og busetnad i yngre steinalder og bronsealder. Upublisert magisteravhandling, Universitetet i Bergen.

Bakka, E. 1956. Melding om utgraving på Haugen, parsell av bnr. 7 på Håheim gnr. 46. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Bakka, E. 1960. Melding om ettergraving i en rest av gravhaug på Vikøy gnr. 7 bnr. 1. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Bakka, E. 1963. Forntida i Odda, Ullensvang og Kinsarvik, i *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid, Bygdesoga 1*, red. O. Kolltveit. Bygdeboknemnda, 47-205.

- Barndon, R. & A. B. Olsen. 2018. En grav med smedverktøy fra tidlig vikingtid på Nordheim i Sogndal. En analyse av gravgods, handlingsrekker og symbolikk. *Viking* LXXXI, 63-88.
- Barrett, J. C. & I. Ko. 2009. A phenomenology of landscape: a crisis in British landscape archaeology? *Journal of social archaeology* 9, 275-294.
- Bemmann, J. & G. Hahne. 1994. Waffenführende Grabinventare der jüngeren römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegischen Funde. *Bericht der Römisch-germanischen Kommission* 75. Verlag Philipp von Zabern, 283-640.
- Bender, B. 1993. *Landscape: politics and perspectives*. Routledge.
- Bender, B. 2006. Place and landscape, i *Handbook of material culture*, red. C. Tilley, W. Keane, S. Kuchler, M. Rowlands & P. Spyer. Sage publications, 303-314.
- Bender, B., S. Hamilton & C. Tilley. 1997. Leskernick: Stone Worlds: Alternative Narrative, Nested Landscapes, i *Proceedings of the Prehistoric Society* 63, 147-178.
- Bendixen, B. E. 1881. *Antikvariske iagttagelser i Søndmøre, Hardanger, Vos og Sogn 1880*. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsminde-merkers Bevaring 1880.
- Bendixen, B. E. 1884. *Undersøgelser i Jondal i Hardanger sommeren 1883*. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsminde-merkers Bevaring 1883.
- Bendixen, B. E. 1889. *Fornlevninger i Hardanger*. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsminde-merkers Bevaring 1888.
- Bendixen, B. E. 1890. *Fornlevninger i Hardanger*. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsminde-merkers Bevaring 1889.
- Bendixen, B. E. 1891. *Fornlevninger i Søndhordland og Hardanger*. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsminde-merkers Bevaring 1890.
- Bendixen, B. E. 1892. Utgraving av gravhaug på Varberg. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Bendixen, B. E. 1893. *Undersøgelser og udgravninger i Eidfjord*. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsminde-merkers Bevaring 1892.
- Bendixen, B.E. 1894. *Udgravninger og undersøgelser i Røldal*. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsminde-merkers Bevaring 1883.
- Bendixen, B. E. 1895. *Fornlevninger i Søndhordland*. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsminde-merkers Bevaring 1894.
- Bendixen, B. E. 1897. *Fornlevninger i Søndhordland*. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsminde-merkers Bevaring 1896.
- Berg, H. L. 2021. Mechanisms of security: locks, keys, and ordered life in Iron Age Norway (c. 0-1050 AD), Volume I. Upublisert doktorgradsavhandling ved Universitetet i Bergen.
- Berge, J. 2006. Våpen og stridsteknikk i overgangen mellom eldre og yngre jernalder. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.



- Berge, V. 2008. Arkeologiske undersøkelser av bosetnings- og dykingsspor frå sennolitikum, bronsealder og eldre jernalder. Upublisert rapport, Bergen Museum, Universitetet i Bergen.
- Bergstøl, J. 1995. Om gravrituale, makt og kjønn: en nytolkning av gravfeltet på Kvasshem. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo.
- Binford, L. R. 1971. Mortuary practices: their study and their potential. *Memoirs of the Society for American Archaeology* 25, *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*. Society for American Archaeology, 6-29.
- Birkeli, E. 1938. *Fedrekult i Norge. Et forsøk på en systematisk-deskriptiv fremstilling*. Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo. 2, Historisk-filosofisk klasse, Jacob Dybwad.
- Birkenes, L. Ø. 2004. Gard, grav og kyrkje: ei arkeologisk analyse i Hardanger-regionen. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Bjørn, A. 1929. Bronsekar og glasbegre fra folkevandringstiden i Norge. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, museet* 6.
- Bjørnstad, R. 2003. Teknologi og samfunn: jernvinna på Vestlandet i jernalder. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Bourgeois, Q. 2013. *Monuments on the horizon: the formation of the barrow landscape throughout the 3rd and 2nd millennium BC*. Sidestone Press
- Braathen, H. 1989. Ryttergraver: politiske strukturer i eldre rikssamlingstid, *Varia* 19, Oldsaksamlingen.
- Bradley, R. 1995. Foreword: Trial and Error in the Study of Mortuary Practices- Exploring the Regional Dimension, i *Regional approaches to mortuary analysis*, red. L. A. Beck. Springer Science & Business Media, v-ix.
- Bradley, R. 2011. Any questions? i *Beyond the Core: Reflections on Regionality in Prehistory*, red. A. M. Jones & G. Kirkham. Oxbow Books, 113-114.
- Bramanti, B. 2013. The use of DNA analysis in the archaeology of death and burial, i *The Oxford handbook of the archaeology of death and burial*, red. S. Tarlow & L. N. Stutz. Oxford University Press, 99-122.
- Bratt, P. 2008. Makt uttryckt i jord och sten. Stora högar och maktstrukturer i Mälardalen under järnåldern. *Stockholm Studies in Archaeology* 46.
- Brekke, N. G. 2008. Skipsreider og bygdelag, i *Folgefonna og fjordbygdene*, red. N. G. Brekke. Nord 4, 172-173.
- Brekke, N. G. 2009. *Kulturhistorisk vegbok: Hordaland*. Nord 4.
- Brink, S. 2013. Myth and ritual in pre-Christian Scandinavian landscape, i *Sacred Sites and Holy Places: Exploring the Sacralisation of Landscape through Time and Space*, red. S.W. Nordeide & S. Brink. Brepols, 33-51.
- Brookes, S. 2007. Walking with Anglo-Saxons: landscapes of the dead in early Anglo-Saxon Kent, i *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 14: Early Medieval Mortuary Practices*, red S. Semple & H. Williams. Oxbow Books, 143-153.
- Brown, G. 1915. *The Arts in Early England III: Saxon Art and Industry in the Pagan Period*. J. Murray.

- Brück, J. 2005. Experiencing the past? The development of a phenomenological archaeology in British prehistory. *Archaeological Dialogues* 12, 45-72.
- Brugmann, B. 2004. *Glass Beads from Early Anglo-Saxon Graves*. Oxbow Books.
- Bøe, J. 1930a. Små meddelelser fra Bergensdistriktet II. *BMÅ* 1930.
- Bøe, J. 1930b. Gravrøys på Utne, gnr. 108 bnr. 68 i Kinsarvik s. Ullensvang pgd. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Bøe, J. 1930c. Hordenes innvandring og oldfunnene ved Hardangerfjorden. *BMÅ* 1930.
- Bøe, J. 1931a. Jernalderens keramikk i Norge. *Bergens Museums Skrifter* 14.
- Bøe, J. 1931b. Faste og løse fornminner på Hæreid. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Bøe, J. 1931c. Gravhauger på Lote gnr. 111 Kinsarvik s Ullensvang pgd. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Callmer, J. 2003. Beads in Scandinavia in the Early and High Medieval Periods, ca. AD 400-1200, i *Ornaments from the past: Bead studies after Beck: A book on glass and semiprecious stone beads in history and archaeology for archaeologists, jewellery historians and collectors*, red. I. Glover, H. H. Brock & J. Henderson. The Bead Study Trust, 38-46.
- Carlie, L. 2001. Hålvägar och landskap. Äldre kommunikationsleder ut med Nissans dalgång, Halland, i *Kommunikation i Tid och Rum*, red. L. Larsson. Institute of Archaeology Report Series 82, University of Lund, 73-86.
- Chadwick, A. M. 2016a. Foot-fall and hoof-hit. Agencies, movements, materialities, and identities; and later prehistoric and Romano-British trackways. *Cambridge Archaeological Journal* 26, 93-120.
- Chadwick, A. M. 2016b. 'The Stubborn Light of Things'. Landscape, Relational Agency, and Linear Earthworks in Later Prehistoric Britain. *European Journal of Archaeology* 19, 245-278.
- Chapman, R. & K. Randsborg. 1981. Approaches to the Archaeology of Death, i *The archaeology of death: New directions in archaeology*, red. R. Chapman, I. Kinnes & K. Randsborg. Cambridge University Press, 1-24.
- Christie, H. 1963. Kinsarvik kirke og dens restaurering, i *Kinsarvik kirke: Restaureringen – Myntfunnet*, red. H. Christie & C. Svardal. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring 1961.
- Christie, W. F. K. 1847. Beretninger om Fund af Oldsager i Norge, især i Bergens Stift. *Urda II* (1842), 389-407.
- Cloke, P & O. Jones. 2001. Dwelling, place, and landscape: an orchard in Somerset. *Environment and Planning A: Economy and Space* 33, 649-66.
- Coe, M. D. & K. V. Flannery. 1964. Microenvironments and Mesoamerican prehistory. *Science* 143 (3607), 650-654.
- Crellin, R. J. 2020. *Change and Archaeology*. Routledge.
- Cummings, V. 2011. Scale and sense of belonging: thinking about regionality in the Neolithic of the Irish sea zone, i *Beyond the Core. Reflections on Regionality in Prehistory*, red. A. M. Jones & G. Kirkham. Oxbow Books, 33-40.

- Dahl, S. R. 2011a. Øystese gnr. 44 bnr. 12, Kvam herad: Kulturhistoriske registreringar: Reguleringsplan for Øystese. Upublisert rapport, Hordaland fylkeskommune.
- Dahl, S. R. 2011b. Norheimsund, Sandve gnr. 11 bnr. 471, Kvam herad: Kulturhistoriske registreringar: Reguleringsplan for Brennehaugen. Upublisert rapport, Hordaland fylkeskommune.
- Dahlin, Å. 1980. Utgraving av gravhaugrester på Seim i Røldal. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Dalen, K. & A. Dalen. 1960. *Røldal bygdebok*. Røldal Kommune.
- Damlien, H. 2002. Meningsinnholdet i jernalderens langhauger - en analyse fra Østfold og Vestfold. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo.
- de Lange, E. 1916. Gravhaug på Indre Ålvik, Kvam pgd. Øystese i Hardanger. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- de Lange, E. 1917. En familiegrav fra folkevandringstid i Hardanger. *BMÅ* 1917/1918, 3-25.
- Devlin, Z. L. 2007. Social memory, material culture and community identity in early medieval mortuary practices i *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 14: Early Medieval Mortuary Practices*, red S. Semple & H. Williams. Oxbow Books, 38-46.
- Diinhoff, S. 2005. Koge-gruber – glimt av en rituel praksis gjennom 1500 år, i *De gåtefulle kokegruber*, red. L. Gustavson, T. Heibreen & J. Martens. *Varia* 58, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, 135-144.
- Dommasnes, L. H., D. Gutmiedl-Schümann & A. T. Hommedal, A.T. 2016. *The Farm as a Social Arena*. Waxmann.
- Drageset, A. 2008. Pinsetter: en studie av det norske materialet fra eldre jernalder. Upublisert masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Dyrvik, S. 1998. Folketeljingane som inngang til ei distriktshistorie for Hardanger. *Hardanger*, 112-126.
- Eggers, H. J. 1951. *Der Römische Import im freien Germanien*. Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte.
- Ekroll, Ø. 2009. Steinkyrkjene i Hardanger: Kven bygde og betalte? *Hardanger* 101, 7-40.
- Ellingsen, W & E. Leknes. 2008. *Regionalisering: En diskusjon av teoretiske perspektiver*. Prosjektrapport nr. 22/2008, Agderforskning. Edgar Høgfjeldt.
- Engevik, A. 2007. Bucket-shaped pots: style, chronology and regional diversity in Norway in the late Roman and migration periods. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Eriksson, G. 2013. Stable isotope analysis of humans, i *The Oxford handbook of the archaeology of death and burial*, red. S. Tarlow & L. N. Stutz. Oxford University Press, 123-146.
- Ersland, G. E. 2009a. Skipsreideinndelinga etter Magnus Lagabøtes testament i 1277, i *Kulturhistorisk vegbok: Hordaland*, red. N. G. Brekke. *Nord* 4, 432.
- Ersland, G. E. 2009b. Skipsreideinndelinga etter skattematrikkelen i 1647, i *Kulturhistorisk vegbok: Hordaland*, red. N. G. Brekke. *Nord* 4, 433.

- Espevoll, O. 1919. Funn av oldsager ved «Jagtafjører» på Fonnaland gnr. 5 i Kvam k. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Espevoll, O. 1926. Rapport fra utgraving på Hæreid Bergen. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Espevoll, O. 1928. Faste og løse fornminner på Li. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Espevoll, O. 1929. Faste og løse fornminner på Nedstås. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Farbregd, O. 1980. Gravfeltet på Vang: hundre dekar oldtidshistorie på prestegarden. *Bøgda vår*, 4-14.
- Farbregd, O. 1988. Kvinneliv i vikingtid. Kven var kvinnene som ligg i langhaugar? *K. A. N. 7*, 3-23.
- Farbregd, O. 1993. Kremasjon e gåtefull gravskikk: Elden, døden og metallet. *Spor – Fortidsnytt fra Midt-Norge 15*, 8-11.
- Farbregd, O., A.K. Hufthammer, A. Kirpitsjnikov & C. Bourke. 1993. Vikingtidsfunn på Vang. *Bøgda vår*, 4-14.
- Fasteland, A. 1974. Etterundersøkelse i forbindelse med funn av spannfremmet krukke fra folkevandringstiden. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, E. N. 1972. *Førhistorisk tid*. Særtrykk av Kvinnherad b.1, bygdesoga.
- Fett, P. 1937a. Beltet fra Hove og noen andre belter fra folkevandringstid i Bergen Museum. *BMÅ 1937*.
- Fett, P. 1937b. Setrangbeltet og andre belter fra den eldre jernalder. *BMÅ 1937*.
- Fett, P. 1937c. Gravrøys på Opedal gnr. 74 bnr. 17 i Ullensvang s. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1940. Arms in Norway between 400 and 600 A.D.: Part II. *BMÅ 1938-1939*.
- Fett, P. 1944. Nye gravfunn frå eldre jernalder på Vestlandet. *BMÅ*.
- Fett, P. 1954a. Strandebarm prestegjeld, *Førhistoriske minne i Hardanger 6*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1954b. Kvam prestegjeld, *Førhistoriske minne i Hardanger 5*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1954c. Ullensvang prestegjeld, *Førhistoriske minne i Hardanger 3*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1954d. Odda prestegjeld, *Førhistoriske minne i Hardanger 2*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1955a. Røldal prestegjeld, *Førhistoriske minne i Hardanger 1*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1955b. Namn på gravhaugar i Hardanger. *Hardanger*, 363-365.
- Fett, P. 1956a. Ulvik prestegjeld, *Førhistoriske minne i Hardanger 4*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1956b. Kvinnherad prestegjeld, *Førhistoriske minne i Sunnhordland 1*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

- Fett, P. 1974. Funn på tomt i Øvre Hakastad. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1975. Tillegg: ukjende funnstader: etterord, *Førhistoriske minne i Hardanger* 7. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1976. Tillegg: ukjende funnstader: etterord, *Førhistoriske minne i Sunnhordland* 11. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Field, D. 2011. Moving on in landscape studies: goodbye Wessex, hello German Bight? i *Beyond the Core: Reflections on Regionality in Prehistory*, red. A. M. Jones & G. Kirkham. Oxbow Books, 15-18.
- Fleming, A. 2006. Post-processual Landscape Archaeology: a Critique. *Cambridge Archaeological Journal* 16, 267-280.
- Fleming, A. & N. Ralph. 1982. Medieval settlement and land use on Holne Moor, Dartmoor: the landscape evidence. *Medieval Archaeology* 26, 101-37.
- Fløttum, A. L. 2004. Små graver - store spørsmål: Et gløtt inn i jernalderens gravskikk på Vang i Oppdal. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Tromsø.
- Fowler, C. 2013a. Identities in transformation: identities, funerary rites, and the mortuary process, i *The Oxford handbook of the archaeology of death and burial*, red. S. Tarlow & L. N. Stutz. Oxford University Press, 511-526.
- Fowler, C. 2013b. *The Emergent Past: A relational realist archaeology of Early Bronze Age mortuary practices*. Oxford University Press.
- Fraser, D. 1983. *Land and society in Neolithic Orkney*. British Archaeological Reports 117.
- Fredriksen, P. D. 2005. Karet/kroppen/identiteten. I *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Hovedfag/Master 1*. Universitetet i Bergen.
- Fredriksen, P. D. 2006. Two graves - three metaphores. Changing gender identities in the Migraton Period illustrated by graves from Hardanger, western Norway, i *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Nordisk 3, Samfunn, symboler og identitet: festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*, red. R. Barndon, S. Innselset, K. K. Kristoffersen & T. Løddøen. Universitetet i Bergen, 271-282.
- Fønnebo, R. 1988. *Langs Nordmannsslepene over Hardangervidda*. Universitetsforlaget.
- Gamble, C. N., J. S. Hanan & T. Nail. 2019. What is new materialism? *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities* 24, 111-134.
- Gammeltoft, P. & J. P. Holck. 2008. Regionalitet og sproglig kontakt i vikingetid og middelalder: Strofer om silke og ærlig pæl, i *Regionalitet i Danmark i Vikingetid og Middelalder*, red. P. Gammeltoft, S. M. Sindbæk & J. Vellev. Hikuin 35, 99-116.
- Gammeltoft, P. & S. M. Sindbæk. 2008. Historisk regionalitet på tværs af faggrænser. I *Regionalitet i Danmark i Vikingetid og Middelalder*, red P. Gammeltoft, S. M. Sindbæk & J. Vellev. Hikuin 35, 7-15.
- Gansum, T. 1995. Jernaldergravskikk i Slagendalen: Oseberghaugen og storhaugene i Vestfold – lokale eller regionale symboler? En landskapsarkeologisk undersøkelse. Upublisert magisteravhandling, Universitetet i Oslo.

- Gansum, T. 1999. Regionen – det forestilte fellesskap: Refleksjoner rundt regionsbegrepet, i *Fiender og forbundsfeller: Regional kontakt gjennom historien. Karmøyseminaret 1999*, red. M. S. Veia & H. R. Naley. Karmøy kommune, 13-24.
- Gansum, T. 2002. Fra jord til handling, i *Plats och praxis: studier av nordisk förkristen ritual. Vägar till Midgård 2*, red. K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere. Nordic Academic Press, 249-286.
- Gansum, T. 2004. Hauger som konstruksjoner: arkeologiske forventninger gjennom 200 år. Göteborgs Universitet/Riksantikvarieämbetet.
- Garwood, P. 2007. Before The Hills In Order Stood: Chronology, time and history in the interpretation of Early Bronze Age round barrows, i *Beyond the grave: New perspectives on barrows*, red. J. Last. Oxbow Books, 30-52.
- Gellein, K. 2007. Kristen innflytelse i hedensk tid? En analyse med utgangspunkt i graver fra yngre jernalder i Hordaland. I *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Hovedfag/Master 2*, red. J. Zethner. Universitetet i Bergen, 9-113.
- Gjerdåker, J. 1993. Frå tjodveg til riksveg: vegar og vegbygging, i *Kulturhistorisk vegbok: Hordaland*, red. N. G. Brekke. Nord 4, 84-88.
- Gjerpe, L. E. 2005. *Gravfeltet på Gulli. E18-prosjektet Vestfold: Bind 1*. Varia 60, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Gjerpe, L. E. 2017. Effektive hus: bosetning, jord og rettigheter på Østlandet i jernalder, bind I av II. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Gjessing, G. 1927. Undersøkelse av grav på Folkedal gnr. 129 bnr.2. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Gjessing, G. 1934. *Studier i norsk merovingertid: kronologi og oldsakformer*. Skrifter, Det Norske videnskaps-akademi i Oslo II.
- Graham-Campbell, J. 2013. *Viking art*. Thames & Hudson.
- Gräslund, A.-S. 1987. Pagan and Christian in the Age of Conversion, i *Oldsaksamlings Skrifter nr 9, Proceedings of the Tenth Viking Congress*, red. J. E. Knirk. Universitetets Oldsaksamling.
- Gräslund, B. & N. Price. 2012. Twilight of the gods? The 'dust veil event' of AD 536 in critical perspective. *Antiquity* 86, 428-443.
- Grieg, S. 1923. *Merovingisk og norsk: eneggede sverd fra VII. og VIII. Aarhundrede*. Skrifter, Det Norske videnskaps-akademi i Oslo II.
- Grove, K. 2015. Eit nytt Hardanger? Eit regionalt perspektiv på kommuneendringane i 1960-åra. *Heimen* 52, 357-372.
- Grove, K., G. Akselberg & R. Barndon. 2016. Perspektiv på region og regionalisering, i *Region og regionalisering – perspektiv og praksis*, red G. Akselberg, R. Barndon & K. Grove. Novus forlag, 9-24.
- Grønnesby, G. 2019. «...en pludselig og stærk omveltning»? Eldre jernalder og overgangen til yngre jernalder i Trøndelag. Praksis og overregionale nettverk. Upublisert doktorgradsavhandling, NTNU.
- Grønvik, O. 1996. *Frå Vimose til Ødemotland: Nye studier over runeinnskrifter frå førkristen tid i Norden*. Universitetsforlaget.

- Gruppuso, P. & A. Whitehouse. 2020. Exploring taskscapes: an introduction. *Social Anthropology* 28, 588-597.
- Gudesen, H. G. 1980. *Merovingertiden i Øst-Norge: kronologi, kulturmønstre og tradisjonsforløp*. Universitetets oldsaksamling.
- Guido, M. 1978. *The glass beads of the prehistoric and Roman periods in Britain and Ireland*. Society of Antiquaries of London 35.
- Gustafson, G. 1906. *Norges Oldtid: mindesmærker og oldsager*. Cammermeyer.
- Gustafson, L. 1993. Kvinnene i langhauger. *K. A. N.* 16, 47-70.
- Gustafson, L. 2016. *Møter på Veien - kultuplass gjennom 1500 år. Et maktsenter på Ringerike i eldre jernalder*. Portal.
- Guttormsen, T. S. 2002. Gård og landskap – mellom natur og kultur i jernalderens jordbruksamfunn. *Primitive tider, særtrykk*, 39-53.
- Hagen, A. 1997. *Gåten om kong Raknes haug: hovedtrekk i norsk arkeologi*. Cappelen.
- Halbwachs, M. 1992 [1925]. *On collective memory*. University of Chicago Press.
- Halvorsen, L. S. 2007. Rv13 Granvin: Paleobotanisk undersøkelse ved Seim, Øvre Vassenden, Granvin: Arkeologiske undersøkelser av forhistorisk jordbruk og bosetning på Seim i Granvin, Upublisert rapport, Seksjon for ytre kulturminnevern, Bergen Museum, Universitetet i Bergen.
- Hanisch, M. 2001. Gravritualene – fortellinger om ære? Et nytt perspektiv på vestnorsk gravmateriale fra romertid og folkevandringstid. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Hansen, G., Ø. J. Jansen & T. Heldal. 2017. Soapstone vessels from town and country in Viking Age and Early Medieval Western Norway: A study of provenance. I *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter 9, Soapstone in the North: Quarries, Products and People 7000 BC – AD 1700*, red. G. Hansen & P. Storemyr. Universitetet i Bergen, 249-328.
- Hamborg, M. 1983. Strandlinjer og isavsmelting i midtre Hardanger, Vest-Norge. *NGU* 387, 39-70.
- Hamilton, S., R. Whitehouse, K. Brown, P. Combes, E. Herring & M. S. Thomas. 2006. Phenomenology in Practice: Towards a Methodology for a 'Subjective' Approach. *European Journal of Archaeology* 9, 31–71.
- Hammervold, R. 2020. *Multivariate analyser med STATA: en kort innføring*. Fagbokforlaget.
- Härke, H. 1992. *Angelsächsische Waffengraber des 5 bis 7 Jahrhunderts*. Rheinland-Verlag.
- Härke, H. 2014. Grave goods in early medieval burials: messages and meanings. *Mortality* 19, 41-60.
- Härke, H. 2001. Cemeteries as places of power, i *Topographies of power in the Early Middle Ages*, red. F. Theuws, M. B. de Jong & C. Van Rhijn. Brill, 9-30.
- Harris, O. J. T. & C. N. Cipolla 2017. *Archaeological Theory in the New Millennium: Introducing Current Perspectives*. Routledge.

- Hatleskog, A.-B. 1986. Yngre jernalder i Sunnhordland og Hardanger: busetnadsutvikling og samfunnsstruktur. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Hatleskog, A.-B. 1997. Samfunnsorganisatoriske endringer eller religionsskifte i yngre jernalder med utgangspunkt i gravmateriale frå Sunnhordland og Hardanger, i *Fire fragmenter fra en forhistorisk virkelighet*, red. L. Selsing, 7-35. AmS-Varia 31, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Hauken, Å. D. 2005 [1984]. The Westland cauldrons in Norway. *AmS-skrifter* 19, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Hauken, Å. D. 2005. Regionalisme fra en arkeologisk synsvinkel, i *Regionalisme: Seminnarrapport Utstein kloster 2005*. Haugaland akademi, 31-41.
- Haukenæs, T. S. 1893. *Reiseskildringer fra Norges natur og folkeliv 4: Vestlandet*. I kommisjon hos C. Floor.
- Healy, F. & J. Harding. 2007. A thousand and one things to do with a round barrow, i *Beyond the grave: New perspectives on barrows*, red. J. Last. Oxbow Books, 53-72.
- Hedenstierna-Jonson, C., A. Kjellström, T. Zachrisson, M. Krzewińska, V. Sobrado, N. Price, T. Günther, M. Jakobsson, A. Götherström & J. Storå. 2017. A female Viking warrior confirmed by genomics. *American Journal of Physical Anthropology* 164, 853-860.
- Heide, E. 2011. Holy Islands and the otherworld: Places beyond water, i *Isolated Islands in Medieval Nature, Culture and Mind*, red. G. Jaritz & T. Jørgensen. CEU Medievalia 14, Central European University Press, 57-80.
- Heidegger, M. 2006 [1954]. Building dwelling thinking, i *Visual culture: critical concepts in media and cultural studies 3: Spaces of visual culture*, red. J. Morra & M. Smith. Routledge, 66-76.
- Helgen, G. 1982. *Odd og egg: merovingertidsfunn fra Hordaland, Sogn og Fjordane*. Historisk museum, Universitetet i Bergen
- Helgesson, B. 2008. Kan regionalitet påvisas genom arkeologiskt fyndmaterial? Några metodiska och källkritiska närmanden, i *Regionalitet i Danmark i Vikingetid og Middelalder*, red. P. Gammeltoft, S. M. Sindbæk & J. Velle. Hikuin 35, 49-62.
- Helland-Hansen, W. 2004. *Naturhistorisk vegbok: Hordaland*. Nord 4.
- Helle, S. K. 2004. Sequence stratigraphy in a marine moraine at the head of Hardangerfjorden, western Norway: evidence for a high-frequency relative sea-level cycle. *Sedimentary Geology* 164, 251-281.
- Helleland, B. 2002. Stadnamn og religionsskiftet: ei problematisering med utgangspunkt i Ullensvang. *Namn och bygd: Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 90, 53-107.
- Helms, M. W. 1993. *Craft and the kingly ideal: art, trade, and power*. University of Texas Press.
- Henriksen, M. M. 2001. Bjørnen - fruktbarhetssymbol i eldre jernalder? *Spor – fortidsnytt fra Midt-Norge* 16, 10-13.



- Hicks, D. 2016. The temporality of the landscape revisited. *Norwegian archaeological review* 49, 5-22.
- Hill, E. 2013. Death, Emotion, and the Household among the Late Moche, i *The Oxford handbook of the archaeology of death and burial*, red. S. Tarlow & L. N. Stutz. Oxford University Press, 597-616.
- Hines, J. 1993. *Clasps – Hektespenner – Agraffen: Anglo-Scandinavian clasps of classes A-C of the 3<sup>rd</sup> to 6<sup>th</sup> centuries A.D: typology, diffusion and function*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Hodder, I. 1980. Social structure and cemeteries: a critical appraisal i *Anglo-Saxon Cemeteries 1979: The Fourth Anglo-Saxon Symposium at Oxford*, red. P. Rahtz, T. Dickinson & L. Watts. British Archaeological Reports 82, 161-169.
- Hoel, C. 2007. *Landskap, geologi og menneskes virke i Hardanger: ein studie over naturtilhøve som grunnlag og rammevilkår for busetnad, menneskes liv og samfunnsutviklinga gjennom tidene*. Egenpublisert hefte.
- Hoftun, O. 1993. Kammene fra eldre jernalder i Vest-Norge og trosforestillinger tilknyttet kammer. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Holck, P. 1983a. Analyse av menneskebein fra gravfunn på Mundheim gnr. 144. Upublisert rapport, Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Holck, P. 1983b. Analyse av brente menneskebein fra gravfunn på Norheim gnr. 31 iblandet bjørneklør. Upublisert rapport, Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Holck, P. 1983c. Angående beskrivelse av brente ben mottatt fra Historisk Museum. Upublisert rapport, Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Holck, P. 1985. Bestemmelse av brente ben fra gravfunn på Opedal gnr. 74. Upublisert rapport, Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Holck, P. 1988a. Analyse av brente bein fra folkevandringstids gravfunn på Lote gnr. 111. Upublisert rapport, Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Holck, P. 1988b. «Råkallehaugen» B 6763 på gnr. 95 bnr. 2 Seim i Granvin kommune. Upublisert rapport, Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Holtedahl, H. 1975. *The geology of the Hardangerfjord, West Norway*, Universitetsforlaget.
- Horn, C. & G. Wollentz. 2019. Who is in Charge Here? Material Culture, Landscapes, and Symmetry, i *Past landscapes. The dynamics of interaction between society, landscape, and culture*, red. Haug, L. Käppel, & J. Müller. Sidestone Press, 107-129.
- Horn, C., G. Wollentz, G. Di Maida & A. Haug. 2020. Introduction, i *Places of Memory: Spatialised Practices of Remembrance from Prehistory to Today*, red. C. Horn, G. Wollentz, G. Di Maida & A. Haug. Archaeopress, 1-7.
- Hufthammer, A. K. 1981. Vedrørende funn fra krigergrav på Nerhus i Mauranger, Kvinnherad kommune, Hordaland, Funn nr. 7, 20/81. Upublisert rapport, Bergen Museum, Universitetet i Bergen.
- Høgestøl, M. 1983. Gravskikk og kjønnsrelasjoner. Upublisert magisteravhandling, Universitetet i Oslo.
- Høst, G. 1976. *Runer: våre eldste norske runeinnskrifter*. Aschehoug.

- Ilkjær, J. 1990. Illerup Ådal 1: Die Lanzen und Speere: Textband. *Jutland Archaeological Society Press* 25.
- Indrelid, S. 1987. Vedrørende arkeologisk undersøkelse av gravhauger på Sunndal. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Indrelid, S., A. K. Hufthammer & A. Nesje. 2015. Om reinsdyrfangst, rein og klima på Hardangervidda i eldre tid. *Årbok for Universitetsmuseet i Bergen*, 6-15.
- Ingold, T. 1993. The temporality of the landscape. *World Archaeology* 25, 152-74.
- Ingold, T. 2000. *The perception of the environment: essays in livelihood, dwelling and skill*. Routledge.
- Ingold, T. 2007. *Lines: a brief history*. Routledge.
- Ingold, T. 2010. The round mound is not a monument, i *Round Mounds and Monumentality in the British Neolithic and Beyond*, red. J. Leary, T. Darvill & D. Field. Oxbow Books, 253-260.
- Ingold, T. 2011. *Being alive: essays on movement, knowledge and description*. Routledge.
- Ingold, T. 2017. Taking taskscape to task, i *Forms of Dwelling: 20 Years of Taskscapes in Archaeology*, red. U. Rajala & P. Mills. Oxbow books, 16-27.
- Insoll, T. 2004a. *Archaeology, Ritual, Religion*. Routledge.
- Insoll, T. 2004b. Are Archaeologists Afraid of Gods? Some Thoughts on Archaeology and Religion, i *Belief in the Past. The Proceedings of the 2002 Manchester Conference on Archaeology and Religion*, red. T. Insoll. BAR International Series 1212. Archaeopress, 1-6.
- Iversen, F. 1999. Hva arvet Erlend? Om gods og godsproblematikk på Vestlandet i yngre jernalder og middelalder. Et eksempel fra Etne i Hordaland, i *Et hus med mange rom – vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*, red. I. Fuglestad, T. Gansum & A. Opedal. AmS-Rapport 11b, 339–353.
- Iversen, F. 2008. Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder. *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter Nordisk* 6. Universitetet i Bergen.
- Jacobs, M. H. 2006. The Production of Mindscapes. Upublisert doktorgradsavhandling. Wageningen Universitet.
- Jansen, Ø. J. 2004. Kleberstein til kirker og graut. *Hardanger*, 105-114.
- Jennbert, K. 1988. Gravseder och kulturformer - i arkeologins gränsland, i *Gravskick och gravdata*, red. E. Iregren, K. Jennbert & L. Larsson. Report Series 32, Department of Archaeology, Lund University, 87-100.
- Jennbert, K. 1991. Gravar och visioner, i *Gravfäلتsundersökningar och gravarkeologi*, red. A. Lagerlöf, Riksantikvarieämbetet, 110-115.
- Jennbert, K. 2006. The heroized dead: People, animals, and materiality in Scandinavian death rituals, AD 200- 1000, i *Old Norse Religion in long-term perspectives: Origins, changes, and interactions*, red. K. Jennbert, A. Andrén, & C. Raudvere. Nordic Academic Press, 135-140.

- Jenssen, A. 2000a. *Hæreid: gravfelt frå jernalder*, kulturhistorisk vegvisar, red. R. Skaar. Hordaland fylkeskommune, avdeling for regional utvikling, Kulturseksjonen, Bergen (hovedversjon).
- Jenssen, A. 2000b. *Hæreid: gravfelt frå jernalder*, kulturhistorisk vegvisar, red. R. Skaar. Hordaland fylkeskommune, avdeling for regional utvikling, Kulturseksjonen, Bergen (kortversjon).
- Jenssen, A. 2002. Gravfeltet på Hereidsmoen. Hereid, gnr. 25, Eidfjord commune, Band I - Tekst, tabellar og kart. Upublisert rapport, Hordaland fylkeskommune,
- Jerpåsen, G. B. 2009. Application of Visual Archaeological Landscape Analysis: some results. *Norwegian Archaeological Review* 42, 123-145.
- Johansen, A. B. 1973. Iron production as a factor in settlement history of the mountain valleys surrounding Hardangervidda. *Norwegian Archaeological Review* 6, 84-101.
- Jones, L. A. 2002. Overview of Hilt & Blade Classifications, i *Swords of the Viking Age*, red. I. G. Peirce & E. Oakeshott. Boydell Press, 15-23.
- Joyce, R. A. 2012. What Should an Archaeology of Religion Look Like to a Blind Archaeologist? *Archeological Papers of the American Anthropological Association* 21, 180-188.
- Jørgensen, A. N. 1999. *Waffen und Gräber: typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520/30 bis 900 n.Chr.* Nordiske fortidsminner, serie B, Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.
- Jørgensen, L. 1990. *Bækkegård and Glasergård: two cemeteries from the Late Iron Age on Bornholm.* Arkæologiske Studier VIII, Akademisk forlag.
- Jørgensen, L., K.W. Alt & V. Vach. 1997. Families at Kirchheim am Ries: analysis of Merovingian aristocratic and warrior families, i *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective 1-1300 CE*, red. A. Nørgård Jørgensen & B. Clausen. The national museum, 102-112.
- Kaland, S. H. H. 2006. Kvinnegraven fra Trå i Granvin. I *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Nordisk 3, Samfunn, symboler og identitet: Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*, red. R. Barndon, S. Innselset, K. K. Kristoffersen & T. Løddøen. Universitetet i Bergen, 351-362.
- Kaliff, A. 1992a. *Brandgravskick og forestallningsvarld: en religionsarkeologisk diskussion.* Occasional papers in Archaeology 4. Uppsala universitet.
- Kaliff, A. 1992b. En religionsarkeologisk syn på gravar. *Tor* 24, 124-143.
- Kaliff, A. 2005. The grave as concept and phenomenon: The relation between archaeological interpretation and terminology, i *Dealing with the dead: archaeological perspectives on prehistoric Scandinavian burial ritual*, red. T. Artelius & F. Svanberg. Riksantikvarieämbetet, 125-142.
- Knudsen, A. M. 1978. Utgraving av to røyser på Seim i Røldal. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Kolltveit, O. 1963. *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid.* Bygdeboknemndene.
- Kolltveit, O. 1977. *Granvin, Ulvik og Eidfjord i gamal og ny tid I.* Bygdeboknemndene.

- Kristiansen, K. 1984. Ideologi og samfund i Danmarks bronzealder, i *Det 4. nordiske bronsealder-symposium på Isegran 1984*, red. E. Mikkelsen, E. S. Welinder & D. S. Hjelvik. Varia 12, Universitetets Oldsaksamling.
- Kristoffersen, S. 1999. Migration Period chronology in Norway, i *The pace of change: Studies in Early Medieval Chronology*, red. J. Hines, K. Høiland Nielsen & F. Siegmund. Oxbow books.
- Kristoffersen, S. 2000. *Sverd og spenne: dyreornamentikk og sosial kontekst*. Studia humanitatis Bergensia, Høyskoleforlaget.
- Kristoffersen, S. 2006. Kvinnedrakten fra Rogaland i folkevandringstid: draktutstyr. *AmS-Varia* 45, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Kristoffersen, S. & B. Magnus. 2010. Spannformete kar: utvikling og variasjon. *AmS-Varia* 50, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.
- Kristoffersen, S. & T. Østigård. 2006. «Dødsmyter», i *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Nordisk 2, Lik og ulik: tilnærminger til variasjon i gravskikk*, red. T. Østigård. Universitetet i Bergen, 113-132.
- Krüger, S. H. 1975. Trekk av jernalderens gravskikk i Etne: forsøk på å skille ut lokale tradisjoner. Upublisert magisteravhandling, Universitetet i Bergen.
- Krüger, S. H. 1984. Religiøse symboler fra eldre jernalder: Hellige hvite steiner, i *Sunnmøres forhistorie: fra de første fotefar*, red. S. Indrelid & S. U. Larsen. Sunnmørspostens forlag, 88-89.
- Krüger, S. H. 1988. Bjørneklør fra vestlandske graver, i *Festskrift til Anders Hagen, Arkeologiske Skrifter 4*, red. A. Hagen, S. Indrelid, S. H. H. Kaland & B. Solberg. Universitetet i Bergen, 357-366.
- Last, J. 2007. Beyond the grave: New perspectives on barrows, i *Beyond the grave: New perspectives on barrows*, red. J. Last. Oxbow Books, 1-13.
- Lefebvre, H. 1991. *The Production of Space*. Blackwell.
- Latour, B. 1993. *We Have Never Been Modern*. Harvard University Press.
- Lavik, P. J. 1958. Funn av gravhaug fra Djursland på Varaldsøy. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Lillehammer, G. 1985. Død og grav: gravskikk på Kvasheimfeltet, Hå i Rogaland, SV Norge. *AmS-skrifter* 13, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Lillehammer, G. 1988. Kvinnebønder i Nordens forhistorie. *K. A. N.* 7, 45-55.
- Linaa, J. 2008. Region, netværk og materiel kultur, i *Regionalitet i Danmark i Vikingetid og Middelalder*, red. P. Gammeltoft, S. M. Sindbæk & J. Velle. Hikuin 35, 85-85.
- Linge, T. 2013. Utgravingsprosjekt Øvre Øystese: Tuft frå eldre jernalder på Øvre Øystese, Kvam herad. Norark, Norsk arkeologi, Tilgjengelig fra: <http://www.norark.no/prosjekter/ovre-oystese/tuft-fra-eldre-jarnalder-pa-ovre-oystese-kvam-herad/>[lest 25. oktober 2022].
- Loftsgarden, K. 2019. Ferd og frakt over fjell og vidde. *Primitive tider* 21, 7-23.
- Lohne, Ø. 2006. SeaCurve\_v1 – Teoretisk beregning av strandforskyvningskurver i Hordaland fra UTM koordinater (excel-ark).
- Lorange, A. 1875. *Samlingen af norske oldsager i Bergens museum*. J. D. Beyers Bogtrykkeri.

- Lorange, A. 1889. *Den yngre Jernalders Sværd: et Bidrag til Vikingetidens Historie og Teknologi*. Bergens Museum.
- Lucy, S. J. 1997. Housewives, Warriors and Slaves? Sex and Gender in Anglo-Saxon Burials, i *Invisible People and Processes. Writing gender and childhood into European archaeology*, red. J. Moore & E. Scott. Leicester University Press, 150-168.
- Lucy, S. J. 1998. *The Early Anglo-Saxon Cemeteries of East-Yorkshire. Analysis and Reinterpretation*. B.A.R British Series 272.
- Lund, J. 2009. *Åsted og vadedsted: deponeringer, genstandsbiografier og rumlig strukturering som kilde til vikingetidens kognitive landskaber*. Acta humaniora 389, Universitetet i Oslo.
- Lund, K. 2012. Landscapes and narratives: compositions and the walking body. *Landscape Research* 37, 225–37.
- Lund Hansen, U. 1987. *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropa*. Nordiske fortidsminder Serie B, 10, Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.
- Lundin, I. 2010. Gravar, ritualer och järnsmide, i *Utblickar från Munkedal: 10 000 år av bohusslänsk förhistoria*, red. H. Petersson & C. Toreld. Bohusläns museums förlag, 202-223.
- Lysgård, H. K. 2007. Regioner som forestilte fellesskap – hvordan og hvorfor? *Heimen* 44, 85-95.
- Læg Reid, T. & A. Læg Reid, 1992. *Gards- og ættesoge for Eidfjord*. Eidfjord kommune.
- Løken, T. 1974. Gravminner i Østfold og Vestfold: et forsøk på en typologisk - kronologisk analyse og en religionshistorisk tolkning 1: Tekst. Upublisert magisteravhandling, Universitetet i Oslo.
- Magnus, B. 2014. Kvinnene fra Krosshaug i Klepp og Hol på Inderøya. *AmS-Varia* 55, Universitetet i Stavanger, 71-87.
- Martens, I. 1984. Bosetningsproblemer i fjellet. Tanker ved et 25-års jubileum. *Årbok 1982/1983, Universitetets Oldsaksamling*, 33-42.
- Martens, I. 1988. *Jernvinna på Møsstrand i Telemark. En studie i teknikk, bosetning og økonomi*. Norske Oldfunn XIII. Universitetets Oldsaksamling.
- Melheim, L. 2006. Fra åsrøys til hellekiste – fra hellekiste til åsrøys. Om å putte ting i boks, i *Historien i forhistorien Festskrift til Einar Østmo på 60-års dagen*, red. H. Glørstad, B. Skar & D. Skre. Kulturhistorisk museum, Skrifter 4, 143-159.
- Menghin, W. 1983. *Das Schwert im Frühen Mittelalter: chronologisch-typologische Untersuchungen zu Langschwertern aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts n. Chr.* K. Theiss.
- Meulemans, G. 2020. The swarming life of pastures: living with vole outbreaks in the French Jura uplands. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 28, 598-613.
- Miljødirektoratet. Faktaark, naturbase. Tilgjengelig fra: <http://faktaark.naturbase.no/Kulturlandskap?id=KF00000137> [lest 28. august 2023]

- Myhre, B. 2002. Landbruk, landskap og samfunn 4000 f.kr. – 800 e.kr, i *Norges landbrukshistorie 1. 4000 f.kr. – 1350 e.Kr. Jorda blir levevei*, red. B. Myhre & I. Øye. Det norske samlaget, 11-203.
- Myhre, B. 2003. The Iron Age, in *The Cambridge History of Scandinavia 1*, red. K. Helle. Cambridge University Press, 60–93.
- Myhre, B. 2005. Krieger i en overgangstid, i *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Nordisk 1, Fra funn til samfunn: Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*, red. K.A. Bergsvik & A. Engevik. Universitetet i Bergen, 279-306.
- Myhre, B. 2006. Fra fallos til kors: fra horg til hov til kirke? *Viking LXIX*, 215-250.
- Narmo, L. E. 1996. *Jernvinna i Valdres og Gausdal – et fragment av middelalderens økonomi*. Varia 38. Universitetets Oldsaksamling.
- Näsman, U. 1991. Det syvende århundrede: et mørkt tidsrum i ny belysning, i *Fra stamme til stat i Danmark: 2, Høvdingesamfund og kongemagt*, red. P. Mortensen & B. M. Rasmussen. Jysk Arkæologisk Selskab 1, 165-178.
- Needham, S. & S. Stevenson. 2021. Barrows in the Landscape: Density, Topographic Settings, Formations and Alignment, i *Barrows at the core of Bronze Age Communities: Petersfield Heath excavations 2014–18 in their regional context*, red. S. Needham & G. Anelay. Sidestone Press, 471-512.
- Nesthus, J. T. 1901. Vedrørende melding om funn av yngre jernalders gravfunn på Nesthus gnr. 26. Brev til Bergens Museum.
- Neuman, J. 1838. Antikvariske notiser.
- Nicolaysen, N. 1860. Indberetning til Kirkedepartementet om min antikvariske virksomhed fra 1 Juli - 31 Decbr. 1860: reiseberetning, indsendt til det akademiske Kollegium, årbok for Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring.
- Nissen Meyer, E. 1935a. Relieffspenner i Norden. *BMÅ* 1934.
- Nissen Meyer, E. 1935b. Faste og løse fornminner på Seim. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Nora, P. 1996. *Realms of memory: Rethinking the French past*. Columbia University Press.
- Nowakowski, J. A. 2007. Digging deeper into barrow ditches: investigating the making of Early Bronze Age memories in Cornwall, i *Beyond the grave: New perspectives on barrows*, red. J. Last. Oxbow Books, 91-112.
- Næss, A. & O. Kolltveit, 1947. *Strandebarm og Varaldsøy i gamal og ny tid I*. Strandebarm og Varaldsøy bygdeboknemnd.
- Næss, A. & O. Kolltveit, 1950. *Strandebarm og Varaldsøy i gamal og ny tid II*. Strandebarm og Varaldsøy bygdeboknemnd.
- Næss, J-R. 1996 [1968]. Undersøkelser i jernalderens gravskikk på Voss. *AmS-rapport 7*, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Odenstedt, B. 1990. On the origin and early history of the runic script. Typology and graphic variation in the older Futhark. *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi* 59. Uppsala universitet.

- Odner, K. 1969. *Ullshelleren i Valldalen, Røldal: en studie i økologiske tilpasninger på grunnlag av et forhistorisk, arkeologisk materiale*. Universitetsforlaget.
- Odner, K. 1973. Økonomiske strukturer på Vestlandet i eldre jernalder. Stensil. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Oestigaard, T. 1999. Cremations as transformations: when the dual cultural hypothesis was cremated and carried away in urns. *European Journal of Archaeology* 2, 345-364.
- Olafsen, O. 1900. *Havebrugets og frugtavlens utvikling i Hardanger: en historisk fremstilling*. «Havedyrkningens venner».
- Olafsen, O. 1907. *Ullensvang: en historisk-topografisk-statistisk beskrivelse af Ullensvangs herred*. I kommisjon hos C. Floor.
- Olafsen, O. 1921. *Kvam i fortid og nutid*. Kvam kommune.
- Olafsen, O. 1925. *Ulvik i fortid og nutid: en bygdebok 2: de enkelte gaarde*. Skaars boktrykkeri.
- Olivier, L. 2001. Duration, memory and the nature of the archaeological record, i *It's about time: the concept of time in archaeology*, red. H. Karlsson. Bricoleur Press, 61-70.
- Olsen, B. 2003. Material Culture after Text. Remembering Things. *Norwegian Archaeological Review* 36, 87-104.
- Olsen, B. 2006. Scenes from a troubled engagement: post-structuralism and material culture studies, i *Handbook of Material Culture*, red. C. Tilley, W. Keane, S. Kuechler, M. Rowlands & P. Spyer. Sage Press, 85-103.
- Olsen, B. 2010. *In defence of things: archaeology and the ontology of objects*. AltaMira Press.
- Olsen, B. 2012. Symmetrical archaeology, i *Archaeological Theory Today*, red I. Hodder. Polity Press, 208–228.
- Olsen, M. 1912. *Stedsnavnestudier*. Aschehoug.
- Olsen, T. B. 2007. Arkeologiske undersøkelser av forhistorisk jordbruk og bosetning på Seim i Granvin. Upublisert rapport, Seksjon for ytre kulturminnevern, Bergen Museum, Universitetet i Bergen.
- Olwig, K. 2008. Performing on the landscape versus doing landscape: perambulatory practice, sight and the senses of belonging, i *Ways of Walking: Ethnography and practice on foot*, red. T. Ingold & J. L. Vergunst. Ashgate, 81–91.
- Paasi, A. 2010. Re-visiting the region and regional identity. Theoretical reflections with empirical illustrations, i *The Archaeology of Regional Technologies*, red. R. Barndon, A. Engevik & I. Øye. The Edwin Mellen Press, 15-33.
- Paasi, A. 2022. The institutionalization of regions: An autobiographic view on the making of socio-spatial theory in the Nordic periphery, i *Socio-spatial theory in Nordic geography*, red. P. Jakobsen, E. Jönsson, E & H. G. Larsen. Springer, 273-293.
- Parker Pearson, M. 1982. Mortuary practices, society and ideology: an ethno-archaeological study, i *Symbolic and structural archaeology*, red. I. Hodder. Cambridge University Press, 99-113.

- Pauli Jensen, X., I. Jørgensen & U. L. Hansen. 2003. Den germanske hær: krigere, soldater og officerer, i *Sejrens triumf – Norden i skyggen af det romerske imperium*, red. L. Jørgensen, B. Storgaard & L. G. Thomsen. Nationalmuseet, 310-328.
- Petersen, J. 1914. Bretspillet i Norge i forhistorisk tid. *Oldtiden IV. Tidsskrift for Norsk Forhistorie*, 75-92.
- Petersen, J. 1916. *Gravplassen fra Store-Dal i Skjeberg*. Norske Oldfund I, Universitetets oldsaksamling.
- Petersen, J. 1919. *De norske vikingesverd: en typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. Skrifter, Det Norske videnskaps-akademi i Kristiania II.
- Petersen, J. 1920. Faste og løse fornminner på Folkedal. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Petersen, J. 1928. *Vikingetidens smykker*. Stavanger Museums Skrifter 2.
- Petersen, J. 1951. *Vikingetidens redskaper*. Skrifter, Det Norske videnskaps-akademi i Oslo II.
- Petersen, T. 1923. *Meldalsfundene: En gravplads under flat mark fra ældre jernalder paa Vahaugen i Meldalen*. Universitetets oldsaksamling.
- Puschmann, O. 2004. *Landskapstyper langs kyst og fjord i Hordaland*. Norsk institutt for jord- og skogkartlegging.
- Puschmann, O. 2005. *Nasjonalt referansesystem for landskap: Beskrivelse av Norges 45 landskapsregioner*. Norsk institutt for jord- og skogkartlegging.
- Ramstad, M. 2014. Merovingertidsgrava på Tolo i Hardanger. Norark, Norsk arkeologi. Tilgjengelig fra: <http://www.norark.no/prosjekter/tolo/merovingertidsgrava-pa-tolo-i-hardanger/> [lest 25. oktober 2022].
- Ramstad, M., A. Wahlborg & C. C. Nordby. 2016. Arkeologisk rapport fra arkeologisk sikringsundersøkelser Askeladden ID 175398/B17086 på Valland gbnr. 33/442 i Kvam herad, Hordaland: mannsgrav fra yngre jernalder. Upublisert rapport, Forminneseksjonen, Avdeling for kulturhistorie, Universitetsmuseet i Bergen.
- Rebay-Salisbury, K. 2012. Inhumation and cremation: How burial practices are linked to beliefs i *Embodied knowledge: Historical perspectives on technology and belief*, red. M. L. Sørensen & K. Rebay-Salisbury. Oxbow books, 15-26.
- Rega, E. 1997. Age, Gender and Biological Reality in the Early Bronze Age Cemetery at Mokrin, i *Invisible People and Processes. Writing gender and childhood into European archaeology*, red. J. Moore & E. Scott. Leicester University Press, 229-247.
- Reichstein, J. 1975. *Die kreuzförmige Fibel: zur Chronologie der späten römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Skandinavien, auf dem Kontinent und in England*. Offa-Bücher 34, K. Wachholtz.
- Renfrew, C. 1979. *Investigations in Orkney*. The Society of Antiquaries of London. Research report 38.
- Resi, H. G. 1986. *Gravplassen Hunn i Østfold*. Norske Oldfunn XII, Universitetets oldsaksamling.
- Resi, H. G. 2005. Kleberkar, i *Norsk arkeologisk leksikon*, red. E. Østmo & L. Hedeager. Pax, 215-217.



- Riegl, A. 2006 [1903]. Den moderne minnesmerkekulturens vesen og tilblivelse. Oversatt av Sverre Dahl. *Agora* 24, 203-216.
- Ringstad, B. 1987. Vestlandets største gravminner. Et forsøk på lokalisering av forhistoriske maktsentra. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Ringstad, B. 1991. Graver og ideologi. Implikasjoner fra vestnorsk folkevandringstid, i *Samfundsorganisation og Regional Variation Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*, red. C. Fabech & J. Ringtved. Jysk Arkeologisk Selskaps Skrifter XXVII, 141-150.
- Ringtved, J. 1999. The geography of power: South Scandinavia before the Danish kingdom, i *The making of kingdoms*, red. T. Dickinson & D. Griffiths. Anglo-saxon Studies in Archaeology and History 10, 49-63.
- Robberstad, K. 1967. Odelsrett, i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* 12, red. I. Andersson & J. Granlund. Allhem, 494-500.
- Romundset, A. 2005. Strandforskyving og isavsmelting i midtre Hardanger. Upublisert mastergradsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Rudebeck, E. 2001. Vägskäl, vägkorsningar och vadställen – liminala platser och arkeologi i *Kommunikation i tid och rum*, red. L. Larsson. Universitetet i Lund, 93-112.
- Rudebeck, E. 2002. Vägen som rituell arena, i *Plats och praxis: studier av nordisk förkristen ritual. Vägar till Midgård 2*, red. K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere. Nordic Academic Press, 167-200.
- Rudebeck, E. & C. Ödman. 2000. *Kristineberg-en gravplats under 4500 år*. Malmöfynd 7.
- Rundberget, B. 2008. Et kort omriss av jernvinna i Sør-Norge, i *Jernvinna på Agder. Jernvinneseminaret i Sirdal 25.-26. oktober 2007*, red. B. Rundberget & F.-A. Stylegar. Vest-Agder fylkeskommune og Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, 16-33.
- Rydh, H. 1917. S.k. eldslagningsstenar från järnåldern. *Fornvännen: Journal of Swedish Antiquarian Research* 12, 172-90.
- Rye, N. 1970. Einergrein av Preboreal alder funnet i israndavsetning i Eidfjord, Vest-Norge. *Norges geologiske undersøkelse årbok* 266, 246-251.
- Rye, N. 1977. Geologien i Ulvik prestegjeld, i *Granvin, Ulvik og Eidfjord i gamal og ny tid I*, red. O. Kolltveit. Bygdeboknemndene, 47-79.
- Rygh, B.-H. E. 2007. Den siste reisen. De sørøstnorske våpengravene som kilde til kunnskap om krigerspesialisten i elder jernalder. Upublisert masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Rygh, O. 1910. *Norske gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision XI*. Søndre Bergenshus Amt.
- Røkenes, F. M. 2016. Preparing future teachers to teach with ICT: An investigation of digitalcompetence development in ESL student teachers in a Norwegian teacher education program. Upublisert doktorgradsavhandling, NTNU.

- Samdal, M. 2000. Amuletter: gjenstander med amulettkarakter i vestnorske graver i tidsrommet 350-1000 e.Kr. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Sanders, D. 1990. Behavioral conventions and archaeology. Methods for the analysis of ancient architecture i *Domestic architecture and the use of space. An interdisciplinary cross-cultural study*, red. S. Kent. Cambridge University Press, 43–72.
- Saxe, A. A. 1970. Social Dimensions of Mortuary Practices. Upublisert doktorgradsavhandling, University of Michigan.
- Sayer, D. 2020. *Early Anglo-Saxon cemeteries: Kinship, community and identity*. Manchester University Press.
- Schiffer, M. B. 1972. Archaeological Context and Systemic Context. *American Antiquity* 37, 156–65.
- Selinge, K.-G. 1969. Inventering av fasta fornl  mningar: arbeidsf  reskrifter. *RA   sm  skrifter och s  rtryck* 14.
- Semple, S. J. 2003. Burials and political boundaries in the Avebury region, North Wiltshire. *Anglo-Saxon studies in archaeology & history* 12, 72-91.
- Semple, S. J. 2008. Politics and princes AD 400–800: New perspectives on the funerary landscape of the South Saxon kingdom. *Oxford Journal of Archaeology* 27, 407-429.
- Shanks, M. 2007. Symmetrical archaeology. *World archaeology* 39, 589-596.
- Shetelig, H. 1902. Faste og løse fornminner på Nedre Seim. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Shetelig, H. 1904. *Spandformede lerkar fra folkevandringstiden*. Særtrykk av   rbok for Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring 1904.
- Shetelig, H. 1906. The cruciform brooches of Norway. *BM  * 8.
- Shetelig, H. 1911a. *Smaa broncesp  nder fra folkevandringstiden*. Bergens, Stavanger, Tromsø og Trondhjems museer.
- Shetelig, H. 1911b. Folketro om gravhauger, i *Maal og minne: Norske studier*, red. M. Olsen. Bymaals-Lagets Forlag, 206- 212.
- Shetelig, H. 1912a. *Vestlandske graver fra jernalderen*. J. Griegs boktrykkeri.
- Shetelig, H. 1912b. Gravfunn fra folkevandringstiden på Nedre Byrkjeland gnr. 15 i Steinsdalen, Vikøy sogn i Kvam k. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Shetelig, H. 1913. Fortegnelse over de til Bergens Museum i 1912 indkomne saker   ldre end reformationen. *BM  * 13.
- Shetelig, H. 1915a. Guldur: utgraving av stor gravrøys på Norheim gnr. 31 i Vikør pgd. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Shetelig, H. 1915b. Gravrøyser på Valland gnr. 33 i Vikøy s. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Shetelig, H. 1915c. Gravfunn fra folkevandringstiden på Løyning under Øystese gnr. 44 – Kvam pgd. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Shetelig, H. 1917. Nye jernaldersfund paa Vestlandet. *BM  * 2.
- Shetelig, H. 1927. Det eiendommelige oldtidsfund paa Hæreid. *Bergens Tidende* 16. mars 1927.

- Shetelig, H. 1938. Faste og løse fornminner på Nedre Seim. Upublisert rapport, Bergens Museum.
- Sjøbakk, I. 2007. Kjønn eller intetkjønn i livet etter døden? *Nicolay* 101, 76-78.
- Sjøvold, T. 1993. *The Scandinavian relief brooches of the migration period: an attempt at a new classification*. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Oldsaksamlingen.
- Skjelsvik, E. 1953. Steinsetninger og steinlegninger i Norge: et bidrag til deres datering og forståelse. Upublisert magisteravhandling, Universitetet i Oslo.
- Skre, D. 1998. *Herredømmet bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr.* Universitetsforlaget.
- Skre, D. 2007. The Skiringssal Cemetery, i *Kaupang in Skiringssal*, red. D. Skre. Kaupang Excavation Project Publication Series 1. Norske Oldfunn XXII, 363-383.
- Slomann, W. 1959. *Sætrangfunnet: hjemlig tradisjon og fremmede innslag*. Universitetets Oldsaksamling.
- Slomann, W. 1971. Gravfeltet omkring Einangsteinen i Slidreåsen, Valdres. *Viking* XXXV, 11-87.
- Sognnes, K. 1971. Registrering/kartlegging av gravfelt på Hæreid, funnkart nr. 1, 2, 3. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Sognnes, K. 1973. Eidfjord i Hardanger: Forsøk på analyse av førhistorisk bosetning. Upublisert magistersavhandling, Universitetet i Bergen.
- Sognnes, K. 1977. Forntida i Eidfjord, Ulvik og Granvin, i *Granvin, Ulvik og Eidfjord i gamal og ny tid*, red. O. Kolltveit, Bygdeboknemndene, 80-169.
- Sognnes, K. 1978. En fjordbygd i jernalderen: Eidfjord i Hardanger. *Viking* XLI, 57-78.
- Sognnes, K. 1982. Undersøkingar på Hæreid i Eidfjord, Hordaland, i *Årshefte 1981, rapport, Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, museet*, red. J. Fastner. Universitetet i Trondheim, 25-45.
- Solberg, B. 1984. Norwegian spear-heads from the Merovingian and Viking periods. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Solberg, B. 1995. Gravfunn og sosial struktur i romertid og folkevandringstid i Vest-Norge. *Arkeo*, 23-28.
- Solberg, B. 1999. «Holy white stones»: remains of fertility cult in Norway, i *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken*, Akten des 48, red. U. V. Freeden, A. Wiczorek & U. Koch. Sachsensymposiums in Mannheim vom 7. bis 11. September 1997, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Reiss-Museum der Stadt, Mannheim, Habelt, 99-106.
- Solberg, B. 2001. Hellige hvite steiner – spor av fruktbarhetskult i Norge, i *Kjønn, erotikk, religion*, red. E. Ådland & K. Bang. Bergen museums skrifter 9, Universitetet i Bergen, 5-13.
- Solberg, B. 2003. *Jernalderen i Norge, ca. 500 f.Kr. – 1030 e.Kr.* Cappelen Akademisk forlag.
- Solli, A. 2008. Bygdela og busetnad, i *Folgefonna og fjordbygdene*, red. N.G. Brekke, S. Nord, J. Bakke & J. Rabben. Nord 4, 172-173.

- Sollund, M.-L. B. 1996. *Åsrøyser - gravminner fra bronsealderen? En analyse av åsrøysene i Vestfold*. Varia 34. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
- Sollund, M. - L. B & J. H. Larsen. 1995. Oppbygging og bruk av registeret for faste fornminner (Fornminneregisteret). Noen spørsmål knyttet til nomenklatur for faste fornminner. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1993/1994*. Universitetet i Oslo.
- Steinnes, A. 1933. *Gamal skatteskipnad i Noreg*. Avhandlinger, Det Norske videnskapsakademi i Oslo II.
- Steuer, H. 1987. Helm und Ringschwert Prunk bewaffung und Rangabzeichen germanischer Krieger. *Studien zur Sachsenforschung* 6, 189-236.
- Stjernquist, B. 1955. Simris: On cultural connections of Scania in the Roman iron age. *Acta archaeologica Lundensia* 2. Rudolf Habelt.
- Stoklund, M. 1996. Runes. I *Roman reflections in Scandinavia*. Malmö museum, 112-114.
- Stormark, R. 2015. Områderegeringsplan Alpindestinasjon Fetalia Gnr. 19, bnr. 1 og 2, Eidfjord kommune: Kulturhistoriske registreringar. Upublisert rapport 24, Hordaland Fylkeskommune.
- Straume, E. 1954. Innberetning fra utgraving av folkevandringstidsgrav på Tveit. Upublisert rapport, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Stylegar, F.-A. 2006. Store-Dal-en studie i horisontalstratigrafi, i *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Nordisk 2, Lik og ulik: tilnærminger til variasjon i gravskikk*, red. T. Østigård. Universitetet i Bergen, 159-170.
- Stylegar, F.-A. 2011. Weapon graves in Roman and Migration period Norway (AD 1–550), i *Inter Ambo Maria. Between Scandinavia and Crimea in the Roman period*, red. N. Khrapunov & F.-A. Stylegar. Vest-Agder fylkeskommune, 'Dolya' Publishing House, 217–235.
- Stylegar, F.-A. 2013. Regionality in Iron Age Norway. A study of archaeological cultures, i *Inter Ambo Maria. Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea*, red. I. Khrapunov & F.-A. Stylegar. Vest-Agder fylkeskommune, 'Dolya' Publishing House, 404-421.
- Sund, T. 1963. Vestlandet, i *Norge: land og folk 1*, red. H. Myklebost & S. Strømme. Cappelen, 115-63.
- Svanberg, F. 2003. Death Rituals in South-East Scandinavia AD 800-1000. Decolonizing the Viking Age 2. *Acta Archaeologica Lundensia* 4, 1-350.
- Svarstad, C. 1963. Myntfunnet fra Kinsarvik kirke, i *Kinsarvik kirke: Restaureringen – Myntfunnet*, red. H. Christie & C. Svarstad. Særtrykk av årbok for Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring 1961.
- Sømme, A. 1954. *Jordbrukets geografi i Norge*, A: tekstbind. I kommisjon hos J. W. Eides forlag.
- Taçon, P. S. C. 1999. Identifying ancient sacred landscapes in Australia. From physical to social, i *Archaeologies of Landscape: Contemporary Perspectives*, red. W. Ashmore & B. Knapp. Blackwell, 33–57.

- Tarlow, S. & L. N. Stutz. 2013. Beautiful things and bones of desire: emerging issues in the archaeology of death and burial, i *The Oxford handbook of the archaeology of death and burial*, red. S. Tarlow & L. N. Stutz. Oxford University Press, 1-16.
- Thäte, E. 2009. Barrows, Roads and Ridges – Or Where to Bury the Dead? The Choice of Burial Grounds in Late Iron Age Scandinavia, i *Mortuary practices and social identities in the Middle Ages. Essays in burial archaeology in honour of Henrich Härke*, red. D. Sayer & H. Williams. University of Exeter Press, 104-122.
- Thomas, J. 1996. *Time, Culture and Identity: An Interpretive Archaeology*. Routledge.
- Thomas, J. 2001. Archaeologies of Place and Landscape, i *Archaeological Theory today*, red. I. Hodder. Polity Press, 165-186.
- Thronsdon, R. 1974. Melding om gravning, Ulvik, Hardanger. Brev til Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Tilley, C. 1994. *A phenomenology of landscape. Places, paths and monuments*. Berg.
- Tomaney, J. 2009. Region, i *International Encyclopedia of Human Geography*, red. R. Kitschin & N. Thrift. Elsevier science, 136-150.
- Tsigaridas, A. Z. 1996. Grav - symbol - samfunn: en analyse av langhauger fra eldre jernalder i Vest-Agder. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo.
- Tuan, Y.-F. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press.
- Tøssebro, C. 2022. Jernvinne på Seljestad i yngre jernalder. Norark, Norsk arkeologi. Tilgjengelig fra: <http://www.norark.no/prosjekter/seljestad/jernvinne-pa-seljestad-i-yngre-jernalder/> [lest 25. oktober 2022].
- Ugulen, J. R. 2015. 1000-1550, i *Hardanger: ei regionshistorie I*, red. J. R. Myking, J. R. Ugulen & B. G. Økland, Fagbokforlaget, 99-195.
- Ulvik, O.-A. 2018. Utgravingsprosjekt Menes-Vik-Lægreid: resultater fra Lægreid. Norark, Norsk arkeologi. Tilgjengelig fra: <http://www.norark.no/prosjekter/menes-vik-laergreid/resultater-fra-laergreid/> [lest 25. oktober 2022]
- Undset, I. 1888. *Norske jordfundne Oldsager i Nordiska Museet i Stockholm*. Särtryck ur Christiania videnskabs-selskabs forhandling 2.
- Valvik, K. A., 2008 Skåla. Ein hovdinggard frå vikingtida, i *Folgefonna og fjordbygdene*, red. N. G. Brekke. Nord 4, 524-526.
- van Gennep, A. 1960. *The Rites of Passage*. Routledge and Kegan Paul.
- Vetthus, M. 2021a. Jernindustrien ved Hardangervidda. Norark, Norsk arkeologi. Tilgjengelig fra: <http://www.norark.no/prosjekter/eidfjord-resort/jernindustrien-ved-hardangervidda/> [lest 25. oktober 2022].
- Vetthus, M. 2021b. Kullgroper ved tregrensen. Norark, Norsk arkeologi. Tilgjengelig fra: <http://www.norark.no/prosjekter/eidfjord-resort/kullgroper-ved-tregrensen/> [lest 25. oktober 2022].
- Wangen, V. 2009. *Gravfeltet på Gunnarstorp i Sarpsborg, Østfold: et monument over dødsriter og kultutøvelse i yngre bronsealder og eldste jernalder*. Norske Oldfunn XXVII, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

- Webmoor, T. 2007. What about 'one more turn after the social' in archaeological reasoning? Taking things seriously. *World archaeology* 39, 563-578.
- Wessman, A. 2010. *Death, Destruction and Commemoration: Tracing Ritual Activities in Finnish Late Iron Age Cemeteries (A.D. 550–1150)*. ISKOS 18, The Finnish Antiquarian Society.
- Williams, H. 2003. Material culture as memory: combs and cremation in early medieval Britain. *Early Medieval Europe* 12, 89-128.
- Williams, H. 2006. *Death and memory in early medieval Britain*. Cambridge University Press.
- Williamson, T. 2008. *Sutton Hoo and its landscape: the context of monuments*. Oxbow books.
- Witmore, C. L. 2007. Symmetrical archaeology: excerpts of a manifesto. *World Archaeology* 39, 546–562.
- Wrigglesworth, M. 2011. Finding your place: Rock art and local identity in West Norway. A study of Bronze Age rock art in Hardanger and Sunnhordland. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Zachrisson, T. 1994. The Odal and its Manifestation in the Landscape. *Current Swedish Archaeology* 2, 219-238.
- Zachrisson, T. 2017. The background of the odal rights: An archaeological discussion. *Danish Journal of Archaeology* 6, 118-132.
- Østerdal, A. 1999. Tid, rom og sted: bronsealderrøysene i Hordaland. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Østigård, T. 2009. Nasjonal og regional identitet eller kulturell kompleksitet: Forståelser av irrelevante og unike kulturminner. *Primitive tider* 11, 19-29.
- Østmo, M. A. 2020. Intraregional Diversity. Approaching Changes in Political Topographies in South-western Norway through Burials with Brooches, AD 200–1000, i *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia*, red. D. Skre. De Gruyter, 67-189.
- Øye, I. 2002. Landbruk under press 800-1350, i *Norges landbrukshistorie 1, 4000 f.Kr.-1350 e.Kr. Jorda blir levevei*, red. B Myhre & I. Øye. Det norske samlaget, 215-414.
- Aarseth, I. 2004. Sysendalen, i *Naturhistorisk vegbok: Hordaland*, red. W. Helland-Hansen. Nord 4, 520.



**VEDLEGG**

- 1. TABELLER**
- 2. KATALOG OVER ANALYSEMATERIALET**
- 3. REGISTRERINGSRAPPORT /RESULTAT AV <sup>14</sup>C-PRØVER**

<b>Gård</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Rammens størrelse</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
<b>Eldre jernalder</b>				
F99 Prestegård Odda	«buett steinsetting»		Inhumasjon	C1b-C2
F69 Tveit, Eidfjord	Hellekiste m/dekkhelle	1,8x0,65x 0,75	Inhumasjon	Sen C3-D1
F16 Steine, Kvam	Hellekiste m/dekkhelle	2,5x0,6x0,5	Inhumasjon	D
F97 Måge Ullensvang	Hellekiste m/dekkhelle	2,5x60x60	Inhumasjon	D1-D2a
F17 Nordre Birkeland, Kvam	Hellekiste m/dekkhelle	2,8x0,7x0,5	Inhumasjon	D2b
F86 Huse, Ullensvang	Branngrøp		Kremasjon	D2b
<b>Yngre jernalder</b>				
F23 Tolo, Kvam	Brannflak, Heller		Kremasjon	575-800
F93 Rogdo, Ullensvang	(ingen)			575-800
F26 Kjosås, Kvam	Heller			575-800
F44 Nedstås, Granvin	Berg, heller		Kremasjon	700-t
F74 Varberg, Eidfjord	Trekullflak		Kremasjon	700-900
F55 Rondstveit, Ulvik	(ingen)		Kremasjon	750-850
F25 Valland, Kvam	Helle, mulig trekiste			750-800/825
F7 Røyrvik, Kvam	(ingen)			775-900



F5 Gjuvsland, Kvinnherad	Heller, trekullflak	775-960
F67 Hereid, Eidfjord	Brannrop	Kremasjon
F57 Torblå, Ulvik	Brannflak, Muret kiste	Kremasjon
F20 Nesthus, Kvam	Muret kiste m/dekkhelle 2,5x2x0,7	Inhumasjon
F9 Røyrvik, Kvam	Hellekiste	Inhumasjon
F8 Røyrvik, Kvam	Hellekiste	Inhumasjon
F32 Rykkje, Kvam	(ingen)	900/1000-t
F62 Hereid, Eidfjord	Hellekiste m/dekkhelle	900/1100-t
		YJA

Tabell 3. Indre gravskikk og likbehandling i daterte flatmarksgraver (N=22).

Gård	Ytre Grav-minne	Ytre diam. (i m)	Ytre høyde (i m)	Ytre attributt	Indre gravminne	Ramme-størrelse	Lik-behandling	Date-ring
F6 Mundheim, Kvam	Rundhaug	24	3,3	Fotgrøft	I: Hellekiste m/dekkheller, II: Rund helle III: Kjerneøys, hellekiste m/dekkheller, brannflak IV: Helle, beinbeholder	I: 2,8x0,7-0,8x0,7 II: 0,5x25-30	I: Inhumasjon II: Kremasjon III: Kremasjon IV: Kremasjon	I: D1-D2a II: D2 III: Tidlig D1 IV: D1-D2a

<b>F11</b> Augastad, Kvam	Rundhaug	5	0,6	Fotkjede	Heller, brannflak	Kremasjon	D1-D2a
<b>F12</b> Tørvik, Kvam	Haug			Fotkjede	I: Brannflak II: Hellekiste	I: Kremasjon II: D	3,3x0,6x 0,85
<b>F34</b> Ålvik, Kvam	Indre Rundhaug	19,5	2,65	Fotgrøft	Brannflak	Kremasjon	D2b
<b>F36</b> Prestegard, Jondal	Rundhaug	15,5	2	Fotkjede	Trekullkonsentrasjon er, Kiste m/dekkhelle, beinbeholder	Kremasjon	D1
<b>F39</b> Underhaugo, Jondal	Rundhaug	9,2	1,5	Fotgrøft	Brannflak, never	Kremasjon	JA
<b>F46</b> Graven, Granvin	Litle Rundhaug	15-20	2-3	Fotkjede	Kjernerøys Hellekiste Lag med trekull	Kremasjon?	C3, etter 350 EJA
<b>F68</b> Eidfjord	Hereid, Rundrøys	17,5	0,5	Fotkjede			
<b>F70</b> Eidfjord	Varberg, Rundhaug	12	1,25	Fotgrøft, fotkjede	I: Brannflak II: Brannflak	Kremasjon	I:C3-D II:D2b
<b>F73</b> Eidfjord	Varberg, Rundhaug	12-13	1,75	Fotkjede	Brannflak	I: Kremasjon II:650- 750	I:575- 800 II:650- 750
<b>102</b> Odda	Skarde, Haug			Fotkjede	Hellekiste	Inhumasjon	850- 950
<b>F106</b> Odda	Seim, Rundhaug	8		Fotgrøft, fotkjede	Brannflak, branngrup, steingrup	Kremasjon	C3

<b>F107</b>	<b>Seim,</b>	Rundhaug	5,5		Fotgrøft	Brannflak	Kremasjon	C2-D
<b>Odda</b>								
<b>F108</b>	<b>Seim,</b>	Rundhaug	10-12	0,8	Fotkjede	Brannflak	Kremasjon	D
<b>Odda</b>								
<b>F109</b>	<b>Seim,</b>	Rundhaug	9	1,1	Fotkjede	Brannflak	Kremasjon	C2-D
<b>Odda</b>								
<b>F110</b>	<b>Seim,</b>	Rundhaug	12	0,8	Fotkjede	Brannflak	Kremasjon	JA
<b>Odda</b>								

Tabell 4. Oversikt over daterte gravminner med kantmarkering (N=16).

<b>Kommune/Gård</b>	<b>In situ</b>	<b>Gravkontekst</b>	<b>Høyde</b>	<b>Datering</b>	<b>Merknad</b>
<b>Kvam</b>					
Augastad	Nei	Nei	5,25 m		
F14 Fonnaland	Nei	I kanten av gravanlegg	1,25 m	TPQ 700- tallet	Uviss som bautastein
Steine	Nei	Nei			Tilnavn «Pili»
Steine	Nei	Nei	4,26		
F20 Nesthus	Nei	Delvis inne i gravanlegg	1,6 m	TPQ 850-950	Uviss som bautastein
Fykse	Nei	Nei	3,85		Tilnavn «Pili»
<b>Granvin</b>					
Kjerland	Nei	På gravhaug	1,9 m		
Kjerland	Nei	På gravhaug			Tilnavn «Rugasekken»
Trå	Ja	I nærheten av gravhauger	2,55 m		Tilnavn «Bårstesteinen»
Spildo	Nei	På gravhaug	2,25 m		

<b>Ulvik</b>													
Hallanger	Ja	Blant graver	0,65										
Hjelmavoll	Nei	På gravhaug	1,85 m										
Hjelmavoll	Nei	På gravhaug	4 m										
<b>Eidfjord</b>													
Hereid	Nei	På gravfelt	1,5										
Hereid	Nei	På gravrøys	0,2 m	Brukket									
Hereid	Nei	På gravfelt	1 m										
<b>Ullensvang</b>													
Utne	Nei	På gravhaug	2,2 m										
F84 Bu	Nei	På gravrøys			TPQ 900-975								Tre bautasteiner på gravrøys
Aga	Nei	Nei	3,2 m										Uviss som bautastein
Aga	Nei	Nei	2,8 m										Uviss som bautastein
Reisete	Nei	På gravhaug											
<b>Odda</b>													
F101 Sandve	Nei	I nærheten av gravhaug	1,2 m										Reist fem m fra opprinnelig plassering
Reinsnos	Ja	Nei	1,8 m										Tilnavn «Mælesteinen»
Seim	Ja	På gravfelt	1 m										Tilnavn «Lakshellersteinen»

Tabell 5. Hardangers bautasteiner (N=24).

Gård	Ramme	Ramme- størrelse (i cm)	Bunn	Bein- beholder	Lik- behandling	Indre gravminne	Inventar	Ytre gravminne	Dat.
------	-------	-------------------------------	------	-------------------	--------------------	--------------------	----------	-------------------	------

<b>F2</b>	<b>Ænes,</b>	Muret kiste	70x70x50	Hankekar	Kremasjon	Haug	C3-D
<b>Kvinnherad</b>		m/dekkhelle		R361			
<b>F6</b>	<b>Mundheim</b>	Hellekiste m/ dekkheller	50x25x30	Bunn- helle, Brann- flak	Kremasjon	Rundhaug m/fotgrøft, 24 m i diam, 2 m høy.	Tidlig D1
	<b>III, Kvam</b>				Kjernerøys, brannflak	Leirkar, spille- brikker, bjørneklør	
<b>Fetts</b>	<b>fk. 4</b>	Hellekiste m/ dekkhelle	50x50	Grus og sand	Kremasjon	Hvit rund stein, rustflekker	Flatmarksgr av
<b>Steine,</b>							
<b>Kvam</b>							
<b>Fetts</b>	<b>NB 2,</b>	Kiste m/ Dekkhelle(r)	60x60		Kremasjon	Flatmarksgr av	
<b>Steine,</b>							
<b>Kvam</b>							
<b>Fetts</b>	<b>fk.</b>	Kiste m/ dekkhelle(r)	60x60	«Aske- krukke»	Kremasjon	Haug	EJA
<b>1/2</b>							
<b>Norheim,</b>							
<b>Kvam</b>							
<b>Fetts</b>	<b>fk.</b>	Hellekiste m/ dekkheller	60x30		Kremasjon	Røys	
<b>7/4</b>							
<b>Vik, Kvam</b>							
<b>F33</b>	<b>Kannike- berg, Kvam</b>	Muret kiste	«liten»	Bronse- kjel	Kremasjon	Sverd, øks, jernsaker	D
<b>F36</b>	<b>Prestegard, Jondal</b>	Kiste m/dekkheller, orientert Ø-V.	25x47	Brolagt med små- stein og never	Kremasjon, rensede bein trekullflak	Rundhaug m/fotkjede, 15,5 m i diam, 2 m høy.	D1

<b>F37</b> Prestegard, m/ Jondal	Muret kiste hellegavler		Bronse- kjel	Kremasjon	Bronsekjel	Haug	EJA
<b>F43</b> Eide, Granvin	Hellekiste m/dekkheller	Bunn- heller	Spann- formet leirkar	Kremasjon	Spydspiss, ringstell m/ kniver	Rundhaug, 18 m i diam	C2-D
<b>F47</b> Trå, Granvin	Hellekiste	35x35		Kremasjon		Haug	
<b>F48</b> Nedre Seim, Granvin	Hellekiste m/dekkhelle	140x40x45 Bunn- helle	Trekar	Kremasjon	Leirkar, bein- redskaper, bjørneklør, kniv	Rundhaug 23 m i diam, 2 m høy	C3-D
<b>F49</b> Nedre Seim, Granvin	Hellekiste m/dekkhelle	70x50- 60x65	Naturlig Hankekar R361	Kremasjon, rensede bein	Kjernerøys, bryne, sverd- knapp	Rundhaug, 15,5, 2 m høy	D2
<b>F52</b> Øvre Spildo, Granvin	Hellekiste	75x75	Leirkar	Kremasjon		Haug	EJA
<b>F79</b> Lote I, Ullensvang	Muret kiste m/ dekkheller	75x50x50 Helle		Kremasjon	Kjernerøys, brannflak spenne, spille- brikker, bjørneklør beinkam	Rundhaug, 10-15 m i diam	C3- D2a
<b>F89</b> Opedal, Ullensvang	Hellekiste m/ dekkheller	50x75x50 Røys	Østlands- kjel	Kremasjon	Leirkarskår våpen	Rundrøys, 15 m i diam, 2,5 m høy.	B2

<b>Fetts 5/2</b>	<b>fk.</b> Muret m/ dekkheller	«fir-kantet»	Røys	«urne»	Kremasjon	EJA
<b>Opedal, Ullensvang</b>						
<b>Fetts 1</b>	<b>fk.</b> Kiste m/ 50x20	Jord og småstein			Kremasjon	Ulltøy, bein-stumper
<b>Ullensvang, Ullensvang</b>						
<b>Fetts 9/1</b>	<b>fk.</b> Hellekiste m/ dekkheller	Steinlagt			Kremasjon	Røys, 18 m i diam
<b>Børve, Ullensvang</b>						
<b>F98</b>	<b>Espe, Kiste</b>	«liten»	Leirkar		Kremasjon	Haug C3-D
<b>Ullensvang</b>						
<b>F101</b>	<b>Kiste</b>	46x46 cm	Spannformet leirkar		Kremasjon	Leirkar, m/mulig bautastein
<b>Sandve, Odda</b>	<b>m/dekkheller</b>					

Tabell 6. Oversikt over gravfunn med små steinkister (N=21).

Gård	Beholder	Rensede bein?	Datering
F2 Ænes, Kvinnherad	Hankekar	Blandet med aske	C3-D
F6 Mundheim IV, Kvam	Trekar	Rensede bein	D1-D2a
Fetts fk. 3/3 Aksnes, Kvam	Leirkar		Eldre jernalder
F33 Kannikeberg, Kvam	Bronsekjøl		D
Fetts fk. 7/2 Nedre Vik, Kvam	Leirkar	Blandet med trekull	Eldre jernalder
Fetts fk. 1 Kjøpso, Kvam	Leirkar		Eldre jernalder
F36 Prestegard, Jondal	Vestlandskjøl	Rensede bein	D1

<b>F37 Prestegard, Jondal</b>	Bronsekjel	Eldre jernalder
<b>F43 Eide, Granvin</b>	Spannformet leirkar	C2-D
<b>F48 Nedre Seim, Granvin</b>	Trekar	C3-D
<b>F49 Nedre Seim, Granvin</b>	Hankekar	D2
<b>F52 Spildo, Granvin</b>	Leirkar	Eldre jernalder
<b>F53 Jøre, Granvin</b>	Spannformet leirkar	C2-D
<b>Fetts fk. 8/1 Ytre Alsåker, Ullensvang</b>	Leirkar	Eldre jernalder
<b>F78 Indre Alsåker, Ullensvang</b>	Leirkar	Eldre jernalder
<b>Fetts NB 2 Hauso, Ullensvang</b>	Leirkar	Eldre jernalder
<b>F89 Opedal, Ullensvang</b>	Østlandskjel	B2
<b>Fetts fk. 5/2 Opedal, Ullensvang</b>	Leirkar	Eldre jernalder
<b>F92 Opedal, Ullensvang</b>	Vestlandskjel	D2
<b>Fetts fk. 6/3 Sekse, Ullensvang</b>	Leirkar	Eldre jernalder
<b>F98 Espe, Ullensvang</b>	Leirkar	C3-D
<b>F101 Sandve, Odda</b>	Spannformet leirkar	D1-D2a

Tabell 7. Graver med beinholdere (N=22).

<b>Gård</b>	<b>Ramme</b>	<b>Rammens størrelse</b>	<b>Bunn</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Inventar</b>	<b>Ytre gravminne</b>	<b>Datering</b>
<b>F1</b>	Li, Hellekiste	«Mannslang»		Inhumasjon	Spenner, spinnehjul, ildstein	kniv, Rundhaug, 15 m i diam, 1,5 m høy	D
<b>Kvinnerad</b>	m/dekkheller						
<b>F1</b>	Li, Hellekiste	«Mannslang»		Inhumasjon	Leirkar	Rundhaug, 15 m i diam, 1,5 m høy	C2-D
<b>Kvinnerad</b>	m/dekkheller						
<b>F4</b>	Nerhus, Hellekiste	3,4x0,8x0,8 m		Inhumasjon	Våpen, spenner,	Røys, 20 m i diam, 3 m høy	D2b
<b>Kvinnerad</b>	m/dekkheller				leirkar, kniv, beslag		



<b>F6, Mundheim I, Kvam</b>	Hellekiste m/dekkheller	2,8x0,7-0,8x0,7 m	Neverlag	Inhumasjon	Spenner, leirkar, beltering, nøkkel, kniv	Rundhaug m/fotgrøft, 24 m i diam, 2 m høy.	D1-D2a
<b>F10 Ljones, Kvam</b>	Hellekiste	«Mannslang»	Inhumasjon	Inhumasjon	Korsformet spenne	Rundrøys, 12,5 m i diam, 2 m høy	D1-D2a
<b>F12 Tørvik II, Kvam</b>	Hellekiste	3,3x0,6x0,85 m	Inhumasjon	Inhumasjon	Leirkar, runesteiner	Haug m/fotkjede	D
<b>F16 Steine, Kvam</b>	Hellekiste m/dekkheller	2,5x0,6x0,5 m	Inhumasjon	Inhumasjon	Spydspisser	Flatmarksgrav	D
<b>F17 Nordre Birkeland, Kvam</b>	Hellekiste m/dekkheller	2,8x0,7x0,5 m	Inhumasjon	Inhumasjon	Spenner, leirkar, beltering, nøkkel, kniv	Flatmarksgrav	D2b
<b>F20 Nesthus, Kvam</b>	Muret kiste m/dekkheller	2,5x?x0,7 m	Inhumasjon	Inhumasjon	Våpen, hammer, ildflint	Flatmarksgrav, mulig bautastein	850-950
<b>F21 Sandve, Kvam</b>	To hellekister m/dekkheller	«Mannslang»	Inhumasjon	Inhumasjon	Bissel, flint, klinknagler	Langhaug	YJA
<b>F27 Nedre Vik, Kvam</b>	Muret kiste m/dekkheller	4,25x0,8 m	Inhumasjon	Inhumasjon	Leirkar, jernfragmenter	Haug	C3
<b>F28, Øystese, Kvam</b>	Hellekiste	2,75x0,5x0,5 m	Inhumasjon	Inhumasjon	Spenner, leirkar, beltering, nøkkel, spinnehjul, kniv	Haug	D2b
<b>F29, Øystese, Kvam</b>	Muret kiste m/dekkheller	«Mannslang»	Inhumasjon	Inhumasjon	Våpen	Rundhaug	D1-D2a
<b>F30 Soldal, Kvam</b>	Kiste m/dekkheller	3,75x1,25 m	Inhumasjon	Inhumasjon	Spannformet leirkar	Haug	D
<b>F31 Hovland, Kvam</b>	Hellekiste m/dekkheller	1,9x0,62 m	Inhumasjon	Inhumasjon	Leirkar, pinsett, jernsaker	Haug	C-D

<b>F41</b>	<b>Øvre Folkedal, Granvin</b>	Hellekiste m/dekkheller	1,5x0,6x0,3 m	Neverlag, trespiler	Inhumasjon	Leirkar, kniv, belte	Rundhaug, >6-8 m i diam, 1 m høy	C3, trolig etter 350
<b>F46</b>	<b>Little Graven, Granvin</b>	Hellekiste	2,0x0,5-0,6 m		Inhumasjon	Spenner, leirkar, bryne	Rundhaug, 15-20 m i diam, 2-3 m høy	C3, trolig etter 350
<b>F47</b>	<b>Trå, Granvin</b>	Trekiste	3 m		Inhumasjon	Spenner, tekstilredskaper, husgeråd	Haug	900-tallet
<b>F54</b>	<b>Skafteidal, Granvin</b>	Hellekiste	1,25x0,7 m		Inhumasjon	Våpen	Røys	Vikingtid
<b>F61</b>	<b>Vambheim, Ulvik</b>	Hellekiste m/dekkheller	«Rektangulær»		Inhumasjon	Skålvekt, våpen, tang, øks, bryne	Rundhaug 1,9 m høy	825-900
<b>F69</b>	<b>Tveit, Eidfjord</b>	Hellekiste m/dekkheller	1,8x0,65x 0,75 m		Inhumasjon	Våpen, leirkar	Flatmarksgrav	C3-D1 (sen C3)
<b>F83</b>	<b>Indre Langaseter, Ullensvang</b>	Muret kiste	2,5x?x0,45-0,50 m		Inhumasjon	Spannformet leirkar		D1
<b>F87</b>	<b>Lutro, Ullensvang</b>	Kiste m/dekkheller	2,0x1x1 m		Inhumasjon	Våpen	Haug	Y/A
<b>F91</b>	<b>Opedal, Ullensvang</b>	Hellekiste m/dekkheller	3,8x?x1,2 m		Inhumasjon	Spenner, leirkar, tekstilredskaper	Rundrøys, 20 m i diam, 2-3 m høy	D1
<b>F95</b>	<b>Hovland, Ullensvang</b>	Muret kiste	«langstrakt»		Inhumasjon	Våpen, kniver, celt, sigd, saks, vevskje	Haug	600-tallet
<b>F96</b>	<b>Måge, Ullensvang</b>	Hellekiste m/dekkheller	2,0x0,6x0,6 m		Inhumasjon	Leirkar, bisse	Flatmarksgrav	JA

<b>F97</b>	<b>Måge,</b>	Hellekiste	2,5x60x60 m	Inhumasjon	Spenner, leirkar, Flatmarksgrav	D1-D2a
	<b>Ullensvang</b>	m/dekkheller			kniver	
<b>F102</b>	<b>Skarde,</b>	Hellekiste	1,8 m	Inhumasjon	Øks, pilspisser, Haug m/fotkjede	850-950
	<b>Odda</b>				tekstilredskaper	

Tabell 8. Daterte inhumasjonsgraver (N=28).

<b>Museums nummer</b>	<b>Område</b>	<b>Gjenstand</b>	<b>Datering</b>	<b>Funn-omstendighet</b>
<b>B7997</b>	Sjøhaug	Skår av klebersteinskar	Vikingtid	Nydyrking
<b>B7794</b>	Sjøhaug	Skjoldbule Stekepanne Bergkrystall	1000-tallet	Åkerarbeid og etterutgraving
<b>B7827</b>	Sjøhaug	Celt av jern	Yngre jernalder	Åkerarbeid
<b>C2322</b>	Sjøhaug «Harparhaug»	Hestetenner To celter To sigder Spydspiss Tveegget sverd Fragmenter av en jernkjele	Vikingtid	Bortrydding av en haug.
<b>B17474</b>	Sjøhaug	Kniv Beinkam Jernfragment	Folkevandrings-tid	Forsknings-graving
<b>B8349</b>	Sjøhaug	Sverdhalter og knapp	Vikingtid	Åkerarbeid
<b>B8168</b>	Sjøhaug	Jernøkks	600-tallet	Åkerarbeid
<b>B4217</b>	Sjøhaug	Klebersteinskar	Vikingtid	Løsfunn
<b>B6578</b>	Sjøhaug	Kniv	Middelalder	Funnet i en liten røys
	Sjøhaug	To bronsekjeler	Jernalder	Røys, 30 m i diam. Ved oppføring av låve
<b>B6676</b>	Sjøhaug	Trefliket bronsespenne	800-900-tallet	Graving ved en fjellknaus
<b>B17473</b>	Sjøhaug	Fem glassperler Jernfragment	Vikingtid	Forsknings-graving
	Sjøhaug	Rund bronsespenne	Merovingertid?	Løsfunn
<b>B8670</b>	Sjøhaug	Klebersteinshode	Middelalder	Løsfunn
<b>B10295</b>	Sjøhaug	Tranlampe	Middelalder	Løsfunn
<b>B10294</b>	Austretunet	Jernøkks	Tidlig Vikingtid	Anleggsarbeid
	Skjelbreid	Knivspiss Messingkule?	Uviss tid	Bortdyrket liten røys
	Skjelbreid	Gullring	Uviss tid	Funnet ved

					graving i en stor haug
<b>B6731</b>	Skjelbreid	Ti pilspisser Kniv Bissel Øks		Merovingertid	Grunneier gravde i en liten haug
<b>B10798</b>	Skjelbreid	Nålebryne skifer	av	Jernalder- Middelalder	Åkerarbeid
<b>B11562</b>	Skjelbreid	Skjeggøks		Middelalder	Nydyrking
/	Hereidsmoen	Skår spannformet leirkar m/perledekor	av	D2b	Fra en røys
	Hereidsmoen	Sverd		Uviss alder	Fra en røys
	Hereidsmoen	Et par runde klebersteiner med hull igjennom Jern		Jernalder	Løsfunn
<b>B10907</b>	Hereidsmoen «Syningen»	To keramikkskår Slagg Brent leire Jernflis (lite stykke brent bein)		Eldre Jernalder	Utgraving av røys
<b>B13353</b>	Hereidsmoen «Bestetræet»	To keramikkskår		Eldre Jernalder	Prøvestikk
<b>B4383</b>	(ingen opplysninger)	Røkelseskar kobber	av	Middelalder	Funnet på 50 cm dybde omgitt av trekull.

Tabell 9. Kjente gjenstandsfunn fra Hereid.

## INNLEDNING TIL KATALOG

Funnene i katalogen er ikke ført opp alfabetisk eller etter museumsnummer, men kommunevis etter landskapet fra Hardangerfjordens innløp i vest til sidearmene lengst inn mot Hardangervidda, og sørover langs med Sørfjorden. Listen starter med Kvinnherad og tar videre for seg Kvam, Jondal, Granvin, Ulvik, Eidfjord, Ullensvang og til sist Odda. Innad i hver kommune er funnene ordnet geografisk etter grend og gård. Deretter følger museumsnummer, gårdsnavn, gårds- og bruksnummer, samt eventuelle lokalitetsnavn.

Videre følger opplysninger om:

Ytre gravminne: Det er oppført om gravminnet er kategorisert som haug, røys eller flatmarksgrav. Eventuelle kantmarkeringer i form av fotkjede og fotgrøft er også tatt med. I noen tilfeller kan det knyttes bautasteiner til gravminnene. Dersom det er brukt naturelementer for å bygge opp hele eller deler av gravens ytre konstruksjon, står dette spesifisert.

Indre gravminne: Det er stor variasjon i indre gravmarkeringer. Eksempler på indre elementer er kjernerøys, kister, beinbeholdere, brannflak, heller, hellige hvite steiner og båt.

Likbehandling: Det skilles mellom inhumasjon og kremasjon. Eventuell informasjon om likets liggestilling eller rensede brente bein står nærmere forklart i den generelle beskrivelsen av funnet.

Historikk: Her belyses hvordan funnet ble kjent, og om det har vært profesjonelt undersøkt.

Inventar: Hver gjenstand har beholdt det kjennetegnet den er gitt i tilvekstkatalogen. Disse er en del av funnets identitet, og vil derfor variere mellom bokstav- og tallnummerering – eller ingen nummerering overhodet. Artefakter som har sitt motstykke i Oluf Ryghs *Norske Oldsager* fra 1885 har en henvisning til denne (Rxx).

Datering/dateringsgrunnlag: Gjenstandsmaterialet og fire <sup>14</sup>C-prøver danner grunnlaget for tidfestingen av gravene. Se fig. 6 i kappe for kronologisk inndeling av eldre jernalder.

Landskapskontekst: Kart nr. refererer til det oversiktskartet hvor funnet er markert. Gravens terreng- og miljømessige plassering beskrives kort. Gravminnets relasjon til øvrige kulturminner er også av sentral betydning.

Litteratur: Funnopplysningene baserer seg på en rekke publiserte og upubliserte kilder. For gjenstandsfunn som er innkommet til et av universitetsmuseene ligger tilveksten digitalisert og elektronisk tilgjengelig på nettsiden [www.unimus.no](http://www.unimus.no). Videre er nesten alle gravminnene kort omtalt i Per Fetts serie *Førhistoriske minne frå Hardanger* 1-6. Den mest presise informasjonen er imidlertid innhentet fra Topografisk arkiv, som førstehåndsinformasjon i form av brev og rapporter. Kun litteratur som omtaler selve

funnet står oppført under litteratur. Øvrig litteratur er innimellom benyttet i diskusjon av gjenstandsdateringene.

22 kart er plassert etter dokumentets siste funnoppføring. Kartene viser gravminner registrert i Askeladden, markert i blått. Katalogoppføringene er særskilt angitt. Noen katalogfunn som ikke finnes i Askeladden er lagt til.

Til sist foreligger en kryssreferansetabell organisert etter museumsnummer.

Fotografier er innhentet fra Universitetsmuseenes fotoportal. Lisens CC BY-SA 4.0

© 2023 Universitetsmuseet i Bergen

## KVINNHERRAD

### Hatlestrand

#### F1 B7907I, II, III, B7945 Li 38/2

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Kjernerøys	I: Inhumasjon	I: D
	To hellekister m/dekkheller	II: Inhumasjon	II: C2-D



Figur 1. Gravhaugen på Li under utgraving. Foto: Olav Espesvoll 1928. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, 15 m i diam, 1,5 m høy. Ytterst lå et tynt lag gresstovr. Deretter fulgte en steinrøys som dekket to hellekister. Kistene var lagt på en naturlig høyde av skifrig fjell. Grav I var en mannslang hellekiste med dekkheller, orientert VNV-ØNØ. Her ble B7907I funnet. Grav II lå omtrent 1 m N fra den første kisten. Grav II var også en helledekket kiste av reiste heller, trolig mannslang. Kistene lå nesten parallelt; grav II var orientert Ø-V. I denne lå B7907II.

**Dateringsgrunnlag:** Grav I: Platehektespenner med knapper av Hines (1993) type B (R268) opptrer i hele folkevandringstid og blir enerådende i siste del av eldre jernalder (Kristoffersen 2006:10). Bronsefibulaen B7907Ia er S-formet og ender i to dyrehoder. Hodene har profilerte øyne og spiraloppullet kjeft. Nærmeste parallell er to tilsvarende spenner i sølv fra Hol på Inderøy (T9827), datert til første halvdel av 5. årh. (Magnus 2014).

**Historikk:** Gravhaugen hadde tilnavnet «Storåkerhaugen». Den ble oppdaget av grunneier under steintak. Noen av gjenstandene ble tatt ut. Den ble ettergravd av preparant Olav Espesvoll i 1928. Da var største delen av haugen avdekket og steinen kjørt bort. B7945 ble funnet senere da man tok stein til et gjerde fra haugen.

#### Inventar:

##### B7907I:

- a) *Fibula* av bronse
- b) *Bøylespenne* av bronse
- c) *Sølvknapp* til hektespenne, dekor som R268
- d) Tange av *kniv*
- e) *Spinnehjul* av brent leire
- f) *Ildstein* av kvartsitt
- g) Jernfragmenter, inkl. *spikerhode*, ubrente *menneskebein*, inkl. kjeve

##### B7907II:

- a) Tange av *jernredskap*
- b) *Jernklump*; beltespenne?, skår av *spannformet leirkar*, ubrente *menneskebein*, inkl. hodeskalle

##### B7907III:

*Ubrente bein*, sammenblandet fra begge graver



Grav II: Graven settes til C2-D med utgangspunkt i det spennformete leirkaret. B7945:

**Landskapskontekst:** Kart nr. 1. Området ligger omkring 60 moh. Det er småkupert og karakteriseres av bergknauser og små høydedrag. Like øst for gravhaugen lå det tidligere en annen gravhaug som inneholdt brente bein.

- a) *Spinnehjul* av stein
- b) Flat *ring* av jern
- c) *Jernfragmenter*, inkl. kniv
- d) En stor *tann* og et stk. ubrent *bein*.

**Litteratur:** Espevoll 1928; Fett 1956b:6; Nissen Fett 1972:78-80.

## Maurangsfjorden

### F2 B5714 Ænes 64/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Vertikal helle Muret kiste m/dekkhelle Beinbeholder (hankekar)	Kremasjon	C3-D

Gravhaug, lav forhøyning. Under markoverflaten stod en oppreist helle, ca. 0,5 m høy. Den nedre delen hvilte på en horisontalt lagt helle, som dekket en tilnærmet kvadratisk ramme bygget av gråstein. Rammen var omtrent 0,7x0,7 m og 0,5 m dyp. Det inneholdt hankekaret som var fylt med brente bein og «aske».

**Historikk:** Funnet av grunneier ved jordarbeid. Keramikksårene ble skjenket Bergens Museum.

**Inventar:**

6 skår fra *hankekar*, R361

**Dateringsgrunnlag:** Karet er dekorert med brede parallelle bånd på hals og buk, samt rosetter på hver side av hanken og et sted på buken. Dette motivet er nytt på Vestlandet fra siste halvdel av 300-tallet (Bøe 1931a:55).

**Litteratur:** Bendixen 1895:11-12; Fett 1956b:8; Nissen Fett 1972:77; Birkenes 2004:48-50.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 1. Funnet ble gjort ca. 100 m NNV for Ænes kirke. Bendixen (1895:11-12) rapporterer om flere røyser like ved.

### F3 B10576 Sunndal 59/2

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	(ukjent)	(ukjent)	C2-Vikingtid

Haugen er ødelagt, men oppgis av Bendixen (1897:3) å ha vært ca. 18 m i diam og 2,75 m høy. Haugen er konstruert av stein og dekket av tykk torv.

**Dateringsgrunnlag:** I omtrent en tredjedel av funnkontekstene er «hellige hvite steiner» er funnet i tilknytning til graver. Disse har lenge vært antatt å være fra yngre romertid og folkevandringstid (Krüger 1984:88; Solberg 1999:102; 2001). Myhre (2006) har senere argumentert overbevisende for at datering av steinene kan utvides til slutten av vikingtid.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 1. Terrenget skråner mot Maurangsfjorden og Sunndalsvika i NV. Sjøen ligger omkring 160 m fra gravhaugen. Det er fint utsyn til hele viken fra haugen. Ca. 180 m lenger NNØ ligger en tilsvarende haug hvor Bendixen fant en hellekiste, trekull og brente bein.

**Historikk:** En omreisende «fanteflok» hadde gravd i haugen og gjort funn. Dagen etter fant man den «hellige hvite steinen» som hadde rullet ned under gravingen. Den stod der i 1896 da B. E. Bendixen kom til stedet.

**Inventar:** «*Hellig hvit stein*». Steinen er 33 cm høy og 27 cm i diam. Hodet er bare forsiktig markert over skaftet.

**Litteratur:** Bendixen 1897:3; Fett 1956b:7; Indreliid 1987; Solberg 1999:101, 2001:7; Myhre 2006:244.

### F4 B14954 Nerhus 56/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Røys	Hellekiste m/dekkheller	Inhumasjon	D2b



Figur 2. Hellekisten før dekkhellene ble løftet vekk (Myhre 2005:282).

**Historikk:** Funnet ble gjort under maskingraving for ny silo, og innrapportert av grunneier Samson Hatteberg i 1981. Det ble utgravd av Bjørn Myhre april samme år.

**Inventar:**  
1) Tveegget sverd av jern  
2) Sverdknapp av sølv  
3) Sølvring  
4) Spyd av jern  
5) Øks av jern

Gravrøys, delvis utjevnet og ikke synlig markert på markoverflaten. Har trolig vært 20 m i diam. Bevart haugprofil var ca. 3 m høyde, men den må ha vært omkring 4 m høy opprinnelig. Sentralt i haugen, på opprinnelig markoverflate stod en hellekiste. Kisten var bygget av loddrette heller, fire i søndre langvegg og fem i nordre. Gavlene bestod av en enkelt helle. Taket var dekket av syv heller som delvis overlappet hverandre. Det indre rommet var 3,4 m langt og 0,8 m i både bredde og høyde. Kisten var orientert NØ-SV, parallelt med dalens hovedretning. Alle gjenstandene lå på et mørkt, fettaktig lag, trolig rester etter organisk materiale i gravkisten. Flere av gjenstandene var omrotet. I en sprekk mellom to sideheller i nordre langvegg, lå ubrente kraniefragmenter og tenner. Myhre (2005:285) mener at den avdøde antakelig har ligget med hodet mot vest.

Osteologiske analyser viste at kraniefragmentene tilhørte et individ med en alder på 40-50 år, mens tennene var fra en person som må ha vært eldre enn 30 år. Kraniet og tennene kan ha tilhørt samme person. Det var ikke mulig å fastslå den avdødes kjønn (Hufthammer 1981).

**Dateringsgrunnlag:** Nerhusgraven inngår i Bemann & Hahnes (1994) kronologiske faseinndeling av norske våpenfunn fra romertid og folkevandringstid. De plasserer Nerhusgruppen helt i overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid, nærmere bestemt til 510/25-560/70.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 1. Nerhus ligger i en liten dal ved Austrepollen, innerst i Maurangsfjorden. Gården er plassert på et platå, 140 m nord for Austrepollelva som strekker seg gjennom dalen.

- 6) *Skjoldbule* av jern
- 7) *Skjoldhåndtak* av jern
- 8) *Pinsett* av bronse
- 9) *Remspenne* av bronse
- 10) *Betalingsring* av gull
- 11) *Bulevase*
- 12) *Ildstein* av kvartsitt
- 13) *Bryne* av kvartsitt
- 14) *Hank* av jern
- 15) *Haspe* av jern
- 16) *Kniv* av jern
- 17) *Bissel* av jern
- 18) *Beltespenn* av jern
- 19) *Ring* av jern
- 20) *Ring* av jern
- 21) *Ring* av jern
- 22) *Spannformet leirkar*
- 23) *Pilspiss* av jern
- 24) *Kniv* av jern
- 25) *Ring* av jern
- 26) *Hank* av jern
- 27) *Beslag* av jern
- 28) *Beslag* av jern
- 29) *Jernfragment* tungeformet
- 30) *To Meisler* av jern
- 31) *Beslag* av jern
- 32) *Seletøy* av jern
- 33) *To Jernfragmenter,* skjoldbeslag?
- 34) *To fragmenter av jernstein*
- 35) *To Jernfragmenter,* bissel?
- 36) *Stein* av bergart
- 37) *Ubrente bein,* kraniefragment og tenner
- 38) *Hank* av jern
- 39) *To fragmenter av tre/jern,* knivskaft/pilspiss?
- 40) *Jernfragment,* holkebeslag?

**Litteratur:** Hufthammer 1981; Bemann & Hahne 1994; Jørgensen 1999; Myhre 2005.

## Varaldsøy

F5	B11164 Gjuvsland 170/fl. bnr.	Lok. navn: Haugen	
Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Heller	(ukjent)	775-960

Flatmarksgrav. Gjenstandene lå på ca. 20 cm dybde, i et lag av trekull og aske. Rundt gjenstandene lå det strødd en del heller.

**Dateringsgrunnlag:** Sverdet er av Petersens (1919:89-101) type H, en tallrik type som strekker seg frem til omkring 960 (Jones 2002).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 1. Funnet ble gjort på en liten høyde, beskjedent markert i landskapet. Fra plassen er det fri utsikt over Hardangerfjorden (Lavik 1958).

**Historikk:** Gjenstandene ble funnet av grunneier Haktor P. Djuvsland under setting av poteter i 1958. De ble gitt i gave til Historisk Museum. Innberetningen ble skrevet av student Per Jahn Lavik.

**Inventar:**

- a) Tveegget *sverd*
- b) *Celt* av jern, R402
- c) *Skjebor* av jern
- d) *Hammer* av jern
- e) *Saks* av jern
- f) *Bryne* av skifer

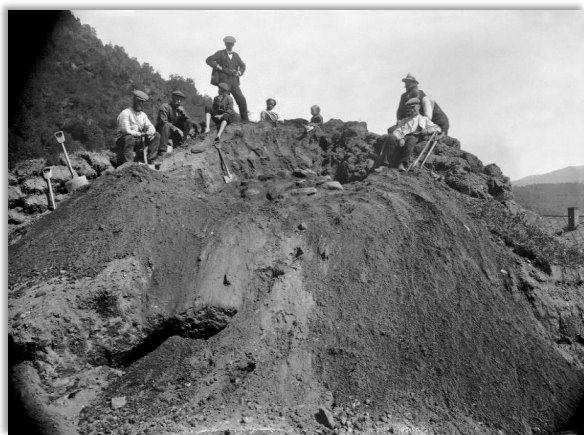
**Litteratur:** Lavik 1958; Hatleskog 1986:F479.

## KVAM

### Strandebarm

#### F6 B6756 I, II, III og IV Mundheim 144/4

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/fotgrøft	I: Hellekiste m/dekkheller, never II: Rund helle III: Kjernerøys, hellekiste m/dekkheller, brannflak IV: Helle, beinbeholder (trekar)	I: Inhumasjon II: Kremasjon III: Kremasjon IV: Kremasjon	I: D1-D2a II: D2 III: Tidlig D1 IV: D1-D2a



Figur 3. Sentralrøysen på toppen av haugen (grav III).  
©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, 24 m i diam, 3,3 m høy, med grøft i vestre kant. Haugen inneholdt fire gravlegginger. Grav I fantes 2 m inn fra kanten mot vest. Det var en hellekiste nedskåret i undergrunnen. Kisten var 2,80 m lang, 70-80 cm bred og 70 cm dyp, og orientert N-S. Nordre gavt bestod av en helle, mens i sør var to heller satt mot hverandre i spiss vinkel. Bunnen var ikke hellelagt, et lag med never utgjorde bunndekket. I kisten lå B6756I. Gjenstandenes plassering vitner om at den avdøde trolig har ligget med hodet i nord. Kisten var dekket av heller. Over dekkhellene lå en del store steiner med småstein over og dannet en lav røys. Grav II lå like utenfor denne lille røysen. Det var en branngrav bestående av rensede, hvite, brente

**Historikk:** Gravhaugen hadde tilnavnet «Bondehaugen». Den ble utgravd av Eivind de Lange i 1914 og ettergravd av Kalle Sognnes i 1976. Haugen er i dag fjernet.

#### **Inventar:**

##### B6756I:

- a) Korsformet spenne av bronse, R252
- b) Korsformet spenne av bronse, R252
- c) Bøylespenne av bronse
- d) Bøylespenne av bronse
- e) Sølvnål med sølvring festet til hodet
- f) Sølvring
- g) Bronsering/beltering
- h) Kroknøkkel av jern, R161
- i) Kniv av jern
- k) Jernstykke/ låsfjær?, to jernspiker, jernbeslag
- l) Tetningskitt
- m) Spannformet leirkar
- n) Never

##### B6756II:

- a) Beinnål
- b) To beinnåler
- c) To kjøttkniver av bein

bein som lå samlet, og utildekket, på en liten rund helle. Blant de brente beinene lå B6756II. Grav III var sentralgraven i haugen. Her lå en røys, 5 m i diam, 0,5 m høy. Graven var anlagt som en kombinasjon av brannflak og hellekiste; bunnen under røysen var et brannflak med trekull, brente bein og brannpåvirkede gjenstander. På dette laget hvilte en liten hellekiste, 50 cm lang, 25-30 cm bred. Kisten hadde to dekkheller og en bunnhelle. På bunnen lå brente bein spredt utover, men den største samlingen lå i en klump i kistens østre side. B6756III lå blant disse beina og i brannlaget utenfor. Visse fragmenter av samme gjenstand fantes både i kisten og i brannflaket utenfor. Grav IV lå oppe mellom steinene i kanten av røysen som dekket grav III. Brente bein og B6756IV lå på en flat stein i røysen. Jernbeslaget til et trespann, samt tetningskitt, lå blant beina og antyder at et trekar har fungert som beinbeholder. I haugens nordkant ble det avdekket en mur, 3,5 m lang, 1 m bred.

Per Holck ved Anatomisk institutt, UiO analyserte i 1983 beina fra Bondehaugen. Han kom frem til at beina var svakt til moderat brente. Beina fra grav II hadde tilhørt et voksent individ, neppe over 30-35 år. De hadde et spinkelt preg, og manglet markerte muskelfester som gjorde at Holck tentativt tolket beina som rester av en kvinne. Blant beina fra grav III fant Holck et voksent individ, kanskje yngre, samt ben av en voksen mann, neppe over 20-25 år. Beina i grav IV anser han for å ha tilhørt et individ som neppe var eldre enn 30 år, muligvis en kvinne.

**Dateringsgrunnlag:** Grav I: Reichstein (1975:126) klassifiserer den korsformete spennen *a* som sin Mundheim type, variant 5, og den korsformete spennen *b* som Mundheim type, variant 1. Mundheimtypen dateres til D1-D2a. Båndflettingsdekoren på det spannfornete leirkaret peker mot samme tidsperiode (Engevik 2007:60; Kristoffersen & Magnus 2010:48). Grav II: Gjenstandene i denne lille branngraven lar seg ikke tidfeste nøyaktig. Med henvisning til Byrkjehaugen på Voss mener de Lange (1917:18)

d) Brente bein, biter av beinkam  
B6756III:

- a) *Beinkam*
  - b) Fire *terningsstokker* av bein
  - c) *Terning* av bein
  - d) Tre eller fire *spillebrikker* av bein
  - e) Fire *spillebrikker* av bein
  - f) Smeltet *bronse*
  - g) To skår av *spannformet leirkar*
  - h) To *leirkarskår*
  - i) Et *leirkarskår*
  - k) 10 *bjørneklør*
  - l) *Brente bein*
- B6756IV:
- a) *Beinnål*
  - b) *Beinnål*
  - c) *Beinkam*
  - d) To ornerte *beinfragmenter*
  - e) *Tetningskitt*
  - f) *Jernbeslag* til trespann
  - g) Skår av *spannformet leirkar*
  - h) En *bjørneklo*
  - i) *Brente bein*

**Litteratur:** de Lange 1917; Næss og Kolltveit 1947:60, 1950:36; Fett 1954a:3; Reichstein 1975:126; Holck 1983a; Kristoffersen & Østigård 2005:120-122; Kristoffersen & Magnus 2010:48.

likevel at graven skriver seg fra første halvdel av det 6. årh. Grav III: Sentralgraven kan dateres til midten av det 5. årh ved å sammenlikne keramikkskårene med kar av samme type funnet i Kongshaug, F91 Opedal (de Lange 1917:20). Grav IV: Det er vanskelig å gi en presis datering på bakgrunn av gjenstandsfunnene. de Lange (1917:21) mener at leirkarskåret peker mot 400-tallet.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 1. Gravhaugen lå ytterst i Mundheimsdalen, i en liten bakkehelling mot Mundheimsvika, ca. 70 m fra denne. Storelva renner forbi ca. 140 m mot øst. Like vest for Bondehaugen stod tidligere en annen, mindre haug. Like nedenfor Bondehaugen har Hordaland fylkeskommune gjort funn av dyrkingslag. Det nederste laget er radiologisk datert til yngre romertid-folkevandringstid.

## **F7**      **B5836 Røyrvik 100/1**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Flatmarksgrav	(ingen)	(ukjent)	775-900

Flatmarksgrav. Gjenstandene ble funnet under bakken. Det fantes ingen tegn til oppbygging av indre gravminne.

**Dateringsgrunnlag:** Det eneggete sverdet er av Petersens (1919) sverdtype H som er i bruk mellom 775-960 e.Kr. (Jones 2002). Type H inkluderer både eneggete og tveeggete klinger, men etter omkring 900 e.Kr. er den eneggete varianten nesten forsvunnet. Spydet er av Solbergs (1984:201) type VI.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Funnet ble gjort i terreng som heller lett mot Hardangerfjorden, ca. 70 m fra denne. Omkring 75 mot øst er det funnet to ytterligere flatmarksgraver fra vikingtid (F8 Røyrvik og F9 Røyrvik).

**Historikk:** Funnet ble gjort i 1903 under jordarbeid. Det er donert Bergens Museum av Margrethe Grieg.

**Inventar:**

- a) Enegget *sverd*, R494
- b) *Spydspiss*, R522

**Litteratur:** Næss og Kolltveit 1950:435; Fett 1954a:6; Solberg 1984:201; Hatleskog 1986:F481.

**F8**                    **B8898 Røyrvik 100/1**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Flatmarksgrav	Hellekiste	Inhumasjon	900/1000-tallet

Flatmarksgrav. I jorden fantes en hellekiste som lå grunt. Øksen lå like under gresstorven, de øvrige gjenstandene i selve kisten, hvor jorden var litt mørkere enn omkring.

**Dateringsgrunnlag:** Øksen er av Petersens (1919) type M, som skriver seg fra vikingtidens siste del.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Funnet ble gjort i terreng som heller lett mot Hardangerfjorden, ca. 70 m fra denne. Graven lå rett ved siden av F9 Røyrvik. Omkring 75 mot vest er det funnet en ytterligere flatmarksgrav fra vikingtid (F7 Røyrvik).

**Historikk:** Funnet ved jordarbeid. Gjenstandene er innsendt ved Margrethe Grieg som også står for funnopplysningene.

**Inventar:**

- a) Øks av jern
- b) 3 *Klinksøm*, rester av flere, trerester
- c) *Slaggklump*

**Litteratur:** Fett 1954a:6; Hatleskog 1986:F482.

**F9**                    **B8925 Røyrvik 100/1**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Flatmarksgrav	Hellekiste	Inhumasjon	900-tallet

Flatmarksgrav. En hellekiste var skåret ned i den sandholdige undergrunnen. Den omkringliggende jorden var mørk.

**Dateringsgrunnlag:** Ovale spenner som R654 er blant de vanligste typene på 900-tallet (Petersen 1928:59-67).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Funnet ble gjort i terreng som heller lett mot Hardangerfjorden, ca. 70 m fra denne. Graven lå rett ved siden av F8 Røyrvik. Omkring 75 m mot vest er det funnet en ytterligere flatmarksgrav fra vikingtid (F7 Røyrvik).

**Historikk:** Funnet ved grøftegraving i 1937. Gjenstandene er innsendt ved Margrethe Grieg som også står for funnopplysningene.

**Inventar:**

- a) *Oval spenne* av bronse, R654
- b) *Jernfragmenter*, inkl. sigd
- c) *Klebergryte*, R729

**Litteratur:** Næss og Kolltveit 1950:435; Fett 1954a:6; Hatleskog 1986:F483.



**F10**      **British Museum 1910,0507.1 Ljones 95/18**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundrøys	Hellekiste	Inhumasjon	D1-D2a

Gravrøys, 12,5 m i diam og 2 m høy. I røysen lå en mannslang hellekiste, orientert Ø-V.

**Historikk:** Utgravd av engelskmannen Clement O. Skilbeck i 1890-årene.

**Dateringsgrunnlag:** Den korsformete spennen viser tydelige fellestrekk med de to spennene fra F5 Mundheim. Mundheimtypen dateres til sen D1-D2a (Reichstein 1975).

**Inventar:**  
*Korsformet spenne*  
(Tapt): «andre småsaker»

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Gravrøysen stod på en flate, 50 m NØ for Ljonesvågen.

**Litteratur:** Næss og Kolltveit 1947:63, 1950:466; Fett 1954a:6; Hanisch 2001:F30.

**Tørvikbygd****F11**      **B4338 Augestad 86/15**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/fotkjede	Heller Brannflak	Kremasjon	D1-D2a

Gravhaug, ca. 5 m i diam, 0,6 m høy. Haugen hadde fotkjede av til dels store steiner. Den hadde en jordkappe ytterst, og bestod videre av to lag med stein. Et trekullag med store kullbiter dekket hele bunnen. I midten lå den korsformete spennen mellom to heller. Det er ikke spesifisert om hellene var vertikale eller horisontale. Brente bein er heller ikke nevnt.

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen i 1885.

**Inventar:**  
*Korsformet spenne*

**Litteratur:** Bendixen 1889:6; Shetelig 1906:83; Fett 1954a:12; Reichstein 1975:126; Hanisch 2001:F24.

**Dateringsgrunnlag:** Kun det nederste stykket av den korsformete spennen er bevart. Reichstein (1975:126) har omtalt denne spennen som en «einzelform» som ikke kan klassifiseres innenfor noen av hans typer. Hanisch (2001:F24) anser oppbygningen av dyrehodet for å være liknende F10 Ljones, og dermed av Reichsteins Mundheimtype.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Gravhaugen lå på et lite fremskutt parti, ca. 20 m fra fjorden. Mindre enn 10 m unna fantes en annen gravrøys, og en over 5 m høy bautastein.

**F12 B3542 Tørvik 90/43**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug m/fotkjede	I: Brannflak II: Hellekiste m/runeinnskrifter	I: Kremasjon II: Inhumasjon	I: D-vikingtid II: D



Figur 4 og 5. Runestein Tørvik A (til venstre) og runestein Tørvik B.  
© Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug med fotkjede av store steiner. Haugen var bygget av store steiner. Grav I: Under disse strakte det seg et lag med trekull og aske, samt konsentrasjoner med brente bein. Haugen har dermed trolig rommet flere graver, inkludert iallfall én kremasjonsgrav. Grav II: Mot haugens vestre kant fantes en hellekiste, 3,3 x 0,6 m, ca. 0,85 m høy. Gjenstandene lå på utsiden av hellekisten, men dette er trolig et resultat av plyndring. Kisten manglet også dekkheller. Foran den ene gavlenden stod det én, og foran den andre, to sidestilte heller. Langsidene var dannet av en større og en mindre helle. Hellene inneholdt runeinnskrifter. Tørvik A steinen er 2,3 x 0,7 m, og av kvartsskifer. Nær den ene kanten har den 11 runer som tilhører den eldste fuParken. Runene skal ifølge språkforsker Gerd Høst (1976:71) forstås som «LandawarijaR», et mannsnavn. Tørvik B steinen er 2,7 x 0,68 m og av glimmerskifer. Innskriften bryter med kjent praksis i den gamle fuParken og er vanskelige å lese. En tolkning er «dvin bort herfra, kaun», et pålegg til byllvetten Kaun, eller til den avdøde (Høst 1976:74-75).

**Dateringsgrunnlag:** Grav II: Høst (1976:74) plasserer Tørvik A til første halvdel av 400-tallet. Innskriften

**Historikk:** Gravhaugen hadde tilnavnet «Kirsebærhaugen». Gravminnet ble først undersøkt i 1880, da det ble oppdaget under hagearbeid. Siden ble det ettergravd av B. E. Bendixen i 1883. Gravhaugen hadde tidligere vært plyndret.

**Inventar:**

- Randskår av *spannformet leirkar*
  - Jernfragment*
  - Jernfragment med trerester; kniv i treslire?*
  - Emaljefliser fra *hestetenner*
- Runestein, Tørvik A*  
*Runestein, Tørvik B*  
*Brente bein*

**Litteratur:** Bendixen 1881:49-50; 1889:7-8; Fett 1954a:13; Høst 1976:71-76; Hanisch 2001:F40.

behøver imidlertid ikke å være fra samme tid som graven (Bendixen 1881:49-50). Steinen er avslått etter siste runes stamme, en indikasjon på at den opprinnelig har stått oppreist for så å bli gjenbrukt som vegghele.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Graven lå på toppen av en bakke, 10 m fra en bekk som renner ut i Tørvikevatnet ca. 400 m i sør. Ca. 400 m nordøst ligger Bergsvatnet. Omtrent 20 m lengre oppe i bakken skal det ha stått en annen haug som også inneholdt en hellekiste.

### **F13            B5627 Vangdal 2/4**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Rundhaug	Kjernerøys	(ukjent)	900-tallet

Gravhaug, 14 m i diam, 0,5-1 m høy. Haugen inneholdt en kjernerøys. I denne lå trolig gjenstandene. Det er også rapportert om funn av gjenstander 3-4 m fra kanten. Disse er gått tapt.

**Dateringsgrunnlag:** Ovale spenner av typen R652 var alminnelige fra slutten av det 9. årh. til slutten av det 10. årh (Petersen 1928:67).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Gravhaugen stod på en hylle i bakkene ovenfor Ytre Samlafjorden, 155 moh. 10 m lavere, ca. 40 m mot øst stod det tidligere en annen haug som også inneholdt en kjernerøys.

**Historikk:** Gjenstandene skulle ha innkommet til museet omkring år 1900. Haugen ble ikke gjenfunnet av Hordaland fylkeskommune i 2004.

#### **Inventar:**

- a) *Vevsverd* av jern, R440
- b) *Saks*, R442
- c) 29 *linhekletinder*
- d) *Skrinhank*, R451
- e) *Jernbeslag*, skrinlås?
- f) To *ovale spenner* av bronse, R652
- g) *Oval spenne* av bronse
- h) *Klebersteinskar* m/skaft, R728
- i) *Klebersteinskar*  
(Tapt): *Sverd, øks, spyd, bissel, stighbøylere* og skår fra *klebersteinskar*.

**Litteratur:** Fett 1954b:3; Hatleskog 1986:F451.

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav/naturlig forhøyning Mulig bautastein	Helle	(ukjent)	700-tallet



Figur 6. Stedet der graven ble funnet markeres av tre menn midt i bildet, foran uthuset. Foto: O. Espevoll.

© Universitetsmuseet i Bergen.

Grav i en naturlig forhøyning. Gjenstandene var delvis dekket av en svært forvitret liten helle. Gjenstandene lå omkring 30 cm dypt, på fjæresand og rullestein. Sverdet lå orientert NV-SØ og største avstand mellom gjenstandene var 2 m. Jorden over var sterkt sand- og steinblandet. I kanten av graven lå en smal stein (1,25 m lang, 40 cm bred og 20 cm. tykk), som kan ha vært en tilhørende bautastein (Fett 1954b:5).

**Dateringsgrunnlag:** Skjeggøksen er av en yngre type, men det eneggete sverdet uten hjalt trekker funnet tilbake i tid (Helgen 1982:27). Funnet er datert til det 8. årh. av Grieg (1923:14-15).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 4. Graven lå litt NV for toppen av en naturlig forhøyning. Den befant seg omkring 20 m fra Ytre Samlafjorden og 40 m SV for en bekkeos.

**Historikk:** Funnet ble gjort under pløying i 1919. Preparant Olav Espevoll besøkte funnstedet, men anså det for å være fånyttet å ettergrave. En eldre mann på gården fortalte at bestefaren hadde kjørt vekk en «munkerøys» fra forhøyningen, men den kan ikke uten videre settes i sammenheng med gravfunnet.

#### Inventar:

- Eneget sverd, R498
- Skjeggøks, R559
- Kniv av jern
- Fire pilspisser, bladformete
- Celt av jern
- Jernfragmenter
- Ca. 25 nagler og spiker, rester av fastrustet tre
- Bryne av skifer

**Litteratur:** Espevoll 1919; Olafsen 1921:616; Fett 1954b:5, Grieg 1923:14-15, 17; Helgen 1982:27; Hatleskog 1986:F452.

**F15 B11294, B11370 I, II Vikøy 7/fl. bnr.**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Kjernerøys Heller	Kremasjon	C



Figur 7. Restene av gravminnet på Vikøy ved Bakkas ettergraving mai 1960. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, 7-8 m i diam, 0,35-0,5 m høy. Haugen var jorddekket med kjernerøys. Røysen var bygget av fjærestein, fra hodestor til knyttnevestor rullestein med småstein, singel og den lokale bergarten fyllitt imellom. Røysen var bygget av skråstilte flate steiner og heller fra midten og utover. På bunnen av sentrum fantes en liten hellelegging, ca. 1 m vid, av ujevne og relativt små heller, inntil 50-60 cm som største mål. Disse lå nesten direkte på berget med kun et tynt jordlag imellom. Under midten på helleleggingen lå to samlinger med leirkarskår, ca. 15 cm fra hverandre. I den østre samlingen av leirkar lå det mange brente bein, noen kraniestykker. Her lå også restene av en sammensatt beinkam. Over B11370 lå en helle. Halvannen m mot nord lå tre nagler (B11370II), og litt SØ for disse lå det eneggete sverdet fra yngre jernalder. Kun et tynt jordlag skilte sverdet fra det underliggende berget.

**Dateringsgrunnlag:** Tutekar kommer til Norge i 3. årh. og går ut av bruk ved utgangen av romertid (Bøe 1931a:132-138).

**Historikk:** Sverdet ble funnet ved graving av pumpe-fundament ved Esso tankanlegg i 1959. Gravminnet ble deretter ettergravd av Egil Bakka i 1960. Bare litt over halvparten av gravhaugen var tilbake.

**Inventar:**

B11294:

*Eneget sverd*

B11370I:

*Skår av tutekar*

*Beinkam*

*Brente bein*

*Trekull*

B11370II:

*Tre naglehoder med trerester*

(Tapt): *Gullfingerring*

**Litteratur:** Fett 1954b:5;

1975:6; Bakka 1960;

Hatleskog 1986:F454

Hanisch 2001:F44.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 4. Gravhaugen lå på berg, plassert på et lite nes. Den stod på kanten av en bratt skrånning som heller NØ mot Hardangerfjorden. Avstanden til fjorden var ca. 30 m.

## Steinsdalen

### F16            B5859 Steine 19/12

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Hellekiste m/dekkheller	Inhumasjon	D

Flatmarksgrav, funnet 25-30 cm under markoverflaten. Her lå en hellekiste, 2,5 m lang, 0,6 m bred og 0,5 m dyp. Kisten var dekket med dekkheller og orientert Ø-V. Spydene lå i kistens vestre ende. Ved nordre langvegg ble det observert jernrust og smuldrende tre.

**Historikk:** Funnet ble donert til Bergens Museum av Lars T. Steine, som også står for funnopplysningene.

**Dateringsgrunnlag:** Spydspissene tilhører Fetts serie II, type H, som han daterer grovt til tidsrommet 450-600 e.Kr. (Fett 1940:24). Bemmann & Hahne (1994:326) bemerker at et tredje spyd i tillegg til det typiske paret bestående av spyd og kastespyd kun opptrer i gruppene Vestly og Øvsthus. Det er imidlertid tvilsomt om det såkalte tredjespydet har noen reell betydning i folkevandringstid. Funn fra Øvsthusgruppen har også av andre vært ansett for å være yngre enn Bemmann & Hahnens avgrensning ved overgangen til 500-tallet (Berge 2006:24-26).

**Inventar:**  
a) *Spydspiss*  
b) *Spydspiss*

**Litteratur:** Olafsen 1921:696-697; Fett 1940:24, 1954b:8; Hanisch 2001:F38.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 3. Steinsdalen karakteriseres av store åpne flater. I dalbunnen renner Steinsdalselven. Flatmarksgraven lå på gården Steine, i kanten av en rein. Omkring 200 m vest for funnstedet er det registrert flere flatmarksgraver og gravhauger.

**F17 B6658 Nordre Birkeland 15/1**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Hellekiste m/dekkheller	Inhumasjon	D2b



Figur 8. Den store hellekisten med gjenstandene fremdeles in situ. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Flatmarksgrav, men en svak forhøyning over funnstedet indikerer at det opprinnelig *kan* ha stått en gravhaug her. I jorden lå en hellekiste, 2,80 x 0,70 m og 0,50 m dyp. Kisten var orientert Ø-V. Den hadde dekkheller med menneskeskapte hull. Kisten var i sin helhet gravd ned i auren slik at dekkhellene lå på samme nivå som aurens overflate. Aur utgjorde kistens bunn. Gjenstandene lå i hellekisten. Med bakgrunn i gjenstandenes plassering i kisten, tolket Shetelig (1912b) funnet som en dobbelgrav hvor en kvinne først er gravlagt med hodet mot øst, hvorpå en mann en plassert i graven, med hodet mot vest.

**Dateringsgrunnlag:** Kart nr. 3. Bemmann & Hahne (1994:537) setter funnet til sin Nerhusgruppe (se F3 Nerhus) – den yngste funnhorizonten i folkevandringstid. Engevik (2007) plasserer de to spannformete karene *n* og *o* med perledekor i sitt

**Historikk:** Utgravd av Haakon Shetelig i 1912. Plassen fungerte lenge som slåttemark og ble pløyd til åker i 5-6 år før funnet ble gjort under jordarbeid. Dekkhellene var tatt opp før Shetelig ankom plassen.

**Inventar:**

- a) Korsformet spenne av bronse
- b) Bøylespenne av bronse
- c) Bøylespenne av bronse
- d) Likarmet spenne av bronse
- e) Spydspiss
- f) Øks
- g) Våpenkniv
- h) Kniv
- i) Kniv
- k) Saks
- l) Fragment av *beltering* med rester etter *nøkkel*
- m) *Spinneshjul* av stein
- n) *Spannformet leirkar*
- o) *Spannformet leirkar*
- p) *Skiferhelle*, dekkhelle til gravkisten

**Litteratur:** Shetelig 1912b; 1917:30-38; Olafsen 1921:670; Fett 1954b:6-7; Bemmann & Hahne 1994:537; Hanisch 2001:F33; Fredriksen 2006:271-282;

dekorskjema 14.2.1, og til D2b. Den likarmete spennen *d* viser også til slutten av folkevandringstid, men den korsformete spennen *a* er uvanlig å finne så sent i perioden. Trolig har den vært gammel da den ble plassert i graven (jfr. Kristoffersen 2000:70). Kristoffersen & Magnus 2010:45, 65, 72.

**Landskapskontekst:** Funnet ble gjort i indre del av Steinsdalen (se F16) på en ganske høy terrasse på sørsiden av Steinsdalselven. Hellekisten lå på østre spiss av terrassen.

### **F18            B1138-1141 Rosseland 22/5, 7**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Røys	Brannflak	(ukjent)	850-950

Gravrøys, stor «med helst flad sten» (Fett 1954b:9). Røysen lå i sørvestre kant av den store naturlige Bjørkehaugen. Gjenstandene ble funnet i et lag trekull.

**Historikk:** Gravrøysen hadde tilnavnet «Bjørkehaugen». Den ble ryddet bort. Funnet innkom i 1858.

**Dateringsgrunnlag:** Øksen er av Petersens (1919:40-42) type E, som tidfestes til omkring 850-950. Øksen opptrer sammen med et sverd med rette hjalt, Petersens (1919:117- 121) type M, med tilsvarende datering.

**Inventar:**  
Øks  
Sverd  
Pilspiss, R546  
Kniv  
Trekull

**Landskapskontekst:** Kart nr. 3. Gården Rosseland ligger på en hylle høyere oppe, på nordsiden av Steinsdalen (se F16). Det er kjent flere forhistoriske gravminner på gården. Rosselandssteinen med en runeinnskrift fra 400-tallet ble også funnet her.

**Litteratur:** Lorange 1875:146; Olafsen 1921:723; Fett 1954b:9; Hatleskog 1986:F464.



## Fjærabygda

### F19 B1291-1304, NM14230 Midhus 24/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	I: Båt II: Hellekiste	I: Kremasjon	I: 750-810 II: 800-tallet

Gravhaug, 15-16 m i diam, 1,25 m høy. Haugen hadde jordkappe. Det ble gravd et ca. 4 m tverrsnitt i haugen. Videre var haugen konstruert av stein i varierende størrelse «men ikke i Mængde» (Neumann 1838). Gravhaugen inneholdt to gravleggelsler. Grav I: Gjenstandene fra B1291-1304 lå i et kullag på haugbunnen. Klinksøm indikerer at funnet er en båtgrav. Dett representerer primærgraven. Grav II, en sekundærgrav, fantes i sørøstre kant av haugen. Her lå gjenstandene fra NM14230 i en grav muret av flate steiner. Det fantes også en masse kull og aske.

**Dateringsgrunnlag:** Grav I: Beltesteinen og den ene øksen er fra eldre jernalder. Dette funnet er derfor trolig et blandingsfunn. Helgen (1982:13) setter de øvrige to øksene til 600-tallet, mens Solberg (1984:197) klassifiserer spydet som sin type VI.1A. Disse var i bruk fra ca. 750 e.Kr. frem til det første tiåret av 800-tallet, men med hovedvekt på årene 750-800 (Solberg 1984:62). Grav II: Spydspisstypen ligger nært opptil R528 som tilhører det 9. årh. (Petersen 1919:34).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 3. Fjærabygda er en samlebenevnelse for de fire gårdene som ligger nord for Steinsdalselven, på Movatnets vestside: Øvsthus, Midhus, Århus og Nesthus. Området kjennetegnes av vide flater. Hermannshaugen var plassert på en bakkekant ca. 180 m nord for Steinsdalselven.

**Historikk:** Gravhaugen hadde tilnavnet «Hermannshaugen». Grav I ble gravd ut av biskop Jacob Neumann i 1838. Senere gjorde man funnet av grav II.

#### **Inventar:**

##### B1291-1304:

Tre økser

Spyd

Tveegget sverd

Bissel

Saks

Kniv

Sigd

Pilspisser

Klinksøm

Beltestein

Hvit rullestein av kvarts

##### NM14230:

1) Ljåblad

2) Spydspiss, R528

3) Holk

**Litteratur:** Neumann 1838; Nicolaysen NF:370; Lorange 1875:146; Undset 1888:18-19; Bendixen 1889:20; Olafsen 1921:730-731; Fett 1954b:10; Helgen 1982:13; Solberg 1984:197; Hatleskog 1986:F466, F467.

**F20**      **B5582 Nesthus 26/2**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Muret kiste	Inhumasjon	850-950
Mulig bautastein	m/dekkheller		

Flatmarksgrav. 40 cm under markoverflaten lå en kiste, 2,5 m lang, og 0,7 m dyp. Kisten var orientert Ø-V. Sidene var oppmurt av kampesteiner og dekket av 8 heller. Kisten var åpen i vestre ende, i øst lå en 1,6 m høy stein. Halve steinen lå omtrentlig inne i graven, den andre halvparten lå utenfor – den kan ha fungert som bautastein (Nesthus 1901). Gjenstandene lå i kisten, som var fylt med sand.

**Dateringsgrunnlag:** Øksen tilsvarer Petersens (1919:40-42) type E, som tidfestes til omkring 850-950.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 3. Flatmarksgraven lå i Fjærabygda (se F19) Den ble funnet i kanten av en rein, 50 m nord for Steinsdalselven.

**Historikk:** Funnet ble gjort omkring 1892, da man gravde i en åkerrein. Opplysningene stammer fra Jørgen T. Nesthus.

**Inventar:**

- a) Øks av jern, R561
  - b) Celt
  - c) Hammer
  - d) Jernfragmenter
  - e) Ringnål av bronse, R682
  - f) 2 Ildflint
- (Tapt): Sverd, spyd, og 3 bryner.

**Litteratur:** Nesthus 1901; Olafsen 1921:740; Fett 1954b:10; Hatleskog 1986:F468.

**Norheimsund****F21**      **B4487 Sandve 11/fl. bnr.**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Langhaug	To hellekister	Inhumasjon	Yngre jernalder
	m/dekkheller		

Langhaug av sand. Etter Bendixen (1889) var langhaugen 25 skritt lang, 3 skritt bred, 1,25 m høy, og orientert N – S. Haugen var firesidet med avrundede hjørner og en grøft på øvre side, og en fordypning langs den. Nord i haugen fantes to mannslange hellekister ved siden av hverandre, konstruert av kantsatte steiner i haugens lengderetning. Kistene var dekket av mindre heller. Gjenstandene lå i den ene hellekisten.

**Dateringsgrunnlag:** Bisselet gjør at graven tidfestes til yngre jernalder.

**Historikk:** Haugen ble ryddet bort før 1889.

**Inventar:**

- Bissel
- Flint
- Klinksøm

**Litteratur:** Bendixen 1889:17-18; Olafsen 1921:650; Fett 1954b:6; Hatleskog 1986:F456.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 3. Langhaugen lå på sørsiden av Norheimsund, ytterst på en flate mot Hardangerfjorden. Det skal angivelig ha ligget flere hauger i dette området.

## F22 B6807 Norheim 31/8

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Heller Brannflak	Kremasjon	C3-D



Figur 9. Utsyn fra Guldur mot Hardangerfjorden i SØ. Fotografert av Egil Bakka i 1950. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, 20x17 m, orientert Ø-V. 1-2,5 m høy. Den menneskekonstruerte delen av haugen var bare 0,5 m høy. Gravhaugen hadde et torvlag ytterst. Under torven bestod haugen av store jordblandete steiner. De største lå øverst. Noen av dem stakk opp av torven. 3 m øst for toppen av haugen lå en del små og ujevne heller like under torven. De var lagt i flere lag oppå hverandre, og dannet et dekke over et brannflak. Brannflaket var 1,5x1 m, og bestod av kull og brente bein på den opprinnelige overflaten. Gjenstandene fantes spredt i brannflaket.

De brente beina er analysert av Per Holck (1983b). Kjønn eller alder kunne ikke fastslås med sikkerhet, men enkelte trekk ble tolket som et mannlige individ, neppe over 40 år.

**Historikk:** Gravhaugen hadde tilnavnet «Guldur». Den ble utgravd av Haakon Shetelig i 1915. Restene av haugen er fortsatt synlige i dag.

### Inventar:

- a) To klumper smeltet bronse
- b) Smeltet klump av blått glass
- c) *Synål* av jern, R173
- d) *Jernstift*
- e) Sylformet *jernredskap*,
- f) *Jernkrok og jernstift*
- g) *Beinkam*
- h) To *beinnåler*
- i) *Beinnål*
- k) *Kniv* av bein
- l) *Jernholk*
- m) Skår av *hankekar*, R361
- n) *Hankekar*, R361
- o) Skår av *spannformet leirkar*
- p) Ni *bjørneklør*
- r) *Brente ben*
- s) *Kullprøve*

**Litteratur:** Shetelig 1915a; Olafsen 1921:760-761; Fett 1954b:11; Holck

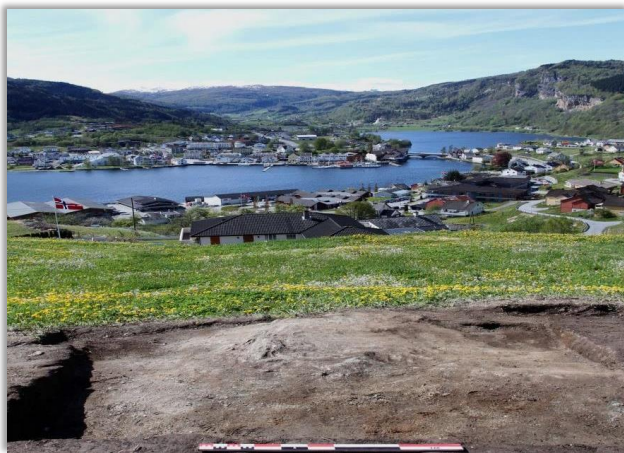
**Dateringsgrunnlag:** Lite er tilbake av det spennformete leirkaret. Det ser ut til å være dekorert med horisontale streker, og er dermed ikke av kartypene som strekker seg aller lengst tilbake (jfr. Engevik 2007). Funnet får dermed en datering innenfor C3-D.

1983b; Hanisch 2001:F34; Fredriksen 2006:271-282.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 3. Gravhaugen ligger på Norheim, på en høyde ovenfor Straumen der Movatnet renner ut i Hardangerfjorden. Det er vidt utsyn. Haugen var bygget over en naturlig fjellknaus. Omkring 70 meter NV ligger en annen gravhaug, også fra eldre jernalder.

## F23 (uten museumsnr.) Tolo 32/9

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Heller Brannflak	Kremasjon	600-tallet



Figur 10. Merovingertidsgraven orientert mot Norheimsund.  
©Universitetsmuseet i Bergen.

Flatmarksgrav. Et tynt sjikt med torv dekket noen flate steinheller. Under disse lå gjenstandene sammen med trekull og brente bein.

**Dateringsgrunnlag:** Det eneggete sverdet uten hjalt er av typen R498, som generelt dateres fra 650-800. Eksemplaret her er av en kort variant som vi kan anta er en tidlig variant av typen. Spydspissen er av Solbergs type III.3, men med litt lengre fal. Solberg (1984:23) daterer

**Historikk:** Påsken 2014 ble funnet påvist av en metallsøker. Det ble deretter inspisert av Hordaland fylkeskommune, og utgravd av Universitetsmuseet i Bergen mai samme år.

### Inventar:

Enegget sverd, R498

Spydspiss

Pilspisser

Ljå

Bissel

Sigd(er)

Kniv

Bryne

Glassperle

Kroker

Hekter

Fallosstein?

Brente bein

Trekull

disse til siste del av 500-tallet til rundt 650. Kombinasjonen av enegget sverd og stort spyd er klassisk 600-tall, og fra dette århundret begynner redskaper å bli en vanlig del av gravgodset. Den samlede vurderingen av funnet setter dateringen til 600-tallet, trolig ca. midten av hundreåret.

**Litteratur:** Ramstad 2014.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 3. Graven lå i bakkene som skrår ned mot Norheimsund. Den var anlagt på en bergknaus som kan ha gitt den et mer monumentalt preg. Graven er en av fem som er kjent fra samme bakkeskråning. To er bevart i dag. I et av de tapte gravminnene som lå ca. 60 m vest for den aktuelle graven fantes det et «kammer og forskjellige jernstykker».

## Neset

### F24 B6811 Valland 33/186

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Heller Trekiste	(ukjent)	Jernalder



Figur 11. Hellene slik de framkom like under markoverflaten.  
©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, 17 m i diam, 1,9 m høy. Haugen var konstruert av småstein og sand. Like under overflaten fantes en steinlegging av heller, samt flere lag med trekull. De fire jernspikrene ble funnet spredt i sandfyllet.

**Historikk:** Gravhaugen hadde tilnavnet «Skipadalhaugen». Den ble utgravd av Haakon Shetelig i 1915.

**Inventar:**  
Fire *jernspiker*

**Litteratur:** Shetelig 1915b; Olafsen 1921:779; Fett 1954b:11-12.

**Dateringsgrunnlag:** Jernspikerne daterer graven til jernalder.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 4. Haugen lå i en vik ved innløpet til Norheimsund. Avstanden til Hardangerfjorden i sør var ca. 60 m. Det ligger mange tilsvarende enkeltliggende graver på Valland. 200 m NV for gravhaugen ligger en gravgruppe med 5-6 synlige lave røyser. Trolig finnes her flere.

## F25 B17086 Valland 33/4

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Heller Trekiste?	(Ukjent)	750-800/825



Figur 12. Utsyn over Ytre Samlafjorden, med flatmarksgraven i forgrunnen. Foto: Morten Ramstad 2014.  
©Universitetsmuseet i Bergen.

Flatmarksgrav, 5-20 cm under bakkenivå. Graven har vært anlagt direkte på grunnfjell, i et lite søkk mellom en bergknatt i NV og bart berg ca. 2 m mot SØ. Små fyllittheller (10-15 cm store) var delvis lagt over gjenstandene, og trolig over den avdøde. Det eksakte antallet heller er usikkert, men det dreier seg om 20-30 stk. Under hellene ble gjenstandene funnet rett på berg, blant humusholdige vitringsmasser. Funnelaget mellom hellene og grunnfjellet var 5-10 cm tykt. Ramstad mfl. (2016:20-21) mener tilstedeværelsen av 32 nagler kan

**Historikk:** 1. Januar 2014 ble det varslet om et sverd i bakken, oppdaget som et resultat av metallsøking. Arkeolog Jostein Aksdal fra Hordaland fylkeskommune dro for å ta inn funnet. Samme måned utførte Universitetsmuseet i Bergen en sikringsgraving på plassen.

### Inventar:

- 1) *Tveegget sverd*
- 2) *Øks* av jern
- 3) *Celt* av jern
- 4) *Bissel* av jern, R567
- 5) *Ljåblad* av jern
- 6) *Glassperle*, blå
- 7) *Perle* av glassfluss, gråhvit
- 8) *Ravperle*
- 9) *Kniv* av jern
- 10) *Kniv* av jern
- 11) *Kniv* av jern
- 12) *Kniv* av jern
- 13) *Jerntange*

være en indikasjon på at den avdøde opprinnelig lå i en trekiste.

**Dateringsgrunnlag:** Sverdet, som er av Petersens type B, anses for å være fra overgangen mellom merovingertid og vikingtid, innenfor tidsrommet 750-800/825 e.Kr. (Petersen 1919:61-63; Gudesen 1980:42, 72; Jones 2002:16-19). Øksen er av type A som ofte forekommer sammen med sverd av type B (Petersen 1919: 37-38, 62). A-øksene har en lang brukstid, men forsvinner omkring 825 e.Kr. (Braathen 1989:32).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 4. Terrenget knekker like nedenfor gravens plassering. Her skråner en bakke ned mot Ytre Samlafjorden. Sett nedenfra vil graven ha gitt inntrykk av å ha en mer monumental beliggenhet enn det den i virkeligheten har. Det er et vidt og åpent utsyn fra plassen, over fjorden og over andre gravminner. Skipadalhaugen, F24, lå i overkant av 600 m Ø for den aktuelle flatmarksgraven. Mellom dem finnes en gravgruppe med 5-6 synlige lave røyser. En rekke enkeltliggende graver fra jernalderen er også kjent i nærområdet. Omkring 100 m SV for flatmarksgraven har det vært observert kokegroper.

- 14) *Fiskekrok* av jern
- 15) *Bryne* av sandstein
- 16) *Bryne* av sandstein
- 17) *Beslag* av jern
- 18) Leddet *jerntein*, hengsel?
- 19) *Ildflint*
- 20) Lite *redskap* av jern
- 21) *Krampe* av jern
- 22) *Jernnagler*
- 23) *Jernfragmenter*

**Litteratur:** Aksdal 2014; Ramstad mfl. 2016.

## Øystese

### F26 B5840 Kjosås 39/1 Lok. navn: Espehaugen

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Heller	(ukjent)	650-800

Flatmarksgrav, funnet ca. 1 m under markoverflaten. Gjenstandene lå mellom to heller på 2x1 m. Det var mye stein i jorden omkring.

**Dateringsgrunnlag:** Funnet dateres til 650-800 på bakgrunn av det eneggete sverdet uten hjalt, samt øksen av Petersens (1919) tidligste type, A.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 5. Kjosås ligger høyt i landskapet, omkring 300 moh. Gravhaugen lå på en avsats i det skrånende terrenget.

**Historikk:** Funnet i 1913. Gjenstandene ble donert til Bergens Museum av finner og gårdbruker Jørgen S. Tjosaas. N. Jørgensen står for funn-opplysningene.

**Inventar:**

a) *Enegget sverd*, R498

b) *Øks*, R553

**Litteratur:** BMÅ 1903:39; Olafsen 1921:800; Fett 1954b:13; Helgen 1982:13; Hatleskog 1986:F474.

### F27 (uten museumsnr.) Nedre Vik 43/7

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Muret kiste m/dekkheller	Inhumasjon	C3

Gravhaug, «stor». I haugens vestlige del fantes en kiste, orientert N-S. Den var 4,25 m lang og 0,8 m bred, muret av mindre steiner og dekket av 2 heller, samt stykker av en tredje. I hvert av de to sydligste hjørnene stod et leirkar. Den ene var hel og full av jord og bein. Det ble også funnet en del forrustede jernfragmenter.

**Dateringsgrunnlag:** Leirkar av type R360 hadde sin glanstid i årene 350-400 e.Kr. (Bøe 1931a:111).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 5. Vik ligger åpent til, sentralt i Øystese. Store flater karakteriserer plassen, samtidig som terrenget skråner lett mot Hardangerfjorden. Gravhaugen stod omkring 500 m nordvest for fjorden, og ca. 170 m vest for Øysteseelva.

**Historikk:** Haugen stod i tunet, og ble ryddet vekk.

**Inventar:**

*Leirkar*, R360

*Leirkar*

*Jernfragmenter*

*Bein*

**Litteratur:** Bendixen 1889:27-28; Olafsen 1921:822-823; Fett 1954b:14; Hanisch 2001:F32.



Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Hellekiste	Inhumasjon	D2b



Figur 13. Kisten på Løyning under utgraving. Avtrykket med tetningskitt viser hvor trekaret stod plassert. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug. I haugen lå en hellekiste, 2,75 m. lang, 0,50 m. bred og 0,50 m. dyp. Kisten var skåret ned i undergrunnen som bestod av fin, lys sand. Kisten var orientert NV-SØ, og trolig har den avdøde ligget med hodet mot NV, da alle spennene lå samlet i denne enden av graven. 20 cm. SØ for spennene lå belteringen med kniv og nøkkel. Sølvknappene fantes hver for seg i midtpartiet av graven, mens alle karene hadde sin plass nærmere mot gavlen i SØ. I grusen, som fylte kisten, fantes enkelte skår av samme leirkar som også forelå i bunnlaget, samt et par av jernstykkene. Forstyrrelsen av graven har særlig gått ut over midtpartiet, og det antas at gravgodset ikke er fullstendig bevart.

**Dateringsgrunnlag:** Sølvknappene *d* er dekorert i stil 1 ornamentikk. Videre kan de tre bøylespennene *a-c* vurderes som del av Sheteligs (1911a) typerekke 2, og dateres til det 6. årh. (Kristoffersen 2000). Det spannfornete leirkaret *i* er dekorert med tette perlerækker. Det er satt inn i Engeviks (2007) dekorskjema 14.2.1 over kar som tilhører D2b.

**Historikk:** Utgravd av Haakon Shetelig i 1915. Haugen lå midt i tunet og var noe forstyrret grunnet planering før utgravingen startet. En rekke med kantsatte heller kom da til syne.

#### Inventar:

- a) Bøylespenne av bronse
- b) Bøylespenne av bronse
- c) Bøylespenne av bronse
- d) To sølvknapper til hektespenne, R269
- e) Beltering av bronse
- f) Kniv av jern
- g) Nøkkel av jern, R161
- h) Spinnehjul av stein
- i) Skår av spannfornete leirkar
- k) Tetningskitt
- l) Jernbeslag og jernspiker til trebolle

**Litteratur:** Shetelig 1915c; Olafsen 1921:835; Fett 1937b:19, 1954b:14-15; Hines 1993:112, 114; Kristoffersen 2000:F70; Hanisch 2001:F48.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 5. Løyning ligger høyt i Øystese, på lett kuperte flater. Gravhaugen lå ca. 260 m Ø for Øysteseelva. Haugen lå 20 m sør for F29 Øystese.

**F29                      B6808 Øystese 44/1    Lok. navn: Løyning**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Kjernerøys Muret kiste m/dekkheller	Inhumasjon	D

Gravhaug, 4 m diam, høyst 1 m høy. Haugen var dekket av en halv m torv, hvorpå det under torven lå en jordfri kjernerøys som omga og dekket en mannslang kiste. Kisten var muret av runde stein og dekket av store heller. I kisten så man svart jord, samt gjenstandene. Det ble ikke søkt etter flere gjenstander.

**Historikk:** Funnet i 1913 ved rydding av gravhaugen. Gjenstandene var en gave fra gårdbruker O. L. Østensjø.

**Dateringsgrunnlag:** Spydspissen er klassifisert som Fetts type T i serie V, datert til 400- og 500-tallet (Fett 1940:32-34). Den er av Bemmann & Hahnes (1994:536) Øvsteby-type og tilhører dermed Øvsthus- eller Snartemogruppen; 450-500 e.Kr.

**Inventar:**  
a) *Tveegget sverd*  
b) *Spydspiss*

**Litteratur:** Shetelig 1915c; Olafsen 1921:835; Fett 1954b:15; Hanisch 2001:F47.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 5. Haugen lå 20 m nord for F28 Øystese.

**F30                      B344 Soldal 47/1**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Kiste m/dekkheller	Inhumasjon	D1-D2a

Gravhaug. I gravhaugen fantes en kiste, ca. 3,75 x 1,25 m med 3 dekkheller. Det spannformete leirkaret stod i den østlige delen.

**Historikk:** Funnet ble innbrakt av biskop J. Neuman i 1832.

**Dateringsgrunnlag:** Spannformete leirkar dekorert med innstemplete Andreaskors opptrer fra siste halvdel av 5. årh. og ut folkevandringstid. Engevik (2007:201) plasserer leirkaret fra Soldal i sitt dekorskjema 13.2. Kristoffersen & Magnus (2010) plasserer karet i sin

**Inventar:**  
*Spannformet leirkar*

**Litteratur:** Olafsen 1921:845-846; Fett

typologiske gruppe C1, med en tidfesting fra D1 til midten av D2a.

1954b:15; Hanisch 2001:F37; Kristoffersen & Magnus 2010:43.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 5. Soldal ligger ca. 200 meter over fjorden. Plassen har store småkuperte flater. I nord ruver fjellveggen, bekker renner gjennom landskapet.

### **F31 (uten museumsnr.) Hovland 48/2**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Haug	Hellekiste m/dekkhelle	(ukjent)	C-D



Figur 14. Landskapet på Hovland fotografert av Egil Bakka i 1950. ©Universitetsmuseet i Bergen.

**Historikk:** Funnet ved rydningsarbeid.

**Inventar:**  
(Tapt): *Leirkar, pinsett og jernsaker.*

**Litteratur:** Bendixen 1889: 30; Olafsen 1921:849; Fett 1954b:16; Hanisch 2001:F26.

Gravhaug, «liten», blandet av jord og stein. Hellekiste av kantsatte heller, 1,9 m lang og 0,62 m bred. Hver side, både langsiden og gavlsiden var dannet av kun én helle. En stor dekkhelle dekket kisten. Leirkaret og pinsetten lå i kisten.

**Dateringsgrunnlag:** Leirkaret daterer funnet til eldre jernalder. I denne perioden kjenner vi bronsepinsetter fra romertid og folkevandringstid, med en overvekt på folkevandringstid (Drageset 2008:24-26).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 5. Hovland ligger høyt over fjorden, omkring 230 moh., i tilsvarende landskap som Soldal (F30). Tre andre gravhauger ligger på samme tunet.

**F32**      **B7727 Rykkje 57/7**      Lok. navn: Gamlatreet

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	(ingen)	(ukjent)	900/1000-tallet

Flatmarksgrav. Gjenstandene lå i kullholdig jord. **Historikk:** Funnet ble gjort ved rydningsarbeid, og var en gave fra gårdbruker Endre Rykkje. Det ble

**Dateringsgrunnlag:** Sverdet faller innbrakt ved Johs Bøe.

innunder Petersens type X, en langlivet type, som opptrer i første halvdel av det 10. årh. og varer vikingtiden ut (Petersen 1919:165).

**Inventar:**  
a) *Tveegget sverd*, R495  
b) *Spydspiss* av jern

**Landskapskontekst:** Kart nr. 6. Graven lå i bratt skrånende terreng mot Samlafjorden, omkring 130 m nord for fjorden. **Litteratur:** Fett 1954b:18; Hatleskog 1986:F477.

**F33**      **(uten museumsnr.) Kannikeberg 63/1**      Lok. navn: Seljehaugen

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Muret kiste Beinbeholder (bronsekjele)	Kremasjon	D

Gravhaug, «lav». I haugen stod en liten sammenrast kiste av oppmurete steiner. Her fant man gjenstandene. I bronsekjelen lå det brente bein. **Historikk:** Haugen ble ryddet bort.

**Dateringsgrunnlag:** Øksen blir en regulær del av våpengraver først fra folkevandringstid, men man bør være obs på at visse eldre tilfeller er kjent (Fett 1940:9; Bemmann & Hahne 1994:316).

**Inventar:**  
(Tapt): *Sverd, øks, bronsekjele, jernsaker og brente bein.*

**Landskapskontekst:** Kart nr. 6. Kannikeberg er en av gårdene innerst i det bratte og trange Fykkesundet. Gravhaugen stod frem på kanten av en terrasse, 85 moh.

**Litteratur:** Bendixen 1889:31; Olafsen 1921:901; Fett 1954b:19; Hanisch 2001:F28.

**F34 B6899 Indre Ålvik 77/fl. bnr.**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/fotgrøft	Kjernerøys Brannflak	Kremasjon	D2b



Figur 15. de Langes arbeidslag i gang med å spa ut gravhaugen.  
©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, 19,5 m i diam, 2,65 m høy. Haugen hadde fotgrøft. Løs grus lå over en jordfri kjernerøys. Det var imidlertid tydelig under utgravingen av røysen tidligere hadde vært dekket av torv, og at grusen hadde blitt ført på senere. Midt på haugbunnen fantes et 20 cm tykt kullag med en utstrekning på 2x1 m. Gjenstandene og de brente beina lå i kullaget. Gjenstandene hadde vært utsatt for stor varme. Langt ute i østre del av haugen var et annet kullag, tynnere og mer utstrakt. Det ble ikke gjort funn i dette laget.

**Dateringsgrunnlag:** Kombinasjonen av relieffspennen *a* som hører hjemme i Nissen Meyers (1935a) stadium 5 eller 6, og relieffspennen med spadeformet fot *b* plasserer funnet i D2b (Kristoffersen 2000).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 6. Haugen lå ca. 10 moh. på den første terrassen opp fra fjorden. Den lå sammen med andre hauger på samme terrassen.

**Historikk:** Utgravd av Eyvind de Lange i 1916. Haugen var forstyrret helt ned til kullaget i bunn før utgravingen startet.

**Inventar:**

- a) *Relieffspenne* av sølv, R259
- b) *Relieffspenne* av sølv, R256
- c) *Brente bein og trekull*

**Litteratur:** de Lange 1916; Olafsen 1921:959; Nissen Meyer 1935a:54; Fett 1954b:20; Sjøvold 1993:56, 57, 60; Kristoffersen 2000:F69; Hanisch 2001:F27.

## JONDAL

### Herand

#### F35 B4486, B4552, B4585 Bakke 9/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundrøys	Helle Trekiste?	Inhumasjon	900/1000-tallet

Gravøys, ca. 6 m i diam. Den var konstruert av jevnstore steiner, av en bergart som ikke fantes naturlig i bakken. Det ene sverdet (B4486) lå i venstre ende, det andre sverdet, sverdnappen fra et tredje sverd, øksen og jernstangen (B4552) lå samlet under en helle orientert N-S i østre ende, mens øksen (B4585) ble funnet i utkastet jord fra samme haug. Haugen ga inntrykk av å ha vært åpnet i midten tidligere. Shetelig (1912:203) trekker frem funnet som en av vikingtidens inhumasjonsgraver uten steinkiste. Røysen må ha inneholdt minst to begravelser.

**Dateringsgrunnlag:** Sverdet *B4486* er av Petersens type U med tredelt knapp. U-typen tilhører 900-tallet (Petersen 1919:153-154). De øvrige to sverdene *B4552 a* og *b* med lik sverdknapp minner om Petersens type X, som begynner i første halvdel av 900-tallet og fortsetter hele vikingtiden ut (Petersen 1919:158-167).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 6. Gravrøysen lå i underkant 400 m sørvest for Herandsvatnet. Ifølge finneren var det godt utsyn til alle kanter.

**Historikk:** Gravd frem av Lars F. Sævarhagen, som har stått for funn-opplysningene. Innkommet til museet i 1887 og 1888.

#### **Inventar:**

##### B4486:

Tveegget sverd

##### B4552:

a) Tveegget sverd

b) Sverdknapp

c) Øks av jern

d) Jernstang

##### B4585:

Øks av jern, R555.

#### **Litteratur:** Shetelig

1912a:203; Petersen

1919:153; Fett 1954a:8.

## Jondal

#### F36 B4207 Prestegard 28/2

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/fotkjede	Kjernerøys Kiste m/dekkheller Never Beinbeholder (vestlandskjele)	Kremasjon	D1

Gravhaug, 15,5 m i diam og 2 m høy, med fotkjede. Graven var bygget av et 55 cm lag med mold, deretter 25 cm med jevnstore kuppelstein før man kom inn til en kjerneøys av svære steiner. Ifølge Bendixen (1884:5) så haugen ut til å være bygget omkring en eksisterende steinansamling. Kullkonsentrasjoner lå ujevnt fordelt over haugbunnen, og mellom de nederste steinene. Fem m fra sørvestre kant av haugen stod en liten hellekiste, 52x47 cm, orientert øst-vest. Den var bygget av store steiner og dekket av to store heller oppå hverandre. Bunnen var brolagt med småstein og dekket med et lag never. I neverlaget var det pakket inn en vestlandskjele. Den var fylt med rensede brente bein og de øvrige artefaktene. Bendixen (1884:6) noterer at de bevarte tennene er spede, råtne, og at de synes å ha tilhørt en ung kvinne.

**Dateringsgrunnlag:** Hoftun (1993:24) beskriver den ene beinkammen som en håndlagskam av type 4. Vestlandskjelen er av type 2C etter Dahlin Haukens klassifisering. Typen er datert til C3 og D1, men har trolig også opptrådt i D2. Hun daterer det aktuelle funnet til D1 (Hauken 2005[1984]:45, 84).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Haugen lå på sørsiden av Jondalselvi, ytterst på terrassen ved Jondal kyrkje, innenfor dagens kirkegårdsgjerde. Haugen har vært en del av en større gruppe med graver som er blitt ryddet bort eller fjernet i forbindelse med kirkegården.

**Historikk:** Gravhaugen hadde tilnavnet «Kyrkjehaugen». Den ble utgravd av B.E. Bendixen i 1883. Haugen var skadd i toppen før undersøkelsen startet. Den ble restaurert etter utgravingen, men ble senere fjernet under utvidelse av kirkegården i 1888.

**Inventar:**

- a) *Vestlandskjele* av bronse,
  - b) 6 *bjørneklør*
  - c) 15 *spillebrikker* av bein
  - d) *Beinnål* med bronsenagle
  - e) *Beinnål*
  - f) Minst 2 *beinkammer*
  - g) *Beinplate*
  - h) *Glasskår*
- Brente bein, tenner og never*  
(Tapt): Tre *leirkarskår*

**Litteratur:** Bendixen 1884:4-6, 1889:2-3; Shetelig 1912a:82-84; Petersen 1914; Bjørn 1929, nr. 68; Fett 1954a:10-11; Hauken 2005 [1984]: 42, 84, 108, 158; Hoftun 1993:13-14, 20, 24, 30, 45, 47, 90, 110; Hanisch 2001:F21.

**F37 (uten museumsnr.) Prestegard 28/fl. bnr.**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Muret kiste Beinbeholder (bronsekjele)	Kremasjon	Eldre jernalder

Gravhaug. I haugen fantes en kiste med oppmurte langsider og hellegavler. I kisten ble det funnet en beinbeholder i form av en bronsekjele med brente bein.

**Historikk:** Haugen ble ryddet bort.

**Dateringsgrunnlag:** Funn av bronsekjelen med brente bein gjør sannsynligheten stor for at funnet hører hjemme i eldre jernalder.

**Inventar:**

(Tapt): *Bronsekjele og brente bein.*

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Gravhaugen lå ca. 15 m nordøst for F36 Prestegard.

**Litteratur:** Bendixen

1884:6, 1889:2-3; Fett 1954a:10; Hanisch 2001:F22.

**F38 B4450 Prestegard 28/2, 30/186**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Brannflak	Kremasjon	Yngre jernalder

Gravhaug, rund. Haugen var bygget av rullestein og grus. I midten fantes et brannflak. Her lå brente bein sammen med gjenstandene.

**Historikk:** Funnet under gjerdet ved riving av Jondal kyrkje, og utvidelse av kirkegården i 1888.

**Inventar:**

*Jordhakke  
Sigd  
Vevsverd  
Spinnehjul  
Perle*

**Dateringsgrunnlag:** Jordbruks- og tekstilredskapene plasserer funnet i yngre jernalder.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Som F36 Prestegard. Den lå ca. 15 m nordøst for F37 Prestegard.

**Litteratur:** Bendixen 1889:2-3; Shetelig 1912a:191; Fett 1954a:10.

**F39 (uten museumsnr.) Underhaugo 30/fl. bnr.**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/fotgrøft	Kjernerøys Brannflak Never	Kremasjon	Jernalder

Gravhaug, 9,2 m i diam. 1,5 m høy. Haugen var konstruert av jordblandet stein. Midten bestod av jevnstore kuppelstein. Bunken var dekket av store to kullag. Det første strakte seg ca. 3x1 m fra nordvest. Det inneholdt rødbrent leire og

**Historikk:** Gravhaugen hadde tilnavnet «Austmannahaugen».



brente bein dekket av never, samlet i en konsentrasjon på 80 cm i diam. Det andre kullet var mest fremtredende i nord og avtok inn mot midten av haugen. Også her fantes det rødbrent leire. En krok og søm av jern ble funnet i en av flere mindre trekullkonsentrasjoner i nordøst.

Den ble utgravd av B.E. Bendixen i 1883.

**Inventar:**

*Rødbrent leire*  
*Søm*  
*Krok*  
*Brente bein*  
*Trekull*

**Dateringsgrunnlag:** Funn av søm og krok av jern gjør at gravfunnet settes til jernalderen.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Haugen lå på samme terrasse som de tre foregående gravhaugene på Prestegard (F36, F37 og F38), omkring 60 m sør for disse. Kant i kant med Austmannahaugen fantes to andre hauger. En av dem ble også utgravd av Bendixen, og var bygget på tilsvarende måte.

**Litteratur:** Bendixen 1884:6-7; Fett 1954a:10-11.

**F40 B7163 Byrkjeland 26/1, 26/2**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundrøys (oval)	(ukjent)	(ukjent)	Sent 600-t

Gravrøys, avlang form, 6-8 m og 1 m høy. Gjenstandene ble funnet på bunnen av røysen, omtrent på 1 m dybde.

**Historikk:** Funnet ved borttrydding av en røys som lå mellom to åkrer.

**Inventar:**

- a) *Ovalspenne* av bronse
- b) *Ravperle*
- c) *Kniv*
- d) *Saks*, type R 442
- e) *Vevsverd* av jern, type R 440
- f) To *spinnehjul* av kleberstein
- g) *Ildflint*
- h) *Spiker* av jern og to ubestemmelige *jernfragmenter*

**Dateringsgrunnlag:** Til den tidligste gruppen av ovale spenner regnes de som mangler dekorasjon (Gjessing 1934:145). Ovalspennen *a* er glatt med unntak av en enkel perlerad langs midten. Slike anses for å være blant de tidligste typene, fra siste halvdel av 600-tallet.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 2. Gravrøysen lå på sørsiden av Byrkjelandsvatnet, omtrent 25 m fra vannkanten, 70 m. o. h.

i) *Skiferbryne*  
Slagg ble også funnet i røysen, men er ikke trolig ikke fra gravfunnet.

**Litteratur:** Bendixen 1881:50, 1884:1, 1889:3, Petersen 1928:5, Gjessing 1934:10, 145; Fett 1954a:10; Helgen 1982:15.

## GRANVIN

### Granvinsfjorden

#### F41 B7837 Øvre Folkedal 129/2

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Hellekiste m/dekkhelle Never Trespiler	Inhumasjon	C3, trolig etter 350.

Gravhaug, >6-8 m, 1 m høy. Tidligere «urørt, fin og rund». (Gjessing 1927). En tettbygget kiste av fire kantsatte heller var anlagt like under markoverflaten. Kisten var dekket av en helle, hvorpå det igjen var lagt flere lag med småheller. Hellekisten var orientert NØ-SV, 1,15 m lang, 0,6 m bred og 0,3 m dyp til et jordlag over selve gravleggingen. På jordlaget stod *a*, et lite spannformet leirkar. De øvrige gjenstandene fantes i de 4-5 cm tykke jordlaget, til dels rett under det hele karet. I jordlaget var det langs den ene langsiden et fett, svart lag. Kisten har trolig inneholdt et ubrent lik. Funnet er tolket som en barnegrav, hvor den avdøde har ligget med hodet i nord (Gjessing 1927). Jernredskapene lå ved hodet. Om livet lå beltespennen med kniven. I bunnen av jordlaget lå et lag never, derunder rester av sidestilte trespiler. På disse fant Gjessing det lille jernblikket (2x1 cm).

**Dateringsgrunnlag:** Fett (1944:13) daterer funnet til ca. 500 e.Kr., men begge de uornerte leirkarene hører hjemme i Engeviks (2007:206) dekorskjema 0. I kontekster hvor tilsvarende udekorete kar har latt seg datere, tilhører disse C3, trolig tiden etter 350 (Engevik 2007:81).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 7. Øvre Folkedal ligger i et lite og smalt dalføre omkranset av bratte, men lave fjellsider. Plassen er noe tilbaketrukket fra Granvinsfjorden, ca. 90 moh. Gravhaugen stod på en lett skrånende flate, ca. 100 m vest for Folkedalselvi.

**Historikk:** Graven ble oppdaget under grustak. Haugen var skadet som et resultat av grustak, veibygging og åkerarbeid. Ettergravd av Guttorm Gjessing i 1927.

#### **Inventar:**

- Spannformet leirkar*
- Spannformet leirkar*
- Kniv* av jern med rester av treskaft.
- To Jernredskaper med fal* (pilsvisser eller små spyd)
- Beltespenne* av jern
- To jernstifter* og et stykke *jernblikk*
- Never*

**Litteratur:** Gjessing 1927; Fett 1940:23, 1944:13; 1956a:39-40; Hanisch 2001:F13; Kristoffersen & Magnus 2010:30.

**F42 B7114, B7149, B7867 Nedre Folkedal 127/1**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Naturlig langhaug	Kjernerøys Båt	Kremasjon	Vikingtid

Langhaug, 22x2-3 m. Langhaugen så ut til å være naturlig. Det var en liten steindyngel over graven. Gjenstandene lå 4-5 m fra SØ-ende, 30-40 cm under gresstorven. Stekepannen lå øverst og dekket de andre gjenstandene. Visse av gjenstandene bærer preg av å være brente. Jorden like under var hard og fast. Til sammen foreligger det ca. 160 klinksøm og ca. 20 spiker, som vitner om at den avdøde har vært stedt til hvile i en båt.

**Dateringsgrunnlag:** Tekstilredskapene, husgerådene, jordbruksredskapene og hestestutstyret tilhører vikingtidens materielle uttrykk.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 7. Folkedal ligger mellom bratte, men lave fjellsider. Langhaugen lå ikke så langt nedenfor fjellsiden i terreng hellende mot dalbunnen i VSV. Hellingen er temmelig bratt, men noe flattere der haugen lå.

**Historikk:** Gjenstandene ble funnet ved rydding av haugen. Ettergravd av Jan Petersen i 1920.

**Inventar:**

B7114:

- a) *Vevsverd* av jern, R440
- b) *Hvalbeinsplate*, R449
- c) 9 tinder av en *linhekle*
- d) *Saks*, R442
- e) *Spinnehjul* av kleberstein
- f) *Spinnehjul* av kleberstein
- g) To *spinnehjul* av kleberstein
- h) *Kniv* av jern
- i) *Jernredskap*
- k) *Sigd*
- l) *Ildstål*, R426
- m) To *kroknøkler*
- n) *Skiferbryne*
- o) *Bisselmunnbitt*, R566
- p) *Bisselmunnbitt*, R567
- q) *Jernbeslag*
- r) *Glassperle*
- s) *Stekepanne* av jern, R430
- t) *Kjele*, R731
- u) 56 alminnelige og 5 store *klinksøm* og 7 *spiker*

B7149:

- a) 7 *glassperler*
- b) Fragmenter av *hvalbeinsplate*, R449
- c) Ytterligere fragmenter fra sakene i B7114
- d) Litt over 100 *klinksøm* og 15 *spiker*
- e) *Brente bein* (derav en metacarpus av kråke) og *trekullprøver*

B7867:

*Glassperle*

**Litteratur:** Petersen 1920; Fett 1956a:39-40; Hatleskog 1986:F448.

## Nedre Granvin

### F43 (uten museumsnr.) Eide 123/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Hellekiste m/dekkheller Beinbeholder (leirkar)	Kremasjon	C2-D

Gravhaug, 18 m i diam. Haugen var konstruert av jord og stein. I haugen lå en hellekiste med tak-, side- og bunnheller. I kisten stod det spannformete leirkaret som igjen inneholdt brente bein, spydspissen og ringstellet.

**Dateringsgrunnlag:** Det spannformete leirkaret daterer funnet til C2-D.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 7. Graven var anlagt på en liten terrasse. Det omkringliggende landskapet er flatt, omkranset av lave fjell og åser. Granvinselva renner forbi 250 m mot nord. Det er kjent flere tapte gravminner fra området.

**Historikk:** Funnet er skildret av Bendixen. Haugen er dyrket bort, og gjenstandene er tapt.

**Inventar:**

(Tapt): *Spannformet leirkar, spydspiss, ringstell med kniver og brente bein.*

**Litteratur:** Bendixen 1881:48; 1889:51; Fett 1956a:37-38; Hanisch 2001:F12.

### F44 B8032 Nedstås 116/2

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav i fjell	Heller	Kremasjon	700-tallet

Flatmarksgrav, søkk i fjellet, 1x0,8 m. De øverste fem cm bestod av forvitret skiferfjell, deretter fulgte mindre flate steiner av samme bergart. Like under disse fantes gjenstandene. Vevloddene lå ca. 80 cm fra de øvrige gjenstandene. Nederst lå ganske store kullrester. Bunnen bestod av fjell.

**Historikk:** Noen av gjenstandene ble funnet ved graving til kjellermur. Ettergravd av Olav Espevoll i 1929.

**Inventar:**

- a) *Spydspiss* av jern
- b) *Skjeggøks*
- c) *Ljåblad*, R386
- d) Fem *vevlodd*

**Dateringsgrunnlag:** Spydspissen er klassifisert som type V.2 av Solberg (1984:204). Typen dukker opp omkring 700 e.Kr., men når sitt høydepunkt i andre halvdel av 700-tallet. Den opptrer også sporadisk ved starten av 800-tallet (Solberg 1984:47).

e) *Bronsefragment*  
 f) *Jernfragmenter, inkl. spiker*  
 g) *Brente bein*  
 h) *Kullprøver*  
 i) *Glassperle*  
 k) Halvkuleformet, hult *jernstykke*  
 l) *Vinkelbøyd jernstang*

**Landskapskontekst:** Kart nr. 7. Nedstås ligger høyt i landskapet, omkring 180 moh. på sørsiden av Granvinsvatnet.

**Litteratur:** Espevoll 1929; Fett 1956a:36; Solberg 1984:204; Hatleskog 1986:F437.

## Granvinsvatnet

F45		B7557 <u>Selland 111/3</u>		Lok. navn: Sellandsteigen
Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering	
Langrøys	Brannflak	Kremasjon	900-tallet	

Langrøys, 8 m lang, 1-1,5 m bred orientert N-S. På omkring 1,5 m dybde traff man på gjenstandene, samt en del trekull.

**Historikk:** Funnet under anleggsarbeid for Voss-Eidebanen i 1923.

**Dateringsgrunnlag:** Jernøksten samsvarer med Petersens (1919:43-44) type I, som tilhører det 10. årh.

**Inventar:**  
 a) *Øks* av jern  
 b) *Kniv* av jern

**Landskapskontekst:** Kart nr. 8. Langrøysen lå ved foten av en skråning, like ved kanten av Granvinvatnes vestre side.

**Litteratur:** Fett 1956a:35; Hatleskog 1986:F435.

F46		B5638 <u>Litle Graven 101/2</u>		
Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering	
Rundhaug m/fotkjede	Kjernerøys Hellekiste Lag med trekull	Inhumasjon	C3, etter 350	

Gravhaug, 15-20 m i diam, 2-3 m høy mot V, bare 1-2 steinlag mot Ø. Gravanlegget hadde torvdekke øverst og var «muret» rundt. Det var bygget av svært store steiner. Helt i kanten stod en 2 m lang hellekiste orientert Ø-V. Bredden var 50-60 cm. Kisten var åpen og endehellen

**Historikk:** Funnet ble gjort av arbeidere under veiarbeid i 1899.

**Inventar:**

manglet. Gjenstandene ble funnet i denne kisten. I midten av røysen lå et lag med trekull.

**Dateringsgrunnlag:** Jernfibulaen minner noe om R240 fra Sætrang, Buskerud, datert til 375 e.Kr. (Slomann 1959). Det spannformete leirkaret *c* er dekorert med negleavtrykk, i samsvar med Engeviks (2007:37) dekorskjema 2. De andre to leirkarene *d* er uvanlig små. De er uornete og faller dermed innunder dekorskjema 0 (Engevik 2007:35). Begge typene dateres til C3, mest trolig til etter 350 (Engevik 2007:81).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 8. Røysen lå i en bakke som skråner bratt mot V og Granvinsvatnet, omkring 260 m fra vatnet. Tråelvi renner forbi ca. 110 m mot nordvest. Gravhaugen ligger 15 meter fra et annet gravminne.

- a) *Fibula* av jern m/tekstilrester, R240
- b) *Spinnehjul* av stein
- c) *Spannformet leirkar*
- d) To *spannformete leirkar*
- e) *Bryne* av skifer

**Litteratur:** BMÅ 1904:58; Shetelig 1904:47-48; Fett 1956a:33-34; Sognnes 1977:113; Hanisch 2001:F14; Kristoffersen & Magnus 2010:16, 48.

#### F47 B6657 Trå 97/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	I: Hellekiste II: Trekiste?	I: Kremasjon II: Inhumasjon	Sekundær: 900-tallet

Gravhaug. Sekundærgraven ble funnet på vestre side av haugen. Den var orientert N-S og omtrent tre m lang. Gjenstandene lå i råtnet treverk og jernrust som Shetelig (1913:44-47) tolket som rester etter en trekiste. Spennene og perlene lå i sør, stekespydet lå i midten, mens karene var samlet i nord. Det er derfor naturlig å tenke seg at den avdøde lå med hodet i sør. Denne graven lå høyere enn haugbunnen og ved ettergravningen fremkom det en liten kvadratisk hellekiste, ca. 35 cm i størrelse. Denne representerer primærgraven. Kistens veggheiler var festet i undergrunnen. I jordfyllet over og omkring kisten fantes det spredte biter av brente bein. Den lille kisten ble trolig delvis ødelagt under innsettelsen av sekundærgraven.

**Historikk:** Funnet ble gjort ved jordarbeid og ettergravd av Haakon Shetelig i 1912. Stedet var fullstendig utpløyd, kun en svak forhøyning var synlig over bakken.

#### **Inventar:**

- a) To *ovalspenner*, R652
- b) *Trefliket spenne*, R671
- c) *Kjede* av sølvringer, sammenheftet med glassperler.
- d) 15 *perler*
- e) *Kniv og saks* av jern
- f) *Linheketinder*
- g) *Sømglatte* av sort glas
- h) *Spinnehjul* av kleberstein
- i) *Vevsverd* av jern
- ii) 11 *vevlodd*
- k) *Ringbissel* av jern
- l) *Jernring*, bissel?
- m) *Rembeslag* av jern

**Dateringsgrunnlag:** II: Dateringen settes på grunnlag av de to ovale spennene. Typen R652 dominerer fra slutten av det 9. årh. til slutten av det 10. årh (Petersen 1928:67).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 8. Gravhaugen lå høyt i terrenget, 100 m øst for Granvinsvannet og med vidt utsyn over dette. 100 m sør for funnstedet ligger nok en gravhaug kalt «Endrehaugen». En bautastein står *in situ* på samme gård. Tråelvi renner forbi omtrent 130 m i sør. På gården Hollve som er lokalisert ca. 500 m lenger nord er det funnet tykke dyrkingslag. To av bunnlagene er <sup>14</sup>C-datert til henholdsvis førromersk jernalder og seinneolittikum.

- n) Jernfragmenter fra et treskrin: *lås, hasper, bæring* og flate *beslag*
- o) *Stekespyd* av jern
- p) *Stekepanne*
- q) *Jernøse*
- r) *Kjele* av jernplater
- s) *Flaskehals* av grønt glass
- t) *Bronsekjele*
- u) *Øse* av bronse med runeinnskrift
- v) *Gryte* av kleberstein
- w) *Bryne* av skifer
- x) *Bryne* av skifer
- y) *Jernnagler*
- z) *Jernfragmenter*: søm, linhekletinder, flate beslag
- æ) *Brente bein*

**Litteratur:** Shetelig 1913:44-47; Fett 1956a:33; Hatleskog 1986:F431; Kaland 2006.

#### F48 B6763 Nedre Seim 95/2

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Hellekiste m/dekkhelle Beinbeholder (trekar)	Kremasjon	C3-D



Figur 16. Foto av kisten rett etter at den ble åpnet, uten at innholdet er rørt. ©Universitetsmuseet i Bergen.

**Historikk:** Haugen hadde tilnavnet «Råkallehaugen». Den ble utgravd av Haakon Shetelig i 1914. Grunneier støtte på hellekisten under jordarbeid. Haugen var utpløyd og planert på toppen da utgravingen startet. Etter utgraving var kun den naturlige kollen som haugen stod på tilbake.

Gravhaug, 23 m i diam, 2 m høy. Haugen var bygget over en liten naturlig forhøyning i bakken slik at den konstruerte høyden bare var på 1,2 m. Haugen bestod utelukkende av jord og sand, helt fri for stein. Tre m sør for midten av haugen lå en hellekiste bygget av fire heller, 1,40 m lang og 0,40 m. bred, 0,45 m. dyp. Den var orientert NV-SØ, og lukket med en dekkhelle 1,60 m lang, 0,60 m bred, av temmelig regelmessig firkantet form. I nordre halvdel av kistens bunn lå en rund, tilhugget helle, 40-50 cm i diam, kun 1 cm tykk. På denne hellen lå svært mange brente bein i en haug, sammen med gjenstandene, som også bar preg av å være brente. Shetelig (1938) anså tetningskitten for å være rester av et ubrent trekar, satt ned som beinbeholder. Fire nevestore steiner har angivelig hvilt på bunnhellen og hevet trekaret. Da karet råtnet sank innholdet ned på bunnhellen og omsluttet steinene.

Per Holck (1988b) fra Anatomisk institutt, UiO, har analysert beina og kommet til at de består av moderat til svakt brente bein fra minst to individer: en kvinne i aldersgruppen matusus (40-50 år), og en mann i aldersgruppen adultus (20-40 år).

**Dateringsgrunnlag:** Skikken med å legge bjørnefeller/bjørneklør i vestnorske graver var utbredt i tidsrommet 200-600 e.Kr. (Krüger 1988; Henriksen 2001). Funnet settes til yngre romertid-folkevandringstid basert på det spannfornete leirkaret i kombinasjon med hankekaret.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 8. Gravhaugen lå 150 m nordvest for Granvinsvatnet i bunnen av dalen som strekker seg nordover mot Voss. F49 Nedre Seim lå i underkant av 150 m mot SØ. De omkringliggende flatene har vært grundig arkeologisk undersøkt. Her er det påvist forhistoriske bosetnings- og dyrkingsspor som har gitt <sup>14</sup>C-dateringer til bronsealder, førromersk jernalder, romertid og folkevandringstid/merovingertid. Det er også avdekket spor etter gravhauger i undergrunnen (Halvorsen 2007; Olsen 2007).

**Inventar:**

- a) *Beinkam*
- b) Trolig to *beinnåler*
- c) *Beinplate*
- d) *Kjøttkniv* av bein
- e) Dråper av *smeltet bronse*
- f) Skår av et *spannformet leirkar* og et *hankekare*, R361
- g) *Tetningskitt*
- h) 5 *bjørneklør*
- i) 6260 g *brente bein*

**Litteratur:** Bendixen 1889:56; Shetelig 1917:83-85, 1938; Fett 1956a:31-32; Holck 1988b; Hanisch 2001:F18.



**F49**      **B5873 Nedre Seim 95/2**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Hellekiste m/dekkhelle Beinbeholder (leirkar)	Kremasjon	D2



Figur 17. Hellekisten stod en stund i muséhagen i Bergen.  
©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, 15,5 m i diam, 2 m høy. Haugens øvre del bestod av sand som dekket en jordblandet røys. Røysen var 8 m i diam og 1,5 m bred, og bestod av relativt store bruddstein, ca. et mannsløft hver. Den strakte seg lenger mot kanten i nord enn i sør. På bunnen av røysen lå det trekull over, og mellom, steinene. Noe sør for midten lå det en fordypning, 1 m vid og 10-20 cm dyp, fylt med svart kullblandet jord. Shetelig (1912:85) så denne som rester etter bålbehandling. Lengst i utkanten av haugen, SØ for midten, fantes en liten hellekiste rett under torven. Kisten var 70 cm lang, 50-60 cm bred, 65 cm dyp, og bygget av fire kantsatte heller. Den var i tillegg dekket av en helle. Kisten stod på den naturlige grusen. I den ene enden av kisten lå leirkaret hvelvet over en haug med brente bein og de øvrige gjenstandene. Gjenstandene var ildskjøret, inkludert hankekaret. Shetelig (1912:86) mente derfor at denne ikke hadde fungert som beinbeholder, men var en del av det øvrige gravgodset. Måten leirkaret lå arrangert på viser likevel at det må ha fungert som beholder for både bein og gjenstander. I søndre kant av haugen hadde man tidligere funnet B3230 (vevsverd fra yngre jernalder).

**Historikk:** Haugen var betydelig skadet da den ble ettergravd av Haakon Shetelig i 1902. Hellekisten med gjenstandene ble funnet da hele haugen ble planert ut året etterpå.

**Inventar:**

- Trekantet *sverdknapp* av bronse
- Bronsefragment*
- Hankekare*, R361
- Bryne* av kvarts

**Litteratur:** Bendixen 1889:56; Shetelig 1902, 1912:85-86; Fett 1956a:32; Bemmann & Hahne 1994:536; Hanisch 2001:F17.

**Dateringsgrunnlag:** Sverdknappen *a* av Menghins (1983:309-311) type Brighthampton/Ciply dateres til sen folkevandringstid (Bemmann & Hahne 1994:381).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 8. Haugen var den østligste av tre store hauger som lå på rekke like ved Granvinsvatnet. Haugene lå Ø-V på en flat voll. Bendixen (1889:56) rapporterte om heller også i kantene av den midterste og vestligste haugen. Haugene lå ca. 150 m sør for F48 Nedre Seim.

**F50 B3191 Nedre Seim 95/2**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Kjernerøys Brannflak	Kremasjon	Yngre jernalder

Gravhaug, 15,5 m i diam, 2 m høy. Haugen hadde kappe av matjord. Under denne fulgte store steiner over en kjerne av grus. Steinene dekket et brannflak med trekull og brente bein. Her lå også nålen.

**Dateringsgrunnlag:** Nålehodet består av fire bronsetråder som forbinder to bronseplater. Det er av yngre jernalders type (Fett 1956a:32).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 8. Haugen var den vestligste av tre store hauger som lå på rekke ved Granvinsvatnet. Se F49 Nedre Seim.

**Historikk:** Det ble tatt stein fra haugen til husbygging i 1877.

**Inventar:**

*Nålehode* av bronse

**Litteratur:** Bendixen 1889:56; Shetelig 1902; Fett 1956a:31-32.

**F51 B8635, B9091 Øvre Seim 94/3**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Langhaug?	Brannflak	Kremasjon	800-tallet



Figur 18. Det snøkleddede funnstedet fotografert januar 1935.  
©Universitetsmuseet i Bergen.

Langhaug? Haugens stratigrafi kom til syne i veiskjæringen. Øverst lå matjord fra senere dyrkning. Under denne strakte det seg et lag mørk, feit jord. Gjenstandene lå løst sammen med brente bein og kull, dels i det mørke laget og dels i matjordlaget. Det lå noen steiner omkring gjenstandene, men ikke i noen merkbar orden. 4-5 m lengre SV gikk en ca. 8 m lang steinrekke orientert NV-SØ. Bunnen bestod av naturlig sand og grus. I sørvestre kant skulle man visstnok ha funnet B3460 (sverd, jernring og saks fra vikingtid) 50 år tidligere.

**Dateringsgrunnlag:** Av ovale spenner fra det 9. årh. er R647 en type som opptrer tidlig og varer ut i andre halvdel av århundret (Petersen 1928:44).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 8. Haugen stod på kanten av en kort bratt skråning mellom to terrasser, like vest for Storelvi. Det er foretatt utgravninger like på motsatt side av elven, se F48 Nedre Seim.

**Historikk:** Graven ble oppdaget ved veibygging, man hadde gravd seg gjennom i to m bredde. Den ble så ettergravd av Eva Nissen Meyer i 1935. Langhaugen var tidligere utjevnet ved pløyning slik at kantene var umulig å bestemme.

**Inventar:****B8635:**

- a) To *ovalspenner* av bronse, R647
  - b) *Bissel* av jern, R570
  - c) *Bissel* av jern, R570
  - d) *Oval ring* av jern, R579
  - e) *Rund ring* av jern med krok
  - f) *Kniv* av jern
  - g) *Kniv* av jern
  - h) 25 *linhekletinder*
  - i) *Spinnehjul* av kleber
  - j) *Sigd* av jern
  - k) *Ildstål*, R426
  - l) *Nøkkel* av jern
  - m) *Nøkkel?*
  - n) *Flatt rektangulært beslag* av jern
  - o) *Grytehank*
  - p) *Hvalbeinsplate*
  - q) En *klinksøm*
  - r) *Jernfragmenter:*  
*Kniv?, Rembeslag?, Jernstang*
  - s) *Brente bein*
  - t) *Trekull og forkullede nøtteskall*
- B9091:**  
*Stekepanne* av jern  
*Jernstykke* med tre huller hvor det henger tre dobbeltøskener som bærer en ring.

**Litteratur:** Nissen Meyer 1935b;  
Fett 1956a:32; Hatleskog  
1986:F430.

## Øvre Granvin

### F52 (uten museumsnr.) Øvre Spildo 89/5

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Hellekiste Beinbeholder (leirkar)	Kremasjon	Eldre jernalder

Gravhaug. Haugen inneholdt en kvadratisk hellekiste, 0,75 m i størrelse. I den ble det funnet trekull og et leirkar med brente bein.

**Historikk:** Haugen ble dyrket bort før 1888.

**Inventar:**

**Dateringsgrunnlag:** Leirkaret gir en datering til eldre jernalder.

(Tapt): *Leirkar, brente bein og trekull.*

**Litteratur:** Bendixen 1889: 57; Fett 1956a:31.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 9. Gravhaugen lå på en terrassekant, like i nærheten av en røys.

### F53 (uten museumsnr.) Jøre 85/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Røys	Hellekiste Beinbeholder (leirkar)	Kremasjon	C2-D

Gravrøys, liten. I røysen stod en liten hellekiste med et spannformet leirkar, trekull og litt brente bein.

**Historikk:** Røysen ble ryddet bort.

**Inventar:**

(Tapt): *Spannformet leirkar, trekull og brente bein.*

**Dateringsgrunnlag:** Det spannformete leirkaret daterer funnet til C2-D.

**Litteratur:** Bendixen 1889:57; Fett 1956a:30.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 9. Jøre ligger omkring 250 moh., med fritt utsyn. Røysen lå i lett hellende terreng, like ved en jettegryte.

**F54 B1522-23 Skaftedal 84/1**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Røys	Hellekiste	Inhumasjon	Vikingtid

Gravrøys. I røysen lå en hellekiste, 1,25 x 0,7 m, som inneholdt gjenstandene, samt trekull.

**Historikk:** Røysen ble dyrket bort i 1850-årene.

**Inventar:**

**Dateringsgrunnlag:** Sverdet har dyp og bred hulning, samt korte og smale hjalter. Spydet er smalt med en bladlengde på 27 cm. Gjenstandene hører hjemme i vikingtid (Petersen 1919).

Tveegget *sverd*, R489  
*Spyd*, R532  
 (Tapt): To *økser*, *skjoldbule*, *bissel* og *trekull*.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 9. Skaftedal ligger omkring 500 moh., omkranset av fjell. Røysen lå i flatt terreng.

**Litteratur:** Lorange 1875:153; Bendixen 1889:57-58; Fett 1956a:30; Hatleskog 1986:F425.

**ULVIK****Ulvikafjorden****F55 C20004 Rondestveit 40/2**

Lok. navn: Larsadalen

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	(ingen)	Kremasjon	750-850

Flatmarksgrav, funnet 0,5 m under jorden. Det ble ikke observert oppbygging av indre gravminne. Gjenstandene lå i sandgrus. Sverdet og flere av pilene har glødeskall.

**Historikk:** Funnet i 1898-99 av Ola M. Rondestveit, som har bidratt med funnopplysningene.

**Inventar:**

**Dateringsgrunnlag:** Eneggete sverd med over- og underhjalte i jern hører hjemme i sen merovingertid-tidlig vikingtid (Petersen 1919:56).

a) Enegget *sverd*, R489/R495  
 b) *Øks* av jern, R561  
 c) Fem *pilspisser* av jern, R539  
 d) *Pilspiss* med todelt spiss, R551  
 e) *Kniv* av jern  
 f) *Sigd* av jern  
 (Tapt): *Klebergryte*

**Landskapskontekst:** Kart nr. 10. Rondestveit ligger på vestsiden av ryggen som skiller Ulvikafjorden og Osafjorden. Terrenget heller mot Ulvikafjorden i vest.

**Litteratur:** Ab. 1902:325; Fett 1956a:20; Bakka 1951a; Sognnes 1977:138; Hatleskog 1986:F392.

Graven lå nederst i en dal, 16-18 m fra fjorden.

F56		B11062 Håheim 46/7		Lok. navn: Haugen, Utsikti	
Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering		
Haug	Muret kiste m/dekkheller	(ukjent)	Yngre jernalder		

Gravhaug, ca. 11x9 m. Den var konstruert på en naturlig haug. I følge Bendixen (1891:24-25) hadde gravhaugen form som en «langaktig firkant». Bakka (1956) noterer at den ene kanten, trolig en langsida på haugen, lå langs nordvestre kant på den naturlige haugen i retning NØ-SV. Det var derfor en bratt kant, men oppå var det flatt med et søkk hvor det samlet seg vann når det regnet. Parallelt med den nordvestre kanten, mellom 7 og 9 m unna var en ganske lav kant, antagelig den sørøstre langsiden av gravhaugen. I haugen lå en dekkhelle, ca. 2x1 m og ca. 13 cm tykk. Under denne fantes et åpent gravrom, som var oppmurt med leirklining i muren. I sørvestre ende lå et lag trekull på ca. 2,20 x 3,60 m orientert øst-vest, 3-5 cm tykt. Der fantes ikke spor av brente bein. På flaket lå ett lag flate steiner. I flaket lå kroknøkkelen *a* og jernfragmentet *b* på hvert sitt sted, mens skåret fra en klebergryte *c* lå i flaket eller i jorden over på et tredje sted. Det var to kullflak til, uten funn.

**Dateringsgrunnlag:** L-formete kroknøkler med to tenner er vanlige i hele yngre jernalder (Petersen 1951:465). Kleberkaret var et hyppig brukt husgeråd i hele tidsrommet, særlig i vikingtid (Resi 2005:216).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 10. Håheim ligger øverst i de slake bakkene som strekker seg oppover øst for Ulvikpollen. Haugen skal ifølge Bakka (1954) ha ligget på en uvanlig fin, framskutt plass, med stort utsyn.

**Historikk:** Under registrering i 1951 fortalte kårmann Ola O. Håheim at han hadde kjørt bort et par hundre lass med stein fra gravhaugen for å tilrettelegge for dyrking. Han støtte så på en kiste med dekkhelle, men klarte ikke å flytte hellen alene. Graven ble derfor tildekket på ny. Egil Bakka, som hadde notert opplysningene, returnerte i 1956 for å grave ut kisten.

**Inventar:**

- a) Kroknøkkel av jern
- b) Jernfragment
- c) Randskår av klebergryte
- d) Brent leire
- e) Trekullprøve

**Litteratur:** Bendixen 1891:24-25; Fett 1956a:21; Bakka 1956; Hatleskog 1986:F393.

**F57**      **B2799-B2804 Torblå 48/8**      Lok. navn: Bakkane, Langåkeren

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Mulig flatmarksgrav	Brannflak	Kremasjon	900-tallet

Mulig flatmarksgrav, ingen synlig markering over bakkenivå. Gjenstandene, sammen med kull og brente bein, ble funnet 25 cm under jorden «dybt inde en firkant af opstablede stene eller, (...) i en liden røs» (Bendixen 1891:23). Shetelig (1912:199) noterer at firkanten var orientert NØ-SV, men at mål ikke er oppgitt.

**Dateringsgrunnlag:** Spydspisser av type R532 tilhører yngre del av vikingtid. Petersen (1919: 154-156) plasserer det aktuelle sverdet under V-typen som han daterer til 900-tallet. V-typen opptrer med økser av H-typen (R555) som Petersen (1919:43) anser for å tilhøre første halvdel av 900-tallet.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 10. Torblå er plassert i en vestvendt bakke, vendt mot Ulvikpollen. Flatmarksgraven ble funnet på en liten terrasseflate i bakken. En samtidig gravhaug er funnet 200 m mot NV (F58 Torblå).

**Historikk:** Funnet ble gjort i 1871. I 1873 innkom ytterligere en øks fra yngre jernalder til museet (B2815), funnet ca. 18 m fra de øvrige gjenstandene.

**Inventar:**

- B2799) Tveegget *sverd*
- B2800) *Spyd* av jern, R532
- B2801) *Øks* av jern, R555
- B2802) Tre *pilspisser* av jern, R539
- B2803) *Skjoldbule* av jern
- B2804) *Saks* av jern

**Litteratur:** Bendixen 1891:23-24; Lorange 1875:151, 1889: pl. III, fig. 5, Shetelig 1912a:199; Petersen 1919:155, pl. III; Fett 1956a:22; Hatleskog 1986:F396.

**F58**      **B6146 Torblå 48/13**      Lok. navn: Holmane

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Kjernerøys	(ukjent)	900-tallet

Gravhaug med kjernerøys. Kjernerøysen var ca. 5 m lang og ca. 3 m bred. Den var orientert øst-vest og var ca. 45 cm høy. Gjenstandene ble funnet delvis i, og delvis under røysen. Det ble også funnet et bein, men dette ble kastet. Under arbeidet støtte man også på en annen tilsvarende røys, like bortenfor den første. I følge opplysningene ble ikke denne rørt.

**Historikk:** Graven fremkom under jordarbeid. Funnopplysningene er gitt av Edv. Seim.

**Inventar:**

- a) *Spydspiss* av jern med fal, R521
- b) *Øks*, R555

**Dateringsgrunnlag:** Spydspissen er av Solbergs type VII.2B som dukker opp omkring år 900 og opptrer utover århundret (Solberg 1984:97, 201). Øksen av Petersens type H henføres første halvdel av 900-tallet.

c) To *pilspisser*, R539

d) *Bissel* av jern

e) Bøylene av en *remspenne* av jern

**Landskapskontekst:** Kart nr. 10. Gravhaugen lå omtrent 200 m NV for F57 Torblå.

**Litteratur:** Fett 1956a:22, Solberg 1984:201; Hatleskog 1986:F398.

## F59 (uten museumsnr.) Øvre Lekve 50/4

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Røys m/mulig torvdekke	Helle	(ukjent)	Yngre jernalder

Gravrøys, «stor». Da røysresten ble dyrket bort var den ca. 5-6 m i diam og over 1,5 m høy. Den bestod av til dels store stein. Røysen inneholdt en helle, ca. 1 m lang. det ble observert svart jord og mulige kullrester (Fett 1956a:23).

**Historikk:** Røysen hadde tilnavnet «Lykkehaug». Etter at gjenstandene ble funnet, omkring 1810, bygget eieren en løe over røysen for å forhindre videre graving i den. Da løen var revet ble røysen dyrket bort.

**Dateringsgrunnlag:** Hestetennene peker mot yngre jernalder.

**Inventar:**  
(Tapt): *Pilspisser og hestetenner*.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 10. Røysen stod plassert på en rygg i terrenget, 100 m nordvest for en langhaug fra eldre jernalder.

**Litteratur:** Bendixen 1981:23; Fett 1956a:23.



**F60 B10496 Øvre Hakastad 52/64**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Hellekiste m/dekkheller	(ukjent)	Jernalder



Figur 19. Snittet i haugen studeres under befaring i 1974. Foto: Per Fett. ©Universitetsmuseet i Bergen.

En naturlig haug med et ca. 10 m høyt stup på framsiden. I søkket bak knausen var den naturlige undergrunnen leire, hvorpå det var fylt på med ca. 20 cm matjord. Haugen var oval og orientert NØ-SV. Fett (1974) anslår at den må ha vært >15x11 m. Snittet i haugen viste at det under den tynne torven lå en halvmeter med rein grusmasse før en kom ned på en åpen røys. Under denne ble det observert matjord. På det meste lå matjordlaget 1,20 m dypt. I haugen lå en hellesatt kiste med dekkheller. I kisten lå det kullrester. Den mulige smeltedigelen og krukken ble funnet på stedet mellom oppbrutte steiner i etterkant, slik at en sammenheng med graven kan ikke fastslås med sikkerhet. I snittene som var synlige i 1974 fantes flere brannflekker, her ble det funnet små fragmenter av brente bein, samt jernfragmentene. Per Fett (1974) mente også å kunne observere en kokegrop med store steiner i vestre kortvegg.

**Dateringsgrunnlag:** Gjenstandene kan ikke med sikkerhet settes i sammenheng med hellekisten. Funnet får derfor en generell datering til jernalder.

**Historikk:** Haugen hadde tilnavnet «Dokkehaug». Graven ble funnet og antatt bortdyrket i 1914-15. I 1974 ble Historisk museum varslet om at deler av haugen var kommet til syne under tomtegraving. Per og Eva Fett dro på befaring til stedet samme år, og kunne bidra med utfyllende opplysninger.

**Inventar:**

*Smeltedigel?*

(Tapt): *Krukke med ører/ relikviekrukke?, jernfragmenter; søm?, nagler?, brente bein og trekull.*

**Litteratur:** Fett 1956a:24-25, 1974; Throndsen 1974.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 10. Graven ble anlagt på nordsiden av Ulvikpollen, på en liten flate like sør for Storebekken. Den lå på en naturlig fremskutt haug.

**F61 B486, B1628 og B454, B526-532 Vambheim 70/1**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Kjernerøys I: Hellekiste m/dekkhelle	I: Inhumasjon	I: 825-900 II: 850-950

Gravhaug, rund, ca. 1,9 m høy. Haugen hadde et ca. 63 cm tykt jorddekke over en kuppelformet kjernerøys av stein i varierende størrelse. Grav I: Mot den ene siden i kjernerøysen, ned mot bunnen, fantes en kiste. Gavt og tak bestod av heller. Sverdet lå i kisten. Den tilhørende skinnkledde trebalgen, overlevde ikke utgravingen. Skålvekten lå ved sverdets spiss. I kisten lå også to pilspisser, spyd og en tang. Utenfor kisten lå det en øks og et bryne. Grav II: Det ser ut til at det har vært nok en grav i haugen; B454 og B526-532.

**Dateringsgrunnlag:** Grav I: Petersen (1919:126) setter sverd av type N til andre halvdel av 800-tallet. Grav II: Ringspenne er dekorert i Borrestil (Petersen 1928:181). Stilarten kom i bruk omkring 850 e.Kr. og varte til ca. 950 (Graham-Campell 2013).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 10. Vambheim ligger på vestsiden av Ulvikfjorden, like ved skjæringspunktet til Ulvikpollen. Plassen har store flater som heller slakt mot fjorden. Bendixen (1891:18) rapporterer at det skal ha ligget flere hauger på Vambheim.

**Historikk:** Utgravd «nogle aar» før 1845. Skildret av Wilhelm F. K. Christie i 1847.

**Inventar:**

B486: *Skålvekt* av bronse

B1628: *Tveegget sverd*

(Tapt): To *pilspisser*, *spyd*, *tang*, *øks* og *bryne*.

B454 og 526-532:

*Ringspenne* av bronse

*Smedhammer*

*Bryne* av kvarts

Et stykke *serpentin*

*Underhjalt* av bronse

Forgylt og ornert *plate*, *smygestol?*

Fragmenter av forgylt og ornert

*plate*

Fragmenter av *nål* til ringspenne

**Litteratur:** Christie 1847; Bendixen 1891:18; Petersen 1919:126, 157; Olafsen 1925:194; Bakka 1951b; Fett 1956a:28; Hatleskog 1986:F415, F416.

## EIDFJORD

### Nedre Eidfjord

#### F62            B7997 Hereid 25/25

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Hellekiste m/dekkheller	(ukjent)	Yngre jernalder

Flatmarksgrav som inneholdt en hellekiste med kantsatte heller og dekkheller. Den er beskrevet av Fett (1956:8) som «tolleg lita». I kisten ble det funnet svart jord og fragmenter av et klebersteinskar.

**Historikk:** Funnet under nydyrking.

**Inventar:**

*Klebersteinskar, R729*

**Dateringsgrunnlag:** Klebersteinskaret foreligger som to randskår med fure, samt rester av et øre av jern. Det henfører funnet til yngre jernalder, trolig vikingtid (se F56 Håheim).

**Litteratur:** Fett 1956a:8, 12.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 11. Funnet ligger ikke på Hereidgravfeltet, men ble gjort ved kanten av en flate nedenfor Hereidterrassen, like ovenfor Eidfjorden og Hæreidsvika.

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Langhaug m/mulig bautastein	Steinrekker	(ukjent)	1000-tallet



Figur 20. Tydelige steinrekker rensert frem av Olav Espevolls gravelag i 1926. Mot sørøst. © Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug. Flate og avlange steiner lå i jorden på hver side av en langstrakt voll, 22 m lang 4,8 m bred og 0,75 m høy. Den smalnet noe mot endene. En stein, muligens en bautastein, hadde tidligere stått omtrent midt i vollen. Vollen bestod av matjord og løse steiner. På sørvestre side lå det to rekker med flate steiner, den ene innenfor den andre med et mellomrom på ca. 0,5 m. På vollens nordøstre side lå også en rekke steiner, noe mer uregelmessig. Avstanden mellom rekkene var ca. 2 m. Mellom dem fantes et tynt lag med trekull, ca. 1 m i utstrekning, tydelig rester etter et bål. Bunnen var skjørbrønt av varme. Skjoldbulen og stykket med bergkrystall ble funnet under dyrking, mens den fragmenterte stekepannen fremkom under utgraving. Skjoldbulen og stekepannen lå ca. 10 m fra hverandre, i henholdsvis nordøstlige og sørvestlige langvegg.

**Dateringsgrunnlag:** Den aktuelle skjoldbulen tilsvarer R563, men er noe lavere enn typeeksemplaret. Skjoldbuler i yngre jernalder utvikles fra å være høye til å bli lavere i formen utover perioden. Petersen

**Historikk:** Funnet fremkom under dyrking. Utgravd av Olav Espevoll, preparant ved Bergens museum, i 1926.

**Inventar:**

- a) *Skjoldbule* av jern, R563
- b) *Stekepanne* av jern
- c) *Bergkrystall*

En *celt* av jern ble også funnet i nærheten.

**Litteratur:** Espevoll 1926; BMÅ 1927; Shtelig 1927; Fett 1956a:8-9, 12; Hatleskog 1986:222; Gellein 1997:VIII; Samdal 2000:145; Jensen 2000:6.

(1919:47) setter skjoldbuler av type R563 til siste del av vikingtid. R563 opptrer omkring overgangen til middelalderen.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 11. Sjøhaug nord på Hereidterrassen karakteriseres av store flater. Plassen avgrenses av Hereidsberget i NØ og av skarpe terrassekanter i Ø. Fett (1956a) beskriver 42 små og lave røysen på Sjøhaug. Gravanlegget lå i den nordvestre konsentrasjonen av graver på Sjøhaug.

<b>F64 (uten museumsnr.) Hereid 25/9</b>			<b>Lok. navn: Sjøhaug</b>
<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Røys	Brannflak	Kremasjon	D



**Historikk:** Funnet i 2015 under forskningsgraving knyttet til gjeldende PhD-prosjekt. Røysen ble bare delvis avdekket.

**Inventar:**

*Kvarts  
Trekull og brente bein*

**Litteratur:** Drageset 2015, 2019.

Figur 21. Gravrøysen med det eksponerte brannflaket i forgrunnen. Foto: Anne Drageset 2015.

Gravrøys, 7x3 m, ca. 35 cm høy. I øst-sørøst kunne man se at steiner på neve- og hodestørrelse dekket et brannflak bestående av trekull og hvitbrente bein. Det ble også funnet kvarts blant røyssteinene.

**Dateringsgrunnlag:** En trekullprøve fra brannflaket ble sendt til AMS-analyse ved Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory. Prøven ga en datering til 400 – 545 e.Kr.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 11. Se F63 Hereid.

**F65 B17474 Hereid 25/9**

Lok. navn: Sjøhaug

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Røys	(ingen)	Kremasjon	D



Figur 22. Den lille kniven in situ på røysbunnen. Foto: Anne Drageset 2015.

**Historikk:** Funnet i 2015 under forskningsgraving knyttet til gjeldende PhD-prosjekt.

**Inventar:**

- a) *Kniv* av jern
- b) *Jernfragment*
- c) Trekull og brente bein, fragment av *beinkam*.

**Litteratur:** Drageset 2015, 2019.

Gravrøys, 4,10x2 m, ca. 25 cm høy, men har nok vært 10 cm høyere. I NØ fantes en sirkulær humusholdig konsentrasjon på ca. 70x80 cm. Den inneholdt litt trekull og mye kremerte bein. Blant disse lå gjenstandene.

**Dateringsgrunnlag:** En beinprøve fra røysen ble sendt til AMS-analyse ved Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory. Prøven ga en datering til 425 – 595 e.Kr.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 11. Se F63 Hereid.

**F66 (uten museumsnr.) Hereid 25/9 Lok. navn: Sjøhaug**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Røys	(ukjent)	Kremasjon	Eldre førromersk jernalder



Figur 23. Røysen fra førromersk jernalder kom til syne helt i kanten av sjakten. Foto: Anne Drageset 2015.

Gravrøys, >1,2x>1,6 m, 35 cm høy. Under opprensing mellom steinene ble det observert litt trekull og brente bein.

**Dateringsgrunnlag:** En trekullprøve fra røysen ble sendt til AMS-analyse ved Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory. Prøven ga en datering til 395 - 210 f.Kr.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 11. Se F63 Hereid.

**Historikk:** Funnet i 2015 under forskningsgraving knyttet til gjeldende PhD-prosjekt. Røysen ble bare delvis avdekket.

**Inventar:**  
*Trekull og brente bein*

**Litteratur:** Drageset 2015, 2019.



**F67 B17473 Hereid 25/17**

Lok. navn: Sjøhaug

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Brannrop	Kremasjon	780 – 990



Figur 24. Brannropen under snitting. Foto: Anne Drageset 2015.

**Historikk:** Funnet i 2015 under forskningsgraving knyttet til gjeldende PhD-prosjekt. Brannropen ble fullstendig utgravet.

**Inventar:**

- a) Fem glassperler
- b) Jernfragment
- c) Trekull og brente bein

**Litteratur:** Drageset 2015; 2019.

Flatmarksgrav, 90x72 cm, tilnærmet sirkulær. Graven var anlagt som en brannrop hvor hele bålmørjen var gravd ned. I gropen fantes trekull, brente bein, fem glassperler og et jernfragment.

**Dateringsgrunnlag:** En trekullprøve fra brannropen ble sendt til AMS-analyse ved Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory. Prøven ga en datering til 780 – 990 e.Kr.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 11. Se F63 Hereid.



**F68****B10907 Hereid 25/18****Lok. navn: Hereidsmoen, Syningen**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Røys Brolagt steinring	(ingen)	Kremasjon	Eldre jernalder



**Figur 25. Bunnen av røysen på Syningen.**  
© Universitetsmuseet i Bergen.

Gravrøys, 7 m i diam, 0,5 m høy. Gravrøysen var jordfri og bestod av hodestore steiner. Den lå i midten av en steinring; 17,8 m i diam. Området mellom røysen og steinringen var brolagt med småstein i flere lag. Gravrøysen var 30-40 cm dyp, bunnen bestod av sand og grus. Her lå alle gjenstandene, med unntak av c slaggstykket, som ble funnet under en stein 30-40 cm over røysbunnen.

**Dateringsgrunnlag:** Gravfunnet dateres til eldre jernalder basert på keramikkinnslaget.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 11. Røysen er en del av et stort gravmiljø med flere hundre bevarte røyser på Hereidsmoen. Den ligger på kanten av skråningen som fører ned mot Eidfjordvatnet.

**Historikk:** Utgravd av arkeolog Egil Bakka i 1954 i forskningsøyemed. Den så da ut til å være urørt. Bare deler av midten ble fullstendig utgravd. Gravrøysen er rekonstruert.

**Inventar:**

- a) *Leirkarskår*
- b) *Leirkarskår*
- c) Et stykke *slagg*
- d) *Brent leire*
- e) *Jernflis*
- f) *Brent bein*

**Litteratur:** Fett 1956a:11-12; Bakka 1954a; UBÅ 1954:46; Hanisch 2001:F2; Jenssen 2000:12.

## Simadalen

### F69 B10799 Tveit 26/6

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Hellekiste	Inhumasjon	Sen C3-D1



Figur 26. Nærbilde av kisten med dekkhellene på plass. Tatt mot øst. Foto: Eldrid Straume 1954.

En hellekiste 1,8x0,65 m, 0,75 m dyp, bygget av kantstilte heller var skåret ned i undergrunnen. Hellekisten var orientert øst-vest og smalnet sterkt mot begge ender. Finneren på gården opplyste om at det oppå dekkhellene lå mindre heller og deretter matjord til torven. Inni kisten fantes et ca. 30 cm tykt lag med gammel matjord, og under den, oppå undergrunnen lå gjenstandene. Sverdet lå langs søndre langside med håndtaket i sørøst. Skårene fra det spannformete leirkaret fantes nederst i kistens nordvestre del. Langs midten av kisten ble det observert en ca. 30 cm lang stripe rustblandet jord. Ved ettergravningen ble det på kistens bunn funnet små rustflak, et stykke bein og to små fliser ubrent tre. Det ble også funnet hestekosøm, jernstykker og en slaggklump. Disse gjenstandene er trolig fra nyere tid.

**Dateringsgrunnlag:** Spannformete leirkar med kamlinjer dateres til siste del av C3-D1 (Engevik 2007:45, 81).

**Historikk:** Funnet fremkom under arbeid med å legge en stikkrenne. Det ble ettergravd av Eldrid Straume i 1954.

#### Inventar:

- Tveegget *sverd*, R188
- Spannformet leirkar*
- To små *bronsestykker*, nål?
- Jernredskap*
- Et stykke *brent bein*, *rustflak* og *hestekosøm*, (sannsynligvis av nyere dato)
- Brent *beinstykke*, to små *tre fliser*, forrustede *jernstykker*, *kniv*?
- Slaggklump*, *jernstykke* (sannsynligvis av nyere dato)
- Jordprøve* fra kistens bunn

**Litteratur:** Straume 1954; Fett 1956a:18-19; UBÅ 1954/2:5; Hanisch 2001:F7.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 12. Graven lå på en liten terrasse som vender ut mot Simadalen. Den lå plassert mellom tre steinblokker.

## Øvre Eidfjord

F70	B4923 Varberg 9/1	Lok. navn: Bylingane	
Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/fotgrøft og fotkjede	I: Brannflak II: Brannflak	I: Kremasjon II: Kremasjon	I: C3-D II: D2b

Gravhaug, 12 m i diam og 1,25 m høy. Røysen hadde fotgrøft og fotkjede. Den var konstruert av jordblandet stein med tynt torvdekke. Over nesten hele bunnen fantes et kullag, men laget var ujevnt fordelt, og stedvis fantes større kullansamlinger. Funnkontekst og gjenstandene tyder på at røysen har rommet to gravlegginger. Grav I: I midten fantes det to konsentrasjoner av brente bein sammen med en beltestein *b*, en pilspiss, en brynestein, ett ildjern, et leirkarskår, jernring, fem jernsøm, 15 klinksøm, slag og noen jernfragmenter. Grav II: 1 m fra vestre kant lå flere brente bein, den andre beltesteinen *a*, en brynestein, ett ildjern, spanformet leirkar *o* to skår av et annet spanformet leirkar *p* og noen jernfragmenter. Det lå også gjenstander spredt på åtte andre steder i haugen, kun på ett av stedene sammen med brente bein. I vestre haugkant ble det funnet brente bein, men ingen gjenstander.

**Dateringsgrunnlag:** Grav I: Graven må plasseres i tid på bakgrunn av den spissovale beltesteinen. Disse tilhører C3-D (Rydh 1917; Fett 1937a:14). Grav II: Spanformete leirkar med hengebuer og stempeldekor/perledekor er begrenset til siste del av folkevandringstid; D2b (Engevik 2007:69-77, 81).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 13. Gravhaugen lå på Bylingane i Øvre Eidfjord, som karakteriseres av vidstrakte flater mellom høye fjell. Haugen var del av et gravfelt på opprinnelig minst 32 stk., som ifølge

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen sommeren 1892. Den var da skadd i toppen. Litt av gravhaugen strakte seg over grensen til gården Sæbø. I dag står samfunnshuset på plassen.

### Inventar:

- a) *Beltestein* av kvartsitt
- b) *Beltestein* av kvartsitt
- c) *Brynestein*
- d) *Brynestein*
- e) Fragment av *brynestein*
- f) *Pilspiss*
- g) Fragmenter av to små *kniver*
- h) To *ildjern*
- i) *Jernring* med spor av tilhørende beslag.
- k) Ca. 25 *jernsøm*,
- l) Ca. 35 *klinksøm*
- m) *Jernfragmenter*
- n) *Slagg*
- o) Skår av *spanformet leirkar*
- p) Skår av *spanformet leirkar*
- q) *Leirkarskår*
- r) *Brente bein*

Bendixen (1892:22-23) lå i to eller tre rekker. Det var dyrket mark imellom dem.

**Litteratur:** Bendixen 1892; Bendixen 1893:6-11; Fett 1956a:13, 16; Sognnes 1973:59-61, 1977:120; Hanisch 2001:F9; Kristoffersen & Magnus 2010:50.

**F71**                      **B4924 Varberg 9/1**    **Lok. navn: Bylingane**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Rundhaug	Båt Brannflak	Kremasjon	800-t

Gravhaug, 6 m i diam, lav og rund. Den var konstruert av tre lag med stein. Mellom steinene lå jord og det hele var dekket av et torvlag. Det fantes et kullag over nesten hele bunnen, mest konsentrert i midten. I midten fantes brente bein, mens gjenstandene lå spredt.

**Dateringsgrunnlag:** Jaktpilspissene med tange hører hjemme i vikingtid (Petersen 1919:48). Nøkkelen *g* er datert til 800-tallet av Petersen (1951:466).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 13. Røysen lå på Bylingane i Øvre Eidfjord (se F70 Varberg).

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen i 1892. Haugen lå rett sør for hovedhuset.

**Inventar:**

- a) Seks *pilspisser*, R539
- b) *Pilspiss*, R539
- c) *Pilspiss*, R547/R548
- d) Falen til en *spydspiss*?
- e) *Skjoldbule*
- f) *Kniv*
- g) Tretannet *nøkkel* av jern
- h) En *krampe* av jern og to *hemper* av jern
- i) *Tein* av jern
- k) *Plate* av jern, samt *jernfragmenter*
- l) Flat *ring* av bronse, halv
- m) Sylindrisk *beingjenstand*
- n) *Beinkam*
- o) *Spinnehjul* av kleberstein
- p) *Bryne*
- q) *Flint*, tilvirket
- r) Ca. 40 *spiker*
- s) Ca. 35 *klinksøm*,
- t) *Brente bein*, samt kjevefragment av et lite dyr

**Litteratur:** BMÅ 1892:28; Bendixen 1893:3-6; Shetelig 1912a:186; Petersen 1951:466; Fett 1956a:13, 16; Sognnes 1973:61-62, 1977:66; Hatleskog 1986:F372.

**F72**                      **B4925 Varberg 9/1**    **Lok. navn: Bylingane**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Rundhaug	Helle Brannflak	Kremasjon	Yngre jernalder

Gravhaug, 14 m i diam, 1,8 m høy, stein- og jordblandet. En steinhelle på 75x50 cm, 12 cm tykk, stod oppreist innebygd i haugen. På bunnen lå et kullag, sammen med gjenstandene, og enkelte brente bein.

**Dateringsgrunnlag:** Redskapene og hestestutstyret plasserer graven i yngre jernalder.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 13.

Røysen lå på Bylingane i Øvre Eidfjord (se F70 Varberg).

**Historikk:** Røysen var tidligere utgravd i midten. Ettergravd av B. E. Bendixen i 1892. Haugen lå rett sør for hovedhuset.

**Inventar:**

- a) To fragmenter av et *sigdblade*
  - b) To *spikre* og en *tein* av jern
  - c) Fragment av en *brynestein*.
  - d) *Brente bein*
- (Tapt): *Bissel, jernringer, hestetenner og brente bein.*

**Litteratur:** BMÅ 1892:29; Bendixen 1893a:11-12; Fett 1956a:13, 16; Hatleskog 1986:F373.

**F73**                      **B4927 og B7509 Varberg 9/3**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Rundhaug m/fotkjede	I: Brannflak	I: Kremasjon	I: 575-800 II: 650-750

Gravhaug, 12-13 m i diam og ca. 1,75 m høy. Den var bygget på en naturlig forhøyning i landskapet, så trolig var den noe lavere i virkeligheten. Haugen var konstruert av jord og stein og hadde fotkjede av store steiner. Grav I: Et kullag dekket bunnen, stedvis fantes det kullkonsentrasjoner. De fleste gjenstandene som utgjør B4927 ble funnet på to steder, sammen med brente bein. En av brynesteinene og et jernfragment ble funnet i utkantene. På to plasser ble det funnet brente bein uten gjenstander, og på et sted under torven ble det funnet ubrente bein. Grav II: Ved dyrking omkring år 1900 framkom B7509 under bakkenivå på plassen hvor Bendixen hadde gravd.

**Historikk:** Haugen hadde tilnavnet «Rembellen». Den ble utgravd av B. E. Bendixen i 1892. Den var da tidligere utgravd i midten.

**Inventar:**

B4927:

- a) *Øks* av jern, R553/R561
- b) *Kniv* av jern
- c) *Jernfragmenter*, inkl. randbeslaget til et større *kar, jernplater og spiker*
- d) Smeltede *perler*
- e) *Brynestein*
- f) *Brynestein*
- g) *Brynestein* med fure



## Måbødalen

<b>F75</b>	<b>B7658</b>	<b>Åstestølen 21/3</b>	<b>Lok. navn: Solbakken, Husøyno</b>
<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Naturlig grusdyngre	Helle	Kremasjon	900-tallet



Figur 27. Funnstedet for vikingtidsgraven litt ovenfor midten av bildet. Foto: Egil Bakka 1953. ©Universitetsmuseet i Bergen.

**Historikk:** Funnet ble gjort av grunneier Torbjørn Maabe i forbindelse med grustak i 1924.

### Inventar:

- Tveegget *sverd*, R501
- Tveegget *sverd*, R502
- Spydspiss*
- Spydspiss*
- Øks av jern
- Kniv* av jern
- Kniv* av jern
- 23 *pilspisser* av jern

Grav i en naturlig grushaug, etter finnerens mening dannet av elven Isdøla. Gjenstandene lå samlet, ca. 20 cm under markoverflaten. Oppå dem lå en stein, som ikke dekket dem helt. Jernet er svært godt bevart.

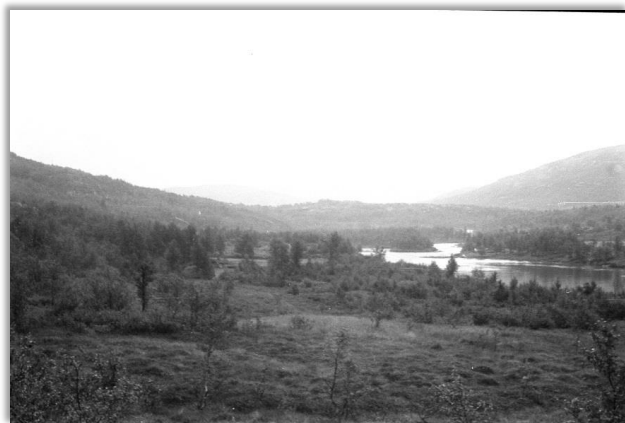
**Dateringsgrunnlag:** Det første sverdet *a* er av Petersens type X, mens det andre *b* er av Petersens type Q. Begge typene tilhører sen vikingtid og kommer først i bruk fra begynnelsen av det 10. årh. X-typen varer vikingtiden ut, mens type Q avløses omkring 1025 e.Kr (Petersen 1919:139, 165; Jones 2002:18-19). Begge spydspissene er klassifisert som Solbergs type VII.2B fra omkring år 900 e.Kr. Mot 1000-tallet er bare undertypene i bruk (Solberg 1984:97, 203). Øksen av Petersens (1919:43) type H hører hjemme i første halvdel av 900-tallet.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 14. Plassen ligger vel 700 moh. Graven lå på Husøyno, en øy som omkranses av elven Isdøla og en liten sidebekk. Plassen preges av lave bergknauser og grus.

**Litteratur:** Bakka 1953; Fett 1956a:18; Solberg 1984:203; Hatleskog 1986:F385.

## Sysendalen

F76	B10904 <u>Garden 18/2</u>	Lok. navn: Mjusena	
Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Gråblå leirsand	(ukjent)	Jernalder



Figur 28. Oversiktsbilde av Mjusena langs Bjoreio. Foto: Egil Bakka 1954. ©Universitetsmuseet i Bergen.

**Historikk:** Utgravd av Egil Bakka i 1954, for å gi rom til dyrkning. En plyndringsgrop var synlig i toppen.

**Inventar:**

- a) *Jernstykke*
- b) *Jernstift*
- c) Fragment av et *bryne*  
*Trekull*

**Litteratur:** Bakka 1954b; Fett 1956a:17.

Gravhaug, 6,5 m i diam, 0,3-0,45 m høy. Kanten var tydelig markert mot den omkringliggende flaten, men uten fotkjede. Graven var konstruert av torv, sand og stein som lå over et påført lag med gråblå leirsand. Steinene lå på et 5 cm (innimellom 15 cm) lag med fin gråblå leirsand som finnes naturlig i grunnen vest for graven. Bakka (1954b) argumenterer derfor for at laget er påført. Under leirsandlaget lå undergrunnen. I haugfyllet ble det funnet flere små kullansamlinger. Jernstykket lå i overgangen mellom sandlaget og undergrunnen, 50 cm inn for kanten i øst-nordøst. Jernstiften lå i selve sandlaget 3,70 m inn for kanten i øst, mens brynefragmentet lå i sandlaget 1,50 m inn for kanten i øst. Det ble funnet spredte trekullbiter i haugfyllet.

**Dateringsgrunnlag:** Bryner er en alminnelig gjenstandskategori fra jernalderen. Jernfragmentene er ikke tilstrekkelige for å gi et mer finmasket tidsanslag.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 14. Haugen lå på Mjusena i Sysendalen, ca. 730 moh. Gravminnet var en del av en gruppe på fem graver som lå på en grusflate ved elven



Bjoreio. Plassen er også kjent som Kyrkjegarden. De var orientert øst-vest, parallelt med elven (og veien). Den aktuelle haugen lå 2,5 m vest for en langhaug konstruert på helt tilsvarende måte. Den ble også utgravd i 1954, men inneholdt ingen funn.

**F77**                      **B10903 Garden 18/2**    **Lok. navn: Mjusena**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Rundhaug	Gråblå leirsand	Kremasjon	Vikingtid

Gravhaug, 8,8 m i diam, 0,6-0,7 m høy, men bygget på en naturlig forhøyning i terrenget slik at høyden over undergrunnen i realiteten bare var 0,5 m. Den hadde en markert kant. Graven var konstruert som F76 Garden av sand, stein og et påfyllt lag med gråblå leirsand i bunn. Like sørøst for denne ble pilspissen funnet under en stein, ca. 25 cm over undergrunnen. Jernteinen lå 95 cm nord-nordvest for pilspissen på samme dybde. På leirsandlaget under dem lå brente bein og trekull spredt over et område på 1,5 m.

**Historikk:** Utgravd av Egil Bakka i 1954, for å gi rom til dyrkning. En plyndringsgrop var synlig i toppen. Den var gravd helt ned til bunnen.

- Inventar:**
- a) *Pilspiss* av jern, R537.
  - b) *Tein* av jern
  - c) *Brente bein*.
  - d) *Trekull*

**Dateringsgrunnlag:** Pilspisser av form som R537 regnes som tilhørende vikingtid (Petersen 1919:48).

**Litteratur:** Bakka 1954b; Fett 1956a:17; Hatleskog 1986:F383.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 14. Haugen lå på Mjusena i Sysendalen (se F76 Garden).

**ULLENSVANG**

**Indre Samlafjorden**

**F78 (uten museumsnr.) Indre Alsåker 113/3**    **Lok. navn: Byrkjehaugen**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Røys	Beinbeholder (leirkar)	Kremasjon	Eldre jernalder

Gravrøys, «stor». Her stod et leirkar som inneholdt brente bein, sammen med et sverd med blitt dyrket bort. «messingskjeft».

**Dateringsgrunnlag:** Leirkaret daterer funnet til eldre jernalder. «Messingskjeftet» er trolig bronse, og sverd med helt bronsegrep kjenner vi bl.a. fra Kragehul i Danmark, der disse dateres til 300-400-tallet (Pauli Jensen mfl. 2003:320).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 6. Graven lå på et lite nes som stikker ut i Indre Samlafjorden. Den var plassert på et bergframspring med tynt jorddekke. Her lå den sammen med to andre røyser.

**Inventar:**

(Tapt): *Leirkar, brente bein og sverd* med «messingskjefte».

**Litteratur:** Bendixen 1889:41; Fett 1954c:27-28; Bakka 1963:137; Hanisch 2001:F74.

**F79 B8200 I og II Lote 111/15**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Kjernerøys I: Muret kiste m/dekkheller Brannflak	I: Kremasjon II: Kremasjon	I: C3-D2a II: C3-D



Figur 29. Den tomme kisten etter fjerning av dekkhellene. I midten sees bunnhellen som dekket et brannflak. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, 10-15 m i diam. Haugen hadde en jordkappe på 25-40 cm ytterst og var ellers konstruert som en tørr røys. Gravhaugen var reist på en bergknaus som dannet en kuppel midt i haugen. Det ble ikke funnet spor etter gravlegging i midten. **Grav I:** I nordre del av haugen lå en tørrmurt kiste, 75x50 cm, 50 cm dyp, dekket av to heller. I bunnen av kisten lå det en ujevn helle, som dekket en naturlig senkning i

**Historikk:** Utgravd av Johs. Bøe i 1931. Man hadde i forkant av utgraving støtt på nordre kant av kisten. I dag ligger en flat haugrest tilbake.

**Inventar:**

Grav I:

- a) Knopp fra korsformet spenne
- b) En dråpe smeltet sølv
- c) Fragmenter av *beinkam*
- d) Fire *spillebrikker* av bein, R177
- e) Skår av *spannformet leirkar*
- f) Ni *bjørneklør*
- g) *Brente bein*
- h) *Trekullprøve*

Grav II:

- i) *Beltestein* av kvartsitt, R155

berget. I denne forsøkningsen, lå et brannflak som også gikk under veggene på kisten. Brannflaket inneholdt trekull, brente bein og gjenstandene *a-h*. Gjenstandene bar preg av å være brente. Grav II: Mellom steinene i røyseren, omkring en m fra hellekisten ble beltesteinen *i* funnet, også brent.

**Litteratur:** Bøe 1930a, 1931c; Fett 1954c:27; Bakka 1963:133-134; Holck 1988a; Hanisch 2001:F78.

Per Holck ved anatomisk institutt analyserte i 1988 de brente beina og konkluderte med at de var fra et voksent, muligvis et litt eldre individ. Kjønn kunne ikke bestemmes. Biter av beinkam og dyrebein var iblandet.

**Dateringsgrunnlag:** Grav I: Kun en knapp av den korsformete spennen er bevart. Grav I kan dateres innenfor spennetypens levetid; C3-D2a. Grav II: Den spissovale beltesteinen tilhører C3-D (se F70 Varberg).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 6. Lote ligger på en vid flate, nordvest på folgefonna halvøya. Terrenget heller lett mot fjorden. Gravhaugen lå i en gruppe sammen med minst fem andre gravhauger. Avstanden til fjorden er omkring 150 m.

**F80 (uten museumsnr.) Lote 111/38**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	I: Muret kiste m/dekkhelle II: Muret kiste m/dekkhelle	(ukjent)	I: C2-D

Gravhaug, med jordkappe. Grav I: I østre del av haugen fantes en kiste muret av flate steiner. Kisten var dekket av en helle som var 3 m lang og 10 cm tykk. I kisten lå jernfragmentet og leirkarskåret. Grav II: Omtrent midt i haugen fantes enda en kiste, konstruert som grav I, denne kisten var tom.

**Historikk:** Haugen ble ryddet bort.

**Inventar:** (Tapt): *Jernfragment* og *leirkarskår*.

**Dateringsgrunnlag:** Leirkaret plasserer funnet i eldre jernalder.

**Litteratur:** Bendixen 1889:41; Olafsen 1907:578; Fett 1954c:27; Bakka 1963:141; Hanisch 2001:F79.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 6. Gravhaugen lå i samme gravgruppe som F79 Lote.

## Utnefjorden/Eidfjorden

### F81            B4266 Utne 108/5

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Båt	(ukjent)	Vikingtid

Gravhaug, ca. 10 m i diam. I haugen ble det funnet klinksøm og til dels store stykker av bordganger. Disse tilhørte en båt som hadde vært ca. 7 m lang. Nær den ene enden av båten lå en øks, mens bronsebollen lå nærme midten. Den gikk i stykker da den ble tatt opp.

**Dateringsgrunnlag:** Det eneste som ble tatt vare på er de to ørebeslagene til bronsebollen. Karet har sitt opphav fra de britiske øyer, og kan ikke dateres nærmere enn til vikingtid (Bakka 1963:166).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 15. Gravhaugen lå på Utne, nord på folgefonna halvøya. Den var plassert på en flate mellom Ytstaelvi og Kvernelvi, omkring 80 m vest for Utnefjorden. På samme flate skal det også ha ligget en eller to andre «røser». Båten lå parallelt med strandlinjen, dvs. NV-SØ.

**Historikk:** Røysen ble dyrket bort før 1884.

**Inventar:**

*Klinksøm*

*Bordganger*

*Øks*

*Beslag* tilhørende bronsebolle

**Litteratur:** Fett

1954c:25-26; Bakka

1963:166-167; Hatleskog

1986:F335.

**F82**      **B9922 Hauso 98/9**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	(ukjent)	(ukjent)	C2-Vikingtid



Figur 30. Gravhaugen slik den framstod da W. Slomann besøkte den i 1948. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, 13x10 m, 1,5-2 m høy. Haugen er konstruert av stein og jord med torvdekke. Den er skadd i toppen hvor det er fjernet stein. Veiarbeidet skar ca. 0,5 m av haugen i SØ. Det kom steiner til syne som et resultat av dette, inkludert en såkalt «hellig hvit stein».

**Dateringsgrunnlag:** Se F3 Sunndal.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 15. Gravminnet ligger på Hauso, på vestsiden av Sør fjorden, 280 m fra denne. Fra haugen er det vidt utsyn over Sør fjorden, fjellene og nesene på andre siden.

Historikk I 1948 fikk Historisk museum beskjed om at pågående veiarbeid var i ferd med å forstyrre gravhaugen. Arkeolog Wenche Slomann dro på befarings til stedet.

**Inventar:**

«Hellig hvit stein». Kleberstein. Steinen har en nåværende lengde på 49 cm, bredde 35,5 cm nederst og 32,5 cm øverst. Den har en innhuling i nedre ende, ca. 10 cm i diam, og 7 cm dypt. Under hodet løper det en innhugget hulkil og vulst.

**Litteratur:** Fett 1954c:23; Bakka 1963:143-146; Solberg 1999:101, 2001:7; Hanisch 2001:F71; Myhre 2006:244.

**F83**      **B12368 Indre Langeseter 101/6**      **Lok. navn: Kolgreveflekken**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
(ukjent)	Muret kiste	Inhumasjon	D1

Kiste, orientert NNØ-SSV. Nordre langvegg var konstruert av en 2,5 m lang og 45-50 cm høy oppbygget mur. I endene stod det gavlheller. Søndre langvegg var ikke bevart, mulig som et resultat av jordsig. På gulvet var det bevart tre bunnheller. I kisten stod et helt spennformet leirkar som knuste under forsøket på å ta det frem. Det ble også gravd frem fire skår fra et annet spennformet

**Historikk:** I 1974 fant grunneier Hans Langesæter et leirkar under bortsprengning av en jordfast steinblokk. Plassen ble ettergravd av arkeolog Arthur Fasteland.

leirkar. Krittpipen må være et resultat av en senere forstyrrelse. Under kisten, og flere m nedover i skråningen foran strakte det seg et fett og kullholdig jordlag. Fasteland (1974) tolket dette som et resultat av naturlige prosesser.

**Dateringsgrunnlag:** Dekoren på det spannformete leirkaret 1 består av vulster og negleintrykk. Det hører hjemme i Engeviks (2007) dekorskjema 5. Det andre karet har heldekkende vulster, med unntak av partiet under munningsranden, og faller dermed innunder dekorskjema 4. Dekorskjemaene er tidfestet fra sen C3 til første del av D1 (Engevik 2007:81). I følge Kristoffersen & Magnus (2010:42, 46) skiller karet 1 seg ut fra deres typologiske gruppe AB1 med hensyn til dekor og kvalitet. Det er relatert til sen D1-tidlig D2.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 15. Langeseter ligger på vestsiden av Sørfjorden. Her skråner terrenget ned mot fjorden. Hellekisten lå i kanten av en jordfast steinblokk.

**Inventar:**

- 1) *Spannformet leirkar*
- 2) Fire skår av et *spannformet leirkar*
- 3) Stilk av *krittpipe*

**Litteratur:** Fasteland 1974; Hanisch 2001:F75; Kristoffersen & Magnus 2010:42, 46, 48, 57).

**F84                      B4599 Bu 129/1    Lok. navn: Garpefjordingen**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Røys	Heller	Kremasjon	900-975
Tre bautasteiner			

Gravrøys, «liten» ifølge Bendixen (1890:4). Det skal ha stått tre bautasteiner på haugen. Gjenstandene lå mellom to steinheller, den øverste hellen var noe buet, slik at det ble dannet et mellomrom. Flere av jernsakene har glødeskall.

**Dateringsgrunnlag:** Bronsespennen *a* er utformet i ren Jellingestil som dateres til 900-975 e.Kr (Graham-Campbell 2013).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 15. Bu ligger på en stor slette høyt over Hardangerfjorden. Gravrøysen lå omkring 140 moh., i lett skrånende terreng. Den lå i bunnen av en bergvegg i sør. Det er registrert øvrige gravminner på Bu, men

**Historikk:** Røysen ble dyrket bort omkring 1870. Tilnavnet «Rorskarlehaugen» peker på at man etter tradisjonen trodde det var den som først ryddet gården som lå her (Fett 1955b). Det har foregått ofringer ved gravhaugen i nyere tid. Funnet ble innkjøpt til museet. I 2011 gjennomførte Hordaland fylkeskommune en arkeologisk undersøkelse for å se om det fortsatt fantes spor etter røysen. Det ble ikke gjort funn.

**Inventar:**

- a) *Tungeformet spenne* av bronse, R663, R664
- b) *Bissel* av jern, R567

ingen i direkte tilknytning til den aktuelle røylen.

- c) *Jernring* med hempe
  - d) *Hempe* av jern
  - e) *Beltespenne* av jern
  - f) *Jernfragment*; nøkkel?
  - g) *Beltebeslag* av jern
  - h) *Sigd*
  - i) 19 jernstifter til *linhekle*
  - k) *Jernkjede*
  - l) To *glassperler*
  - m) *Spinnehjul* av stein
  - n) *Jernfragmenter*
- (Tapt): *Brente bein, glassperler og spinnehjul.*

**Litteratur:** Bendixen 1890:4-5; Olafsen 1907:600; Petersen 1928:126; Fett 1954c:30-31, 1955b; Bakka 1963:147, 169; Hatleskog 1986:F336.

## Kinsarvik

### F85 (uten museumsnr.) Bråvoll 138/3

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Langhaug?	Båt	(ukjent)	Yngre jernalder

Haug, 12,5 m lang, beskrevet som langhaug av fett (1954c:33). Klinksøm og jern vitner om båt i graven.

**Historikk:** Haugen skal angivelig ha rast ut ved flom.

**Dateringsgrunnlag:** Båtgraver er typiske for yngre jernalder.

**Inventar:**  
(Tapt): *Sverd, spyd, nøkkel m/sølvkjede, klinksøm og jernfragmenter.*

**Landskapskontekst:** Kart nr. 16. Langhaugen lå på flaten like ved Kinsarvikbukta, ved utfallsosen til elven Kinso. Her ligger det flere gravminner.

**Litteratur:** Bendixen 1890:7; Haukenæs 1893:30; Fett 1954c:33; Bakka 1963:166, Hatleskog 1986:F340.

**F86**      **B8203 Huse 139/23**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Branngrøp	Kremasjon	D2b

Flatmarksgrav. Under et løst, ca. 60 cm dypt jordlag, støtte man på en grop med kull og brente steiner. Plassen hadde tidligere vært dyrket, og gravningen gikk ned i den lave åkerreinen.

**Historikk:** Funnet i forbindelse med tomtegraving. Gjenstandene fremkom i det man kjørte jorden bort.

**Dateringsgrunnlag:** Det spannformete leirkaret er ornert med firesidige knotter, et dekorelement som gjør seg gjeldene i andre halvdel av 500-tallet (Bøe 1931a; Engevik 2007).

**Inventar:**  
a) *Beltering* av bronse, med tre tilhørende *bronsenøkler*  
b) Skår av *spannformet leirkar*

**Landskapskontekst:** Kart nr. 16. Huse er en flat og åpen terrasse. Graven lå i utmarken, på en plass som av finneren ble beskrevet som «jevne og penere enn marken omkring».

**Litteratur:** Fett 1954c:33; Bakka 1963:135-136, Hanisch 2001:F73; Kristoffersen & Magnus 2010:51.

**F87**      **B2704 og B278 Lutro 151/8**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Kiste m/dekkheller	Inhumasjon	Yngre jernalder

Gravhaug. I haugen fantes en steinkiste, over 2 m lang, 1 m bred og dyp, dekket av to heller. I kisten lå sverdet og rester av et spyd. Mellom steinene i røysen lå en skaftholøks.

**Historikk:** Gravhaugen er borte i dag. Etter tradisjonen bodde han som ryddet Lutrogården i denne haugen, og man har i nyere tid ofret mat og drikke hit. Tilnavnet «Stevashaugen» speiler at ungdommen pleide å samles hit til stevjing og stevleik.

**Dateringsgrunnlag:** Sverdet har hulsliping på begge sider og hører dermed hjemme i yngre jernalder.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 16. Lutro ligger på østsiden av Sørfjorden. Terrenget her skråner forholdsvis markant ned mot fjorden. Avstanden fra gravhaugen til Sørfjorden er ca. 200 m. Det lå tidligere tre øvrige gravhauger i samme skråning.

**Inventar:**  
B2704:  
Tveegget *sverd*  
(Tapt): *Spyd*  
B278:  
*Skaftholøks*

**Litteratur:** Fett 1954c:34-36; Olafsen 1907:627-628; Bakka 1963:141, 166, Hatleskog 1986:F346.



## Lofthus

### F88 (uten museumsnr.) Eidnes 72/5 Lok. navn: Kringlo

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Røys	Hellekiste	(ukjent)	575-800

Røys, ukjent størrelse. I denne fantes en liten hellekiste. I røysen, ovenfor hellekisten, lå det eneggete sverdet.

**Historikk:** Røysen ble dyrket bort.

**Inventar:**  
(Tapt): Eneget sverd

**Dateringsgrunnlag:** Det eneggete sverdet beskrives som kort, og uten hjalt. Det dateres til merovingertid (jfr. Petersen 1919:26).

**Litteratur:** Fett 1954c:12.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 17. Røysen lå i en bakke på østsiden av Sørfjorden. Det skal ha ligget to små røysen på bakkekanten nedenfor den aktuelle røysen (Fett 1954c:12)

### F89 B8901 I, II, B8923 Opedal 74/fl. Bnr. Lok. navn: Alvavoll

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundrøys	Hellekiste m/dekkheller Beinbeholder (østlandskjele)	Kremasjon	B2



Figur 31. Da dekkhellene ble løftet vekk kom østlandskjelen og våpenutstyret til syne ©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravrøys, opprinnelig 15 m i diam, 2,5 m høy. Røysen var tilnærmet jordfri og konstruert av steiner på størrelse med et mannsløft. I sørøstre del fantes en liten kiste av

**Historikk:** Under arbeid med å kjøre røysen på en fylling støtte eier på en ramme av heller og varslet Bergens museum. Eva og Per Fett dro like etter til Opedal og gravde røysen ut, i 1937. Røysen ble restaurert, men er borte i dag.

**Inventar:**  
B8901I:  
Randskår fra et *leirkar*  
B8901II:  
a) *Østlandskjele* av bronse  
b) *Skjoldbule* av jern, R217

kantsatte heller på 50x75 cm, 50 cm dyp. Hellene stod loddrett, to ved østre langvegg, en ved venstre, en ved nordre gavlvegg og en dobbelt i sør. Det var flere lag med dekkheller av varierende størrelse. Bunnen var ikke hellelagt, men bestod av selve røysen. I kisten stod en østlandskjele som inneholdt brente bein, og våpenutstyret. Leirkarskåret lå under røysen i gammel humus som dekket undergrunnen. Funnet av vevloddet ble gjort under restaurering av røysen.

c) *Eneget kortsverd*, R190

d) *Spydspiss* og *kastespydspiss*

e) *Brente bein*

f) *Never*

B8923:

*Vevlodd*

**Litteratur:** Fett 1937c,

1954c:12-14; Eggers

1951:94, 163; Bakka

1963:113-115; Lund

Hansen 1987:61, 439;

Ilkjær 1990:375; Hanisch

2001:F89, 2002:23-26.

**Dateringsgrunnlag:** Østlandskjelen av type E39 dateres av Lund Hansen (1987:61, 439) til B2. Trolig kan våpenutstyret plasseres i Ilkjærs (1990:278) gruppe 3.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 17. Opedal ligger på østsiden av Sørfjorden. Terrenget heller nedover mot fjorden, og fra plassen hvor røysen tidligere stod, er det flott utsyn over fjorden og fjellene på motsatt side. Gravrøysen var en av fem gravrøyser som tidligere lå langs et platå på bruket Alvavoll, orientert omtrent rett øst-vest. Den aktuelle røysen var den midterste. 20 m N for den østligste røysen, noen meter nedenfor terrassekanten, er det funnet en runestein. Den lå blant aske og kull og kan ha vært del av en grav.

**F90 B8904, B10503 Opedal 74/26 Lok. navn: Rugaflåten**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	(ukjent)	(ukjent)	C3-D

Gravhaug, ca. 8 m i diam, 1,5 m høy. Den var dekket av et tynt jordlag, men ellers tilnærmet jordfri. I bunnen lå et lag trekull, noe svart sleip jord, og de tre beltesteinene.

**Historikk:** Haugen hadde plyndringsgrop i toppen. Den ble dyrket bort og gjenstandene var en gave fra grunneier.

**Inventar:**

B8904:

*Beltestein* av lys grå kvartsitt

B10503:

a) *Beltestein* av rød kvarts

b) *Beltestein* av hvit kvartsitt

**Dateringsgrunnlag:** Den uvanlige funnkombinasjonen gjør det uvisst om funnet er sluttet. Funnet dateres til C3-D (se F70 Varberg).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 17. Haugen lå på en liten terrassekant på Opedal (se F89 Opedal).

**Litteratur:** Olafsen 1907:516; Fett 1954c:13-15; Bakka 1963:130-131; Hanisch 2001:F91.

**F91 B6409 Opedal 74/11, 12**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Hellekiste m/dekkheller Never	Inhumasjon	D1



Figur 32. "Kongshaug" under Sheteligs utgraving.  
©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, ca. 20 m i diam, ca. 2-3 m høy. Midt i haugen lå en hellekiste orientert NØ-SV. Hellekistens lengde var 3,80 m, dybden var 1,20 m. Bredden ved søndre gavll (en helle) var 1,05 m, på midten (fire og fem heller) var den 1,40 og foran spissen (to sammenstøtende heller) av nordøstre gavll 0,90 m. Veggfellene skrånet utover, ifølge Shetelig (1912:117) et bevisst konstruksjonstrekk for å veie opp for steinmassenes vekt. Hellekisten var dekket av flere heller som delvis lå på hverandre. En tverrbjelke av stein bidro til å holde dekkhellene oppe. I selve kisten hadde undergrunnen blitt flatet ut hvorpå et lag med runde småstein dannet en tett og jevn brolegging. Oppå denne lå et lag med trekull, etter Sheteligs (1912:118) oppfatning fra en brann et annet sted. Øverst lå et lag av never som alle gjenstandene ble funnet på. Det ble ikke funnet spor etter skjelettet, men kvinnen har trolig ligget med hodet i NØ (Bakka 1963:120).

**Dateringsgrunnlag:** Hektespenner av Hines type A opptrer fra starten av folkevandringstid frem til utgangen av D2a (Hines 1993:8). Det spannfornete

**Historikk:** Haugen hadde tilnavnet «Kongshaug». Den ble utgravd av Haakon Shetelig i 1910. Gravminnet er ikke lenger synlig.

**Inventar:**

- aa) Korsformet spenne
- a) Hektespenner av sølv
- b) Vevsverd av jern
- c) Kniv av jern med treskaft og sølvholk
- d) Ildjern
- e) Spinnehjul av stein
- f) Spinnehjul av brent leire
- g) Spinnehjul av brent leire
- h) Ildslagningsstein
- i) Tetningskitt
- k) Tetningskitt
- l) Glassbeger
- m) Hankekar
- n) Hankekar
- o) Leirkar uten hank
- p) Spannfornete leirkar
- q) Kopp av leire
- r) Tetningskitt
- s) Beslag av jern
- t) Never og trekull
- u) Tein av jern og tekstilrest

**Litteratur:** Olafsen 1907:516; Shetelig 1912a:110, 117-121; Bøe 1931a:104; Fett 1954c:13-14; Bakka 1963:119-124; Reichstein 1975:126; Hines 1993:109; Hanisch 2001:F87;

leirkaret er dekorert med vertikale og horisontale kamlinjer, og tilhører Engeviks dekorskjema 8.4, som gjør seg gjeldene fra D1 (Engevik 2007:48-49, 81). I følge Kristoffersen & Magnus (2010:42, 46) skiller det spennformete leirkaret seg ut fra typologisk gruppe AB1 med hensyn til dekor og kvalitet. Det er relatert til sen D1-tidlig D2. Den korsformete spennen er av Sheteligs (1906:61-67) vestnorske type b, fra tidlig 400-tall. Ifølge Bøe (1931a:) er hankekaret *n* bare ett av tre norske kar som har samme karakteristiske vortedekor, alle fra omkring år 400.

Engevik 2007:48-49;  
Kristoffersen & Magnus  
2010:42, 46, 48, 57, 64.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 17. Haugen lå i lett skrånende terreng på Opedal (se F89 Opedal).

## F92 B6597 Opedal 74/23

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Dekkhelle Beinbeholder (vestlandskjele) Never	Kremasjon	D2

Gravhaug med jordkappe, 10-12 m i diam, 2-2,5 m høy. Ellers var haugen konstruert av steiner. Det fantes et 5-6 m stort innhakk fra NV som gikk til bunnen. I et åpent rom mellom steinene, på 1,2 m dybde, stod vestlandskjelen omgitt av trekull. Den hadde en flat stein som dekkhelle, men ikke konstruert ramme. I kjelen lå de brente beina og alle gjenstandene. Vestlandskjelen var sprukket i bunnen, hvor den hadde blitt dekket til med et neverstykke og to kvister. Bakka (1963:128) anser vestlandskjelen for å være en sekundærgrav, satt inn i en eldre haug.

Det ble tatt ut 265 gram bein. Disse ble senere osteologisk analysert av Per Holck (1985). De fleste beina tilhører menneske. Det er svakt brente knokler av en voksen kvinne, alder 20-30 år. Det fantes også langt kraftigere brente bein av et individ som ikke lar seg kjønn- eller aldersbestemme.

**Historikk:** Haugen hadde tilnavnet «Kongahaugen». Funnet ble gjort av gårdeieren Erling Opedal i 1912.

**Inventar:**

- a) *Vestlandskjele* i bronse
- b) *Knapp og fragment fra hektespenne* i bronse
- c) *Beltering*
- d) *Tre beinkammer*
- e) *Kniv* av bein
- f) *Brente bein* av menneske, og *syv bjørneklør*
- g) To stykker *bergkrystall*
- h) *Trekull*

**Dateringsgrunnlag:** Hauken har klassifisert vestlandskjelen som sin type 2D, en type som hun

**Litteratur:** Fett 1954c:13-14; Bakka 1963:127-130;

daterer til D2 (Hauken 2005[1984]:45, 84-85). Platehektespennen er av Hines type B2. Typen blir populær ved inngangen av D2 (Hines 1993:35-36, 116).

Holck 1985; Hines 1993: 35, 116. Hoftun 1993:43, 50, 116; Hauken 2005 [1984]:84-85; Hanisch 2001:F86.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 17. Haugen lå på Valsfjøringen på Opedal (se F89 Opedal). Valsfjøringen er en bratt li. Gravminnet ligger ca. 20 m sørøst for Ringolvsbekk.

## Sørfjorden

### F93 (uten museumsnr.) Rogdo 62/2 Lok. navn: Heiaberg, Eiki

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	(ingen)	(ukjent)	575-800



Figur 33. Gjenstandene ble funnet et sted mellom mennene og nedre venstre hjørne av bildet. Foto: Egil Bakka. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Flatmarksgrav. Gjenstandene lå løst i jorden omkring et spadetak under bakkenivå. Det var ingen tegn til indre gravminne eller trekull.

**Dateringsgrunnlag:** Det eneggete sverdet skal ha vært uten hjalt. Dermed dateres funnet til merovingertid (jfr. Petersen 1919:26)

**Landskapskontekst:** Kart nr. 18. Gravminnet ble funnet på vestsiden av Sørfjorden, 230 moh. Heiaberg er en stor berghammer med flat topp. Herfra er det stort utsyn. I tillegg til flatmarksgraven lå det to andre hauger fra jernalder på samme lokalitet.

**Historikk:** Funnet ble gjort under dyrking. Lok. navnet Eiki viser til en stor eik som stod nedenfor berghammeren og strakte seg oppetter. Man bar øl og mat hit hver jul fram til omkring år 1800. Opplysningene er gitt av Olav V. Rogdo som var med å grave funnet ut.

#### Inventar:

(Tapt): Eneget sverd, øks «dolk» og *klinksøm*.

**Litteratur:** Fett 1954c:7-8; Bakka 1963:164-165; Hatleskog 1986:F303.

**F94**      **B4424 og B4265 Øvre Sekse 84/3**      **Lok. navn: Skutenes**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Haug	I: Hellekiste III: Brannflak	III: Kremasjon	II: 800-tallet III: 900-tallet

Gravhaug, 8-10 m i diam. Fett (1954:19) mener å kunne skille ut tre graver i haugen ved å sammenstille opplysninger fra Bendixen og grunneier. Grav I var en funntom hellekiste, nær kanten av haugen. Grav II bestod av det eneggede sverdet *a*, øksen *d*, samt et bryne B4265 og lå i jorden over kisten. Grav III bestod av et tett trekullag med brente bein og jernsaker på haugbunnen. Bendixen (1890:36) anser gjenstandene for å være et resultat av to sammenblandede funn.

**Dateringsgrunnlag:** Grav II: Det eneggete sverdet har hjalt og knapp, og en klinge på 70 cm. Disse opptrer fra overgangen merovingertid-vikingtid til omkring 900-tallet. Økser av Petersens type D er fra første halvdel av det 9. årh (Petersen 1919:40). Grav III: Spydspissen *c* er klassifisert av Solberg (1984:117) som type VIII.I, datert til det 10. årh.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 18. Gravhaugen var en av tre hauger som lå på Skutenes, et lavt nes på østsiden av Sørfjorden, omkring 50 m fra fjorden.

**Historikk:** Gravhaugen ble dyrket bort på slutten av 1800-tallet.

**Inventar:**B4424:

- a) Eneget *sverd*
- b) Tveget *klinge*
- c) *Spydspiss*
- d) *Øks av jern*, R559
- e) *Spydspiss*
- f) *Stekegaffel* av jern
- g) *Saks*
- h) *Pilspiss* med tange

- i) *To filer*
  - k) *Hestebissel*
  - l) *Sigd*
  - m) *Kjelehank*
  - n) *To kniver*
  - o) *Jernnagler*
  - p) *Vevsverd* av jern
- Trekull og brente bein*

B4265:

Firesidet *bryne*

**Litteratur:** Bendixen 1890:35-36; Olafsen 1907:538; Shetelig 1912a:194; Fett 1954c:19-20; Solberg 1984:117; Hatleskog 1986:F321.

**F95 B4719 I og II Hovland 85/fl. bnr.**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	II: Muret kiste	I: Kremasjon II: Inhumasjon	I og II: sent 600-tall



Figur 34. Stedet der Vangsvikhaugen en gang stod, fotografert av E. Bakka i 1951. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, «tolleg stor». Haugen var bygget av stein og var sterkt jordblandet. Haugen inneholdt to gravlegginger på omtrent 1 m dybde. De er skildret av Fett (1954c:20-21). Grav I er en kremasjonsgrav som lå i haugens østende. Herfra kommer *B4719 I*, som viser spor etter brannpåvirkning. Grav II lå fire m unna i form av en oppmurt «langstrakt» kiste orientert Ø-V. Herfra stammer antagelig *B4719 II*, som ikke viser spor etter varmpåvirkning. Det er ikke sikkert at gjenstandene lå i kisten. Grav II er ansett for å være en ubrent dobbeltgrav for mann og kvinne (Gjessing 1934:127; Fett 1954c:20-21; Helgen 1982:13; Hatleskog 1986:51). Gjenstandene fra *B4719 III* ble også funnet i haugen, men det er uvisst hvilken av gravleggingene disse tilhører. I haugen fantes også rester av et hesteskjelett.

**Dateringsgrunnlag:** Grav I og II ser ut til å ha vært noenlunde samtidige. Begge inneholdt eneggete sverd av typen R498. Grieg (1923:6) sidestiller disse med sverdet fra Haldalsnosi (B6711), fra slutten av 600-tallet. Grieg har feiltolket B6711, det er et kortsverd type R499 (Berge 2006:F164), men det rokker likevel

**Historikk:** Haugen hadde tilnavnet «Vangsvikhaugen». Funnet ble gjort våren 1890 under rydningsarbeid. Haugen var skadd da den ble fjernet. Gjenstandene ble sendt som gave til museet av grunneier Johannes L. Aga, som har bidratt med funn-opplysningene.

**Inventar:**B4719 I:

- a) Enegget sverd, R498
- b) Kort enegget sverd, R499
- c) Øks av jern, R553
- d) Celt
- e) Kniv, R408
- f) Kniv
- g) Kniv
- h) Sigd
- i) To pilspisser
- k) Saks
- l) Jernredskap; hasp?
- m) Nålfornet gjenstand
- n) Vevsverd av jern

B4719 II:

- o) Enegget sverd, R498
- p) Oddstykket til et liknende enegget sverd
- q) To pilspisser
- r) Skjoldbule, intensjonelt ødelagt
- s) Skjoldbule
- t) Sigd
- u) Vevsverd, R440
- v) Vevsverd, R440
- x) Jernfragment, mulig spyd

ikke ved dateringen til 600-tallet. Våpenøksen c er av Petersens (1919) type A. Helgen (1982) bruker dyreornamentikk i Stil II som et av hovedkriteriene for datering til det 7. årh. Den koniske spennen ø er av flere ansett for å ha tilhørt grav II, dobbeltgraven (Gjessing 1934:127; Helgen 1982:13; Hatleskog 1986:51).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 19. Gravhaugen lå på Hovland, på østsiden av sørfjorden, omtrent 20 m fra denne. Den lå på et lite fremskutt punkt i terrenget som heller ned mot fjorden.

- y) Bøyd *jernplate*, mulig stekepanne
- z) Bøyd *jernplate*
- æ) *Kjelehank* av jern
- B4719 III:
- ø) Konisk *spenne* av bronse, Salins Stil II
- aa) *Spinnehjul* av stein
- bb) *Klebersteinsskål*
- cc) *Klebersteinskar*
- dd) *Vevlodd*
- Hesteskjelett*

**Litteratur:** Olafsen 1907:542; Shetelig 1912a:71, 160-163; Grieg 1923:5-6; Gjessing 1934:37, 127; Wachtmeister 1934:176-178; Fett 1954c:20-21; Bakka 1963:160-164; Helgen 1982:13; Hatleskog 1986:F325, F326

**F96 (uten museumsnr.) Måge 47/4. Lok. navn: Brokaflekkje**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Hellekiste m/dekkheller	Inhumasjon	Jernalder

Flatmarksgrav, funnet 1 m under bakken. Her lå det en hellekiste som var et par m lang. Den var dekket av heller. Kisten var 60-70 cm bred og 60 cm dyp.

**Historikk:** Funnet ble gjort i 1902, i en gammel åker.

**Dateringsgrunnlag:** Leirkaret peker mot eldre jernalder, mens bisselet peker mot yngre jernalder.

**Inventar:**  
(Tapt): *Leirkar* (trolig spannfremet), *bissel* og *jernfragmenter*.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 19. Måge ligger på Sørfjordens vestsida, på en langstrakt flate som stikker ut i vannet. Flatmarksgraven har vært anlagt på en plass der terrenget heller forsiktig sørøstover mot fjorden, omkring 250 m fra denne. Tradisjonen sier at det øst for den aktuelle graven skal ha ligget to til tre tilsvarende flatmarksgraver.

**Litteratur:** Fett 1954c:4-5; Bakka 1963:138; Hanisch 2001:F81.



**F97**      **B5733 Måge 47/2**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	Hellekiste m/dekkheller	Inhumasjon	D1-D2a

Flatmarksgrav, funnet omtrent 1 m under bakken. Det ble gjort funn av en 2,5 m lang hellekiste med dekkheller. Kisten var 60-70 cm bred og 60 cm dyp. Gjenstandene lå i kisten, som også var halvveis fylt med jord.

**Dateringsgrunnlag:** Det spannformete leirkaret *f* er dekorert med Andreaskorset, samt vertikale og horisontale kamlinjer. Disse er plassert i Engeviks (2007:65) dekorskjema 13.2 som representerer en noe langlivet kartype, fra sen D1 og ut D2b. Kristoffersen & Magnus (2010) plasserer karet i sin typologiske gruppe C3. Hovedtyngden av kar i gruppen dateres fra sen D1 til D2a. De spannformete leirkarene *g* og *h* karakteriseres ved bruk av vvv-stempel og settes til Engeviks (2007:68) variant 13.2.1 som tilhører D2a. Kristoffersen & Magnus (2010) plasserer karet *h* i sin typologiske gruppe C1, med en tidfesting til sen D1 til midten av D2a. Spannformet leirkar *i* er noe annerledes enn de øvrige. Det har tredoble kamlinjer med skråstreker imellom, dvs. dekorskjema 8.7, som settes til siste halvdel av C3 og ut D1 (Engevik 2007:53).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 19. Funnet ble gjort på Måge (se F96 Måge). Den aktuelle flatmarksgraven lå ca. 60 m nord for Sørfjorden på en forholdsvis stor flate. Det skal ha vært funnet tre tilsvarende graver på gården, men disse er tapt.

**Historikk:** Funnet ble gjort i 1902 da man gravde ut en hustuft. Gjenstandene ble donert til Bergens museum av gårdseieren.

**Inventar:**

- a) *Korsformet spenne*
- b) *Korsformet spenne*
- c) *Korsformet spenne*
- d) *Nål* av bronse
- e) *To kniver* av jern
- f) *Spannformet leirkar*
- g) *Spannformet leirkar*
- h) *Spannformet leirkar*
- i) *Spannformet leirkar*

**Litteratur:** Olafsen 1907:454; Shetelig 1906:113; Fett 1954c:4-5; Bakka 1963:136-138; Reichstein 1975:126; Hanisch 2001:F84; Kristoffersen & Magnus 2010:16, 49)

**F98**      **B124, B125 og B388 Espe 90/2**      Lok. navn: Skjeldnes

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Kiste m/dekkheller Beinbeholder (leirkar)	Kremasjon	C3-D

Gravhaug. I haugen fantes en liten kiste med dekkheller. I denne stod et leirkar som inneholdt brente bein og en pilspiss. Klebersteinen lå ved siden av.

**Dateringsgrunnlag:** Funnet settes til C3-D på grunnlag av de spissovale beltesteinene (se F70 Varberg).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 19. Terrenget heller bratt mot Sørfjorden i vest. Skjeldnes stikker forsiktig ut i fjorden, og på dette neset ble gravhaugen bygget, ca. 15 m fra fjorden.

**Historikk:** Graven ble dyrket bort i 1834.

**Inventar:**B124:

*Kleberstein*, antropomorf

B125:

Tre *beltesteiner* i kvartsitt, spissovale

B388:

*Leirkar*

*Pilspiss*

*Brente bein*

**Litteratur:** Nicolaysen NF:377;

Olafsen 1907:550; Fett 1954c:21-22;

Bakka 1963:132-133; Hanisch:F70.

**ODDA****F99**      **B6760 Prestegård 59/fl. bnr.**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Flatmarksgrav	«buet steinsetning»	Trolig inhumasjon	C1b-C2

Gjenstandene lå 1 m under flat mark, under en «buetstensætning» (mulig kjernerøys?). Spydene lå side ved side, tett ved hverandre.

**Dateringsgrunnlag:** Spydspissen a minner om Ilkjærs type 15, Vennolum, mens kastespydspissen b likner type 8, Simris. Gjenstandene settes til Ilkjærs gruppe 5, og dateres til periode C1b (Ilkjær 1990:95-110, 187-199, 375). Bemann & Hahne (1994:537) anser spydspissen for å være av typen Dörby/Nydam, og

**Historikk:** Funnet ble gjort under arbeidet med å anlegge den gamle brannstasjonen i Odda. Haakon Shetelig kjøpte gjenstandene av en arbeider i 1914.

**Inventar:**

a) *Spydspiss*, R208

b) *Kastespydspiss*, R212

kastespydspissen av type Svennum. Disse faller innunder By-gruppen, som også strekker seg inn i C2. Litteratur: Fett 1954d:5-6; Bakka 1963:116; Ilkjær 1990:375, Bemmann & Hahne 1994:537; Hanisch 2001:F54.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 20. Funnet ble gjort like vest for elven Opo, på den store flaten som i dag utgjør Odda sentrum.

### F100 B7675 Eide 53/fl. bnr.

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	(ukjent)	Trolig inhumasjon	C1

Gravhaug. Gjenstandene ble funnet 1 m under bakken.

**Dateringsgrunnlag:** Den bladformete spydspissen med midtribbe settes til Ilkjærs (1990) type 13.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 20. Haugen stod reist vest for elven Opo, på eidet mellom Sandvinvatnet og Sørfjorden. Eideterrassen utgjør en ås med en stor flat topp.

**Historikk:** Gravhaugen ble fjernet i 1906, i forbindelse med oppførelsen av direktørbolig til Odda Smelteverk. I 1950 framkom det opplysninger om at det også skulle være funnet et sverd og en øks i haugen. Dateringen tatt i betraktning, kan disse i så tilfelle ikke tilhøre samme grav som spydet og kastespydet.

**Inventar:**  
*Spydspiss*  
*Kastespydspiss*  
 Tapt: *Sverd? Øks?*

**Litteratur:** Fett 1954d:5; Bakka 1963:116; Hanisch 2001:F51; Drageset 2017.

### F101 B379 Sandve 49/7

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Kiste m/dekkheller	Kremasjon	D1-D2a
Mulig bautastein	Mulig beinbeholder (leirkar)		

Gravhaug. Det skal ha stått en bautastein i nærheten av haugen. Den står i dag 5 meter nordøst for den opprinnelig stod. Graven inneholdt en kiste med dekkheller som lå ca. 1,8 m under bakken. Kisten var kvadratisk, om lag 46x46 cm. Leirkarskårene ble funnet i kisten.

**Historikk:** Funnet ble gjort i 1826. Det ble senere bygget uthus på plassen.

**Inventar:**  
 Skår av *spannformet leirkar*

**Dateringsgrunnlag:** Et dekorskjema som utgjøres av brede linjer, pinneinnstikk og hjulstempel/Andreaskors daterer leirkaret til D1-D2a. Spannformete leirkar med stempeldekor blir vanlige fra D1. Kamlinjer opptrer også på disse karene (Bøe 1931a:186-187; Engevik 2007:65, 81). En kombinasjon av horisontal og vertikal dekor er forbundet med D2 (Engevik 2007:65, 81).

*Hvit oval stein, beltestein?*

**Litteratur:** Nicolaysen NF: 379-380; Lorange 1875:79; Shetelig 1904:59; Olafsen 1907:225, 401-402; Fett 1954d:4; Bakka 1963:116-118; Hanisch 2001:F55.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 21. Gravhaugen stod på en liten høyde, på neset som stikker ut i vest, der hvor Storelvi munner ut i Sandvinvatnet.

## Skarde

<b>F102</b>	<b>B5028, B5151 Skarde 38/fl. Bnr.</b>	<b>Lok. navn: Rossaminnene</b>	
<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Haug m/fotkjede	Hellekiste	Inhumasjon	850-950

Gravhaug av uvisse dimensjoner, men den var «visstnok korkje vid eller høg» (Fett 1954d:3), med fotkjede. Graven inneholdt en hellekiste, ca. 1,8 m lang, orientert N-S. I kistens vestre del fantes de fleste gjenstandene. Pilspissene lå samlet i en bunt. Vevloddet lå i kistens nordre ende. Jernringen og en liten kleberstein med hull ble funnet ca. 4 m fra kisten. Det lå også en skjoldbule i graven, men den ble ikke innsendt. Graven inneholdt også flere pilspisser (Fett 1954d:3-4). I samme haug lå formodentlig også B5151.

**Historikk:** Funnet ble gjort under nydyrking. Det kom inn til Bergens Museum i 1893.

### **Inventar:**

#### B5028:

- a) *Øks*, R561
- b) 10 *pilspisser*, R539
- c) *Vevsverd* av jern
- d) *Jernring*
- e) Fragmenter av en *jernkjele*
- f) *Vevlodd* av kleberstein
- g) *Hestetenner*

#### B5151:

- a) *Tveegget sverd*
- b) *Øks*, R561
- c) Ca. 7 *pilspisser*, R551 og R539  
(Tapt): *Skjoldbule*

**Dateringsgrunnlag:** Øksen tilsvare Petersens (1919) type E, som tidfestes til ca. 850-950.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 21. Graven ble anlagt omtrent 300 m sør for Lotevatnet, like ved den gamle ferdssveien mellom Odda og Røldal, mellom Vest- og Østlandet.

**Litteratur:** Shetelig 1912a:202; Fett 1954d:3-4; Bakka 1963:165; Hatleskog 1986:F271.

## Seim

### F103 B792-795 Seim 28/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	(ukjent)	(ukjent)	C1b

Gravhaug, som i likhet med de omkringliggende var bygget av stein og jord, de fleste med tynt torvdekke (Fett 1955a:4).

**Dateringsgrunnlag:** Ilkjær (1990:378) setter spydet til sin type 16, Skiolum, og til våpengruppe 6, med en datering til C1b. Kastespydet er av Fetts type A, som han tentativt daterer til før 450 e.Kr. (Fett 1940:11-12)

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Rundhaugen var en del av et større gravfelt på Seim. Gravfeltet er anlagt på en stor flate som heller svakt mot Røldalsvatnet i sør. Flaten avgrenses av bratte fjellvegger i vest og av elvene som renner ut Røldalsvatnet i nordøst og vest. Oppover i Røldalen åpner landskapet seg mer. Fett (1955:4) noterer at det på 1950-tallet lå 34 hauger på plassen, men det har vært mange flere. Den aktuelle gravhaugen lå vest for gravene som er bevart i dag.

**Historikk:** Gravminnet ble ødelagt ved oppføringen av et hus. Herfra kommer «visseleg» gjenstandene B792-795 (Fett 1955a:4). Av Bendixen (1894) omtalt som No. 27.

**Inventar:**

B792) *Spydspiss*, fireegget  
B793) *Kastespydspiss*  
B794) *Saks* av jern  
B795) *Knivblad* uten tange

**Litteratur:** Nicolaysen NF:381, Lorange 1875:80; Bendixen 1894:17; Fett 1940:11-12, 21-22; Fett 1955a:4; Ilkjær 1990:122, 378; Bemmann & Hahne 1994:538; Hanisch 2001:F61.

### F104 B4986 Seim 28/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Kjernerøys Brannflak	Kremasjon	D

Gravhaug, 4 m i diam. Bendixen (1894:8) skildrer et ytre lag med torv og jord som dekket et lag stein. I midten lå et tykt kullag som i SV strakte seg nesten til kanten i en bred stripe. Laget startet 1 m fra østlige kant, og 2 m fra den vestlige. I kullaget lå det en mengde brente bein, blant annet deler av et kranium. I kullaget lå også en pilspiss, samt fragmenter av det som kan være flere pilspisser. Kniven lå rett under steinene.

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen sommeren 1893. Av Bendixen (1894) omtalt som No. 1. I 1980 ble gravminnet ettergravd av Åsa Dahlin for å frigjøre plass til dyrking. Det ble da ikke funnet noe forhistorisk av interesse.

Høyere oppe, under torven fantes en mengde ubestemmelige jernfragmenter.

**Inventar:**

*Kniv* av jern, R145

*Pilspiss* med tange

**Dateringsgrunnlag:** Knivblad av Ryghs type 145 dateres til eldre jernalder. I eldre jernalder har bare pilspisser av Ryghs type 540 tange, og de hører hjemme i folkevandringstid.

*Jernfragmenter*; *Pilspisser?*, *Remspenne?*

*Brente bein*, inkl. kranium.

**Litteratur:** Bendixen 1894:22-23;

Fett 1955a:5; Dahlin 1980;

Hanisch 2001:F66.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Haugen var en del av gravfeltet på Seim (se F103 Seim). Haugen lå like sør for gravene som er bevart i dag.

## **F105 (uten museumsnr.) Seim 28/1**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Rundhaug	Kjernerøys Brannflak	Kremasjon	Jernalder

Gravhaug, 4,5 m i diam. I følge Bendixen (1894:9) av samme form og natur som F104 Seim, dvs. et ytre lag med torv og jord, som dekket en røys. Et kullag ble observert 1 ½ m fra haugkanten. I midten lå brente bein. Det lå også en mengde kull under torven.

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen sommeren 1893. Av Bendixen (1894) omtalt som No. 2. I 1980 ble gravminnet ettergravd av Åsa Dahlin for å frigjøre plass til dyrking. Det ble da ikke funnet noe forhistorisk av interesse.

**Dateringsgrunnlag:** Jernfragmentene daterer graven til jernalderen.

**Inventar:**

*Jernfragmenter*

*Brente bein*

*Trekull*

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Haugen var en del av gravfeltet på Seim (se F103 Seim). Haugen lå like sør for gravene som er bevart i dag.

**Litteratur:** Bendixen 1894:23; Fett 1955a:5; Dahlin 1980.

**F106**      **B4985 Seim 28/1**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/fotkjede og fotgrøft	Kjernerøys Brannflak Branngrøp Steingrøp	Kremasjon	C3

Gravhaug, 8 m i diam. Haugen bestod for det meste av jord, men hadde også to lag av stein. Bendixen (1894:10) kom under utgraving av haugen ned på et kullag i haugbunnen (i sør strakte det seg helt ut til kanten, i øst og vest lå det ca. 1 m fra kanten, mens det i nord lå 2,5 m fra kanten). Kull fantes også mellom steinlaget og torven. Her lå kniven, jernfragmentene og en del av slagget. På bunnen i vest lå kullet i dype groper. I den ene av disse lå det brente bein, samt jerngjenstander som var fullstendig i oppløsning. Det lå også brente bein spredt i konsentrasjoner omkring i haugen for øvrig. I midten av haugbunnen var det en grøp med store steiner. Leirkarskårene ble funnet på midten av haugbunnen.

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen sommeren 1893. Av Bendixen (1894) omtalt som No. 7.

**Inventar:**

Skår av *spannformet leirkar*  
*Leirkarskår*  
*Kniv* av jern  
*Jernfragmenter*  
*Slagg*  
*Brente bein*  
*Trekull*

**Litteratur:** Bendixen

1894:24-25; Fett 1955a:5;  
Odner 1969:49; Hanisch  
2001:F65.

**Dateringsgrunnlag:** Det spannformete leirkaret er dekorert med enkle parallellstreker og skråstilte pinnestikk (Odner 1969:49), av Bøe (1931:166) og Engevik (2007:40) datert til C3.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Haugen var en del av gravfeltet på Seim (se F103 Seim). Restene av den ligger i sør blant gravene som er bevart i dag.

**F107**      **B4987 Seim 28/1**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/ fotgrøft	Kjernerøys Brannflak	Kremasjon	C2-D

Gravhaug, 5,5 m i diam. Etter Bendixens (1894:10) beretning var den konstruert av jord ytterst, etterfulgt av to lag med stein. Omtrent 0,5 m fra haugens kant lå det et sammenhengende kullag. I midten av dette fantes det brente bein spredt i vel 1 m omkrets. Blant

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen sommeren 1893. Av Bendixen (1894) omtalt som No. 6.

**Inventar:**

beina i kullaget lå jernspissen, mens det spannformete leirkaret ble funnet lengre ute mot kanten.

*Jernspiss*

Skår av *spannformet leirkar*  
*Brente bein*

**Dateringsgrunnlag:** Keramikkskåret har enkel strekdekor. Skåret er for lite til å tidfestes nærmere enn C2-D (Hanisch 2001:F62).

Biter av *trekull*

**Litteratur:** Bendixen  
1894:24; Fett 1955a:5;  
Hanisch 2001:F62.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Haugen var en del av gravfeltet på Seim (se F103 Seim). Restene av den ligger i sør blant gravene som er bevart i dag.

## F108 B4984 Seim 28/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/fotkjede	Kjernerøys Brannflak	Kremasjon	D

Gravhaug, 10-12 m i diam og omtrent 0,8 m høy med forhøyet topp. Haugen hadde tydelig fotkjede. Torv dekket hele haugen, men steiner stakk opp av torven. Bendixen (1894:12) fant at haugen bestod av jord, dekket av et lag stein. Lengre innover fantes flere lag stein. Steinene ble større innover og størst i midten, hvor de var lagt over selve gravstedet. I midten lå et brannflak spredt utover et område på omkring 1,5 m. Kullstriper strakte seg også ut mot kantene av haugen (det stoppet 2 m fra nordlige kant, 5 m fra sørlige kant, ca. 3 m fra sørøstre kant og 3,5 m fra vestre kant). I det midtre kullaget lå det en mengde brente bein, forholdsvis små. Ved disse stod det spannformete leirkaret på en stein omgitt av ytterligere steiner. En nagle ble også funnet her. I nord lå en ytterligere konsentrasjon med bein i et høyere brannflak. Her ble det andre leirkarskåret funnet.

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen sommeren 1893. Av Bendixen (1894) omtalt som No. 14. Restene av den er så vidt synlige i dag.

### **Inventar:**

*Spannformet leirkar*  
*Pinsett* av jern  
1-2 *Klinksøm* av jern  
*Leirkarskår*  
*Jernfragmenter*  
Tre *klør* av «sedvanlig slags»; bjørneklør?  
*Brente bein*  
*Tann*, mulig menneske  
*Trekull*

Per Holck foretok i 1983 en osteologisk analyse av de brente beina, og konkluderte med at de tilhørte et individ mellom 20 og 30 år. Knoklene er forholdsvis kraftige med markerte muskelfester. Kjønn antydes til å være mann (Holck 1983c).

**Litteratur:** Bendixen  
1894:26; Fett 1955a:5;  
Holck 1983c; Hanisch  
2001:F63; Drageset  
2008:F88.

**Dateringsgrunnlag:** Det spannformete leirkaret har ikke distinkt dekor, men daterer funnet til C2-D. Pinsetter i



jern synes å opptre først fra folkevandringstid og utover (Drageset 2008:24).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Haugen var en del av gravfeltet på Seim (se F103 Seim). Restene av den ligger i midten blant gravene som er bevart i dag.

## F109 B13141 Seim 28/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/fotkjede	Brannflak	Kremasjon	C2-D



Figur 35. Foto som tydelig viser fotkjeden som omkranset røysen. Tatt mot sør. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, 9 m i diam og 1,10 m høy. Haugen var bevakst med torv, gress og øvrig vegetasjon. Underliggende stein stakk opp i dagen. Avdekkingen viste en tydelig fotkjede bygget opp av stein av forskjellig form og størrelse. Haugen var jordblandet og bygget opp av steiner i varierende størrelse. Mange var imidlertid svært store og over et mannsløft tunge. Direkte på undergrunnen lå et tynt brannflak med to kullkonsentrasjoner med ca. 1 m mellomrom. Den første inneholdt noen få brente bein. I den andre kullkonsentrasjonen, muligvis en sekundærgrav, ble det også funnet brente bein, samt alle gjenstandene, med unntak av jernstykket, som lå i fyllmassen.

**Historikk:** Av Bendixen (1894) omtalt som No. 24. Utgravd av Historisk museum under ledelse av Anne Merete Knudsen i 1978. Bakgrunn for undersøkelsen var innvilget søknad fra grunneier om å få området frigjort til dyrking. Røysen var litt skadet av pløyning i SØ del da utgravingen startet. Knudsen (1978) bemerker at den ellers virket å være urørt.

### Inventar:

- 1) Skår av *spannformet leirkar*
- 2) Skår av *spannformet leirkar*
- 3) *Perle* av glass
- 4) *Brente bein*
- 5) *Trekull*
- 6) *Jernstykke*

**Litteratur:** Fett 1955a:5; Knudsen 1978; Hanisch 2001:F57.

**Dateringsgrunnlag:** Munningsskårene er dekorert med parallelle streker og runde stempelintrykk. Med utgangspunkt i disse settes dateringen til C2-D.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Haugen var en del av gravfeltet på Seim (se F103 Seim). Den lå vest for gravene som er bevart i dag.

### F110 (uten museumsnr.) Seim 28/1

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug m/fotkjede	Brannflak	Kremasjon	Eldre jernalder



Figur 36. Gravminnet etter avtorvning i 1978, med Røldalsvatnet i bakgrunnen. Tatt mot sør. ©Universitetsmuseet i Bergen.

Gravhaug, ca. 12 m i diam og ca. 0,8 m høy på det høyeste. Den var dekket av vegetasjon og et torvlag på 4-16 cm. Steiner fra det underliggende steinlaget stakk opp gjennom torven, særlig i midten av røysen. En fotkjede av ulike steiner ble observert i den delen som ikke var skadet. Gravanlegget var jordblandet og bestod av steiner i knyttnevestørrelse til ca. 25 cm. lange. Steinene ble større mot midten. Utgravingslaget observerte tre ulike jordtyper; en gråbrun, sandholdig masse i nord, en mindre sandholdig og kastanjebrun masse i sør. Under den gråbrune massen lå et lag med mørkebrun, litt trekullholdig, fet jord. Dette nederste laget lå rett på undergrunnen og var 25 cm på det tykkeste. I en kullplett på ca. 40 cm i diam lå to stykker jernslag og jernstykket. Det ble også funnet diverse

**Historikk:** Av Bendixen (1894) omtalt som No. 23. Utgravd av Historisk museum under ledelse av Anne Merete Knudsen i 1978. Bakgrunnen for undersøkelsen var innvilget søknad fra grunneier om å få området frigjort til dyrking. Ved utgravningens start var halve røysen bortpløyd og den gjenværende halvdelen skadet grunnet tilførsel av nye stein.

**Inventar:**  
*Jernstykke*  
*Jernslag*

**Litteratur:** Fett 1955a:5; Knudsen 1978.

gjenstander fra middelalder eller etter-reformatorisk tid.

**Dateringsgrunnlag:** Jernslagget daterer graven til jernalderen. Fotkjeden er en sterk indikasjon på at gravminnet ble bygget i eldre jernalder.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Haugen var en del av gravfeltet på Seim (se F103 Seim). Den lå vest for gravene som er bevart i dag.

### **F111      B4988 Seim 28/fl. bnr.**

<b>Ytre gravminne</b>	<b>Indre gravminne</b>	<b>Likbehandling</b>	<b>Datering</b>
Rundhaug	Kjernerøys Brannflak	Kremasjon	Yngre Jernalder

Gravhaug, 7 m i diam, 1 m høy. Haugen bestod av torv ytterst, deretter tre steinlag. Disse bestod av mindre steiner ytterst og i følge Bendixen (1894:7) usedvanlig svære steiner i det nederste laget. Omtrent 0,5 m fra haugkantene lå et brannflak, som var ekstra konsentrert i midten. I konsentrasjonen lå det brente bein. I bunnen ble det også funnet små steiner, og stedvis lå det kull og brente bein på dem. Gjenstandene lå spredt i bunnlaget. Et beinfragment ble funnet like under torven. Der lå også pilspissen, som trolig har kommet til senere, samt trekull.

**Dateringsgrunnlag:** Ildstål av typen R426 bestemmes til yngre jernalder.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Haugen var en del av gravfeltet på Seim (se F103 Seim). Den lå nord for gravene som er bevart i dag.

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen sommeren 1893. Av Bendixen (1894) omtalt som No. 28.

**Inventar:**

*Klebersteinsskål*  
*Sigd*  
*Ildstål*, R426  
*Pilspiss*  
*Jernhank*  
*Rembeslag* med ring  
*Beslagplate*  
*5 klinksøm*  
*Spiker*  
*Fastrustet tøy*  
*Brente bein*  
*Trekull*

**Litteratur:** Bendixen 1894:6-8; Fett 1955a:6; Hatleskog 1986:F250.

**F112**      **B6718 Seim 28/fl. bnr.**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Haug	Trekiste?	Inhumasjon	900-950

Gravhaug. Oppbygging av indre gravminne mangler, men gjenstandene har ikke vært utsatt for varmpåvirkning. En mulig forklaring er at den avdøde kan ha vært lagt ned i en trekiste.

**Dateringsgrunnlag:** Sverdet er av Petersens (1919) type O, som dateres til det siste tiåret av 800-tallet frem til 950 (Jones 2002). Spydet er av Petersens type I. Også det dateres til første halvdel av 900-talet (Petersen 1919:31).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Haugen var en del av gravfeltet på Seim (se F103 Seim). Den lå nord for gravene som er bevart i dag.

**Historikk:** Haugen ble ryddet bort for å gjøre plass til dyrking.

**Inventar:**

- a) Tveegget *sverd*, R507
- b) *Spydspiss*, R521
- c) *Spydspiss*
- d) 13 *pilspisser*, R539
- e) *Bissel*
- f) To *kniver*
- g) *Skjebor*
- h) *Sigd*
- i) *Celt*
- k) *Skålvekt* av bronse
- l) *Flint*
- m) *Klebersteinsgryte*

**Litteratur:** Fett 1955a:6-7, Hatleskog 1986:F253, 1997:20.

**F113**      **B4983 Seim 28/7**

Lok. navn: Skarpeteigen

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Brannflak	Kremasjon	C2-D

Gravhaug, 5,5 m i diam, 0,5 m høy. Det var fra før funnet brente bein og trekull i den. Bendixen fant mer av dette, samt de oppførte gjenstandene. Bronsebeslaget og jerntenene lå i randen.

**Dateringsgrunnlag:** Keramikkskåret har enkel strekdekor. Skåret kan ikke tidfestes nærmere enn C2-D (Hanisch 2001:F59).

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Gravhaugen var en del av et gravfelt på Skarpeteigen, ca. 200 m øst for gravfeltet på Seim. Gravene på Skarpeteigen lå mellom Tufteelva og Vetleåna, men et stort skred i 1938 endret drastisk utformingen av gravfeltet og til dels

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen sommeren 1893. Av Bendixen (1894) omtalt som No. 10.

**Inventar:**

- Fragment av *bronseplate* med jernniter
- To *jerntener*
- Skår av *spannformet leirkar*
- Brente bein*
- Trekull*

omgivelsene rundt (Fett 1955a:6). Bendixen (1894:13-15) nevner 25 eller 26 gravminner på plassen, og forklarer at disse allerede i 1893 var svært ødelagte. Den aktuelle gravhaugen lå sørvest på Skarpeteigen.

**Litteratur:** Bendixen 1894:28; Fett 1955a:6-7; Hanisch 2001:F59.

**F114 (uten museumsnr.) Seim 28/7 Lok. navn: Skarpeteigen**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Brannflak	Kremasjon	Eldre jernalder

Gravhaug, 10 m i diam. Den hadde konkave sider (Fett 1955a:7), og var ifølge Bendixen (1894:14) omkranset av en større krets. Omtrent i midten lå trekull, brente bein og noen leirkarskår som ikke ble tatt opp. Kullet strakte seg mot sør.

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen sommeren 1893. Av Bendixen (1894) omtalt som No. 11.

**Dateringsgrunnlag:** Leirkaret gir funnet en datering til eldre jernalder.

**Inventar:**  
*Leirkarskår*  
*Brente bein*  
*Trekull*

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Gravhaugen var en del av gravene på Skarpeteigen (se F113 Seim). Den aktuelle gravhaugen lå sørvest på Skarpeteigen.

**Litteratur:** Bendixen 1894:28; Fett 1955a:6-7.

**F115 B4982 Seim 28/7 Lok. navn: Skarpeteigen**

Ytre gravminne	Indre gravminne	Likbehandling	Datering
Rundhaug	Brannflak	Kremasjon	C3-D

Gravhaug, 9 m i diam og 1,5 m høy. Den hadde konkave sider (Fett 1955a:7), og var konstruert av jord og til dels usedvanlig store steiner (Bendixen 1894:14). Et tynt kullag, blandet med brente bein, lå i bunn. Det strakte seg 2 m fra sørlige kant, 2,5 m fra østre kant og 5 m fra nordre og vestre kant. Trekull, brente og ubrente bein lå også stedvis utenfor selve kullaget. Gjenstandene ble funnet i midten.

**Historikk:** Utgravd av B. E. Bendixen sommeren 1893. Av Bendixen (1894) omtalt som No. 14.

**Dateringsgrunnlag:** Det spannformete leirkaret er dekorert med streker og snorstempel (Hanisch 2001:F64). Enkle parallellstreker karakteriserer den tidligste spannformete keramikken (Bøe 1931a:166;

**Inventar:**  
*Skår av spannfomet leirkar*  
*Jernfragment*  
*Tilskåret beinstykke,*  
*ringformet*  
*Brente bein*  
*Trekull*

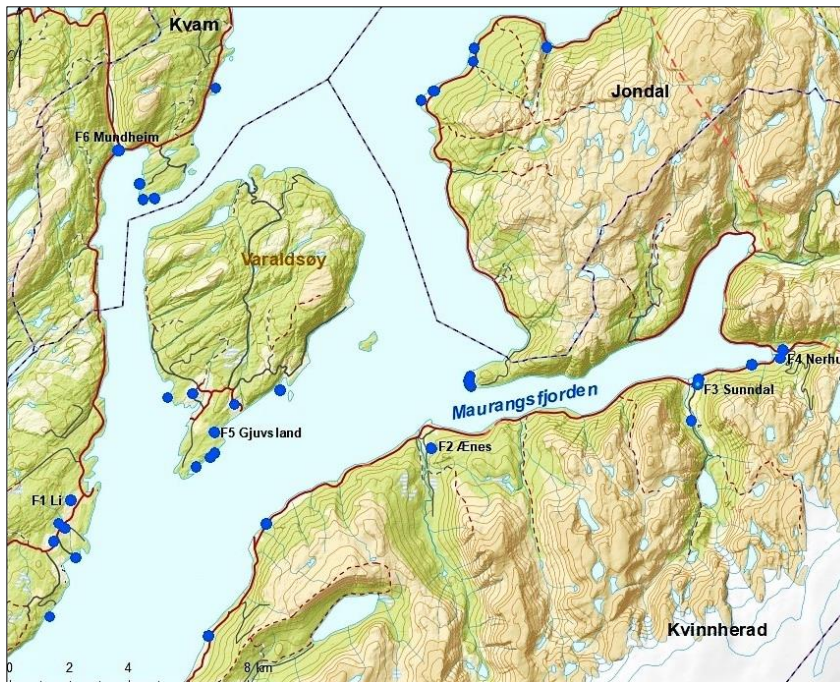
Engevik 2007:40), mens stempeldekor opptrer særlig fra D. Dateringen settes til C3-D.

**Litteratur:** Bendixen 1894:28; Fett 1955a:6-7. Hanisch 2001:F64.

**Landskapskontekst:** Kart nr. 22. Gravhaugen var en del av gravene på Skarpeteigen (se F113 Seim). Den aktuelle gravhaugen lå sørvest på Skarpeteigen.

## KART OVER REGISTRERTE GRAVMINNER

### Kart 1. Varaldsøy og Maurangsfjorden

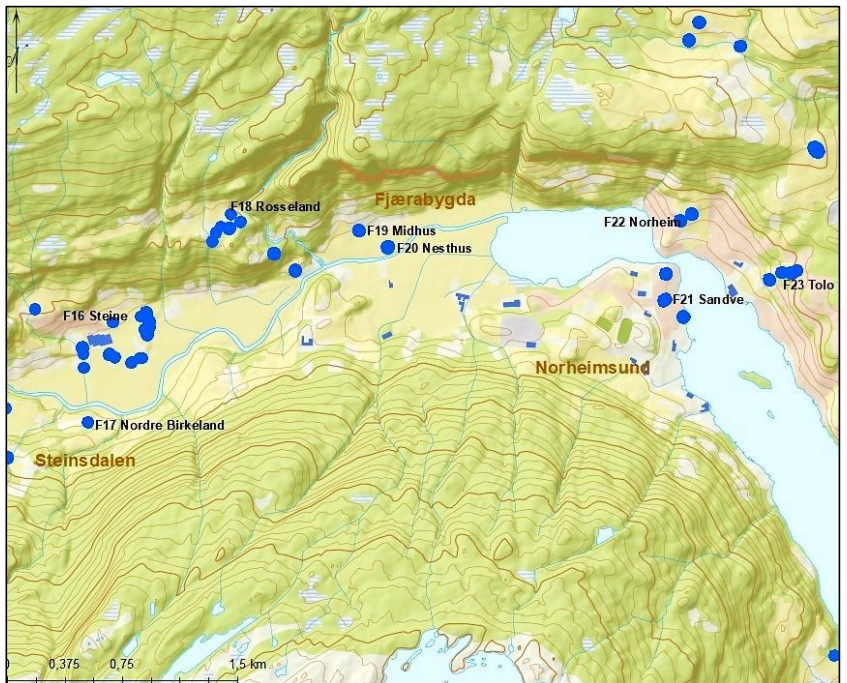




**Kart 2. Jondal og Tørvikbygd**



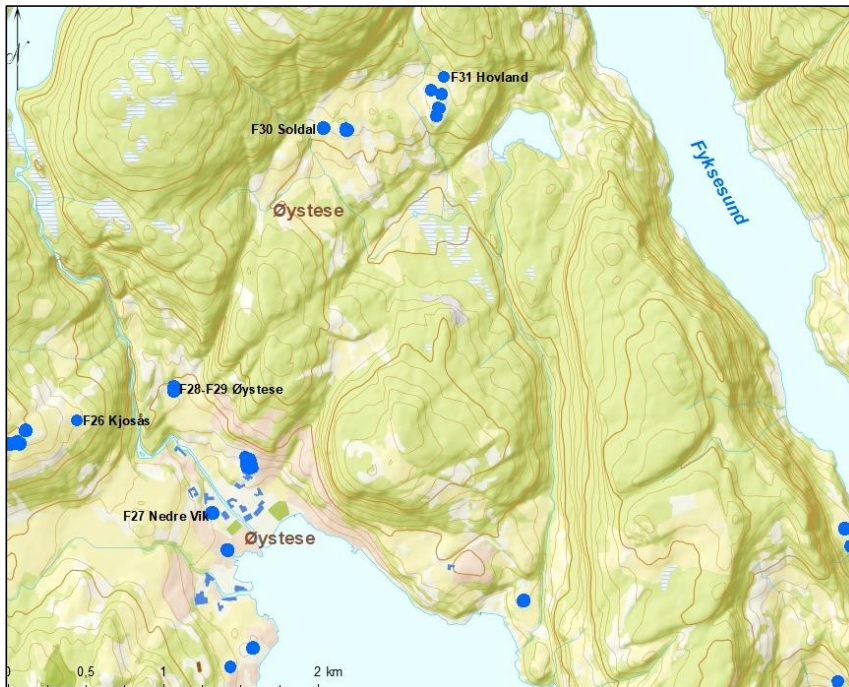
**Kart 3. Steinsdalen og Norheimsund**



Kart 4. Ytre Samlafjorden

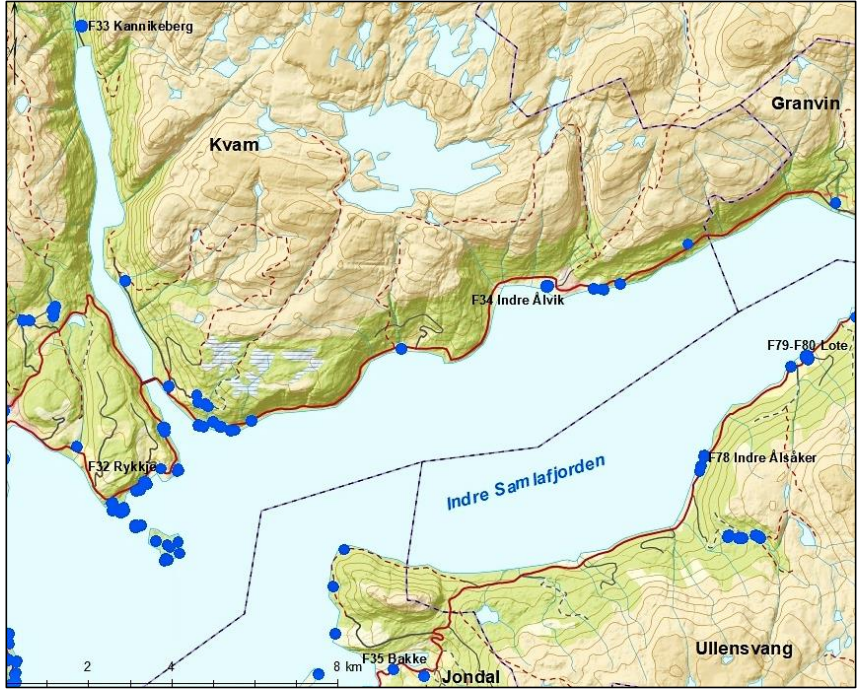


Kart 5. Øystese





Kart 6. Fykkesund og Indre Samlafjorden



Kart 7. Granvinsfjorden





Kart 8. Granvinsvatnet

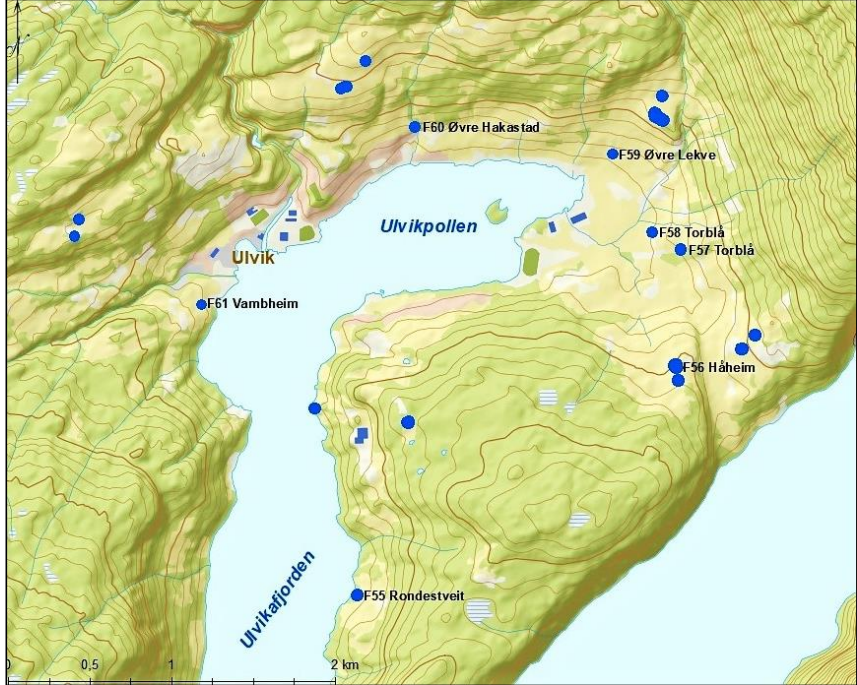


Kart 9. Øvre Granvin





Kart 10. Ulvik



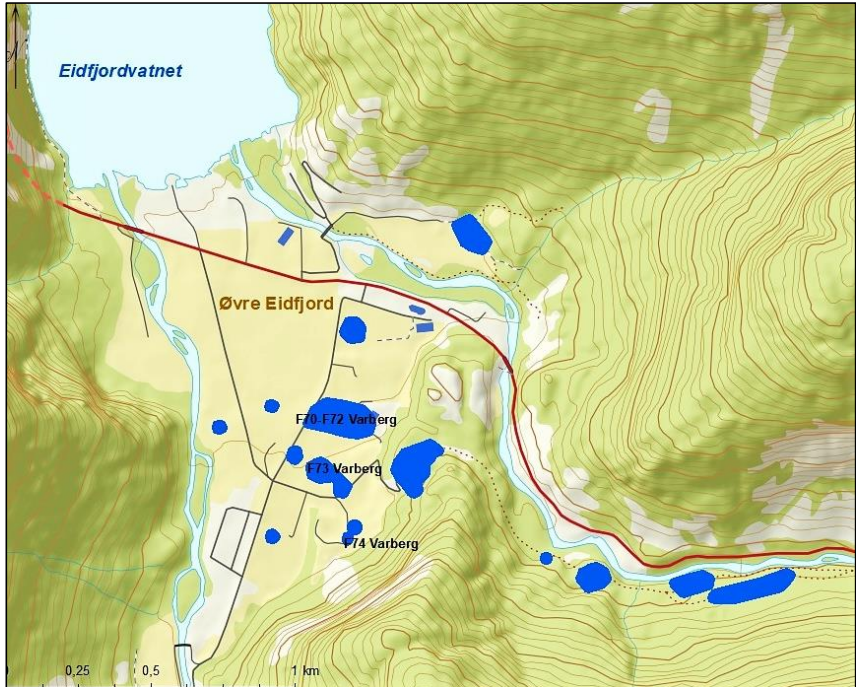
Kart 11. Nedre Eidfjord



**Kart 12. Simadalen**



**Kart 13. Øvre Eidfjord**





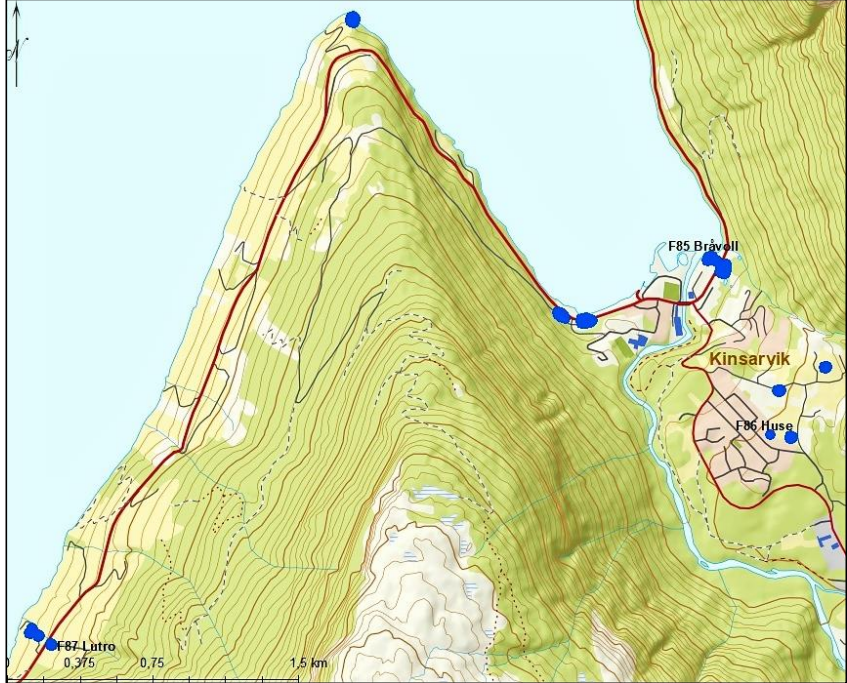
Kart 14. Sysendalen



Kart 15. Utnefjorden og Eidfjorden



Kart 16. Kinsarvik

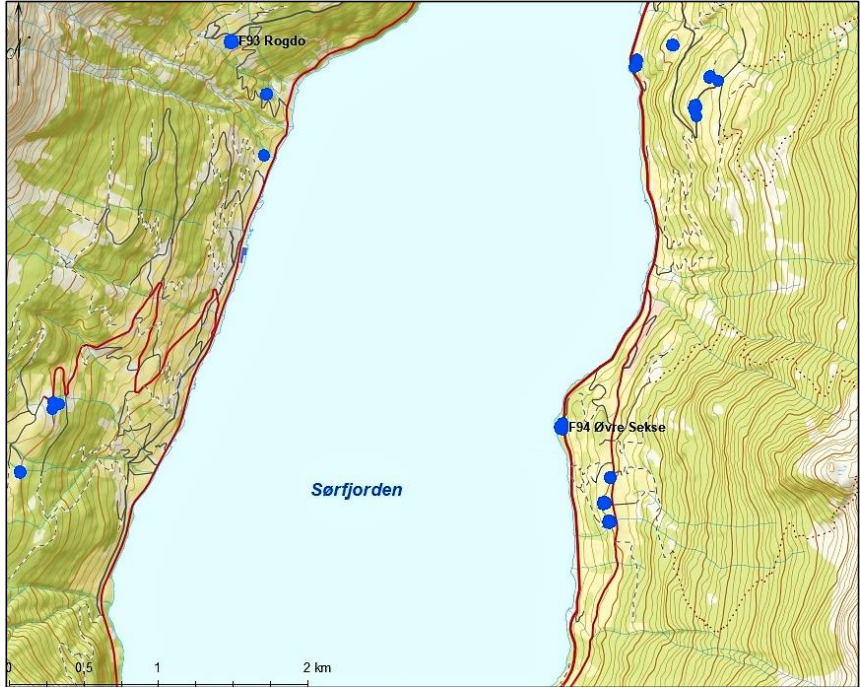


Kart 17. Lofthus

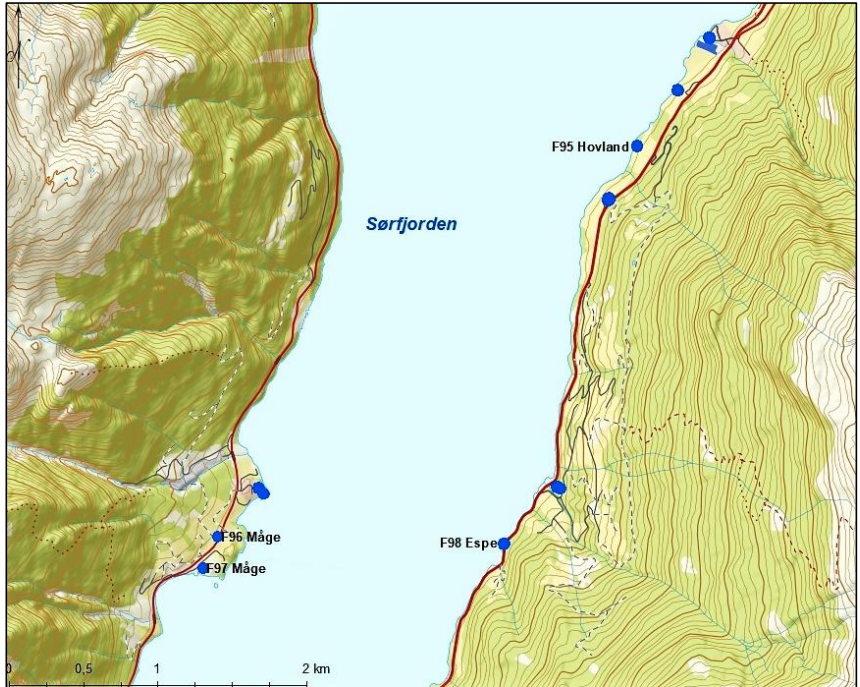




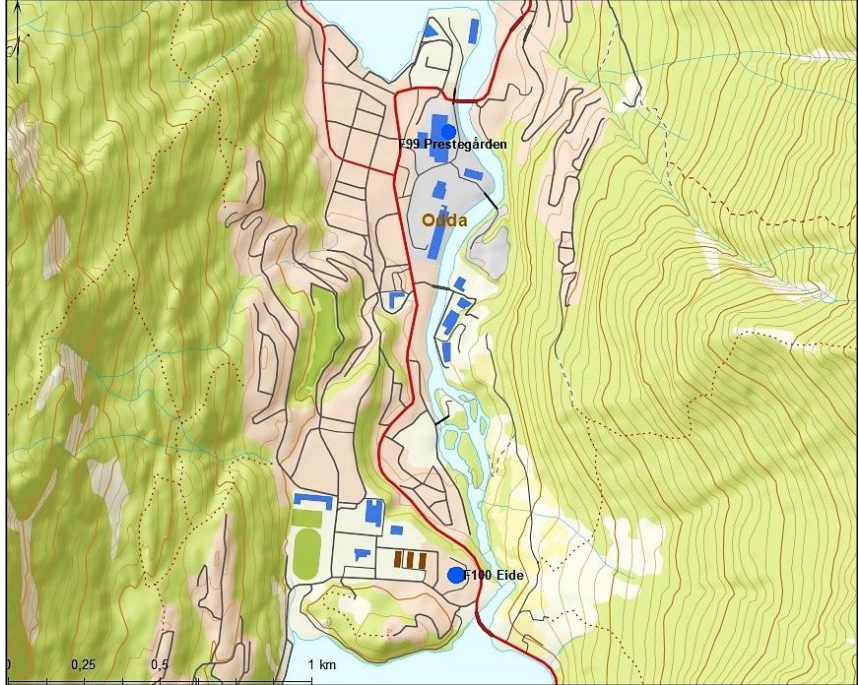
Kart 18. Sørfjorden, Rogdo og Øvre Sekse



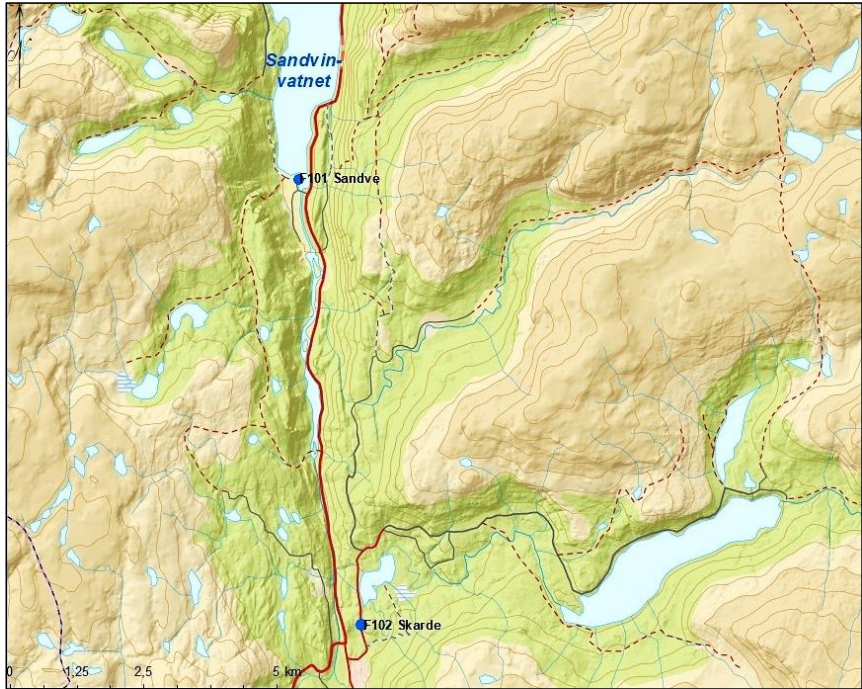
Kart 19. Sørfjorden



**Kart 20. Odda**

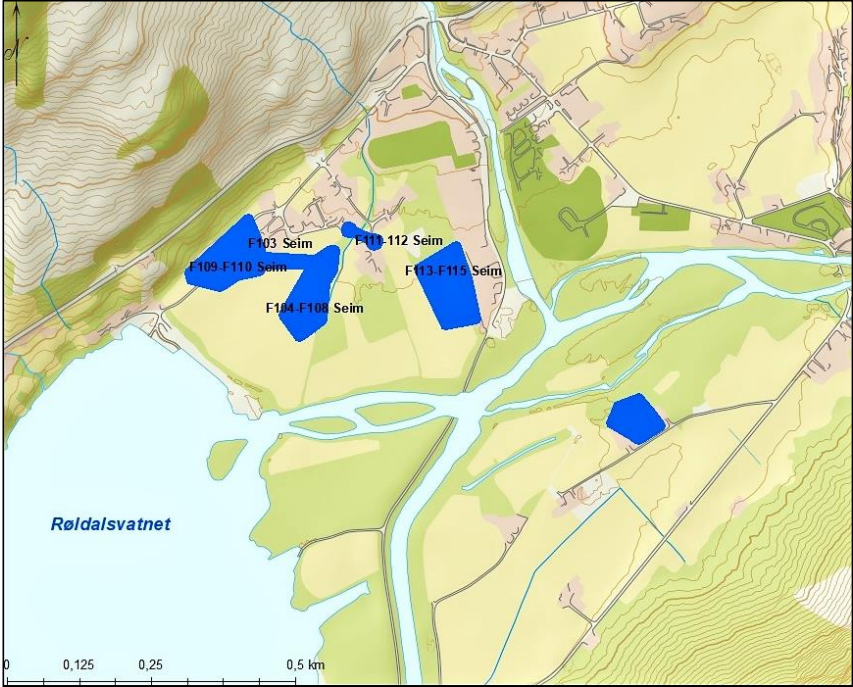


**Kart 21. Sandvin og Skarde**





**Kart 22. Seim i Røldal**



**KRYSSREFERANSETABELL**

<b>Museumsnr</b>	<b>Gårdnavn</b>	<b>Kommune</b>	<b>F.nr. i katalog</b>
<b>B124</b>	Espe	Ullensvang	F98
<b>B125</b>	Espe	Ullensvang	F98
<b>B278</b>	Lutro	Ullensvang	F87
<b>B344</b>	Soldal	Kvam	F30
<b>B379</b>	Sandve	Odda	F101
<b>B388</b>	Espe	Ullensvang	F98
<b>B454</b>	Vambheim	Ulvik	F61
<b>B486</b>	Vambheim	Ulvik	F61
<b>B526-532</b>	Vambheim	Ulvik	F61
<b>B792-795</b>	Seim	Odda	F103
<b>B1138-1141</b>	Rosseland	Kvam	F18
<b>B1291-1304</b>	Midhus	Kvam	F19
<b>B1522-1523</b>	Skaftedal	Granvin	F54
<b>B1628</b>	Vambheim	Ulvik	F61
<b>B2704</b>	Lutro	Ullensvang	F87
<b>B2799-2804</b>	Torblå	Ulvik	F57
<b>B3191</b>	Nedre Seim	Granvin	F50
<b>B3542</b>	Tørvik	Kvam	F12
<b>B4207</b>	Prestegard	Jondal	F36
<b>B4265</b>	Øvre Sekse	Ullensvang	F94
<b>B4266</b>	Utne	Ullensvang	F81
<b>B4338</b>	Augastad	Kvam	F11
<b>B4424</b>	Øvre Sekse	Ullensvang	F94
<b>B4450</b>	Prestegard	Jondal	F38
<b>B4486</b>	Bakke	Jondal	F35
<b>B4487</b>	Sandve	Kvam	F21
<b>B4552</b>	Bakke	Jondal	F35
<b>B4585</b>	Bakke	Jondal	F35
<b>B4599</b>	Bu	Ullensvang	F84
<b>B4719</b>	Hovland	Ullensvang	F95
<b>B4923</b>	Varberg	Eidfjord	F70
<b>B4924</b>	Varberg	Eidfjord	F71
<b>B4925</b>	Varberg	Eidfjord	F72
<b>B4927</b>	Varberg	Eidfjord	F73
<b>B4982</b>	Seim	Odda	F115
<b>B4983</b>	Seim	Odda	F113
<b>B4984</b>	Seim	Odda	F108
<b>B4985</b>	Seim	Odda	F106
<b>B4986</b>	Seim	Odda	F104
<b>B4987</b>	Seim	Odda	F107

<b>B4988</b>	Seim	Odda	F111
<b>B5028</b>	Skarde	Odda	F102
<b>B5151</b>	Skarde	Odda	F102
<b>B5582</b>	Nesthus	Kvam	F20
<b>B5627</b>	Vangdal	Kvam	F13
<b>B5638</b>	Litle Graven	Granvin	F46
<b>B5714</b>	Ænes	Kvinnherad	F2
<b>B5733</b>	Måge	Ullensvang	F97
<b>B5836</b>	Røyrvik	Kvam	F7
<b>B5840</b>	Kjosås	Kvam	F26
<b>B5859</b>	Steine	Kvam	F16
<b>B5873</b>	Nedre Seim	Granvin	F49
<b>B6146</b>	Torblå	Ulvik	F58
<b>B6399</b>	Varberg	Eidfjord	F74
<b>B6409</b>	Opedal	Ullensvang	F91
<b>B6597</b>	Opedal	Ullensvang	F92
<b>B6657</b>	Trå	Granvin	F47
<b>B6658</b>	Nordre Birkeland	Kvam	F17
<b>B6718</b>	Seim	Odda	F112
<b>B6756</b>	Mundheim	Kvam	F6
<b>B6760</b>	Prestegård	Odda	F99
<b>B6763</b>	Nedre Seim	Granvin	F48
<b>B6807</b>	Norheim	Kvam	F22
<b>B6808</b>	Øystese	Kvam	F29
<b>B6809</b>	Øystese	Kvam	F28
<b>B6811</b>	Valland	Kvam	F24
<b>B6899</b>	Indre Ålvik	Kvam	F34
<b>B7113</b>	Fonnaland	Kvam	F14
<b>B7114</b>	Nedre Folkedal	Granvin	F42
<b>B7149</b>	Nedre Folkedal	Granvin	F42
<b>B7163</b>	Byrkjeland	Jondal	F40
<b>B7509</b>	Varberg	Eidfjord	F73
<b>B7557</b>	Selland	Granvin	F45
<b>B7658</b>	Åstestølen	Eidfjord	F75
<b>B7675</b>	Eide	Odda	F100
<b>B7727</b>	Rykkje	Kvam	F32
<b>B7794</b>	Hereid	Eidfjord	F63
<b>B7837</b>	Øvre Folkedal	Granvin	F41
<b>B7867</b>	Nedre Folkedal	Granvin	F42
<b>B7907</b>	Li	Kvinnherad	F1
<b>B7945</b>	Li	Kvinnherad	F1
<b>B7997</b>	Hereid	Eidfjord	F62

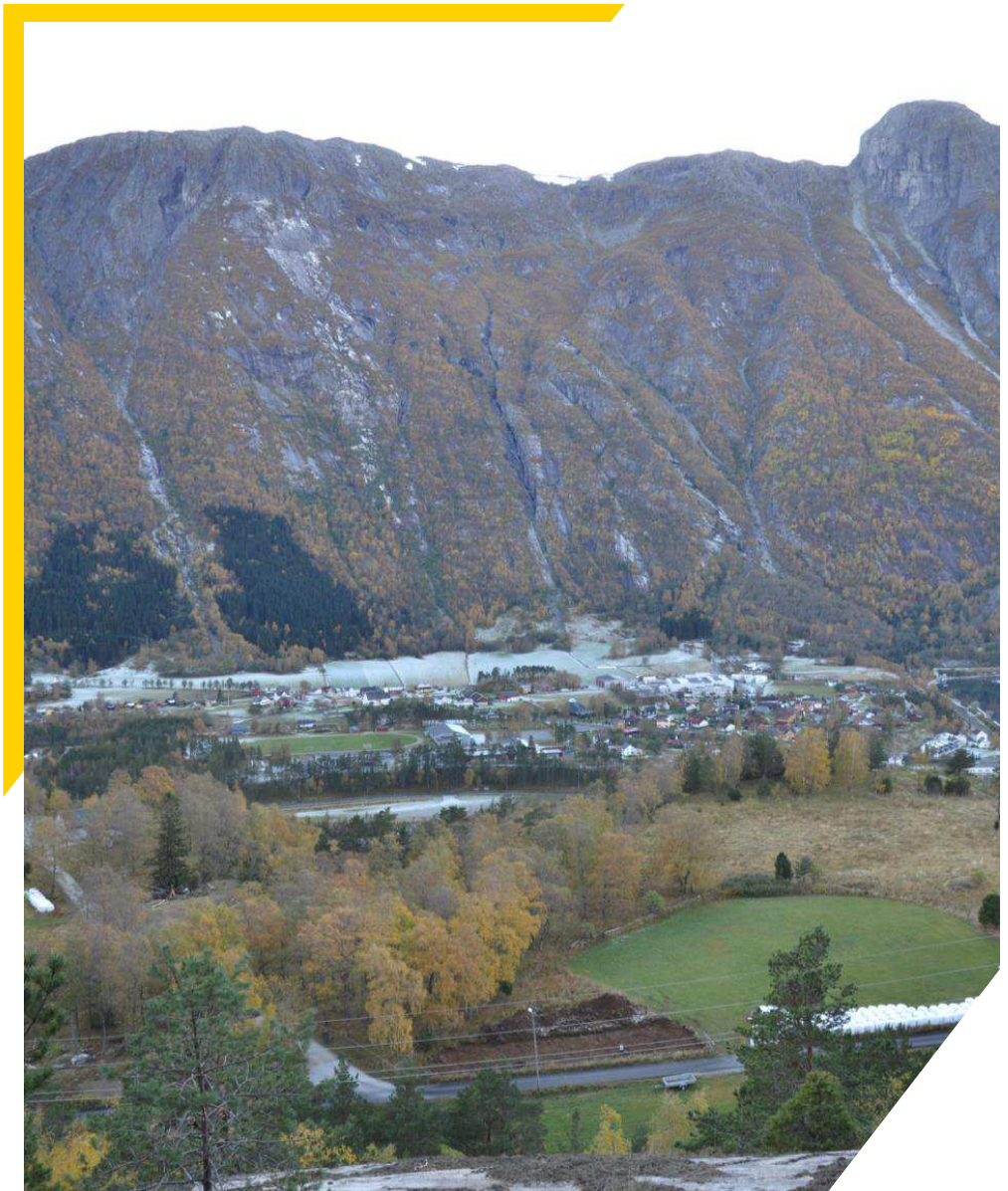
<b>B8032</b>	Nedstås	Granvin	F44
<b>B8200</b>	Lote	Ullensvang	F79
<b>B8203</b>	Huse	Ullensvang	F86
<b>B8635</b>	Øvre Seim	Granvin	F51
<b>B8898</b>	Røyrvik	Kvam	F8
<b>B8901</b>	Opedal	Ullensvang	F89
<b>B8904</b>	Opedal	Ullensvang	F90
<b>B8923</b>	Opedal	Ullensvang	F89
<b>B8925</b>	Røyrvik	Kvam	F9
<b>B9091</b>	Øvre Seim	Granvin	F51
<b>B9922</b>	Hauso	Ullensvang	F82
<b>B10496</b>	Øvre Hakastad	Ulvik	F60
<b>B10503</b>	Opedal	Ullensvang	F90
<b>B10576</b>	Sunndal	Kvinnherad	F3
<b>B10799</b>	Tveit	Eidfjord	F69
<b>B10903</b>	Garden	Eidfjord	F77
<b>B10904</b>	Garden	Eidfjord	F76
<b>B10907</b>	Hereid	Eidfjord	F68
<b>B11062</b>	Håheim	Ulvik	F56
<b>B11164</b>	Gjuvslund	Kvinnherad	F5
<b>B11294</b>	Vikøy	Kvam	F15
<b>B11370</b>	Vikøy	Kvam	F15
<b>B12368</b>	Indre Langaseter	Ullensvang	F83
<b>B13141</b>	Seim	Odda	F109
<b>B14954</b>	Nerhus	Kvinnherad	F4
<b>B17086</b>	Valland	Kvam	F25
<b>B17473</b>	Hereid	Eidfjord	F67
<b>B17474</b>	Hereid	Eidfjord	F65
<b>C20004</b>	Rondestveit	Ulvik	F35
<b>NM14230</b>	Midhus	Kvam	F19
<b>British Museum 1910,0507.1</b>	Ljones	Kvam	F10



# Hereid 25/9 og 25/17

## Eidfjord kommune

Arkeologisk registrering i samband med forskingsgraving v/Universitetet i Bergen



## INNHALDSLISTE

Samandrag.....	2
Bakgrunn for registreringa .....	2
Kulturminne og kulturmiljø – nokre sentrale omgrep.....	3
Område.....	5
Tidlegare kjende kulturminne.....	6
Deltakarar, strategi og metode.....	7
Undersøkinga.....	8
Hereid 25/9, sjakt 1 .....	8
A1.....	12
A2.....	14
A3.....	16
A4.....	17
Hereid 25/17, sjakt 2 .....	18
A5.....	19
Konklusjon .....	23
Vedlegg .....	24
Dateringsrapporter frå Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory.....	24

## SAMANDRAG

I samband med eit PhD-prosjekt i arkeologi ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) ved Universitetet i Bergen (UiB) vart det grave to søkesjakter på høvesvis Hereid 25/9 og Hereid 25/17 i Eidfjord kommune.

Det vart påvist to arkeologiske lokalitetar (ID 215918 og ID 21919). På lokalitet ID 215918 vart det funne tre gravrøyser, ei er datert til førromersk jernalder, og to til folkevandringstid. I den eine røysa frå folkevandringstid vart det funne ein kniv og eit jernfragment. På lokalitet ID 21919 vart det funne ei flatmarksgrav frå vikingtid. Denne vart utgraven. Grava inneheldt fem glasperler og eit jernfragment.

## BAKGRUNN FOR REGISTRERINGA

Registreringa vart utført i forskingsaugneméd, knytt til Anne Dragesets PhD-prosjekt ved AHKR, UiB. PhD-prosjektet tek føre seg gravminne frå jernalderen i Hardangerregionen. Ein del av PhD-prosjektet har som målsetjing å analysere gravfeltet på Hereidterrassen i Eidfjord kommune på detaljnivå. Formålet med den arkeologiske registreringa var difor å hente frem nye data frå bakken som kan svare på spørsmål kring kulturhistoria på Hereidterrassen.

I samsvar med *Forskrift om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven* (1979), samt § 11a i kulturminneloven er Hordaland fylkeskommune rette forvaltningsinstans i slike saker. I svarbrev datert 6. juni 2015 ga Fylkeskonservatoren i Hordaland fylkeskommune sin aksept til å la søkar Anne Drageset gjennomføra den aktuelle arkeologiske registreringa. Det innebar at arbeidet formelt sett vart utført på vegne av Hordaland fylkeskommune. Som premiss for løyvet måtte søker rette seg etter følgjande oppjevne vilkår:

- " AHKR v/Drageset har ansvar for praktisk gjennomføring av feltarbeidet, rapportering og avtaler med grunneiere.
- Ved påvisning av mulige automatisk freda kulturminne skal Fylkeskonservatoren i Hordaland fylkeskommune varsles umiddelbart.
- Feltmetode er maskinell flateavdekking der eventuelle strukturer dokumenteres med foto og tegning i plan. Snitting av strukturer for profildokumentasjon må utføres i samråd med Fylkeskonservatoren.
- Sjakter og strukturer skal kartfestes, og gps-punkt gjøres tilgjengelig i shape-format. Fylkeskonservatoren vil bistå med mal for utforming av registreringsrapporten.
- Avgrensning av eventuelle lokaliteter skal foregå i samråd med Fylkeskonservatoren, som vil legge lokalitetene inn i Riksantikvaren sin kulturminnedatabase «Askeladden».
- Kostnader til feltarbeid, vitenskapelige prøver og dateringer, samt utarbeidelse av registreringsrapport dekkes av AHKR v/Drageset."

Grunneigarane på dei to respektive bruksnumra ga munnleg løyve til gravearbeidet på sine eigedomar i april 2015.



## KULTURMINNE OG KULTURMILJØ - NOKRE SENTRALE OMGREP<sup>1</sup>

*Kulturminne* er konkrete spor etter menneske som levde før oss. Dei omfattar òg stader det er knytt historiske hendingar, tru eller tradisjonar til, jf. Kulturminneloven § 2, 1. ledd. Kulturminne kan til dømes vere hus, gravhaugar, tufter, båtar og vegar. Desse kan vere frå tidlegare tider eller frå vår eiga tid.

Med *kulturmiljø* er meint eit område der kulturminne er ein del av ein større heilskap eller samanheng. Kulturmiljø kan til dømes vere ein bydel, eit gardstun med landskapet ikring, eit fiskevær eller eit industriområde med fabrikkar og bustader, jf. Kulturminneloven § 2, 2. ledd.

Eit stort tal med verdifulle kulturminne er freda. Gjennom Kulturminneloven er kulturminne frå oldtid og mellomalder (inntil år 1537), ståande bygningar eldre enn 1650 og samiske kulturminne eldre enn 100 år automatisk freda. Lova inneheld òg eigne lovføresegner om vern av skipsfunn. Kulturminneloven § 4 inneheld ei liste av ulike typar kulturminne som er automatisk freda. I kulturminneforvaltninga vert det også ofte skilt mellom automatisk freda kulturminne, også kalla fornminne og nyare tids kulturminne.

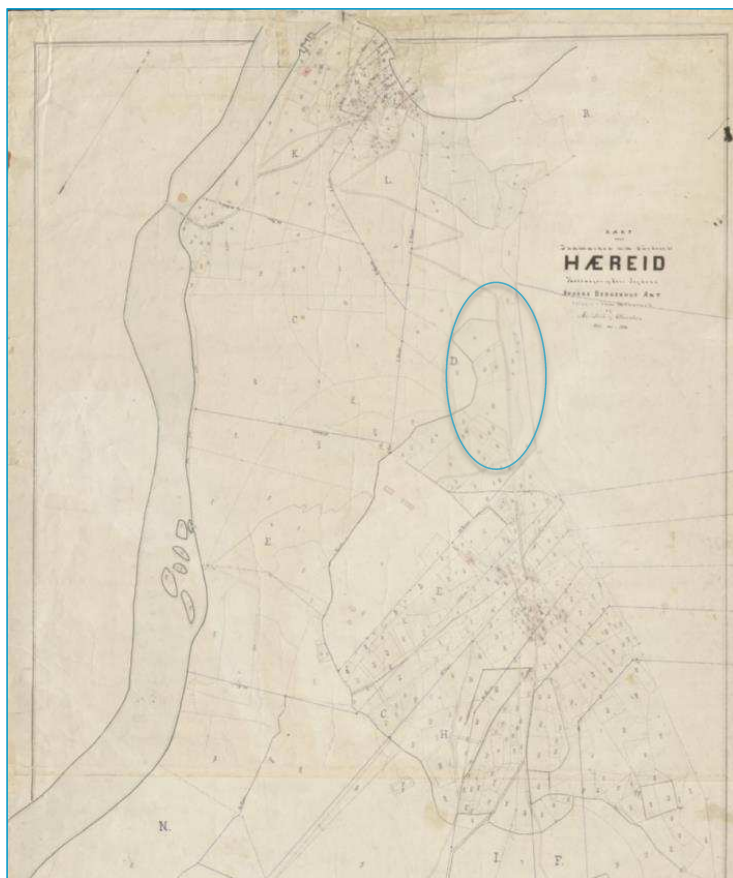
Arkeologiske periodar			Ukalibrert BP	Kalibrert BC / AD
Eldre steinalder	Tidlegmesolitikum	TM	10 020 – 8900 BP	9500 – 8000 BC
	Mellommesolitikum	MM	8900 – 7690 BP	8000 – 6500 BC
	Seinmesolitikum	SM	7690 – 5230 BP	6500 – 4000 BC
Yngre steinalder	Tidligneolitikum	TN	5230 – 4700 BP	4000 – 3300 BC
	Mellomneolitikum, periode A	MNA	4700 – 4100 BP	3300 – 2600 BC
	Mellomneolitikum, periode B	MNB	4100 – 3800 BP	2600 – 2300 BC
	Senneolitikum	SN	3800 – 3500 BP	2300 – 1800 BC
Bronsealder	Eldre bronsealder	EBA	3500 – 2900 BP	1800 – 1200 BC
	Yngre bronsealder	YBA	2900 – 2440 BP	1200 – 500 BC
Eldre jernalder	Førromersk jernalder		2440 – 2010 BP	500 – 0 BC
	Romartid		2010 – 1680 BP	0 – 400 AD
	Folkevandringstid		1680 – 1500 BP	400 – 570 AD
Yngre jernalder	Merovingartid		1500 – 1210 BP	570 – 780 AD
	Vikingtid		1210 – 1000 BP	780 – 1030 AD
Mellomalder	Tidlig mellomalder			1030 – 1150 AD
	Høgmellomalder			1150 – 1350 AD
	Seinmellomalder			1350 – 1537 AD

Tabell 1. Oversikt over dei arkeologiske periodane.

<sup>1</sup> Avsnittet er henta frå Hordaland fylkeskommunes rapportstandard.

Dei aller fleste av dei automatisk freda kulturminna er enno ikkje registrert. Det er ulike årsaker til dette. Mest vanleg er at dei ligg under dagens markoverflate, og ikkje er synlege. Det kan og skuldast at ein aldri har leita etter kulturminne i desse områda, eller at kulturminna er så overgrodd at dei ikkje lenger er synlege. Så lenge kartfesting og registrering av automatisk freda kulturminne aldri vil bli fullstendig, er ein i offentleg forvaltning og arealplanlegging avhengig av den informasjonen og dei data kulturminnevernet får fram gjennom registreringsarbeidet. Ved planlegging av offentlege og større private tiltak pliktar den ansvarlege å undersøke om tiltaket vil virke inn på automatisk freda kulturminne, jf. Kulturminneloven § 9.

Kulturminne frå nyare tid (yngre enn 1537) har meir eller mindre stor verneverdi, men er med unntak av ståande bygningar eldre enn 1650 i utgangspunktet ikkje automatisk freda. Dei kan verte freda etter § 15 i Kulturminneloven eller verte regulerte til vern med heimel i Plan- og bygningsloven. I Sefrak-registeret er kulturminne frå før 1900 (hovudsakleg ståande bygningar) registrert. I nokre områder er òg kulturminne frå etter 1900 Sefrak-registrert.



Figur 1. Utsnitt av jordskiftekart for Hereid 1893-96. Sjøhaug markert.

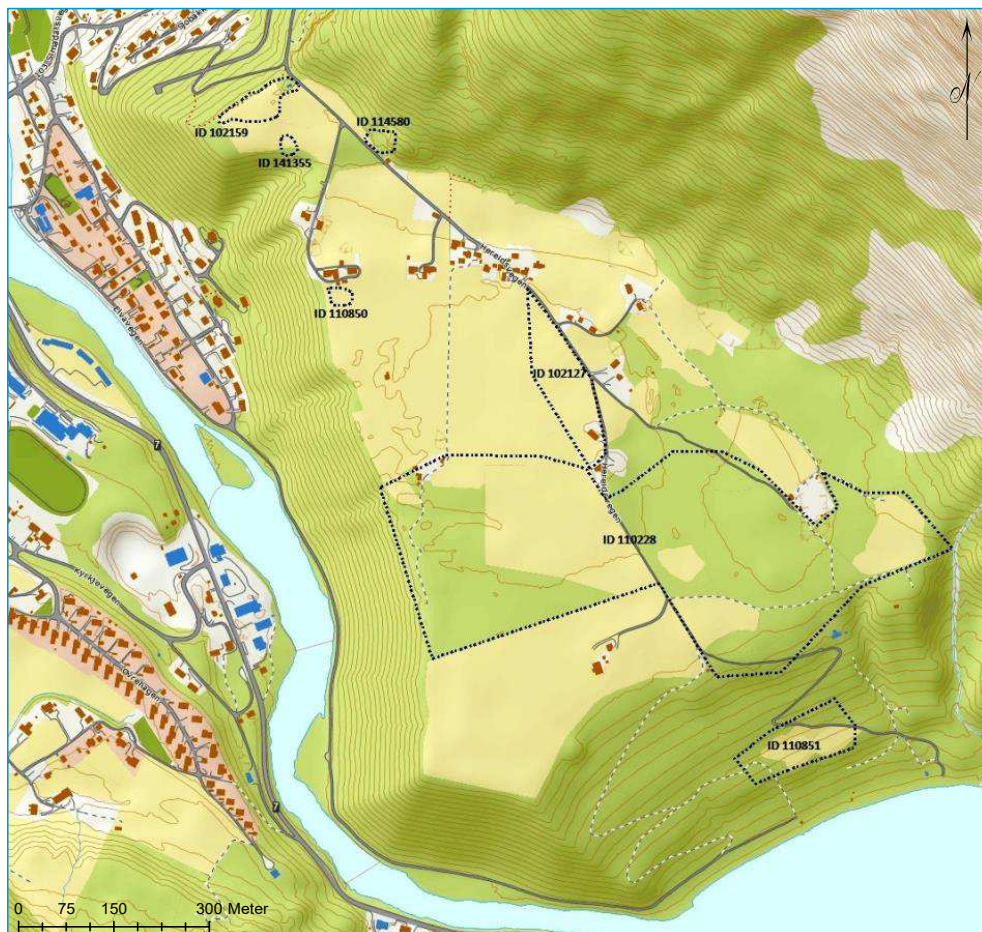
## OMRÅDE



Figur 2. Eidfjords plassering i Hordaland. Kart: A. Drageset.

Dei undersøkte områda på Hereid 25/9 (sjakt 1) og Hereid 25/17 (Sjakt 2), ligg like aust for sentrum i Nedre Eidfjord, kommunesenteret i Eidfjord kommune. Her finn vi Hereidterrassen, ei stor moreneavsett flate som ligg på vel 100 meter over havet. Lengst nord på terrassen ligg Sjøhaug, staden kor dei to aktuelle søkesjaktene vart grave. Områda ligg tett inntil Hereidsberget, som ruvar i nordaust. I vest skjer terrassekantar ned mot Eidfjorden og elva Eio. Avstanden mellom sjakt 1 og 2 er omkring 200 meter. Hereidsvegen som strekk seg midt over Hereidterrassen, går kant i kant med begge jorda. Dei ligg på kvar si side av veggen.

## Tidlegare kjende kulturminne



Figur 3. Kjende kulturminnelokaliteter på Hereidterrassen. Kart: A. Drageset.

Det var ikkje tidlegare registrert automatisk freda kulturminne på dei undersøkte areala. På Hereidterrassen elles er det derimot fleire kulturminnelokalitetar. Desse er kartfesta og skildra i Askeladden (sjå figur 3 og tabell 2).

På Sjøhaug rapporterte arkeolog Per Fett i "*Ulvik prestegjeld. Førhistoriske minne i Hardanger 4*", frå 1956, om 42 haugar og røyser, mange små (2-4 meter i diameter) og låge (ID 102159, 141355, 114580). I 1926 føretok Bergens museum ei utgraving, ca. 50 meter frå det undersøkte arealet på Hereid 25/9, like på andre sida av Hereidsvegen. Det vart då avdekka to rekkjer med flate steinar, samt ein eldstad, i tillegg til ein skjoldbukl, ei steikepanne og ein bergkrystall frå sein vikingtid (B7794). På vestsida av vegen, same side som sjakt 1 no vart grave, hadde ein stor gravhaug blitt fjerna før 1860. Denne inneheldt våpen og reiskap frå vikingtid (C2322). Det er også kjend at det tidlegare har stått synlege gravminne på begge sider av vegen på Hereid 25/17, inkludert på marka der sjakt 2 vart grave. Vidare er det gjort lausfunn



av førhistoriske gjenstandar på Sjøhaug, mesteparten i samband med jordbruksaktivitet.

Lokalitet ID	Lokalitets-namn	Art	Skildring	Datering	Vernestatus
102159	Sjøhaug	Gravfelt	38 haugar og røyser. Fetts fk. 2/1-31 og 2/37-42	Jernalder	Automatisk freda
141355	Sjøhaug	Gravfelt	2 gravrøyser. Fetts fk. 2/35 og 2/36	Jernalder	Automatisk freda
114580	Sjøhaug	Gravfelt	2 gravrøyser. Fetts fk. 2/32 og 2/33	Jernalder	Automatisk freda
110850	Hereid	Gravfelt	Gravrøyser	Jernalder	Fjernet
102127	Skjelbreid	Gravfelt	Gravrøyser. Fetts 5/1-?	Jernalder	Fjernet
110228	Hereidsmoen	Gravfelt	Omkring 400 gravhaugar og gravrøyser.	Jernalder	Automatisk freda
110851	Bakkatræet	Busetnad-aktivitets-område	Hustuffer, kullgroper og røyser mm.	Jernalder-mellomalder	Automatisk freda

Tabell 2. Kjende kulturminnelokalitetar på Hereidterrassen.



Figur 4 og 5. Hereid 25/9 (mot SA) og 25/17 (mot NV) før sjaktning (teke juni 2015). Foto: A. Drageset.

## DELTAKARAR, STRATEGI OG METODE

Den arkeologiske registreringa på Hereid 25/9 og 25/17 i Eidfjord kommune vart utført 14. – 18. oktober 2015. Arbeidet vart utført av arkeologane Jan Berge og Anne Drageset. Maskinførarar var Hallstein Andreas Hereid frå Hereid maskin. Rapporten er utarbeida av Anne Drageset i november-desember 2015.



Figur 6. Sjaktenes plassering på Sjøhaug. A5 i sjakt 2 er markert. Kart: A. Drageset.

Registreringa var utført ved bruk av den arkeologiske arbeidsmetoden maskinell flateavdekking i form av søkesjakter. Ved hjelp av gravemaskin med pusseskuffe fjernar ein forsiktig matjord og torv ned til den sterile undergrunnen. Arkeologane gjeng etter med krafse og reinsar undergrunnen skikkeleg fram. Det er særleg strukturar som kokegroper, stolpehull frå hus, eldstadar, graver og fossile dyrkingslag ein vil finne med denne metoden. Desse strukturane synar seg som ulike fyllskifte i undergrunnen og profilen.

Ein XP DEUS metallsøkar vart nytta systematisk for å fange opp eventuelle førhistoriske artefakter av jern og anna metall som kunne ha hamna i utkasthaugane eller i sjølve sjakta. I tillegg vart det tørrsålde en del jordmasser i såld med 4 millimeter maskevidde.

Begge sjaktene og dei nyregistrerte gravanlegga vart gjeve ei skildring, fotografert, teikna og målt inn med GPS. Etter dokumentasjonen vart sjakt 2 fylt att. Sjakt 1 vart ståande open i vente på avgjersle om kulturminna i den skulle gravast ut. Strukturane i sjakt 1 vart dekkja til med vegduk.

I etterkant av feltarbeidet vart tre trekolprøver og ei beinprøve sendt til AMS-analyse ved Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory i Florida, USA.

## UNDERSØKINGA

Det vart opna 2 søkesjakter på høvesvis 31 x 7 meter (sjakt 1) og 67 x 5 meter (sjakt 2), i alt ca. 552 m<sup>2</sup>. Det vart registrert to lokalitetar innanfor undersøkingsområdet.

### Hereid 25/9, sjakt 1

Askeladden ID 215918

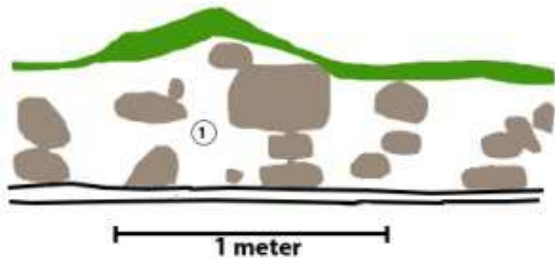
Det vart funne tre gravrøyser (A1, A2 og A4), samt ein udefinert struktur (A3) i sjakt 1.

Området ligg i dag som eit lite og forholdsvis uutnytta areal kant i kant med eit større jorde som nyttast til grasproduksjon. På det avdekka området får vegetasjonen vekse seg høg, men ein kan likevel sjå nyare rydningsrøyser heilt i overflata. På jordskiftekartet frå 1893-96 (fig. 1) er det teikna inn ein omkring 10 x 10 meter stor teig på plassen. Denne er markert i terrenget med steinar som var synlege før undersøkinga starta. Under avdekkinga vart ei nyare tids rydningsrøys fjerna. Steinane som markerer teigen vart ikkje fjerna, sidan sjakta gjekk akkurat klar av denne. Jordmassane frå avdekkinga dekkja likevel noko av teigen. Det var uråd å sjå dei førhistoriske røysane i overflata. Det stikk steinar opp "over alt" i overflata, som er årsaka til at området ikkje vert nytta til slått med maskin. Profilteikninga frå sjakt 1 illustrerer at toppdekket ligg 40-50 cm (med nokre toppar opp til 70 cm) over den raudoransje grusen som utgjør undergrunnen. Humusinnhaldet i lag 1, like under grastorva, syner at området har vært nytta til åkerbruk tidlegare. Både store og små steinar fins rikeleg i lag 1 og i undergrunnen. Det var ingen spor etter moderne aktivitet i undergrunnen. Grunneigar ynskte at steinane frå utkasthaugen skulle skiljast ut for deretter køyrast vekk. Maskinførar nytta difor noko tid undervegs på å riste ut steinane og leggje desse samla langs sjaktkanten.



Figur 7. Oversiktsbilette av sjakt 1, mot VSV. Foto: J. Berge.

Hereid, Eidfjord k.  
17.10.2015 JB/19.11.2015 AD  
Profil sjakt 1

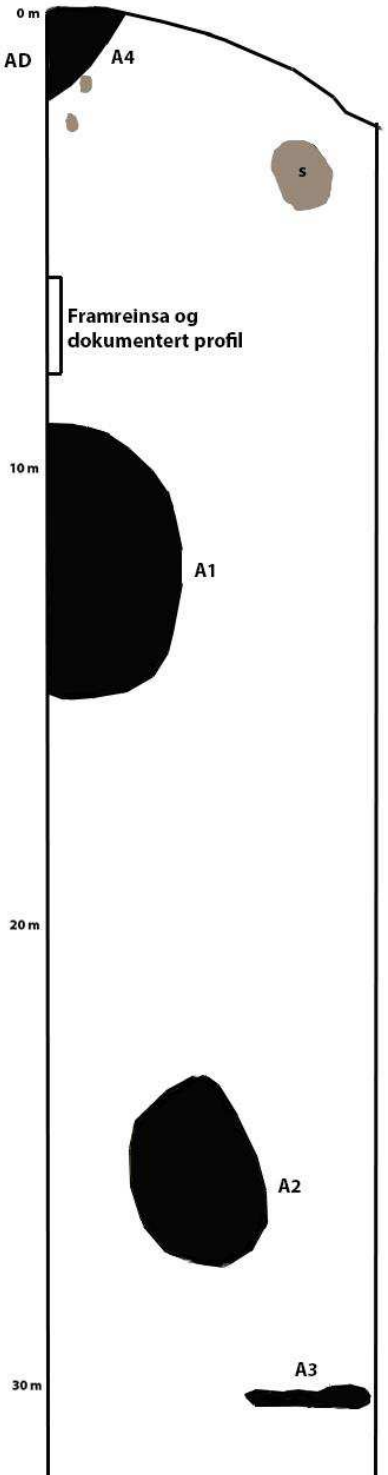


Teiknforklaring

- ① Ljos gråbrun humushaldig sand, særs mykje stein, frå neve til basketballstorleik.
- u Undergrunn. Raudoransje grus. Mykje småstein og spreidde større stein.
- Stein
- Grastorv



Hereid 25/9, Eidfjord k.  
17.10.2015 JB/19.11.2015 AD  
Sjakt 1  
1 meter



Figur 8. Under avdekking av sjakt 1. Sildet ligg over beinkonsentrasjonen i A2, mot NV. Foto: A. Drageset.



Figur 9. Sjakt 1 ferdig avdekka, mot ASA. Foto: A. Drageset.

### A1

A1 er en gravrøys som vart delvis avdekket. Røysa er 7 x >3 meter, og ca. 35 cm høg. Deler av A1 er framleis dekt av grastorv som ligg under, og attmed, gjerdet som går parallelt med Hereidsvegen. Antakeleg er delar av røysa skada av vegen.

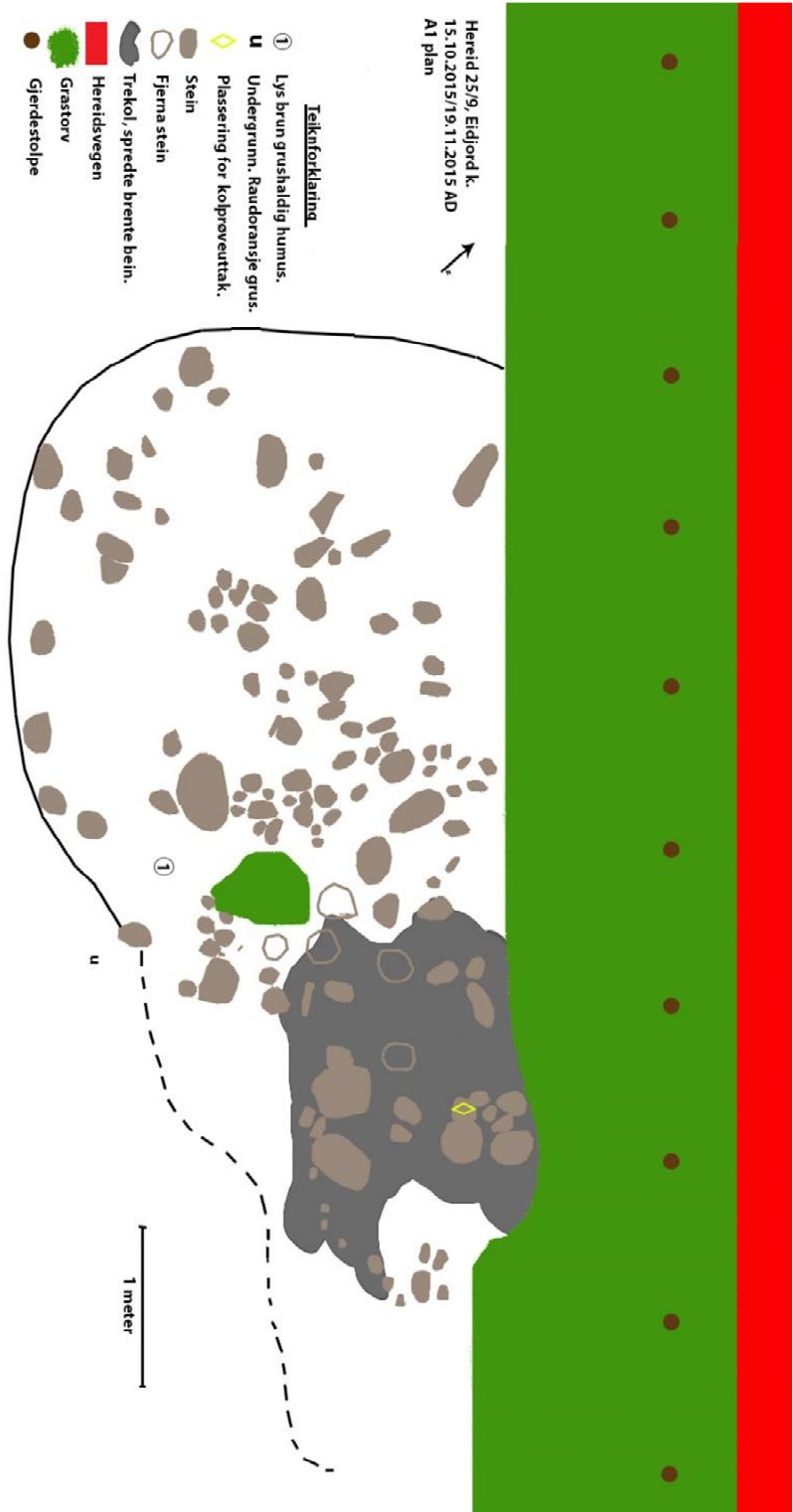


Figur 10. A1, mot NNA. Foto: A. Drageset.

Aust-søraustre del vart først avdekket og her kom det til syne eit brannlag, som i tillegg til trekoll inneheldt fleire brente bein. Nokre av dei trekolfarga steinane fremst på figur 10 låg opphavleg i trekollaget. Alle massane frå oppreinskinga av A1 vart tørrsålde, noko som resulterte i fleire fragment av brente bein, i alt 13 gram vart samla inn. Beinfragmenta er kvitbrente. Det vart og funne nokre bitar av kvarts i trekollaget. Ei trekollprøve vart teke ut frå brannlaget. Analysen ga fylgjande kalibrert dateringsresultat (95% sannsyn): 400 – 545 e.Kr. Det vil seie folkevandringstid, og siste del av eldre jernalder.



Figur 11. A1, mot ASA Foto: A. Drageset.





## A2

A2 er restane etter ei gravrøys. Den er avgrensa til 4,10 x 2 meter. Høgda er no ca. 25 cm, men har høgst truleg vore minst 10 cm høgare. I nordaust fins ein sirkulær humushaldig konsentrasjon på omkring 70 x 80 cm. Massane i denne var tørre og lause. Det vart reinska litt opp omkring konsentrasjonen. Den innehaldt ikkje mykje trekol, men ein god del kremerte bein. I dei lause massane låg ein 13,7 cm lang kniv av jern med tange. Saman med kniven låg og eit foreløpig uidentifisert jernfragment i to delar, 6 cm og 1,5 cm i lengde. Massane frå oppreinskinga utgjorde ca. ein liter, som vart teke ut som bein- og trekolprøve. I alt vart det teke ut 55 gram kremerte bein frå A2, 10 gram vart sendt til datering, sånn at det no er att 45 gram. Beinprøva frå A2 ga fylgjande kalibrert dateringsresultat (95% sannsyn): 425 – 595 e.Kr. Det vil seie folkevandringstid. Funnet er katalogisert med B-nummer B17474 hos Universitetsmuseet i Bergen.

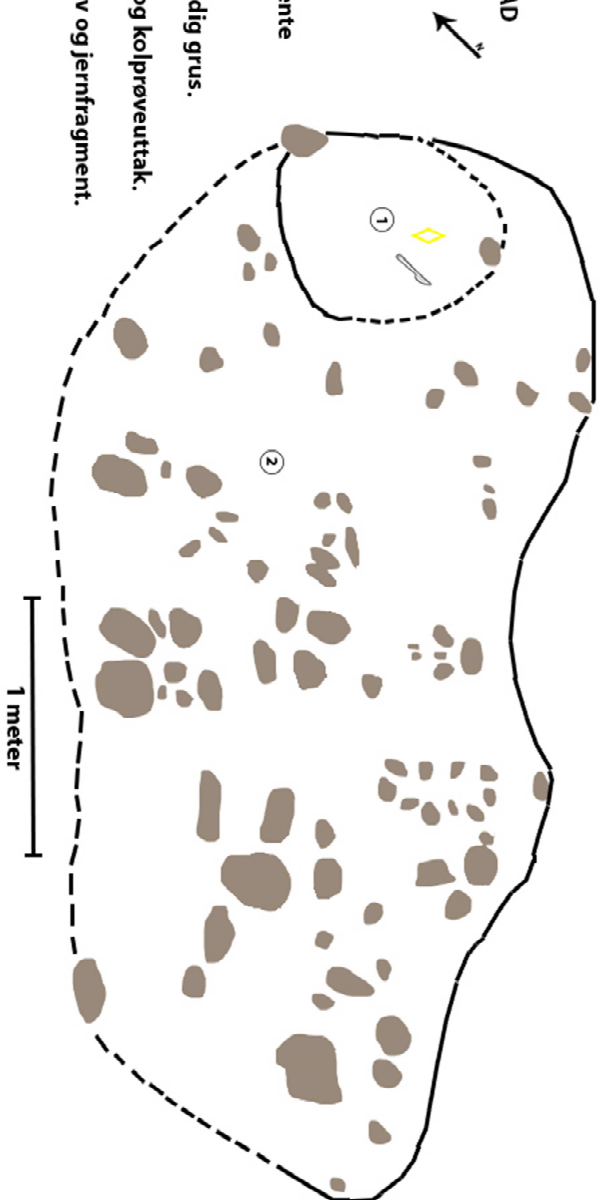


**Figur 12. A2. Beinkonsentrasjonen kan sjåast i forgrunnen, rett bak målestokken (10 cm). Teke mot NV.  
Foto: A. Drageset.**

Hereid 25/9, Eidfjord k.  
17.10.2015/19.11.2015 AD  
A2 plan

Teiknforklaring

- ① Brun humus med brente bein og litt trekol.
- ② Raudbrun humusholdig grus.
- ◇ Plassering for bein- og kolprøveuttak.
- ✂ Funnstad for jernkniv og jernfragment.
- Stein



### A3

Lengst nordvest i sjakt 1 ligg A3. Strukturen er 2,30 m lang og 45 cm brei på det breiaste. Den består av gråbrun humus i varierende fargenyansar, noko trekol, samt stein. Massen, så vel som plasseringa nærme kjende gravrøyser, peikar heilt klart mot at strukturen er førhistorisk. Det er likevel vanskelig å tyde kva for ein funksjon den har hatt berre ved å sjå den i plan.



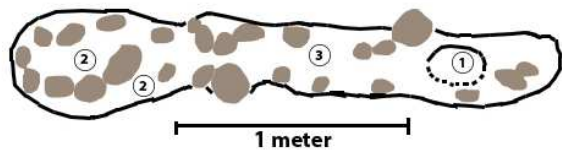
Figur 13. A3, mot N. Foto: A. Drageset.

Hereid 25/9, Eidfjord k.  
17.10.2015 JB/19.11.2015 AD  
A3 plan



#### Teiknforklaring

- ① Mørk gråbrun humus med noko trekol.
- ② Gråbrun humus med spreidde trekolbitar.
- ③ Ljosare gråbrun humus.
- Stein





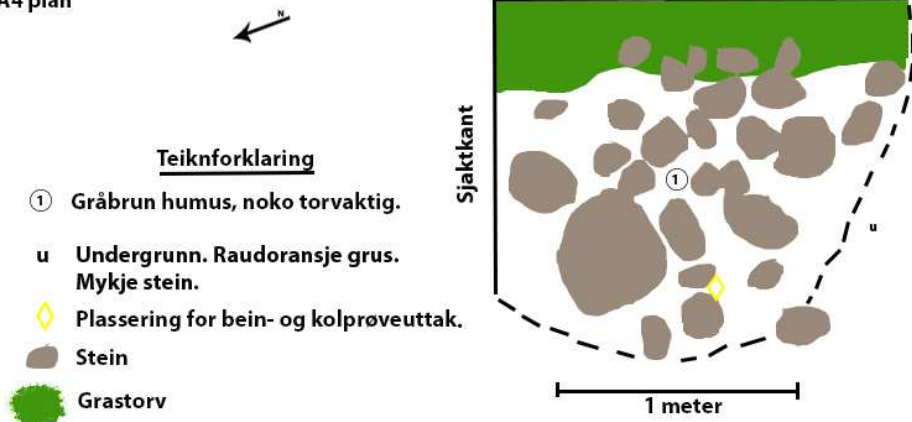
#### A4

A4 er ei gravrøys som ligg i det eine hjørnet av austre-søraustre del av sjakt 1. Berre 1,2 x 1,6 meter er avdekt. Røysa er ca. 35 cm høg. Det er ikkje usannsynleg at deler av røysa er skada av Hereidsvegen. Under framreinsing av A4 vart det observert litt brente bein og trekol. Det vart teke ut i underkant av en liter jord frå reinsinga. I denne fantes berre omkring 10 særs små beinflisar, <0,5 cm, samt litt, men tilstrekkeleg trekol til å få ei datering. Det er no att 1,5 g av brente bein og trekol kombinert. Trekolprøva frå A4 ga fylgjande kalibrert dateringsresultat (95% sannsyn): 395 - 210 f.Kr. Det vil seie førromersk jernalder, den aller tidlegaste delen av jernalderen i Noreg.



Figur 14. A4, mot A. Foto: A. Drageset.

Hereid 25/9, Eidfjord k.  
17.10.2015 JB/20.11.2015 AD  
A4 plan



## Hereid 25/17, sjakt 2

Askeladden ID 215919

Det var funne ei flatmarksgrav (A5) i sjakt 2.



Figur 15. Oversiktsbilete av sjakt 2. A5 markert med raud sirkel. Teke mot S. Foto: J. Berge.

Området er flatt, med unntak av i nordvest, kor terrenget heller svakt nedetter. Grunneigarar på Hereid opplyser om at det tidlegare, før ein fikk open drengroft, rant vatn frå fjellsida og over (nordre) del av jordet. Vatnet vart liggande i overflata då det låg tele i bakken. Jordet vert i dag nytta til beitemark og grasproduksjon. Fjerning av matjordlaget synte ein undergrunn som var grå- og brunspetta, med stadvise parti av grå hardpakka grus. Den var dermed ganske ulik undergrunnen i sjakt 1. Det vart grave ein 1,5 meter djup prøvegropp i maskinskuffebredde for å sjå om forholda endra seg lengre nede. Det gjorde dei ikkje, og sjakta vart avdekkja på 30-35 cm djupn, som er tjukkleiken til matjordlaget. Sjakta vart utvida under avdekking for å få frem ein mørk struktur som synte seg i grunnen. Det vart ikkje funne nokre spor etter moderne aktivitet i sjakt 2, til dømes grøfter eller plogspor. Noko jernskrammel vart likevel fanga opp av metallsøkaren. Også i denne sjakta fantes det sær s mykje stein.

I nordvestre del kunne ein fire stader sjå mørkare flekkar, av varierende storleik, med humusinnhald og trekol. Desse var utflytande, og dermed utfordrande å avgrense. Det fantes også diverse ljosare flekker i grunnen kor massen skilte seg ut ved å vere kompakt og sandhaldig. I samråd med Jostein Aksdal hos Hordaland fylkeskommune vart dei uavklara flekkane snitta. Dei ljose flekkane strakte seg i nokre tilfelle 10-15



cm ned i grunnen, men synte berre den same homogene sandhaldige massen. Det vart ikkje observert trekol, humus eller anna som kunne tyde på at desse var førhistoriske. Tre av dei mørke flekkane viste seg berre å liggje heilt i overflata, dei forsvann ved grundig oppreinsking i plan. Dei vart av den grunn ikkje rekna som sjølvstendige førhistoriske strukturar.



Figur 16 og 17. Avdekking med maskin, mot ASA og metallsøking i sjakt 2, mot S. Begge foto: A. Drageset.

### A5

Den siste og største strukturen, A5, viste seg å vere ei flatmarksgrav. Det kan ha stått røys over grava, som har vorte fjerna i samband med dyrking. A5 var 90 x 72 cm og tilnærma sirkulær. Massen var kjenneteikna av mørk grålilla humus med bitar av trekol. Omkring, og stadvis innimellom, dette laget fantes eit ljost, gråbrunt, småseigt og humushaldig lag, som også inneheldt trekol. Under snitting og trekolprøvetaking av A5 vart det observert brente bein. Fyllmassane vart difor tørrsålde. Under såldinga framkom ei kvit perle av glas (diam. 0,8 cm). Like etter vart det funne ei anna kvit glasperle (diam. 0,8 cm), i profilveggen. Etter ny samtale med fylkeskommunen vart det avgjort at resten av strukturen skulle delast i to for å få dokumentert tverrprofilen.



Figur 18 og 19. Krafising kring A5, mot SA, og sålding av A5, mot S. Begge foto: J. Berge.

Deretter skulle den siste delen formgravast. Under sålding av dei resterande massane vart det funne to turkise glasperler (begge diam. 0,9 cm) og eit lite og ubestemmeleg jernfragment (lengde 2,8 cm). Ei siste grøn glasperle (diam. 0,6 cm) vart funne under sålding av dei utflytande massane rett attmed sjølve strukturen. Det vart funne få

brente bein i A5, til tross for at alle massane vart sålda. I alt vart det samla inn i underkant av 2 gram. Trekolprøva frå A5 ga følgjande kalibrert dateringsresultat (95% sannsyn): 780 – 990 e.Kr. Det vil seie vikingtid og siste del av yngre jernalder.

Funnet er katalogisert med B-nummer B17473 hos Universitetsmuseet i Bergen. Perlene vart reinsa ordentlig fram hjå konserveringsavdelinga ved museet. Under dette arbeidet vart det oppdaga ein liten rest av tekstil i ei av dei kvite perlene. Tekstilkonservator arbeidar vidare med å få tekstilresten analysert.



Figur 20. Det utvida partiet kor A5 låg, mot ASA. Foto: J. Berge.



Figur 21. Under oppreinsking kring A5, mot S. Foto: A. Drageset.

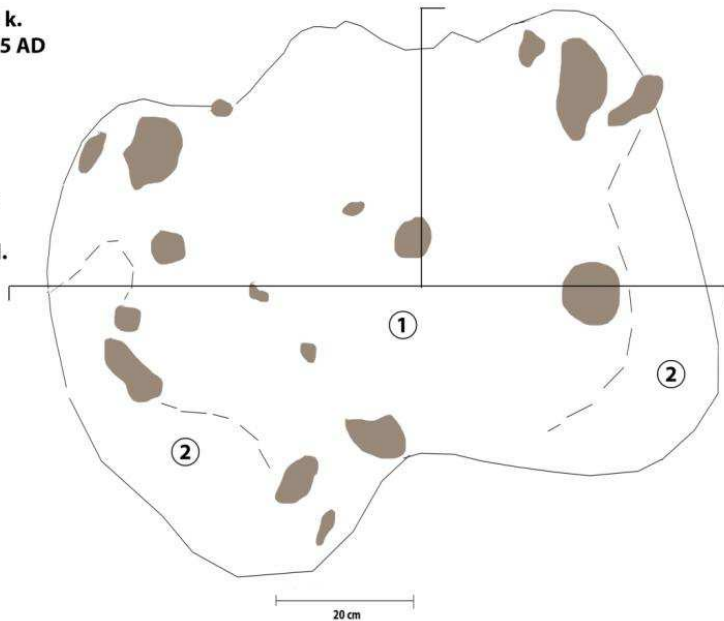




Figur 22. A5 i plan, mot ASA. Foto: A. Drageset.

Hereid 25/17, Eidfjord k.  
15.10.2015/20.11.2015 AD  
A5 plan

- Teiknforklaring**
- ① Mørk grålilla humus med trekol.
  - ② Ljost, gråbrunt, småseigt og humushaldig lag med spreidde trekolbitar.
  - Stein





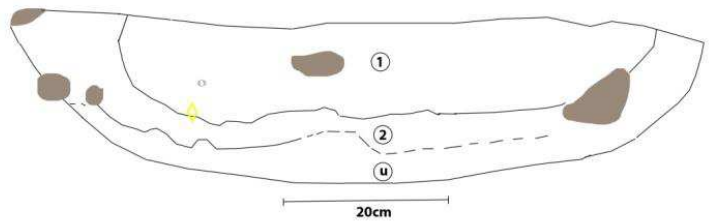
Figur 23. A5 i profil, mot ASA. Foto: A. Drageset.

Hereid 25/17, Eidfjord k.  
16.10.2015/20.11.2015 AD  
A5 profil



**Teiknforklaring**

- ① Mørk grållilla humus ispedd trekol.  
Tydeleg trekollinse i botn. Nokre få steinar.
- ② Ljost gråbrunt, småseigt humushaldig lag med spreidde trekolbitar.
- u Undergrunn. Grå kompakt og steinete grus.
- ♦ Store trekolbitar teke ut til dateringsprøve.
- Funn av kvit glasperle.
- Stein





Figur 24. A5 tverrprofil, mot NNA. Foto: A. Drageset

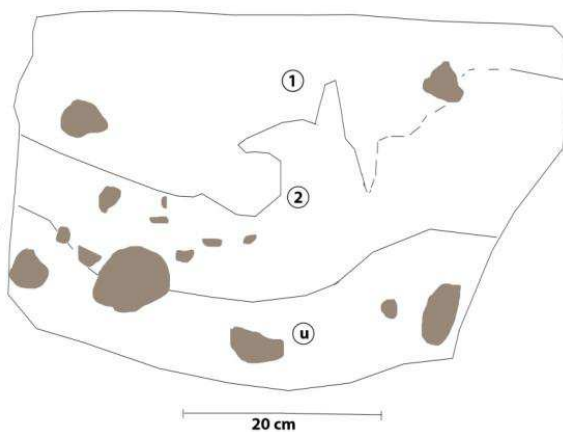


Figur 25. A5 under formgraving av siste del, mot A. Foto: A. Drageset.

Hereid 25/17, Eidfjord k.  
16.10.2015/20.11.2015 AD  
A5 tverrprofil

**Teiknforklaring**

- ① Mørk grålilla humus ispedd trekol.
- ② Ljost gråbrunt, småseigt og humushaldig lag med spreidde trekolbitar.
- Ⓤ Undergrunn. Grå kompakt og steinete grus.



## KONKLUSJON

Føremålet med den aktuelle arkeologiske undersøkinga har vore datainnsamling som skal vidaretolkast som led i eit PhD-prosjekt. Dei to nyregistrerte lokalitetane genererte dateringar til fleire fasar av jernalderen. Lokalitetane må ikkje sjåast i isolasjon, men som del av det store gravfeltet som har lege, og til dels fortsatt ligg, på Sjøhaug. Det er stort potensiale for å finne fleire graver i marka omkring dei undersøkte områda. Funna vil framover bidra sterkt til å kasta ljøs over utviklinga av det førhistoriske landskapet på Hereid. Gravminnet som utgjorde ID 215919 vart grave ut, medan ID 215918 inntil vidare har status som automatisk freda. Alle dei framgravne gjenstandane, samt alt resterande materiale av bein og trekol, vert overlevert Universitetsmuseet i Bergen.

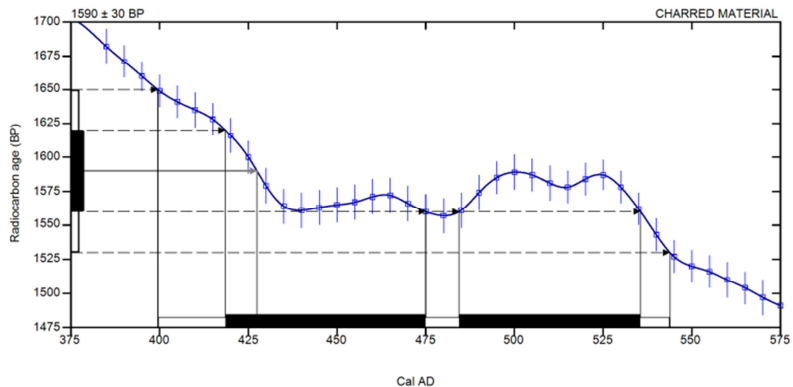
## VEDLEGG

- Dateringsrapporter frå Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

### CALIBRATION OF RADIOCARBON AGE TO CALENDAR YEARS

(Variables: C13/C12 = -25.7 o/oo : lab. mult = 1)

Laboratory number	Beta-422966 : A1 HEREID
Conventional radiocarbon age	1590 ± 30 BP
Calibrated Result (95% Probability)	Cal AD 400 to 545 (Cal BP 1550 to 1405)
Intercept of radiocarbon age with calibration curve	Cal AD 425 (Cal BP 1525)
Calibrated Result (68% Probability)	Cal AD 420 to 475 (Cal BP 1530 to 1475) Cal AD 465 to 535 (Cal BP 1465 to 1415)



Database used  
INTCAL13

#### References

Mathematics used for calibration scenario

A Simplified Approach to Calibrating C14 Dates, Talma, A. S., Vogel, J. C., 1993, Radiocarbon 35(2):317-322

References to INTCAL13 database

Reimer PJ et al. IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP. Radiocarbon 55(4):1869–1887., 2013.

### Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

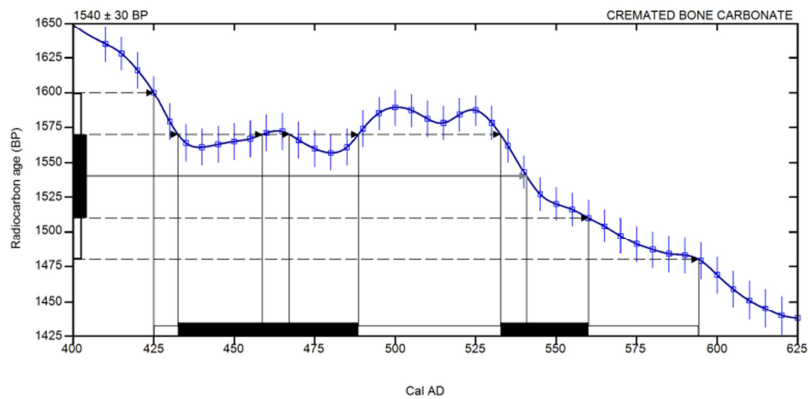
4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • Email: beta@radiocarbon.com



## CALIBRATION OF RADIOCARBON AGE TO CALENDAR YEARS

(Variables: C13/C12 = -24 o/oo : lab. mult = 1)

Laboratory number	Beta-424804 : A2 HEREID
Conventional radiocarbon age	1540 ± 30 BP
Calibrated Result (95% Probability)	Cal AD 425 to 595 (Cal BP 1525 to 1355)
Intercept of radiocarbon age with calibration curve	Cal AD 540 (Cal BP 1410)
Calibrated Result (68% Probability)	Cal AD 435 to 490 (Cal BP 1515 to 1460) Cal AD 535 to 560 (Cal BP 1415 to 1390)



Database used  
INTCAL13

### References

Mathematics used for calibration scenario

A Simplified Approach to Calibrating C14 Dates, Taima, A. S., Vogel, J. C., 1993, Radiocarbon 35(2):317-322

References to INTCAL13 database

Reimer PJ et al. IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP. Radiocarbon 55(4):1869–1887, 2013.

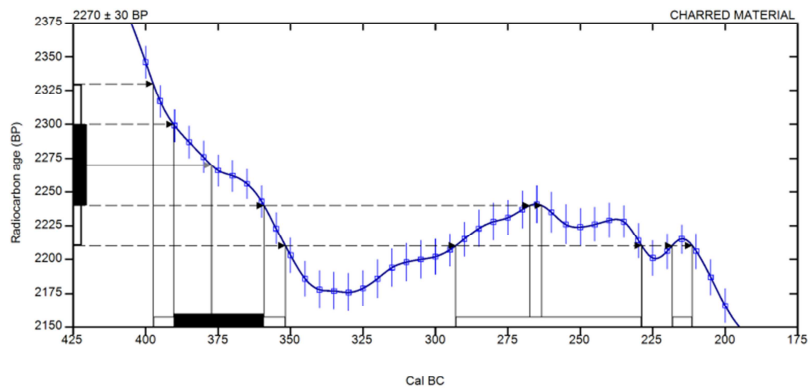
### Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • Email: beta@radiocarbon.com

## CALIBRATION OF RADIOCARBON AGE TO CALENDAR YEARS

(Variables: C13/C12 = -26.4 ‰ : lab. mult = 1)

Laboratory number	Beta-422965 : A4 HEREID
Conventional radiocarbon age	2270 ± 30 BP
Calibrated Result (95% Probability)	Cal BC 395 to 350 (Cal BP 2345 to 2300) Cal BC 295 to 230 (Cal BP 2245 to 2180) Cal BC 220 to 210 (Cal BP 2170 to 2160)
Intercept of radiocarbon age with calibration curve	Cal BC 375 (Cal BP 2325)
Calibrated Result (68% Probability)	Cal BC 390 to 360 (Cal BP 2340 to 2310)



Database used  
INTCAL13

### References

Mathematics used for calibration scenario

A Simplified Approach to Calibrating C14 Dates, Taima, A. S., Vogel, J. C., 1993, Radiocarbon 35(2):317-322

References to INTCAL13 database

Reimer PJ et al. IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP. Radiocarbon 55(4):1869–1887, 2013.

### Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

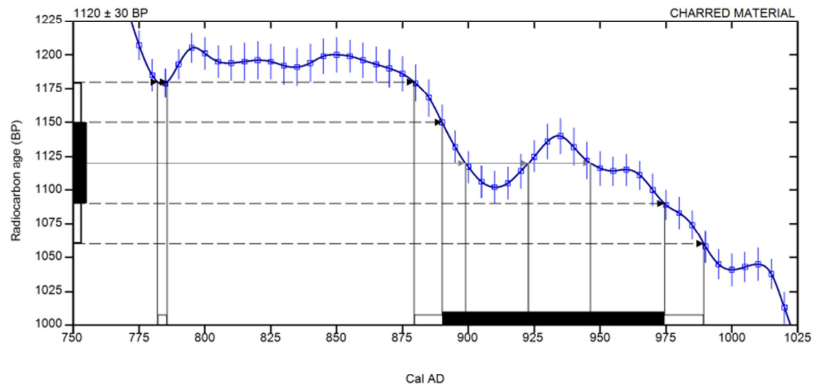
4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • Email: beta@radiocarbon.com



## CALIBRATION OF RADIOCARBON AGE TO CALENDAR YEARS

(Variables: C13/C12 = -24.9 ‰ : lab. mult = 1)

<b>Laboratory number</b>	<b>Beta-422963 : A5 HEREID</b>
<b>Conventional radiocarbon age</b>	<b>1120 ± 30 BP</b>
<b>Calibrated Result (95% Probability)</b>	<b>Cal AD 780 to 785 (Cal BP 1170 to 1165) Cal AD 880 to 990 (Cal BP 1070 to 960)</b>
<b>Intercept of radiocarbon age with calibration curve</b>	Cal AD 900 (Cal BP 1050) Cal AD 925 (Cal BP 1025) Cal AD 945 (Cal BP 1005)
<b>Calibrated Result (68% Probability)</b>	<b>Cal AD 890 to 975 (Cal BP 1060 to 975)</b>



**Database used**  
INTCAL13

### References

**Mathematics used for calibration scenario**

A Simplified Approach to Calibrating C14 Dates, Taima, A. S., Vogel, J. C., 1993, Radiocarbon 35(2):317-322

**References to INTCAL13 database**

Reimer PJ et al. IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP. Radiocarbon 55(4):1869–1887, 2013.

### Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • Email: beta@radiocarbon.com

Hordaland fylkeskommune har ansvar for å utvikle hordalandssamfunnet. Vi gir vidaregåande opplæring, tannhelsetenester og kollektivtransport til innbyggjarane i fylket. Vi har ansvar for vegsamband og legg til rette for verdiskaping, næringsutvikling, fritidsopplevingar og kultur.

Som del av eit nasjonalt og globalt samfunn har vi ansvar for å ta vare på fortida, notida og framtida i Hordaland. Fylkestinget er øvste politiske organ i fylkeskommunen.



Agnes Mowinckels gate 5  
Postboks 7900  
5020 Bergen

Telefon: 55 23 90 00  
E-post: [hfk@hfk.no](mailto:hfk@hfk.no)

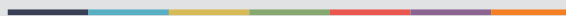
[www.hordaland.no](http://www.hordaland.no)

Desember 2015. Fylkeskonservatoren

---



Grafisk design: Kommunikasjonsevidlingen, UIB / Trykk: Skjerve Kommunikasjon AS



[uib.no](http://uib.no)

9788230846766 (print)

9788230861363 (PDF)